ABDÜLBÂKİ GÖLPINARLI

100 SORUDA TÜRKİYE'DE MEZHEPLER VE TARİKATLER

GERÇEK YAYINEVİ
Cağaloğlu Yokuşu, Saadet İş Hanı, Kat 4
İstanbul

100 SORUDA DİZİSİ: 15

Birinci Baskı:
KASIM 1969

Kapak: Said Maden
Dizgi: Özaydın Matbaacılık Koll. Şti
Nuruosmaniye Cad. No. 61 - 63
Baskı, kapak baskısı, cilt:
Fono Matbaası

SUNUŞ

«100 soruda Türkiye'de mezhepler ve tarikatler.» Mezheplerin meydana gelişindeki dinî, siyasî, içtimaî sebepler; ferdî menfaati körükleyen sömürgen siyasetin, son yüzyıllara kadar kurduğu mezhepler, hattâ mezhep altında dinler; hem de uyanlarına «koyunlar» demekten çekinmeyen, uyanlara, koyunluğu seve seve kabul ettiren dış ve yabancı sömürgenlerin koruduğu uydurma dinler. Tasavvufun bünyeleşmesi, tarikatlerin kuruluşu, tarikatler, tarikatler, tarikatler. Bir değil, on değil, yüz değil; tarikatler, tarikatlerin kolları, kollarının kolları.

Bütün bunları 100 soruya sığdırma gayreti. İzahlarda ana kaynaklara dayanmak, onları incelemek, eleştirmek, değerlendirmek ve hükümlerde tarafsız kalmak. Gerçekten de bu, çok güç bir işti. Bu güç işi başarmağa uğraştık; sanırım ki başardık da.

«100 SORUDA» dizisi, İslâm dinine, Türk düşünce tarihine, bu tarihte, zamanın sisleriyle örtülmüş, unutulmaya terkedilmiş, fakat sosyal açıdan pek önemli safhalara değinmesi bakımından sanıyoruz ki bugünün kuşağına yeni bir ufuk açacak, doğu ile batıyı, bu iki düşünceyi kaynaştıracaktır.

Bu kitapta, İslâm mezheplerini, bu mezheplerin Türkiye'deki inkişafını, Türk'ün sosyal ve ekonomik hayatındaki rollerini, tarikatleri, bu tarikatlerin insanî, yahut bağnaz yönlerini adım adım izleyeceksiniz kanısındayız.

Sunuş yazımızı kısa kesiyor, bu diziyi bir de bu yöne yöneltmenin önemini belirtmekle yetiniyor, sözü «100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler» e bırakıyoruz.

İstanbul, Kasım 1969 Abdülbâki Gölpınarlı

BİRİNCİ BÖLÜM

I

MEZHEP

MEZHEPLERİN ÇIKIŞINDAKİ SEBEPLER, ŞİA

Soru 1 : «Mezheb» ne demektir?

Mezheb, Arapça bir sözdür ve gidilen yol anlamına gelir. Kelâm, yani din felsefesinde terim olarak inanca, bedenî, malî, hem bedenî, hem mâlî ibadetlere, muâmelâta, yâni dünyaya ait evlenme, boşanma, alım satım, borç alma, söz verme v.s. gibi şeylere ve dînî cezalara ait ilâhî vahiyle bildirilen hükümlerin tümüne, gidilen yol anlamına «mille - millet» denir. Hattâ bu yüzden, eskiden «kafa kâğıdı» denen nüfus kâğıtlarında «Milleti» başlığının altına «İslâm» sözü yazılırdı. Dînin hükümlerinde, anlayışa göre meydana gelmiş olan usûl ve fürû', yâni inanç ve inançtan başka ibadetlerle muamelelere ve cezalara ait, birbirinden farklı olarak kabul edilen tarzların tümüne de «Mezheb» ve «Nıhle» denmiştir. Nıhle, tutulan, gidilen yol anlamına gelir ve «Mezheb» sözüyle aynı anlamdadır. Mezhebin çoğulu, «Mezâhib», «Nıhle» nin çoğulu «Nıhal» dir. Bu yüzden de şerîatlara ve mezheplere «Milel ü nıhal» denegelmiştir.

Hazreti Peygamber'in, İsrailoğullarının yetmiş bir, Hristiyanların yetmiş iki bölüğe ayrıldıklarını, kendi ümmetinin de yetmiş üç bölüğe ayrılacağını bildirdiği rivayet edilmiştir (Câmi'us-Sagıyr, Kahire - 1321, s. 40). Bu hadis, çeşitli rivâyetlerle gelmiştir. Meselâ Tirmizî, bir bölüğünün, kendisinin ve ashabının yoluna gidenler olup kurtulacağını, öbür bölüklerin cehennemlik olduğunu rivâyet etmiş, Ahmed ve Ebû-Dâvûd, Muâviye'nin rivâyetiyle, kurtulan bölüğün, topluluğa uyanlar bulunduğunu da katarak almışlar, bu hadis üzerinde epeyce oynanmış, hadîse yalan rivâyetler katanlar da bulunmuştur (Mevzûâtu Kebîr, İst. Mat. Âmire - 1289, s. 34). Hz. Alî'den gelen rivâyette bu katkılar yoktur; kurtulanlar kimlerdir diye soran Alî'ye Hz. Peygamber, «Senin ve sana uyanların yolunda gidenler» cevabını vermiştir. Hz. Alî'nin de, Hıristiyanların ve İsrailoğullarının bölüklere ayrıldıklarını, Muhammed ümmetinin de bölüklere ayrılacağını, hepsinin de sapıklığa düşeceğini, ancak kendisinin ve kendisine uyanların kurtulacaklarını söylediği de rivâyetler arasındadır (Sefînet'ül-Bıhâr ve Medînet'ül-hikemi ve'l-Âsar, Necef - 1355, I, s 360). Kur'ân-ı Kerîm, «Hep birden Allahın ipine sımsıkı sarılın, bölük bölük olmayın» buyurmakta (III, 103), Hz. Peygamber'in «Ben sizin aranızda iki halîfe bırakıyorum; gökle yer arasında uzatılmış bir ip olan Allah kitabı ve soyum, Ehlibeytim; ikisi, Havuz kıyısında bana ulaşıncayadek birbirinden ayrılmaz» hadîsine dayanan hadis bilginleri (Câmi', I, s. 87, II, s. 4), bu âyetle Kur'an'a uymanın emredildiği fikrinde bulunmuşlardır. «Ümmetimin bir şeyde ayrı hükümlere uyması bir rahmettir» meâlindeki hadisinse, rivâyet edenlerinde şüphe edilmiş, doğru olsa bile fürû'a ait hükümlerde, yahut işte, güçte bölük bölük olmalarının kastedildiği söylenilmiştir (Câmi', I, s. 11. Mevzûât, s. 19); çünkü hem yukarıda anlığımız âyette, hem aynı sûrenin 105, VI. sûrenin 153.

âyetlerinde inananların bölük bölük olmamaları emredilmiştir.

Muhammed ümmetinin yetmiş üç bölük olacağını bildiren ve hadis olarak nakledilen söze nazaran mezheplerden bahseden kitaplar, mezhepleri yetmiş üçe çıkarmak, yahut bu sayıya indirmek gayretini gütmüşlerdir. Hattâ sonradan meydana gelmiş bazı mezhepleri kınamak için o mezheplerin adlarının anıldığı hadisler bile nakledilmiştir. (Câmi'us-Sagıyr hâşiyesinde Künûz'ül-Hakaaık, II, s. 128). Aynı zamanda yetmiş üç bölüğe «fırkalar» anlamına «Fırak» sözü de kullanılmıştır.

Mezheb sözü, halkımız arasında da çeşitli anlamlarda ve örf mecazı olarak kullanılmıştır. Okur yazarlar, her havaya uyan, her düşünceye, her hükme, evet efendim, pek münasip diyen kişilere, her mezhebe uyar, her yola gider, kendisinin ne yolu vardır, ne düşüncesi anlamına «Küllü mezhebin yezheb» derler. Halk, ne olduğu, ne fikir güttüğü belli olmayanlara «mezhebi, meşrebi belirsiz» der. «Mezhebsizin biri» sözüyle imandan, vicdandan yoksun kişiler kastedilir.

Soru 2 : Mezhepler arasındaki ayrılıklar ne gibi şeylerdir; Kur'an-ı kerimde ayrılığa dair bir hüküm var mıdır?

Hiç şüphe yok ki Kur'an-ı kerimi, olduğu gibi kabul eden, yorumda aşırı varmayan bütün müslümanlar, inançta, yâni Allahın varlığında, birliğinde, ondan başka yaratıcı ve hüküm sahibi bulunmadığında, Hz. Muhammed'in gerçek peygamber olup peygamberliğin onunla bitmiş olduğunda, âhiret gününün, sorunun, cennetin, cehennemin, âhirete dair âyet ve hadislerde bildirilen şeylerin gerçek

olduğunda birleşmektedirler. Aynı tarzda namazın, orucun, haccın, zekâtın, gerektiği zaman savaşın, bilen kişiye, müslümanlara gerçeği buyurmanın, onları kötülükten kaçındırmanın, bedenî, mâlî kullukların farz olduğunda birleşirler. Nikâh, boşamak, alım satım, borç v.s. gibi dünyaya ait muamelelerle yapılan suçlara karşılık çekilecek dünyevî cezaların esaslarında da aralarında büyük bir ayrılık yoktur. Meselâ zinayı helâl bilen, hırsızlığı cezasız bırakan bir müslüman mezhebi olamaz.

Mezheplerde, inançta, ibadetlerde, muamelelerde, cezalarda ayrılık, parça buçuk şeylerdedir. Allahın sıfatları, Kur'anı kerimin yaratılmış olduğu, yahut olmadığı, yahut öğle namaziyle ikindiyi, akşamla yatsıyı birbiri ardınca, yahut ayrı kılmak, namazda el bağlamak, bağlamamak, hırsızlık edenin elinin bileğinden kesilmesi, yahut baş parmağından başka parmakların ikinci boğumundan kesilmesi gibi asla dokunmayan şeylerde ve gene hadislere dayanılarak ayrılıklar vardır. Fakat meselâ farz namazların rikâtlerinde, yahut Ramazan ayının orucunun farz olduğunda hiç bir ayrılık yoktur. Bunu, ileride biraz daha açıklayacağız.

Kur'anı kerim, 1. soruya verdiğimiz cevapta da arz ettiğimiz gibi birliği, birleşmeyi emreder; ayrılmamamızı buyurur.

Soru 3 : Hz. Peygamber zamanında mezhep var mıydı; ayrılık ne vakit ve nasıl meydana geldi?

Hz. Peygamber'in zamanında ayrılık olamazdı. Sorulması, öğrenilmesi gereken şeyler, ona sorulur, öğrenilirdi. Fakat ondan sonra çeşitli zorluklar karşısında hüküm vermek gerekiyordu. Bu hükümlerde akıl da rol oynamaya başlamıştı.

Hz. Peygamber'den sonraki en belirli ayrılık, imâmet meselesinden, yâni, ümmete kimin hükmetmesi gerektiği, bu hükmedenin, kimin tarafından gösterilmesi, seçilmesi doğru olduğu probleminden çıktı. Hz. Peygamber vefat eder etmez, ansârın (Medinelilerin) çoğu, Sâideoğulları sofasına toplandı. Hazrec boyu, Ubâde oğlu Sa'd'i halife yapmak istiyordu. Medine'de bulunmayan Ebû-Bekr, kendisine gönderilen haber üzerine hemen Medine'ye döndü. Ömer, peygamberin ölmediğini, münâfıkları yok etmedikçe de ölmeyeceğini, Musâ peygamber gibi bir müddet rabbinin yanına gittiğini, tekrar döneceğini söylüyor, vefat etti diyenleri ölümle korkutuyordu. İbni Ümmü Mektûm, kendisine, «Muhammed ancak bir peygamberdir; ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. O vefat eder, yahut öldürülürse gerisin geriye mi döneceksiniz? Geriye dönen Allah'a bir ziyan vermez; fakat Allah kendisine hamdedenlere ihsanda bulunur» (III, 144) âyetini okuduğu halde bir türlü kulak asmayan, sözünden dönmeyen Ömer, Ebû-Bekr gelince ve bu âyeti okuyunca yatışmış, Hz. Peygamber'in vefat ettiğine inanmıştı.

Ansar'ın toplantısını duyan, muhacirlerden (Mekkelilerden) bir kısmının da onlara katıldığını işiten Ebû-Bekr ve Ömer, yolda rastladıkları Ebû-Ubeyde'yi de alarak Sâideoğullarının sofasına koştular ve Hz. Peygamber'in cenâzesini yıkamak işini Ehlibeytine bıraktılar. Hz. Rasûl'ün yanında amcası Abbas, Alî, Abbâs'ın oğulları Fazl ve Kusam, Hâriseoğlu Üsâme, Üsâme'nin kölesi Sâlih'ten başka kimse yoktu. Ansârdan Evs b. Havlî de bu azınlığa katılmış, fakat yıkama işine karıştırılmamıştı.

Hz. Resûl'ün defninden önce halifelik hakkında üç bölük belirmişti ve her bölük, kendi adayının halifelik makamına gelmesini istiyordu. Birinci aday Ebû-Tâlib oğlu

Alî'ydi. Haşimoğulları, Abbas, sahabeden Selman, Ebû-Zerr, Mikdâd, Ammâr, sonradan bunlara katılan Ebû-Eyyûb'ül- Ansârî, Ubeyy b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit, Abdullâh b. Mes'ûd, Burîdet'ül-Eslemî, Huzeyme b. Sâbit, Ebü'l-Heysem'it-Tayyihân, Sehl b. Huneyf, Osman b. Huneyf, Hâlid b. Saîd b. Âs, Berâ' b. Âzib, Ümmü Mistah, Zübeyr gibi muhacirlerle ansârdan bir topluluk, Alî'nin hilâfetini istiyordu. Ebû-Süfyân bile boy yakınlığı gayretiyle Alî'-nin hilâfetine, hem de şiddetle taraftardı.

İkinci aday Sa'd'di. Hasta olduğu halde toplantıya yatağiyle götürülmüş, ansârın dine olan hizmetlerini anlatmış, hilâfeti muhacirlere bırakmamalarını söylemişti. Ancak ansâr, daha ilk tartışmada, muhacirler, biz Resulullahın ilk dostlarıyız; bu iş bize düşer derlerse, sizden bir emîr olsun, bizden bir emîr deriz dediler ve Sa'd'in dediği gibi bu sözle ilk yenilgiye düştüler.

İslâm, soy, boy gayretini kaldırmıştı; fakat Arapların, yüzyıllar boyunca güttükleri bu gelenek, ancak küllenmişti; sönmemişti henüz. Ansârın Evs boyu, Hazrec boyundan birisinin emîr olmasını istemiyordu. Ayrıca Hazrec boyunun büyüklerinden sayılan Beşîr b. Sa'd bile ansâra karşıydı; bu bakımdan onların yenilecekleri besbelliydi.

Üçüncü aday Ebû-Bekr'di. Ansârın Evs boyundan Üseyd b. Hudayr, gene ansârdan Uvaym b. Âsım, Mugıyra b. Şa'be, Abdürrahmân b. Avf, ona taraftardı. O sırada alım satım için Medine'ye gelmiş olan Eslemoğullarının da katılmasiyle Ebû Bekr'e bey'at edildi.

Hz. Peygamber pazartesi günü vefat etmişlerdi. Salı gününün ikindi çağınadek Ehlibeyt, Hz. Peygamber'in cenâzesiyle meşgulken Sakıyfedeki tartışmaların sonucunda, Ebû-Bekr, halifelik makamına getirilmiş, ancak o gü-

nün ikindi vaktinden sonra halk gelip, bölük bölük ve imamsız olarak namazını kılmış, İslâm Peygamberi, çarşamba gecesi, Hz. Alî, Abbâs'ın oğulları, Hz. Peygamber'in kölesi Şukran ve bir rivâyette Üsâme'nin bulunduğu bir azınlık tarafından defnedilmişti.

Hilâfet işini başarmaya kalkışanlar arasında Haşim oğulları bulunmadığından Alî, Abbas ve onlara uyanlar, uzun müddet, Hz. Fâtıma'nın vefatına kadar Ebû-Bekr'e bey'at etmemişler, ancak Hz. Alî, İslâm arasında bir karışıklık çıkmaması düşüncesiyle Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra bey'at etmiş, ona uyanlar da, onun bey'atinden sonra Ebû-Bekr'e bey'at etmişler, fakat Sa'd, ısrar etmiş, bey'at etmemiş, hattâ Ebû-Bekr'den sonra Ömer'e de uymamış, onun zamanında Şam'a göçmüştü. Hicretin on beşinci yılında Havran'da, kalbine saplanan iki okla öldürüldü; cinler tarafından öldürüldüğü, bir kuyudan, cinlerin, onu öldürdüklerine dair söyledikleri bir şiirin duyulduğu yayıldı; böylece geçti gitti.

(Alî'ye taraftarlık edenlere, bu zamandan itibaren Alî Şîası denmiştir. Şîa sözü, Arapça uymak anlamına gelen «müşâyaa» dan alınmıştır; taraftarlık etmeye, uymaya «Şîa», uyana «Şîî» denir. Hz. Peygamber'in «Alî'nin Şîası, kurtulanların, muratlarına erenlerin tâ kendileridir» buyurduğu rivâyet edilmiştir) (Künûz'ül-Hakaaık, II, s. 94).

«İnananlar ve iyi işlerde bulunanlarsa: Onlardır şüphe yok ki yaratılmışların en hayırlıları...» (XCVIII, 7-8) âyetleri inince Hz. Peygamber'in, Alî'ye «Bunlar sensin ve senin Şîandır; sen ve şîan, kıyamet günü Allahtan razı olmuş ve onun razılığını kazanmış olarak haşredilirsiniz» buyurmuştur (bu âyet dolayısiyle Alî ve şîası hakkında İbni Hacer'in «Savâık» ından, Hâkim'in «Şevâhid'üt-Tenzîl» inden, Deylemî'den nakledilen hadisler için Abd'ül-Huseyn Şerefüddîn-i Âmilî merhûmun «El-Fusûl'-ül-mühimme fî Te'lîf'il-Ümme» sine b. Necef-i Eşref - 1375, 3.

basım, VII. Fasl, s. 38 - 39). Hz. Alî de Basra'da, aynı meâlde bir hadîs nakletmiştir ki bu hadis, Tabaranî tarafından alınmış «Savâık»ta da zikredilmiştir. Gene Tabarânî, «Savâık» ta zikredildiği gibi, Hz. Alî'ye, «Cennete ilk giren dört kişidir: Ben, sen, Hasan ve Huseyn. Soyumuz arkamızdan, şîamız da sağımızdan, solumuzdan girerler» buyurmuştur. Ahmed b. Hanbel, «Manâkıb» da, Alî'ye, «Râzı değil misin ki sen, Hasan ve Huseyn, cennette benimle beraber olacaksınız; şîamız da sağımızda, solumuzda bulunacak» dediğini nakleder ve bu hadis de «Savâık» ta vardır. Hz. Peygamber'in, «Ulu Allah, peygamberleri ayrı ayrı ağaçlardan (soylardan) yarattı; benimle Alî'yi bir ağaçtan halketti. O ağacın kökü benim; Alî, dalları budaklarıdır. Fâtıma, o ağacın verimidir; Hasan'la Huseyn meyveleri. Şîamızsa yapraklarıdır. Kim o ağacın dallarından birine yapışırsa kurtulur; yapışmayan helâk olur..» buyurduğunu ve sonra da, «Sizden teblıygıma karşılık bir ücret istemiyorum; istediğim şey, ancak yakınlarıma sevgidir» âyetini (XLII, 23) okuduğunu Hâkim nakleder. Bu hususta daha bir çok hadisler vardır (aynı, s. 40 - 44).

Böylece «imâmet - hilâfet» meselesi yüzünden, ashâp arasında iki bölük meydana gelmişti. Birinci bölük, imâmet ve hilâfetin, Alî'ye ait olduğunda ittifak ediyordu. Bunlar, imâmetin bir miras olduğunu, ümmetin, buna müdahaleye hakkı bulunduğunu kabul etmiyorlardı. İmamın, peygamberin şeriatini korumaya, İslâm hükümlerini ifa etmeye memur olduğunu, onun için de peygamberin, hükümleri tebliyğde bir hataya düşmemesi için mâsûm olduğu gibi imâmın da, bu hükümleri îfâda bir hataya düşmemesi gerektiğinden mâsûm olmasının şart bulunduğunu, bunun da bir Allah lûtfu olması dolayısiyle imâmın, Allah tarafından tayin edilmesinin, peygamber tarafından da bildirilmesinin icap edeceğini savunuyordu. İkinci bö-

lük, imâmet ve hilâfetin, ümmet tarafından tâyin ve kabul edilen bir kişi tarafından temsîl edilebileceği fikrini güdüyordu. Biz bu iki bölüğü, Ehlibeyt taraftarları, Ashâb taraftarları diye adlandırabiliriz.

Soru 4 : Hz. Peygamber, hayatında birisini imâmete tâyin etti mi?

Şîa, Hz. Peygamber'in, Vidâ' haccından dönerlerken, Hz. Alî'yi kendisine halife ve ümmete imâm olarak tâyin ettiğini, bunu ashâba ve ümmete bildirdiğini söyler.

Onlara göre Hz. Peygamber, son haccından dönerken Mekke'yle Medine arasındaki Cuhfe'de Gadîru Humm denen bir su birikintisinin yanında indi. Zilhiccenin on sekizinci perşembe günü, öğle çağıydı. Oradaki ağaçlığın altına bir çadır kuruldu. İleriye gidenlerin geri dönmelerini, geri kalanların erişmelerini emretti. Herkes toplandıktan sonra ezan okundu, öğle namazı kılındı. Hava pek sıcaktı. Vidâ, yâni ayrılış, kemâl, yâni olgunluk, belâğ, yâni bildiriş ve tamâm ve İslâm Haccı adlariyle anılan bu hacta, yüz yirmi dört binden fazla kişi vardı. Sıcak yüzünden sahabe, giydikleri elbisenin bir kısmını başlarına almışlar, bir kısmını ayaklarının altlarına sermişlerdi. Namazdan sonra, önceden deve hamutlarından yapılmış üç basamak minbere çıkan Hz. Peygamber, Allahı övdükten, ondan yardım diledikten, birliğini bilip bildirdikten, kendi peygamberliğine şehadetten sonra, ey insanlar buyurdu, Allah bana, ömrümün sona erdiğini, yakında dâvetine icabet edeceğimi, varlık yurduna göçeceğimi bildirdi. Ben de sorumluyum, siz de sorumlusunuz; ne dersiniz?

Hepsi, şehadet ederiz ki dediler, sana emredileni tebliğ ettin; savaştın, öğüt verdin; Allah sana hayırla karşılık versin.

Hz. Peygamber, Allahın var ve bir olduğuna, Muhammed'in onun kulu ve elçisi bulunduğuna, cennetin, cehennemin, ölümün, ölümden sonra dirilmenin gerçek olup kıyametin kopacağına ve bunda şüphe olmadığına, Allahın, kabirdekileri haşredeceğine şehadet eder misiniz buyurdu.

Evet dediler, bunlara şehadet ederiz. Rasûl-i ekrem, Allahım şahit ol buyurduktan sonra dedi ki:

—(Âhirete göçmekte ve Havuzun kıyısına varmakta hepinizden önde bulunacağım; siz de Havuz kıyısında bana ulaşacaksınız. Havuzumun genişliği San'a ile Busrâ (*) arası kadardır; kıyısında, gümüşten ve yıldızlar kadar kadehler var. Bana ulaşacağınız zaman sizden iki değer biçilmez şey soracağım; onlarla nasıl geçindiniz diyeceğim.)

Bir rivâyette, birisi, Ey Allah elçisi, o iki değer biçilmez şey nedir diye sordu. Hz. Peygamber, o iki değer biçilmez şeyin büyüğü, yüce ve ulu Allahın kitabıdır; bir ucu Allahın (kudret) elindedir; öbür ucu sizin elinizde (Allah'a ulaşmak, onun râzılığını elde etmek için vasıtadır size); ona yapışın da sapmayın, değiştirmeyin. Öbürü de benim Ehlibeytimdir; Lûtuf ıssı ve her şeyden haberdar olan, bu ikisinin, Havuz kıyısında bana ulaşıncayadek birbirinden ayrılmayacağını haber verdi; bu ikisinde size nasıl halef ve halîfe olurum, bakın da görün buyurdu.

Ondan sonra, bilmez misiniz ki ben, inananlara nefislerinden evlâyım (onların veliyy-i emriyim) buyurdu. Hep birden, evet dediler. Sonra, bilmez misiniz ki ben, her inanan erkek ve kadına, nefsinden evlâyım diye sordu. Evet cevabını aldıktan sonra Hz. Alî'nin elini tutup kaldırdı. Bir derecede ki ikisinin de koltuklarının beyazlığı

(*) San'a, Yemen ülkesinin merkezi, Busrâ, Şam'a bağlı Havran kasabalarından biridir.

göründü. Ben kimin mevlâsı isem (yani veliyy-i emrî isem kimin bana uyması gerekse) buyurdu, Alî, onun mevlâsıdır, (onun üzerinde buyruk sahibidir). Sonra da, Allahım, ona dost olana dost ol, ona düşman olana düşman ol; ona yardım edene yardım et; onu horlayanı horla; nerde olursa gerçeği onunla beraber kıl diye dua etti (İbni Hacer'den, Vâhidî'nin Esbâb'ün-Nüzûl'ünden, İbni Cerîr ve Hakîm Tirmizî'den, Hâkim'in Müstedrek'inden, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inden, Zehebî'nin Telhîs'inden, Nesâî'nin Hasâıs'ından naklen Seyyid Şeref'üd-dîn Abd'ül-Huseyn-i Âmilî'nnin «El-Murâcaât» i; VI. basım; Necef-i Eşref - 1383 H. 1963, s. 202 - 206); orada bulunanların, bulunmayanlara bildirmelerini de buyurdu.

Bu teblıyğden önce, V. sûrenin, «Ey Peygamber, sana indirilen emri bildir; bunu îfâ etmezsen, onun elçiliğini yapmamış olursun ve Allah, seni insanlardan korur; şüphe yok ki Allah, kâfir olan kavme doğru yolu göstermek hususunda başarı vermez» meâlindeki 67. âyeti inmişti. Teblıyğden sonra da aynı sûrenin «Bugün dininizi ikmâl ettim; size nîmetimi tamamladım; size dîn olarak Müslümanlığı verdim ve hoşnut oldum» meâlindeki 2. âyeti indi (Aynı kitabın aynı s. lerine ve Hafız Ebû-Nuaym'in «Nüzül'ül-Kur'ân» ında ve Sa'lebî Tefsîriyle başka kitaplarda bu âyetler hakkında verilen bilgi için 206 - 214, s. lerine b.)

Bu âyetin inişinden sonra başta Hz. Ebû-Bekr ve Ömer olmak üzere sahabe, Hz. Alî'yi tebrik etti. Hz. Ömer, mutlu olsun sana ey Ebâ-Tâliboğlu, bu günü, bu akşamı, benim ve kadın, erkek, her inananın mevlâsı olarak sabahladın, akşamladın dedi.

Hassân b. Sâbit, bu olayı, bir şiirle övdü ki meâli şudur:

«Peygamber Gadîru Humm'da, herkese hitaben dedi

ki: Mevlânız, peygamberiniz kimdir? Senin rabbin mevlâmızdır, sen de peygamberimizsin, diye hepsi gerçekledi; hepsi, bu hususta isyan edemeyiz dedi. Peygamber, kalk yâ Alî buyurdu; benden sonra imam olarak, halkı doğru yola sevkedecek biri olarak seni seçtim, senden râzı oldum; kimin efendisi isem bu, onun efendisidir; özünüz doğru olarak ona uyun dedi; orada, Allahım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol diye dua etti.»

Hz. Peygamber, Hassân'a, Hassân buyurdu; dilinle bize yardım ettikçe Cebrâil'in yardımıyle kuvvet bul (*).

Hassân'ın bu şiirini, içlerinde Süyûtî (911 H. 1505) de olmak üzere onikiden fazla Ehlisünnet bilginiyle yirmi altı Şiî bilgin rivâyet etmiştir (Abd'ül-Huseyn Ahmed'il-Emînî: El-Gadîru fî'l Kitâbı ve's-Sünneti ve'l-Edeb; c. II, 2. basım, Tehran - 1372 H. s. 34 - 41).

Soru 5 : Bu hadîsin, ehl-i sünnet kitablarında yeri var mıdır?

İçlerinde İbni Mâce, Tirmizî, Nesâî gibi Ehlisünnetin doğru saydığı altı hadis kitabı sahipleri, Hanbelî mezhebinin kurucusu Ahmed b. Hanbel ve kitaplarına güvenilen Hâkim, Hatîb-i Hârezmî, Müttakıyy-i Hindî olmak üzere, hicrî III. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar gelen hadis bilginlerinden otuzu aşan muhaddis, Sa'lebî, Vâhidî, Kurtubî, Kaadî Bayzâvî, Fahr-i Râzî de dâhil olmak üzere on dörtten fazla müfessir, Belâzürî, İbni Kutayba, Taberî, İbnu Abd'ül-Birr, İbni Esîr, İbni Hallikân, Süyûtî gibi yirmi dört târihçi, Ebû-Bekr-i Bâkıllânî, Seyyid Şerîf-i Cürcânî,

---

(*) Hassân, sonradan, Hz. Osman zamanında Hz. Alî'ye karşı cephe almıştır; bu hadis, âdetâ ilerideki halini de hatırlatmaktadır.

Teftâzânî, hattâ Ali Kuşçi gibi yirmi yedi kelâmcı, bu hadisi kitaplarına almışlar, sahâbeden yüz on, tâbiînden seksen dört, hicretin II. yüzyılında yaşayan elli altı, III. yüzyılında yaşayan doksan iki, IV. yüzyılında yaşayan kırk üç kişi, çeşitli yollarla bu hadisi rivâyet etmişler, çağımızadek bu hadisi, tefsir, hadis, manâkıb, tarih, lûgat, hattâ münasebet düşünce şiir kitaplarına alanların sayısı dört yüze yaklaşmıştır ve bütün bu andığımız kişiler, ehlisünnettendir (Hâc Seyyid Muhammed Takıyy-ı Vâhidî'nin, Abd'ül-Huseyn Ahmed'il-Emînî'nin «El-Gadîr» inin farsçaya çevirisi, İnâyet'ül-Emîr Terceme-i El-Gadîr; Tehran-1318 H. 1340, Ş.H. c. I, c. 23 - 26, 40 - 177).

Ayrıca Hz. Alî, bu hadisi, Hz. Ömer'in vefatından sonra ve onun emriyle kurulan şurada, Hz. Osman'ın zamanında mescitte, yirmiyi aşan sahâbeye karşı, Kûfe'de iki kere îrâd etmiş, birinde sahâbeden, on dördü Bedir savaşında bulunanlardan olmak üzere otuz kişi tanıklıkta bulunmuştur. Talha'ya karşı ve sıffıyn savaşında gene bu hadisi anmış, bu hadisle ehlibeytten ve taraftarlarından ihticâc edenler olmuştur (aynı kitap, c, II. s. 2 - 84, El-Murâcaât, s. 61 ve devâmı, 202 - 222).

Soru 6 : Hadisteki «Mevlâ» sözü, ne anlama geliyor?

Mevlâ sözünün Türkçede karşılığı, «Rab, yani, besleyip yetiştiren, geliştiren, amca, amcaoğlu, oğul, kız kardeş oğlu, sahip ve malik, köle, birinin izinden giden, ortak, kendisiyle ahitleşilen kişi, arkadaş, komşu, bir yere gelip konaklayan, ihsan eden, nimet veren, efendi, dost, yardımcı, bir işte tasarruf, tedbir ve velâyet sahibi» dir. Kur'ân-ı Kerîm'de, II. sûrenin 286. âyetinde yardımcı, tedbîr ve tasarruf sâhibi, III. sûrenin 150. âyetinde yardımcı ve dost, VI. sûrenin 62. âyetinde tedbîr ve tasarruf sâhibi,

VIII. sûrenin 40. âyetinde aynı anlamda ve dost, yardımcı, IX. sûrenin 51. âyetinde yardımcı, X. sûrenin 30. âyetinde gene tedbîr ve tasarruf ıssı, XXII. sûrenin 78. âyetinde dost, XLVIII. sûrenin 11. âyetinde yardımcı anlamlarında geçer. LXVI. sûrenin 2. ve 4. âyetlerinde dost ve yardımcı anlamlarındadır ve Allâh'ın adlarındandır. Son âyette, Hz. Peygamber'in yardımcısının Allah, Cibril ve inananların en temizi olduğu bildirilmektedir ki âyetteki «mü'minlerin en temizi» nden maksat, Süyûtî'nin «E'd-Dürr'ül-Mensûr» unda, «Kenz'ül-Ummâl» de, «Mecma'uz-Zevâid» deki hadislere nazaran Ebû-Taliboğlu Alîdir (Seyyid Murtazâ'l-Huseyniyy'ül-Fîrûzâbâdî: Fadâil-'l-Hamse min'es-Sıhâh'ıs-Sitte, I, Necef - 1383 H. s. 271 - 272).

IV. sûrenin 33. âyetiyle XIX. sûrenin 5. âyetinde mirasçılar (kalan mala tasarruf edecek kimseler) anlamına çoğul olarak «mevâlî», XVI. sûrenin 76. âyetinde köle sahibi anlamına «mevlâ», XXII. sûrenin 13. âyetinde müşriklerin, kendilerine sahip sandıkları mevhum mâbutlar, XXXIII. sûrenin 5. âyetinde gene çoğul olarak ve köleler anlamına «mevâlî», XLIV. sûrenin 41. âyetinde dost anlamına «mevlâ» diye geçer.

Hadisteki «mevlâ» sözünü, rab anlamına almamıza, İslâm dinince imkân yoktur; çünkü rab, ancak «Rabb'ül-âlemîn» olan Allah'tır. Amca, amcaoğlu, oğul, kızkardeş oğlu, köle sahibi, köle, ortak, arkadaş, komşu gibi anlamlara almamız da mümkün değildir. Ancak «efendi, seven, yardım eden, tasarruf, tedbir ve velâyet sahibi» anlamlalarına almamız mümkündür. Şîa, «Ben kimi seviyorsam Alî onu sever», yahut «Ben kimin yardımcısıysam Alî onun yardımcısıdır» gibi her vakit ve her yerde söylenebilecek bir söz için o sıcakta, ileri gidenlerin geri gelmelerini, geride kalanlara erişmelerini buyurup herkes toplandıktan sonra namazın kılınarak minberimsi şeye çıkıp hutbe oku-

manın, dinin esaslarını söyleyip şehadetlerini istemenin ve bu şehadete Allahı tanık tutmanın, hele teblıyğden sonra sahâbenin tebrikinin hiç bir anlamı olamaz demekte, hele önce, kendisinin, inananlar üzerindeki hakkını, sonra da her inanan erkek ve kadına velâyeti olduğunu söyleyip onlardan tanıklık aldıktan sonra «Ben kimin mevlâsıysam Alî, onun mevlâsıdır» demesinde ayrı bir anlam olduğunu iddia etmektedir. Kur'ân-ı Kerîmin XXXIII. sûresinin 6. âyetinde, Peygamber'in, inananlar üzerinde, kendilerinden ziyade tasarruf ve velâyeti olduğu bildirilmektedir ki Hz. Peygamber, bunu söylemiş, buna dair tanıklık almıştır. Bu bakımdan Gadîru Humm'daki bu teblıyğ, Tanrı buyruğuyle Alî'nin velâyetini teblıyğden başka bir şey değildir. Nitekim Ahmed b. Hanbel, Müsned'in I. cüzünde, bu hadisi Abdürrahmân b. Ebî-Leylâ'l-Ansârî'den rivâyet ederken Hz. Alî'nin Kûfe'de bu hadisi sorduğu ve olayı gözleriyle görüp kulaklariyle duyanların tanıklıklarını istediğini, Abdürrahman'ın, Bedir savaşında bulunmuş on iki kişinin kalkıp, Rasûl'ullah'ın, Gadîru Humm günü, «Ben inananlara nefislerinden evlâ değil miyim ve zevcelerim, onların anneleri değil midir?» diye sorarak bu âyeti hatırlattığı, evet dendikten sonra, «Ben kimin mevlâsıysam Alî, onun mevlâsıdır» buyurduğunu kaydeder ve Abdurrahman'ın bunu naklederken, sanki şimdi de onları görüyorum dediğini bildirir (El-Murâcaât, s. 210).

Bu yüzden de Şîa, o günü bayram saymış, Ehlibeyt İmâmları, o günün kutsallığını buyurmuşlar, çağımızadek o gün bayram tanınmıştır (İnâyet'ül-Emîr terceme-i El-Gadîr, II, s. 196 ve devâmı).

Soru 7 : Şîa'nın, Alî'nin imâmeti hakkında bu hadisten başka hadislere dayandığı da var mıdır?

Vardır; hem de pek çok. Hz. Peygamber, davete me-

mur olduğunu ve XXVI. sûrenin, 214. âyetiyle en yakınlarını davet etmesi emrini aldığı vakit Ebû-Tâlib'in amcası Abdülmuttaliboğullarını evine çağırmış, kırk kişiden fazla olan davetlilere İslâm dinini bildirdikten sonra, kim bu işte kendisine yardım ederse onun, kardeşi, vasıysi ve onların içinde halifesi olacağını söylemiş, Alî bunu kabul edince bu, buyurmuştu, kardeşim, vasıym ve aranızda halîfemdir (El-Murâcaât, s. 144 - 146).

Tebük savaşına giderken Alî'yi, Medine'de, yerine halife bıraktığı zaman, yâ Alî, razı değil misin ki sen bana, Hârun Mûsâ'ya ne menziledeyse o menziledesin, ancak benden sonra peygamber yok buyurarak XX. sûrenin 30 - 36. âyetlerinde, Mûsâ'nın, Hârûn'u kendisine vezir etmesini dilemesini, Allahın da bu dileği kabul ettiğini işaret buyurmuştur (aynı, s. 151 - 159). Ayrıca Mekke'de inananları birbirlerine kardeş ettikleri, hicretten beş ay sonra muhacirlerle ansârı birbirlerine kardeş eyledikleri zaman da Alî'nin, kendisine, Mûsâ'ya Hârun ne mertebedeyse o mertebede olduğunu bildirmiştir (s. 160 - 171). Bir çok münasebetle, Alî bendendir, ben Alî'denim; o, benden sonra her inananın velîsidir; benden sonra o, sizin velînizdir buyurmuştur (s. 171 - 175).

V. sûrenin 55 - 56. âyetlerinde, «Sizin velîniz, sahibiniz, ancak Allahtır ve elçisidir ve namaz kılanlar, rükûdayken zekât verenlerdir; kim Allahtan ve Rasûlünden yüz çevirirse, şüphe yok ki Allah bölüğü, üstün olanların tâ kendisidir» buyurulmaktadır ki bu âyetler Hz. Alî'nin namazda iken, gelip bir şey isteyen yoksula, rükûda, parmağındaki yüzüğü alması için elini uzatması ve yoksulun yüzüğü alması üzerine inmiştir. Âyetteki müfred yerine cem' sîgasının kullanılması, yüceltmek için olduğu gibi inananları teşvıyk gaayesini de güder ve Kur'an'da bu çeşit bir çok örnekler vardır (s. 178 - 184).

Kur'ân-ı kerîm'de İsâ Peygamber'in, babasız doğduğu, Peygamber, fakat Tanrı kulu bulunduğu anlatıldıktan sonra (III, 35 - 60), «Sana iyice bildirildikten sonra gene bu hususta tartışan olursa de ki: Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım; biz bizzat gelelim, siz de gelin. Ondan sonra da dua edelim ve Allahın lânetini yalancılara havale edelim» âyeti inince Hz. Peygamber, Necran Hristiyanlarına karşı, Hasan'la Huseyn'in ellerini tutarak gitmiş, onlarla buluşmuştu. Fâtıma arkadan gelmede, Alî de hepsinin arkasından yürümedeydi. Âyete göre Hz. Muhammed kızımn çocukları olan Hasan ve Huseyn, Rasûl'ullâh'ın oğulları sayılmadaydı, Alî ise Hz. Muhammed'le beraber anılıyordu.

Necranlılar, lâneti kabul edemediler; vergi vermeye râzı olup uzlaşarak döndüler (Sahîhu Müslim'den, Tirmizî'nin Sünen'inden, Zemahşerî'nin ve Fahr-ı Râzî'nin, İbnu Cererî-i Taberî'nin Tefsîrlerinden, Süyûtî'nin Dürr'ül-Mensûr'undan, Vâhidî'nin «Esbâb'ün-Nüzûl» ünden naklen Fadâil'ül-Hamse, s. 244 - 250). Alî de bunu, Şûrâ günü anmıştı (Savâık'dan naklen, s. 250).

Bu husustaki âyet ve hadisleri yazarsak sahîfeler dolar.

Soru 8 : Alî, bütün bu âyetlerle, hadislerle, bilhassa Gadîru Humm gününü de anarak hakkını istemedi mi ve sahâbe, neden o hadisi bir delil olarak kabul etmedi?

Hz. Peygamber daha hayattayken, sahâbe arasında ayrılıklar başlamıştı; Zeydoğlu Üsâme'yi Şam ülkesine, Roma üzerine gidecek orduya kumandan tâyin etmişti. İtiraz edenler oldu. Hz. Peygamber, rahatsız olduğu halde

mescide gidip, önce de babasına itiraz edildiğini, Üsâme'-nin de babası gibi bu hizmete lâyık olduğunu söylemişti. Üsâme, Medine dışına çıkmış, şehre bir fersahlık bir yerde ordugâh kurmuştu. Fakat ordu bir türlü toplanamadı; âdeta herkes Hz. Peygamber'in rahatsızlığının sonunu bekliyordu. Orduya katılan azınlık da Hz. Peygamber'in vefâtı üzerine Medine'ye döndü ve bu ordu, ancak Ebû-Bekr'e bey'at edildikten sonra toplanıp gidebildi.)

Hz. Peygamber, son zamanında bir vasiyet yazdırmak istemişti. Sahâbe, Rasûl'lullah'ın huzurunda, bu vasiyetin yazılıp yazılmaması hususunda çekişmeye başladı. İçlerinde, peygamber sayıklıyor diyen bile oldu ve Hz. Peygamber bu vasiyeti yazdırmaktan vaz geçti (Müsned, Kahire-1313 ve 1368 - 1375 basımları, c. I, s. 293; Sahîhu Buhârî, Cihâd bölümü, Cevâiz ve Vefd hadislerinde, Mısır - 1327 II, 122, Sahîhu Müslim, Mısır - 1344, V, 75; Tabakaat-ı İbni Sa'd, Beyrut - 1376 - 1377 ve Leiden basımı, K. 2, 37 v.s.).

Hz. Peygamber'in vefâtından sonra Sâideoğulları sofasında toplananlar, hilâfet hususunda çekişmeye başladılar. Alî, Hz. Rasûl'ün cenazesini yıkarken Ashâb-ı Kirâm, hilâfet kavgasiyle meşguldü. Abbâs, Selman, Ammâr, Mıkdâd, Ebû-Zerr, Ebû-Leheboğlu Utbe, Âziboğlu Berâ', Kâ'boğlu Ubeyy, Talha, Sa'd ve daha bâzı sahâbî, Hz. Rasûl'ün defninden sonra Alî'nin evinde toplandılar. Hz. Ömer, evi, bunlarla beraber yakacağım söyledi. Eve girildi; daha bir hayli işler oldu.

(Hz. Alî, Ebû-Bekr'e, Fâtıma'nın vefâtına kadar bey-at etmediği gibi ona uyanlar da bey'at etmediler. Bunlardan, mescitte, Hz. Ebû-Bekr'in hatasını yüzüne karşı söyleyenler oldu. Sonunda Alî, Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra, İslâmın bölünmemesi için gidip Ebû-Bekr'e bey'at etti.)

Fakat bunları, sonradan, halifeliği zamanında, Şıkşıkıyye adı verilen hutbesinde şöyle anlatır:

«Andolsun Allaha ki Ebû-Bekr, halifeliği bir gömlek gibi giyindi; oysa ki o da bilirdi; ben, halifeliğe, âdeta değirmen taşının mili gibiydim, sel benden akardı; hiç bir kuş, uçtuğum yere uçamazdı. Halifelik elbisesini soyundum; kendi kendime düşündüm; yardımcım yokken saldırayım mı, yoksa halkın körlüğüne sabır mı edeyim? Öylesine körlük ki hem ihtiyarları yıpratır, gençleri kocaltır; hem de inanan, ölünceyedek zahmet çeker. Gördüm ki sabretmek akıllılık; sabrettim; fakat gözlerime toz toprak doluyordu; boğazımda kemik duruyordu; mîrâsımı zaptedilmiş görüyordum.» (A. Gölpınarlı: İmâm Alî Buyruğu, s. 112 - 115).

Soru 9 : Bu hutbenin, Hz. Alî'ye ait olmadığını, sonradan ve Alî'nin hutbelerini, mektuplarını ve sözlerini toplayan Şerîf Radıyy tarafından uydurulduğunu söyleyenler var; buna ne dersiniz?

Şerîf Radiyy, hicretin 406. yılı Muharreminin altıncı günü Bağdad'ta vefat etti (1015). Halbuki 228 de vefat eden Abdülhamîd'il-Hımmânî, 246 da vefât eden Ebû-Ca'fer Dı'bil'il-Huzzâî (İbni Abbâs'tan naklen; Emâlî'de de böyle), 274 te vefât eden Ahmed b. Muhammed'il-Barkıy, 303 de vefât eden Ebû Aliyy'il-Cubbâî, 312 de vefât eden Ebü'l-Hasan Aliyy b. Furât, 317 de vefât eden Ebü'l-Kaasım'il-Belhî ve şâgirdi Ebû-Ca'fer, 332 de vefât eden Ebû-Ahmed Abdü'Azîz'il-Culûdî, 360 ta vefât eden Hâfız Süleymân b. Ahmed'it-Tabarânî, 381 de vefât eden Ebû-Ca'fer b. Babıveyh, 382 de vefât eden Ebû-Ahmed b. Abdul-

lâh'il-Askerî ve Şerîf Radıyy'den sonra gelenlerin çoğu bu hutbeyi rivâyet etmişler, kitaplarına almışlardır (El-Gadîr, VII, Tehran - 1372, s. 81 - 87).

Soru 10 : Şîa'nın ashâp hakkındaki fikirleri nelerdir?

Hiç şüphe yok ki Rasûl'ullâh'ın zamanında, onu gören, ona inanan, gerçek din uğrunda onunla beraber savaşa katılan, ondan sonra da İslâm sınırını genişleten, müslümanlığı yayan kişilerin, bütün müslümanlarca sevilmesi, sayılması gerektir; Şîa'mn da ashâp hakkındaki fikri budur. Ancak şurası da muhakkaktır ki Hz. Peygamber, sahâbenin hata etmiyeceğini, birbirlerini sövseler, öldürseler, şeriata aykırı harekette bulunsalar bile, hareketlerinin doğru olduğunu, onların suçsuz bulunduklarını söylememiştir. «Hepiniz çobansınız, hepiniz de sürünüzden sorumlusunuz. İmâm çobandır, sürüsünden sorumludur. Kişi, ayâli içinde çobandır, ehlinden ayâlinden sorumludur. Kadın, kocasının evinde çobandır, güttüğü şeyden sorumludur. Hizmetçi, efendisinin malını görüp gözetmeyle ödevlidir, ondan sorumludur. İnsan, babasının malını görüp gözetmekle ödevlidir, ondan sorumludur. Hepiniz de çobansınız; hepiniz de güttüğünüz sürünüzden sorumlusunuz» buyurmuştur» (Câmi'us-Sagıyr; Buhârî, Müslim, Müsned, Ebû-Dâvûd ve Tirmizî'den; II, s. 79). Bu hadiste hiç bir şüphe olmadığı gibi sahâbe de bu hükümden ayrı tutulmamıştır. «Havuz kıyısında ashâbımdan bir bölük kişi bana getirilir; onları görünce tanırım; sonra benden uzaklaştırılırlar. Derim ki: Yârabbi, benim ashâbım bunlar, benim ashâbım. Bana denir ki: Bilmezsin ,onlar senden sonra neler ettiler» hadisi (Buhârî, Müslim ve Müsned'den naklen Câmi'us-Sagıyr; II, s. 111) Buhârî'nin IV. cildinde,

Kitâb'ur-Rıkaak sonundaki «Kıyâmet günü Havuz kıyısında dururken bir bölük gelir; onları tanırım. Derken benimle onlar arasında biri çıkar, hadi der, nereye derim; Allaha andolsun, der ateşe. Ne yaptılar ki derim; onlar senden sonra hemencecik topukları üstünde gerisin geriye döndüler der. Görürüm ki onlardan, ancak sürüden ayrılmış koyunlar kadarı kurtulur», Havuz bölümünde, «kıyamet günü ashâbımdan bir bölük bana yönelir; derken onlar Havuzdan uzaklaştırılır; yarabbi, benim ashâbım derim. Sen, senden sonra neler ettiler, bilmezsin; onlar, topukları üstüne gerisin geriye döndüler denir» meâlindeki hadisler, aynı baptaki aynı meâlde diğer üç hadis ve III ciltte, Hudeybiyye savaşı böllümünde, Berâ' b. Âzib'e Müseyyiboğlu Alâ'nın, ne mutlu sana, peygamberle sohbet ettin, ağaç altında bey'at ettin ona demesi üzerine Berâ'nın, kardeşimin oğlu, bilmezsin, ondan sonra biz neler ettik demesi de dikkate değer. II. cüzde, «Bed'ül-halk» bölümünde, İbni Abbâs'ın rivâyetiyle Hz. Peygamber'in, «Siz çırçıplak haşredileceksiniz» buyurduktan sonra «Önce nasıl yaratmaya başladıysak tekrar yaratacağız; bu, vaadimizdir bizim ve gerçekten de yapacağız bunu, gücümüz yeter buna» âyetini okuyup (XXI, 104) «kıyamet günü önce İbrahim'e elbise giydirilecek; ashâbımdan bir bölüğünü sol yana sürecekler; ashâbım ashâbım diyeceğim. Sen onlardan ayrıldıktan sonra topukları üstünde gerisin geriye dönmekten çekinmediler denecek. Ben de, iyi kulun (İsâ Peygamberin) dediği gibi, içlerinde bulundukça gözettim, korkuttum onları; fakat beni aldıktan sonra onların ne yaptıklarını sen gördün ve sen her şeye tanıksın hakkıyle; onlara azap edersen şüphe yok ki onlar senin kullarındır ve eğer yarlıgarsan şüphe yok ki sensin üstün olan, hüküm ve hikmet sahibi bulunan derim» (V, 117 - 118) hadisi de bu çeşit hadislerdendir.

IX. sûrenin 73 - 87. âyetlerinde, müslüman olduktan

sonra küfür sözünü söyleyenler, Allahın verdiğinden yoksullara vereceklerini vaadettikleri halde vermeyenler, müslümanlarla alay edenler, Hz. Rasûl onlar için yetmiş kez tövbe etse kabul edilmeyeceği bildirilenler, az gülmeleri, çok ağlamaları gerektiği anlatılanlar, Hz. Rasûl'e onlardan biri ölürse namazını kılmamasını emredilenler de «Asr-ı saâdet» te yaşayanlar, Hz. Rasûl'ü görenler onunla görüşenlerdi. «Muhammed, ancak bir peygamberdir; ondan önce nice peygamberler gelip geçti. Ölürse, yahut öldürülürse gerisin geriye mi döneceksiniz...» âyetindeki (III, 144) hitap da inandık diyenlereydi; «Muhacirlerle ansârdan ilk olarak inanmada ileri dereceyi alanlarla iyilikte onlara uyanlara gelince: Allah onlardan razı olmuştur; onlar da ondan razı olmuşlardır ve onlara kıyılarından ırmaklar akan cennetler hazırlanmıştır; orada ebedî kalır onlar; budur en büyük kurtuluş ve saadet» âyetinde (IX, 100) dereceleri yüceltilenler de Hz. Muhammed'in ashâbındandı. Hiç şüphe yok ki bu iki bölüğün arasında fark vardır. Allahın râzılığını kazanan ashâb-ı kirâm hakkında, «Onlardan sonra gelenler, rabbimiz derler, suçlarımızı ört bizim ve bizden önce inanan kardeşlerimize ve inananlara karşı gönlümüzde bir kin, bir haset verme; rabbimiz, şüphe yok ki sen esirgeyicisin; rahîmsin» demeyi Kur-ân-ı Kerîm öğretmektedir bize (LIX, 10).

Bütün bu söylediklerimizden çıkan sonuç şudur:

Şîa, sahâbeyi, Hz. Rasûl-i ekrem'in zamanını idrâk etmek, O'nu görmek, onunla konuşmak mutluluğuna ermiş, o şerefi elde etmiş kişiler olarak kabul etmekle beraber onların da insan olduğunu, onların da iyilikte, kötülükte bulunabileceklerini, mâsûm olmadıklarını, her yaptıkları işin «ayn-ı kerâmet, mahz-ı isâbet» olmadığını, bu bakımdan onların hepsinin tümden «adl» yâni adaletin tâ kendisi bulunmadığını kabul ederler. Allahın, peygambe-

rin buyruklarına uyanlarını tebcîl ederler; uymayanları hakkındaysa kötü bir söz söylemekten çekinirler; fakat Ehlibeytine ve Hz. Muhammed'e zulüm edenleri, bu zulmü doğru bulanları, Hz. Alî'ye lânet edenleri, bunca îman ehlinin ölümüne sebep olanları da sevmezler ve onların haklarında şer'î hüküm neyse, ona uyarlar.

Soru 11 : Şîa'nın, ilk üç halifenin halifeliklerini tanımadıkları, onlar hakkında kötü sözler söyledikleri, Hz. Âişe'ye iftirada bulundukları doğru mudur?

Şîa, Allahın emri ve Peygamber'in tebliğiyle Alî'yi imam ve halife tanır. Böyle olmakla beraber bunu kabul etmeyen ashâbı ve peygamber ümmetini, dinden çıkmış saymaz; bu bakımdan da onlar hakkında dilini korur. Çünkü usûl ve fürû'da, bir çok hükümleri, sözlerine dayandırdıkları beşinci imam Ebû-Ca'fer Muhammed'ül-Bâkır, «İslâm, sözle ve işle meydana çıkar; insanların bütün fırkaları da bu esasa inanmışlardır; bununla insanların kanları korunur; miras ve nikâh hükümleri, haklarında yürütülür. Namaz, zekât, oruç ve haccı edâ eden kişiler, küfürden çıkmışlardır, imana girmişlerdir» buyurduğu gibi altıncı imam Ca'fer'üs-Sâdık da «İslâm, insanlardan görülen amellerdir ki onlar da Allahın bir olduğunu, Muhammed'in, rahmet ve esenlik ona ve soyuna, Allah elçisi bulunduğunu söyleyip namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve oruç tutmaktır» buyurmuştur (Abd'ül-Huseyn Şeref'üddîn-i Âmilî: El-Fusûl'ül-Mühimme fî Te'lîf'il-Ümme; 2. basım, Necef-i Eşref - 1375 H. Fasl: IV, s. 18 - 19).

Ehlisünnette de hüküm böyledir; güvenilir hadis kitapları, buna dair bir çok hadisi ihtiva eder.

İlk üç halife, sırasıyle halifelik makamına gelmişler, islâma hizmetleri dokunmuştur. Bu bakımdan onlar hakkında Şîa'nın kötü sözler söylediği, yahut, Allah korusun, onların dinden, imandan çıkmış oldukları hakkında kanaat beslediklerine dair söylenen sözler, ya bilgisizlikten doğan, yahut taassup yüzünden uydurulan sözlerdir. Kaldı ki birisinin halifeliğini kabul etmemek dinsizlik ve küfür olsaydı, sahâbeden onlara bey'at etmemekte ısrar eden Sa'd ve Hubab b. Münzir'in, Alî'ye uyup Ebû-Bekr'e bey'at etmiyenlerin Allah korusun, kâfir olmaları gerekirdi.

Ümm'ül-mü'minîn Âişe'ye gelince:

Şîa, onun hatâ ettiğini, eski bir kine uyduğunu kabul eder; fakat aleyhinde, hele olmayan bir şeyi ona isnat ederek iftirada, kesin olarak bulunmaz; çünkü Şîa, Kur'an'a tâbidir. Kur'ân-ı Kerim'de Mustalakoğulları savaşından dönülürken konaklanan bir yerde deveden inen ve bu sırada yiten gerdanlığını arayıp gecikerek sonradan kaafileye kavuşan Hz. Âişe hakkındaki iftirayı Kur'ân-ı Mecîd, XXIV. sûrenin 11 - 26. âyetlerinde reddetmiş, 27 - 31. âyetlerde de evlere izin alınmadan girilmemesini, kadınların örtünmelerini buyurmuştur. Bu bakımdan böyle bir şey söylemek Şîa'ya en haksız bir iftirada bulunmaktır (A. Gölpınarlı: Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli; İst. Remzi K. 1958, c. II, Açılama; s. LXXXVII - LXXXVIII).

II

ABDULLAH B. SEBA MASALI

Soru 12 : Şiîliği Yemenli bir yahudi dönmesi olan Abdullah b. Sebâ'nın kurduğunu söyleyenler var; bu hususu açıklar mısınız?

(Bu masal, yüzyıllar boyunca söylenmiş durmuştur; hâlâ da söyleyenler, uykusu gelenleri uyutanlar var. Abdullah b. Sebâ Yemen yahudilerindenmiş. Müslüman olmuş, fakat Musevi iken Yûşa' hakkındaki kanaatini İslâmda Alî-ye tatbik etmiş. Her Peygamberin bir vasıysı olduğu, Hz. Muhammed'in vasıysinin de Alî bulunduğu fikrini ortaya atmış. Hz. Peygamber'in son zamanlardaki tekrar dünyaya geleceği inancı da bu adamın icadıymış. İbnu Emet'is-Sevdâ, yâni Kara Halayığın oğlu diye anılan bu zatın, Kûfe, Basra, Şam ve Mısır illerini dolaşıp düşüncesini yaydığı, Ebû-Zerr, Ammâr, Ebû-Bekr'in oğlu Muhammed, Ebû-Huzeyfe'nin oğlu Muhammed, Üdays oğlu Abdürrahman, Sûhân oğlu Sa'saa gibi kadirleri yüce ashâbı, Mâlik'-ül-Eşter gibi büyük tâbiîleri kandırdığı, onları da kendi düşüncelerine yardımcı yaptığı, sonunda Osman aleyhindeki ayaklanmayı başarıp onun öldürtülmesini sağladığı söylenegelmiştir) Hz. Alî'ye bey'atten sonra Talha ve Zübeyr'in, Ümm'ül-Mü'minîn Âişe'yi de kendilerine uydurup

Basra'ya gitmelerinden ve Küçük Cemel olayından sonra iki taraf uzlaşmışken Abdullah, kendine uyanları kışkırtmış, iki tarafa geçen Sebeîler, geceleyin birden saldırmışlar, böylece de Cemel savaşı olmuş. Hattâ Ebû-Zerr, servetin biriktirilmemesi hususunda bile bu adama uymuş; Şam'da Muâviye'yle arası bu yüzden açılmış. Abdullah b. Seba da bu fikri Mezdekîlerden almış. İbni Sebâ, hulûl inancını da yaymış. Ona nazaran Alî, Allahın mazharıymış, bu yüzden İbni Sebâ'ya inananlar, onun peygamber, Alî'nin de Allah olduğunu kabul etmişler. Hz. Alî, bir rivâyette onu, yetmiş kişiyle yaktırmış, bir rivâyette de Medâin'e sürdürmüş. İlk Gaalî, yâni Alî hakkında aşırı inanç sahibi fırka, ondan türemiş (Ebî-Muhammed'il-Hasan b. Mûsâ'n-Nevbahtî: Fırk'uş-Şîa; Muhammed Sâdık Âlu Bahr'il-Ulûm'un hâşiyeleriyle; Necef-Haydariyye Mat. 1355 H. 1936, s. 22 - 23; Hâc Abdullah'ul-Mamkaanî: Tenkıyh'ul-makaal fî Ahvâl'ir-Ricâl, Necef - 1349, II, s. 183 - 184). Ne gariptir ki Ebû-Zerr sürülürken, Abdullah b. Mesîud ve Ammâr dövülürken, Osman'ın aleyhinde bulunanlar, her yerde felâketlere uğrarken bu adama hiç kimse dokunamıyor; hiç bir yerde tâkıybe uğramıyor ve Cemel savaşından sonra bu adam, tarih sahnesinden çekiliveriyor!

Hicrî altıncı yüzyılda (XII) yaşayan İbnu Asâkir, bu masalı, Seriyy b. Yahyâ'nın Şuayb'den rivâyetiyle Seyf b. Ömer adlı birisinden alıyor. Yedinci yüzyıl (XIII) târihçilerinden İbni Esîr, «Târih'ul-Kâmil»inde, Tabarî'den, sekizinci yüzyıl (XIV) târihçilerinden İbni Haldun, «El-Mubtede'u ve'l-Haber» inde gene Tabarî'den, Ebü'l-Fidâ', «El-Muhtasar»ında İbni Esîr'den, İbni Kesîr, «El-Bidâyetu ve'n-Nihâye» de gene ondan, İbni Ebî-Bekr, «E't-Temhîd» inde Seyf'ten ve İbni Esîr'den, Zehebî, «Târih'ul-İslâm» ında, Tabarî'den ve Seyf'ten, X. yüzyılın ilk yıllarında (XVI) ölen Mîr Hond, «Ravzat'us-Safâ» da Tabarî'den,

oğlu Gıyâsüddîn, «Habîb'üs-Siyer» de, «Ravzat'us-Safâ» dan nakletmekte. Görülüyor ki bunların içinde, bu masalı, İbni Ebî-Bekr, İbni Esîr'den ve Seyf'ten, İbni Asâkir, Seyf'ten, Zehebî, Seyf ve Tabarî'den, öbürleri doğrudan doğruya Tabarî'den rivâyet ediyorlar. Sonra gelen doğulu ve batılı târihçilerle müsteşrıklerin hepsinin kaynağı, Tabarî'dir. Tabarî de bunu, Seriyy b. Yahyâ adlı birisinden, Şuayb vasıtasiyle rivâyet ediyor. Zehebî, bir rivâyette Yezîd adlı birinden, o, Atıyye'den, o da Seyf'ten nakletmekte; öbür rivâyeti, gene Seyf'e dayanmakta.

Tabarî'yi Seyf'e bağlayan Seriyy kimdir? Seriyy b. Yahyâ b. Ayâs 167 de, yâni Tabarî'nin doğumu 224 olduğuna göre o, doğmadan elli yedi yıl önce ölmüştür. Şa'bî'nin amcasının oğlu Seriyy b. İsmâil olmasına hiç imkân yok; çünkü bu zât, 103 hicrîde ölmüştür, kaldı ki Taberî, Seriyy b. Yahyâ diye bu adamın babasının adını da anmakta. Seriyy b. Yahyâ b. Seriyy, 327 de ölmüştür; fakat bu zat, ne kimseden bir şey rivâyet etmiştir, ne de ondan rivâyet eden var. Râvîlerden olup 258 de ölen Seriyy b. Âsım b. Sehl ise Zehebî'nin «Mizân'ül-İ'tidâl» ve «Lisân'ül-Mizân» ında yalancılıkla belirtilmektedir. Şuayb bilinmeyen biridir. Zehebî'nin senedindeki Atıyya, 110 da ölen Atıyyat'ül-Avfî mi, yoksa 121 de ölen Atıyya b. Kays mi? Birincisi olamaz, çünkü Seyf'in ölümü 170 ten sonradır; öbürüyse Şamlıdır; Seyf'le hiç görüşmemiştir; Yezîd'in de kim olduğu belli değil.

Şimdi gelelim Seyf b. Ömer'e:

Üseyyid kabilesinin Temîm boyundan birkaç oymağın birleşmesinden meydana geldiği için aynı anlamı veren Bercemî diye anılan bu adam, Kûfeli olup Bağdad'a yerleşmiş, Harun-ür-Reşid'in zamanında, 170 hicriden sonra ölmüştür. «El-Futûh'ul-Kebîr ve'r-Ridde »adlı kitabında, Hz. Peygamber'in vefâtından Osman'ın halifeliğine kadar

geçen olayları anlatır ve Ebû-Bekr'e karşı gelen Müslümanları mürted sayar; doğu Roma, Şam, Filistin ve İran fütûhatından bahseder. Bir de «El-Cemelu ve Mesîru Âişeti ve Alî» adlı kitabı vardır; bunda da Osman'ın aleyhindeki ayaklanmayı, Osman'ın şehit edilişini ve Cemel savaşını anlatır.

Seyf, bu iki kitabında, yüz elliye yakın kahramanı, Hz. Peygamber'in sahâbesi arasında anmaktadır ki bunların hiç biri, Hz. Peygamber'i görmek şöyle dursun, varlık âlemine ayak basmamıştır. Hattâ bunlar arasında, Mu'cem'ül-Büldân, Merâsıd'ül-İttılâ' gibi İslâm coğrafya kitaplarına geçen bâzı şehirler de, bu kahramanlara nisbetle anılmıştır ki bu şehirlerin hiç biri, hiç bir vakit kurulmamıştır!

Seyf hakkında Ricâl bilginlerinin fikirlerini de yazalım:

233 te vefât eden Yahyâ b. Muîn, «rivâyetleri zayıftır, gevşektir», 303 te vefât eden Nesâî, «ne rivâyetine güvenilir, ne emniyet edilir; zayıftır», 316 da vefât eden Ebû-Dâvûd, «değersizdir, çok yalan söyler», 327 de vefât eden İbni Ebî-Hâtem, «rivâyetlerini terketmişlerdir», 353 te vefât eden İbn'üs-Sekn, «zayıftır» diyor. 354 te vefât eden İbni Hıbbân'a göre «uydurduğu rivâyetleri güvenilir adamlar ağzından nakleder; zındıklıkla yerilmiştir; rivâyet uydurur denmiştir», 385 te vefât eden Dâru Kutnî, «rivâyetleri zayıftır, terkedilmiştir», 405 te vefât eden Hâkim, «rivâyetlerini terketmişlerdir, zındıklıkla töhmetlenmiştir» diyor; 817 de vefat eden Fîrûzâbâdî, «zayıftır» hükmünü veriyor. 852 de vefât eden İbni Hacer, «çok zayıftır», 911 de vefât eden Süyûtî, «çok zayıftır», 923 te vefât eden Safıyyüddîn, «onu çok zayıf saymışlardır» hükmüne varıyor.

Bu adam, Hz. Peygamber'in son zamanda, Üsâme or-

dusunu sevke gayret etmesi, vefâtlarından sonra Ebû-Bekr'e bey'at edilmesi, Ebû-Bekr'in zamanında zekât vermeyenler hakkında öyle haberler yayıyor ki bunların hiç birinin, hem Şîa, hem Ehlisünnet hadis kitaplarında ve hadislere dayanan târihlerde, gerçekle en küçük ve en uzak bir ilgisi bile yok.

İşte Abdullah b. Sebâ', bu adamın muhayyilesinden doğan ve masal kahramanından, yaptığı işler de, bu uydurma kahramana yaptırılan uydurma işlerden başka hiç bir şey değil; yâni İbni Sebâ', biraz Ammâr'ın, biraz da Ebû-Zerr'in hayatlarından ilham alınarak bu adam, tarafından uydurulmuş ve gerçekte anadan doğmamış, yaşamamış bir adamdır. Fakat Seyf'e, düşünmeden inananlar, rivâyetlerini, incelemeden alanlar, bilhassa Taberî'den rivâyette bulunanlar, Şîî olsun, Sünnî olsun, böyle bir adamın yaşadığına inanmışlar, İslâm ülkelerini sömürme siyasetinin ortaya attığı müsteşrıklerse onun Yemenli oluşunu, yahudilikten dönmüş olmasını, Hz. Osman aleyhine ayaklananların Mısır ve Irak'tan gelmelerini, Şîîliğin daha fazla İran'da yayılmasını, İmâm Huseyn'in zevcelerinden birinin, son İran hükümdarının kızı bulunmasını, türlü bağlantılarla süsleyip püsleyerek bu masala bir de dinî - siyasî ve içtimaî ilmek atmışlar, çeşitli kanaatler uydurmuşlardır (Seyyid Murtazâ'l-Askerî'nin «Abdullah b. Sebâ'» adlı târihî tenkıyd ve tahlile dayanan kitabına, Seyyid Ahmed-i Zincânî tarafından «Merd-i efsâneî-i târîh, Rivâyethâ-yı Seyf; Abdullah b. Sebâ' ve Gavgaa-yı Sakıyfe» adlı farsçaya tercemesine, Tehran - Cild-i evvel, I. basım, 1384 H. ve Esed Hayder'in «El-İmâm'us-Sâdık ve'l-Mezâhib'il-Erbaa» adlı kitabına b. Cüz. VI, Necef-i Eşref, 1383 1963, s. 247 - 282).

Soru 13 : Sizce Şîîliğin, eski İran saltanatının Hz.

Ömer tarafından yıkılması, yahut İmâm Huseyn'in zevcelerinden birinin İranlı olması gibi şeylerle hiç mi ilgisi yoktur?

Sâideoğulları sofasında, ansârın, muhâcirlere, sizden bir emîr olsun, bizden de bir emîr dediklerini duyduğu vakit Hz. Alî, neden Rasûl'ullah'ın ansâr hakkında, iyilerine iyilikle muamele edilmesini, kötülükte bulunanların bağışlanmasını tavsiye ettiğini söylemedi Kureyş buyurmuş, bunda hilâfet hakkında ne gibi bir delil var sorusuna da, emîrlik onlarda olabilseydi, onları bize tavsiye etmezdi demiş, sonra Kureyş neyle delil getirdi diye sormuştu. Biz Rasûl'ullah'ın şeceresindeniz (O'nun boyundamz) dediler denince de, evet demişti, şecereyle (boy ağacıyla) delil getirdiler; fakat mevyevi (Ehlibeyti) yitirdiler (Nehc'ül-Belâga; Muhammed Abduh şerhiyle, Kahire - 1321, I, s. 216).

Hilâfeti kendisinin meşrû' hakkı bilen, bu hususta Hz. Peygamber'in sözlerine dayanan Alî'nin, Ebû-Bekr'e bey'at etmemesi, sanıldığı gibi hilâfet hakkındaki toplantıda Haşimoğullarının ve kendisinin bulunmamasından ileri gelmiş bir kırgınlığın sonucu değildi; nitekim sofada toplananların da bu toplantısı, Hz. Rasûl'ün cenazesini bile bırakıp bu işe girişmeleri, ümmetin imamsız kalması kaygısından doğmamıştı. Hz. Ömer'in, Abbâs'ın bey'atini sağlamak için geceleyin, Ebû-Bekr'i, Ebû-Ubeyde'yi ve Mugıyra'yı alarak onun evine gitmesi, sonradan Alî'nin evinde toplananları, içeride Fâtıma da var sözüne, varsın olsun deyip evi, evdekilerle yakacağını söyleyip tehdit etmesi, Hz. Fâtıma'nın vefâtınadek Alî'nin ve ona uyanların bey'at etmeyişleri, nihayet Alî'nin, Şıkşıkıyya hutbesinde ilk üç halife hakkındaki sözleri, hilâfeti zamanında, Gadîru Humm hadisini duyanların tanıklığını istemesi, bu

işin İran'la, İranlılıkla hiç bir ilgisi olmadığını açıkça göstermektedir.

Şîîliğin Irak ve İran'da yayılmasının sebebi, bilhassa müsteşrıkler ve onların her sözünü doğru sayanlar tarafından ortaya atılan uydurma sebeplerden değil, Alî'nin Kûfe'yi merkez edinmesinden ve sonra da Emevîlerin, İslâmî esaslardan ayrılıp Arap milliyetine dayanan bir siyaset gütmelerinden, Arap olmayan müslümanları «Mevâlî-köleler» saymalarından ,onları daima kendilerinden aşağı görmelerinden doğmuştur. Arap olmayanların, Emevîlerin düşman oldukları Alî'ye ve Alî evlâdına bağlanmaları, Emevîlerin bu aşırı milliyetçi siyasetinden meydana gelmiştir.

Bugün İran'da, Hindistan'da, Suriye'de ve Şam'da, Anadolu'da, hattâ Medine-i Tayyibe'de şîîler vardır; bütün bunları İran'a ve İran milliyetine bağlamak, gerçekten tamamiyle uzak, hayalî bir görüşün sonucu olabilir; kaldı ki İran'ın, tümden Şîî oluşu, o kadar eski de değildir ve İran'da bugün bile, azınlık olmakla beraber Sünnîler vardır.

III

İMÂMİYYE, ANA İNANÇLARI, ONİKİ İMÂM

Soru 14 : Şîa, tek bir mezhebe mi bağlıdır?

Bugün Şîa denince ilk olarak akla «İmâmiyye» mezhebi gelir.

«İmâmiyye» imâmeti, mezhebin usulünden, yâni temel inançlarından kabul eden ve Hz. Peygamber'den sonra Oniki İmâm'ın imâmetine inanmayı şart bilen mezheptir. Oniki İmâm kabul ettiğinden dolayı bu mezhebe «İsnâaşeriyye», yâni Onikiler mezhebi dendiği gibi hem ibadet ve muamelelerde, hem inançta, bilhassa İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'ın, atalarından naklettiği hadislere dayandığından «Ca'feriyye» de denir ve bu mezhebe uyanlara, daha ziyade Ca'ferî denegelmiştir.

Soru 15 : Ca'ferîler, inançta, ibadet ve muamelelerde neye dayanırlar?

Ca'ferîlikte dört asıl vardır:
Kitap, sünnet, icmâ' ve akıl.

Kitaptan maksat, Kur'ân-ı Kerîm'dir. Ca'ferîler, «şüphe yok ki Kur'ân'ı biz indirdik ve şüphe yok ki onu mut-

laka koruyucu biziz elbette» meâlindeki âyet (XV, 9) mûcebince Kur'ân'a bir tek sözün bile eklenmediği gibi, ondan bir tek sözün bile çıkarılmadığına, bugün elimizdeki Kur'ânı Mecîd'in indiği gibi kaldığına inanırlar ((Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli; II, Açılama; s. XXII - XXIV). Ancak, «Kur'ân'ı, reyiyle yorumlayan, ateşte yerini hazırlasın» hadisine göre (Künûz'ül-Hakaaık, II, s. 175), ancak gene Kur'an ve Hz. Muhammed'le Ehlibeyti yâni Ondört mâsûm yorumlayabilir. Anlamı apaçık olan âyetlerden başka âyetleri yorumlamak, onların hakkıdır. Allah Kur'ân'ı vahiyle Peygamber'ine bildirmiş, oniki imâm ve Hz. Fâtıma da peygamberden tebelluğ etmişlerdir.

Sünnet, yâni Hz. Peygamber'in hadisleri ve on dört mâsûmun, Hz. Peygamber'den rivâyetleri, kitabı açıklar ve yorumlar. Meselâ Kur'an'da namazın farz olduğu, bir çok âyetlerde bildirilmiştir. Fakat namazın nasıl kılınacağını, rikâtları, namazda okunacak sûreler, rükûda, secdede, oturunca neler okunacağı v.s., Kur'an'da bildirilmemiştir. Bunları. Rasûl'ullah'ın ve Ehlibeytinin sözlerinden anlamaktayız.

Bu ikinci asıl (huccet, delîl), yâni sünnet, Hz. Peygamberin ve Ehlibeytinin sözleri ve yaptıkları işlerle, birisini yaparken görüp menetmedikleri, yâni sözle, işle ve doğru buluşla (kavlî, fi'lî, takrîrî) bildirdikleri şeylerdir.

Üçüncü huccet, İcmâ'dır; yâni İmâmiyyenin bir şeyde ittifakıdır. Bu, onların bir şeyde ittifak ettiklerinden dolayı, İmâm'ın tasvibini izhar ettiği için huccettir.

Kitapta, sünnette bulunmayan, hakkında icmâ'da olmayan bir şeyde hüküm, akla düşer.

Şunu da söylememiz gerektir ki herkes, Kur'ân-ı Mecîd'den, sünnetten, icmâ'dan hüküm çıkaracak bilgi ve bilgide rüsûh kudretine sahip olmadığı gibi herkes, aklıyle

de bir şeye, yerinde hüküm veremez. Bunun için ümmet, İmâmiyye'ye göre ikiye ayrılır:

Müçtehid, Mukallid.

Müçtehid, bu dört asla göre hüküm çıkarmak kudretini elde etmiş, adalet sahibi kişidir; mukallitse, onu taklit eden, yâni hükümde ona uyan kişidir ve ictihâd kapısı, insanlar, daima yeni şeylerle karşılaşabilecekleri için hiç bir vakit kapanmamıştır ve kapanamaz da. Yalnız dinin usulünde ictihâd olamaz. Herkesin, Allahın varlığını ve birliğini, peygamberliği ve âhireti, akliyle, fikriyle gerçeklemesi gerektir.

Soru 16 : Dinin usulü ve fürû'u nelerdir?

Ca'ferîlerde dinin usulü, yâni temelleri beştir:

1. Tevhîd, yâni Allahın var ve bir olduğuna inanmak. Bu da dört esasa dayanır. İlki, Tevhîd-i zâtîdir. Allahın zâtı, her şeyden münezzehtir; yücedir. Birdir; ortağı, benzeri, danışacağı, görüşeceği biri yoktur. Varlığı kendisindendir; cismi, şekli, mekânı yoktur. Kudreti ve bilgisi her şeyi kaplamıştır. İkinci esas Tevhîd-i sıfâtîdir. Allah daimî olarak diridir; evveline bir evvel tasavvur edilemiyeceği için kadîm, sonuna bir son düşünülemiyeceği için de bâkıydir. Her şeye gücü yeter; gücü yettiğinden de irade sahibidir. İradesini zorlayacak bir nesne yoktur; iradesiyle her şeyi, hikmetle yoktan var eder. Buyruklarını vahiy yoluyle ve melekle peygamberlerine bildirir; bu bildiri, kelâm olarak tecelli eder; kelâmında da gerçektir. Her şeyi, olmadan ve olduktan sonra bildiği gibi sonunu da bilir. Bilgisi dolayısiyle duyulan ve görülen şeyleri de kavrar; kulakla, gözle değil, bilgisiyle duyandır, görendir. Bu sıfatlarda zâtının aynıdır. Aynı olmasa bunların, ya

sonradan meydana gelmesi, yahut zâtiyle beraber evvellerine evvel olmaması icap eder. Birinci şık kabul edilirse Allahın, bir zaman duymaz, görmez, bilmez... olması icap eder; ikinci şık kabul edilirse, zâtiyle beraber sıfatlarının da kadîm olması lâzım gelir ki, bu şirktir. Bu yüzden sıfatları, zâtının aynı olarak kabul edilir. Üçüncü esas, Tevhîd-i halkıydir; her şeyi o yaratmıştır. Yaratışında bir ortağı, yardımcısı yoktur. Dördüncü esas ta Tevhîd-i ibâdetîdir. Yâni ibadet, ancak ona mahsustur. Allahtan başka bir meleğe, peygambere, imama ibadet edilemez; kulluk, ancak onadır. Ama şefaat gerçektir; bu bakımdan meselâ Peygamber ve Ehlibeyti hakkıyçin, Kur'ân hakkıyçin Allaha dua edilebilir; zaten Hz. Muhammed'e ve âline salâvat, namazın da, duanın da kabul şartıdır (Şifâ'dan, Deylemî'den, Tabarânî'nin Evsat'ından, Hafâcî'nin Şerhu Şifâ'sından naklen El-Gadîr, II, s. 304).

II. Nübüvvet. Allah, seçtiği kullarına, Cebrâil vasıtasiyle ve vahiy yoluyle ümmete bildirmek üzere emirlerini teblıyğ eder. Peygamberler, insanların en üstünleri, kulların en hayırlılarıdır. Onlar emîndirler; mâsumdurlar; teblıyğde bir hata etmezler. Onlardan küçük, büyük, hiç bir günah sâdır olmaz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar yüz yirmi dört bin peygamber geldiği rivâyet edilmiştir. İçlerinden Nûh, İbrâhim, Mûsâ, İsâ ve Hz. Muhammed'in, en üstün oldukları da XXXIII. sûrenin 7. âyetinde bildirilmiştir. Mz. Muhammed, bunların en üstünü, kulların en hayırlısıdır. En büyük mucizesi Kur'ân'dır. Şeriat sahibi olsun, olmasın, bütün peygamberlerin sonuncusudur; peygamberlik onunla bitmiştir.

III. İmâmet. Her peygamber, dininin muhafazası için kendisinden sonra ümmeti arasında, dininin hükümlerine göre hükmedecek ve kendisine halef olacak birisini, Allahın emriyle bildirmiştir; Hz. Muhammed de Alî'yi

imâm olarak bildirmiş, Alîden sonra da on bir evlâdının imâmetini söylemiştir. İmamlar da, din hükümlerini ifâda bir hataya düşmemeleri için mâsûmdurlar. Son imam olan Mehdî sağdır ve son zamanda zuhur edecek, zulümle dolan dünyayı adaletle ihyâ edecektir.

IV. Maâd. Ölümden kıyamete kadar berzah ve en sonra kıyamet gerçektir. Kıyamete dair Kur'ân-ı kerîmde ve hadislerde geçen mizân, soru hesap, sırat, şefaat, cennet, cehennem hepsi gerçektir; bunların hiç biri akılla yorumlanamaz; keyfiyetini de bilemeyiz; fakat hepsi gerçektir.

V. Adâlet. Allah âdildir. İyiye, iyiliğine karşılık mükâfatta, kötüye, kötülüğüne karşılık mücazatta bulunması, adaletinin icâbıdır. Bu bakımdan her şey, Allahın takdiriyle olmakla beraber kulların, Allahın dilediği güçle yaptıkları iyilik ve kötülük, kendi iradeleriyle yapılmaktadır. Allah herkesin ne yapacağını bilir; fakat bu bilgisi, kula o işi zorla yaptırmaz. Eğer böyle olsaydı, yâni iyiliği ve kötülüğü Allah yaptırsaydı, peygamber yollaması, kitap göndermesi, iyilikte bulunanı mükâfatlandırması abes, kötülükte bulunanı azaplandırması zulüm olurdu; Allahsa hem abes iş işlemez, hem de zulümden münezzehtir.

İşte herkesin bu beş asla, aklıyla inanması gerektir; bu inançta içtihat ve taklit olamaz.

Bu beş aslın beşine de inanan mü'mindir; imâmet ve adalete inanmayan, İslâmdan çıkmış sayılmaz. Bu bakımdan tevhid, nübüvvet ve maâda, dinin asılları, imâmet ve adalete mezhebin asılları da denir.

Dinin fürû'u iki kısma ayrılır:

I. İbadetler, bunlar ondur: Namaz, oruç, hac, zekât, humüs, cihad, tevellâ, teberrâ, iyiliği ve Tanrı buy-

ruklarını bildirmek, onları halka emretmek (emr bi'l-ma'-rûf), kötülüğü nehyetmek (nehy an'il-münker).

Bunların bir kısmı, bedenîdir; namaz ve oruç gibi. Bir kısmı yalnız, malîdir; zekât, humüs, yâni muayyen şeylerde, beşte bir payın Hz. Muhammed soyundan gelen yoksullara verilmesi gibi. Bir kısmı, hem bedenî, hem malîdir; hac ve cihad gibi. Bir kısmı bilgiye dayanır. İyiliği buyurmak, kötülüğü nehyetmek gibi. Bir kısmıysa kalbîdir; Hazreti Muhammed'i ve soyunu sevmek, sevenleri de sevmek (tevellâ), sevmeyenleri ve sevmeyenleri sevenleri sevmemek (teberrâ) gibi.

II. Muâmelâl. Alım satım, borç, rehin, vakıf, hibe, kadın almak, boşamak v.s. gibi.

III. Dînî bir kusur veyahut suç sonucunda çekilecek malî, bedenî cezalar.

İbadetlerle muamelât ve cezalar, Ca'ferî mezhebine ait fıkıh kitaplarında, bütün teferruatiyle mevcut olduğundan bunlar hakkında bilgi vermiyoruz.

Bunlara fürû' denmesi, inkâr etmemek şartiyle yapmayanların suçlu olacaklarından, fakat dinden çıkmayacaklarından dolayıdır.

Soru 17 : İmâmiyye'nin on iki imam kabul etmelerine sebep nedir?

Hz. Peygamber, bu iş, yâni inananların ve müslümanlığın yüceliği, insanların düzgün bir halde bulunuşu sürer gider ve on iki kişi, onlara halife olur; işlerini düzene sokar; hepsi de Kureyş'dendir buyurmuştur (bu meâlde sekiz hadis vardır; Sahîhu Müslim, İst. Mat. Âmire - 1332. VI, s. 3 - 4) Buhârî'deki aynı meâldeki hadisi, Künûz'ül-

Hakaaık da almıştır (II, s. 204) Tirmizî'nin «Sünen» inde aynı meâldeki hadis, Ahmed b. Hanbel'in «Müsned» inde olduğu gibi İbni Hacer de aynı hadisi «Savâık» da zikreder ve Tabarânî'nin de aldığım söyler. Müstedrek'üs-Sahîhayn-de, Hz. Peygamber'in, kendisinden sonraki halifelerin, Mûsâ Peygamber'in nakıybleri sayısınca oniki olacağını bildirdiği zikredilir. Seyyid Süleyman-ı Belhî, Yenâbî'ul-Mevedde'de, Ehlisünnet muhaddislerinden naklen bu meâldeki hadisi anarken, hepsinin de Hâşimoğullarından olacağını buyurduğunu kaydeder (Fadâil'ül-Hamse, II, s. 23-26).

«Benden sonra hilâfet otuz yıldır; ondan sonra saltanat başlar» meâlinde nakledilen hadise dayanır (Câmi', II. s. 11), Ebû-Bekr'den başlar ve İmâm Hasan'ı da katarsak, halifelerin sayısı beşte biter. Akla gelmiyecek zulüm ve ihanetleri yapan, dini hiçe sayan Ümmeyyeoğullarıyle Abbasoğullarını sayarsak sayı, on ikiyi kat kat aşar. Hadisi, ümmetten, zaman zaman, adalet sahibi on iki halife geleceği yolunda yorumlamamız içinse, hiç bir delâlet yoktur ve bu yorum, zoraki ve maksada dayanan bir yorum olur. Kaldı ki İmâmiyye - İsnâ - aşeriyye, hazreti peygambere, vasıyleri sorulduğu zaman «Alî, kardeşim, vârisim, vasıym, benden sonra da her inananın velîsidir; sonra oğlum Hasan, sonra Huseyn, sonra da Huseyn evlâdından dokuz kişidir; Kur'ân onlarladır, onlar Kur'ân'la; onlar, Havuz kıyısında bana ulaşıncayadek birbirlerinden ayrılmazlar» buyurduğunu, hattâ onları adlariyle saydığını söyler (Sultân'ul-Vâızıyn-i Şîrâzî: Şebhâ-yı Pîşâver, IX. basım; Tehran - 1348 H. 1344 Ş.H. Ferâid'us-Sımtayn, Manâkıb-ı Hârzemî, Manâkıb-ı İbni Magaazilî, Fusûl'ül-Mühimme, Matâlib, Tezkire-i Sıbt b. Cevzî, Meveddet'ül-Kurbâ v.s.den naklen Yenâbî'ul-Mevedde; s. 988 - 998).

Aynı zamanda Ca'ferîler, her imamın, kendisinden sonraki imamın ımâmetini bildirdiğine, on ikinci imamın-

sa Mehdî olup hayatta bulunduğuna ve zuhur edeceğine inanırlar.

Soru 18 : On iki imam ve on dört mâsûm kimlerdir? Neden bunlara mâsûm denmektedir?

On iki imam, Hz. Alî, ondan sonra oğlu İmâm Hasan, ondan sonra kardeşi İmâm Huseyn ve onun soyundan gelen dokuz kişidir. Bunların adlarını, doğum ve vefat târihlerini sırasiyle yazalım:

I. İmâm Aliyy'ül-Murtazâ. İmâmiyye, Emîr'ül-mü'minîn lakabını ancak Alî hakkında kullanır. Araplarda âdet olduğu gibi büyük oğlunun adiyle ve Hasan'ın babası anlamına Ebü'l-Hasan künyesiyle anılır. Ebû-Türâb, yâni toprak babası da lâkaplarındandır. Hz. Peygamber'in amcaları Ebû-Tâlib'in oğludur. Anneleri, Hz. Peygamber'in dördüncü atası Hâşim'in oğlu Esed'in kızı Fâtıma'dır. Fil yılının otuzuncu senesi Recebinin on üçüncü cuma günü tanyeri ağarırken Kâbe'nin içinde doğmuş (29.VII.599), hicretin kırkıncı yılı Ramazan ayının on dokuzuncu günü Abdürrahman b. Mülcem tarafından başından zehirli kılıçla vurulmuş, yirmi birinci gecesi vefât etmiştir (9.II. 661). Necef-i Eşref'te türbeleri bulunan yere defnedilmiştir.

II. İmâm Hasan b. Alî. Lâkapları Müctebâ ve Zekî'dir. Babaları Alî, anneleri Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma'dır. Hicretin ikinci, yahut üçüncü yılı Ramazan ayının on beşinci gecesi doğmuş (12.III, yahut 1.III.623, yahut 624) ismini Hz. Peygamber koymuştur. Hicretin ellinci yılı Saferinin yirmi dokuzuncu günü, Muâviye tarafından kandırılan zevcesi Ca'de tarafından zehirlenerek şehit edilmiştir (28.III.670). Künyeleri Ebû-Muhammed'tir. Medine'de Bakı' mezarlığında medfundur.

III. İmâm Huseyn. Lâkapları Sıbt ve Şehîd'dir. Babaları Alî, anneleri Fâtıma'dır. Hicretin üçüncü, yahut dördüncü yılı Şa'ban ayının üçüncü günü Medine'de doğmuştur (19.1.625 yahut 8.I.626). Künyeleri Ebû-Abdullah'tır. Hicretin altmış birinci yılı Muharreminin onuncu günü Kerbelâ'da şehit edilmiştir (12.X.680). Kerbelâ'da medfundur.

IV. İmâm Alî. Lâkapları, ibadet edenlerin zîneti ve secde edenlerin efendisi anlamlarına gelen Zeyn'ül-Âbidîn ve Seyyid'üs-Sâcidîn'dir. Babaları İmâm Huseyn, anneleri, son İran hükümdarı Yezdcürd'ün kızı olan ve Şâh-zenân diye anılan Şehribânû'dur. Hicretin otuz sekizinci yılı Şaban ayının beşinci günü Medine'de doğmuştur (6.I.659). Künyeleri Ebû-Muhammed ve Eb'ül-Hasan'dır. Hicretin doksan beşinci yılı Muharreminin yirmi ikinci günü Emevîlerden Hişâm'ın buyruğu ile zehirlenerek şehit olmuşlardır (17.X.713). Medine'de Bakı'de İmâm Hasan'ın yanında medfundur.

V. İmâm Muhammed'ül-Bâkır. Babaları İmâm Zeyn'ül-Âbidîn, anneleri, İmâm Hasan'ın kızı Ümmü Abdullah Fâtıma'dır; bu suretle baba ve ana tarafından Haşimîdir. Hicretin elli yedinci yılı Saferinin üçüncü günü Medine'de doğmuştur (16.XII.676). Künyeleri Ebû-Ca'fer'dir. Lâkapları, ilim ve hikmeti yaran, künhüne varmış olan anlamına Bâkır'dır. Vefâtları hicretin yüz on dördüncü yılı Zilhiccesinin yedinci günü Hişâm tarafından zehirlenmek suretiyledir (28.I.733). Medine'de, Bakı'de, babalarının yanında medfundur. Ca'ferî mezhebinin esasları ve fıkhı, İmâm Muhammed'le oğlu Sâdık'ın rivâyetlerine dayanır.

VI. İmâm Ca'fer'us-Sâdık. Babaları İmâm Muhammed'ül-Bâkır, anneleri Ebû-Bekr'in oğlu Muhammed'in oğlu Kaasım'ın kızı Ümmü Ferve'dir. Annelerinin anneleri de Ebû-Bekr'in oğlu Abdürrahman'ın kızı Esmâ'dır. Do-

ğumları hicretin sekseninci yılı Rabîulevvelinin on yedinci günü Medine'dedir (23.V.995). Künyeleri Ebû-Abdullah, lâkapları Sâdık'tır. Hicretin yüz kırk sekizinci yılı Recebinin on beşinci günü, Harun-ür-Reşid'in emriyle zehirlenerek Medine'de vefât etmişlerdir (6.IX.765). Hicretin seksen üçüncü yılında doğdukları, yüz kırk sekizinci yılı Şevvalinde vefat ettikleri de rivâyet edilmiştir. Medine'de babalarının yanında medfundur. Zamanlarındaki bir çok bilginler, kendisinden faydalanmışlardır.

VII. İmâm Mûsâ'l-Kâzım. Babaları İmâm Ca'fer'us-Sâdık, anneleri Hamîde Hâtundur. Hicretin yüz yirmi sekizinci yılı Saferinin yedinci günü Mekke'yle Medine arasında Ebvâ' denen yerde doğmuşlardır (8.XI.745). Künyeleri Ebü'l-Hasan, lâkapları Kâzım'dır. Harun-ür-Reşid, İmâm Kâzım'ı bir yıl kadar Basra'da hapsettirmiş, sonra Bağdad'ta, hicretin yüz seksen üçüncü yılı Recebinin altıncı günü zehirleterek şehit ettirmiştir (13.VIII.799); yüz seksen dokuzuncu yılında ve Recebin yirmi beşinde şehit edildiği de rivâyet edilmiştir. Bağdat'ta Kâzımeyn'de medfundur.

VIII. İmâm Aliyy'ür-Rızâ. Babaları İmâm Mûsâ'l-Kâzım, anneleri Necime Hatundur. Hicretin yüz kırk sekizinci yılı Zilka'desinin on birinci günü Medine'de doğdular (29.XII.765). Künyeleri Ebü'l-Hasan, lâkapları Rızâ'dır. Abbasoğullarından Me'mûn, İmâm Rıza'yı Irak'a getirtti ve hicretin iki yüz birinci yılı Ramazan ayının ikinci, yahut beşinci günü kendisine velîahd tâyin etti (24, yahut 27.III.817). Bu iş Abbasoğullarına pek ağır geldi; Me'mûn'u halife tanımadılar, amcasının oğlu İbrâhim'i halife yaptılar. İsyan büyümeye başladı. Bunun üzerine Me'mûn, hicretin iki yüz üçüncü yılı Saferinin on yedinci günü İmâm Rıza'yı zehirli nar şerbetiyle, bir rivâyette üzümle zehirleyerek şehit etti (24.VIII.818). Aynı yılın aynı

ayının yirmi dokuzuncu günü şehit edildiği de rivâyet edilmiştir. Tûs şehrinde medfundurlar ki şimdi o şehre Meşhed denmektedir.

IX. İmâm Muhammed'üt-Takıy. Babaları İmam Aliyy'ür-Rızâ, anneleri Hîzrân Hatundur. Hicretin yüz doksan beşinci yılı Ramazan ayının on beşinci günü Medine'de doğdular (11.IV.811). Aynı yılın Recebinin onuncu günü, Ramazan ayının on dokuzuncu günü doğduğu da rivâyet edilmiştir. Künyeleri Ebû'Ca'fer, lâkapları Takıyy ve Cevâd'dır. Hicretin iki yüz yirminci yılı Zilka'desinin son günü, Bağdat'ta, Abbasoğullarından Müsta'sım tarafından zehirletilerek şehit edildi (3.XI.835). Bağdat'ta, Kâzımeyn'de, atası İmâm Mûsâ'nın yanında medfundur.

X. İmâm Aliyy'ün-Nakıyy. Babaları İmâm Muhammed'üt-Nakıyy, anneleri Semâne hatundur. Hicretin iki yüz on ikinci yılı Recebinin ikinci günü Medine civarında bir köyde doğdular (27.IX.827). Künyeleri Ebü'l-Hasan, lâkapları Nakıyy ve Hâdî'dir. Hicretin iki yüz elli dördüncü yılı Recebinin üçüncü günü, Abbasoğullarından Mu'tezz tarafından zehirletilerek şehit edilmiştir (28.VI.868). Samırâ'da medfundur.

XI. İmâm Hascan'ül-Askerî. Babaları İmâm Aliyy'ün-Nakıyy, anneleri Sûsen Hâtundur. Hicretin iki yüz otuz sekizinci yılı Rabî'ulâhırının sekizinci günü Sâmira'da doğdular (27.IX.852). Künyeleri Ebû-Muhammed, lâkapları Askerî ve Zekî'dir. Hicretin iki yüz altmışıncı yılının Rabî'ulevvelinin sekizinci günü, Abbas oğullarından Mu'temed tarafından zehirletilerek şehit edildi (2.I.873). Samırâ'da, babasının yanında medfundur.

XII. İmâm Mehdî. Babaları İmâm Hasan'ül-Askeri, anneleri Nercis Hâtundur. Hicretin iki yüz elli beşinci yılı Şa'banının on beşinci cuma gecesi tanyeri ağarırken doğ-

muştur (30.VII.869). Künyeleri Ebü'l-Kaasım, lâkapları Muntazar, Huccet, Sâhib'üz-zamân ve Mehdî'dir. Babalarının vefâtından sonra gizlenmişler, birbiri ardınca, Saîd oğlu Osman, onun oğlu Ebû-Ca'fer Muhammed, Rûh oğlu Huseyn, Sâmırâlı Muhammed oğlu Alî, kendileriyle Şîa arasında sefaret hizmetini görmüşlerdir. Son sefir olan Alî, üç yüz yirmi sekiz yılı Şa'banının on beşinde vefât etmiş (26.V.940), onun vefâtından sonra büyük gizlilik devri başlamıştır. İmâmiyye'ye göre Mehdi sağdır ve son zamanda zuhur edecektir.

On iki imam bunlardır. Hz. Muhammed'le kızları Fâtıma da bu on iki imama katılırsa on dört olur ki On dört Ma'sûm bunlardır.

XXXIII. sûrenin 33. âyetinde, «ancak ve ancak Allah, ey Ehlibeyt, sizden her çeşit pisliği, suçu gidermek ve sizi tam bir temizlikle tertemiz bir hale getirmek diler» buyurulmaktadır. Âyetin evvelinde Hz. Muhammed'in zevcelerine de hitap olduğundan Ehlibeytin, Peygamberin zevceleri olduğunu söyleyenler olmuşsa da Ebû-Saîd'ül-Hudrî, Enes b. Mâlik, Vâile, Hz. Peygamber'in zevceleri Ümmü Selme ve Âişe, Câbir, Hasan b. Alî ve bütün Ehlibeyt imamları, Ehlibeytten maksadın, Hz. Muhammed, Alî, Fâtıma, Hasan ve Huseyn olduğunda ittifak etmişlerdir. Hz. Muhammed, kendileri de dâhil olmak üzere, bunları abâsının altına almış, Allahım, bunlardır Ehlibeytim; bunlardan pisliği (suçu, şeytana uymayı) gider ve bunları tertemiz et diye dua etmiş, Ümmü Selme, ya ben deyince, sen hayra karşısın buyurmuştur.

LII. sûrenin 21. âyetinde, «ve inananlarla soylarından, inanarak onlara uyanları, soylarından gelenlere katarız ve yaptıklarının mükâfatından hiç bir şey eksiltmeyiz; her kes kazancına bağlıdır» buyurulduğuna göre İmâm Huseyn'in dokuz evlâdı da bu âyetteki ismet ve tahârete ka-

tılmıştır (Mecma'ul-Beyan; Tehran - -1379, c. VIII, s. 356-358; Tenkıyh'ul-Makaal; I, s. 186 - 190, Hâc Şeyh Abbâs Kummî'nin «Envâr'ül-Behiyye» sinin Seyyid Muhammed Suhfî tarafından farsçaya terc. Zindegânî-i Rehberân-ı İslâm, Tehran - 1375 H. v.s.)

İleride görüleceği gibi Alevî - Bektaşiler, ma'sum sözünün, Türkçede erginlik çağına girmemiş çocuklara denmesine aldanarak «on dört ma'sum» u, on iki imamdan ayrı sanmışlar ve on iki imamın, erginlik çağına girmeden şehit edilen ve bir kısmı da uydurma olan on dört erkek çocuğunu «on dört ma'sum» olarak kabul etmişlerdir ki bu, tamamiyle yanlıştır.

Soru 19 : İmâmiyyenin üç vakit namaz kıldığını söyleyenler var; ne dersiniz?

Bunu söyleyenler, bilgisizliklerinden söylemektedirler. Namaz beş vakittir; bunda hiç bir mezhebin ayrı ve müslümanlık hükmüne aykırı bir reyi olamaz. Ancak İmâmiyye, öğleden sonra ikindinin, akşamdan sonra da yatsının kılınabileceğini, güneş batıncayadek, önce öğleyi, sonra ikindiyi, gece yarısınadek de önce akşamı, sonra yatsıyı kılmanın caiz olduğunu; imamların sözlerine uyup kabul etmişlerdir. Fakat bu hüküm, ne Şîa'nındır, ne de imamların. Hz. Peygamber'in, sıcak günlerde, öğlenin, hava soğuyuncayadek geciktirilmesini, öğleden sonra da ikindinin kılınabileceğini buyurduğunu Sahîhu Müslim'den anlamaktayız. (İst. Mat. Âmire - 1330, c. II, 107 - 111). Ayrıca yolculukta, öğleyle ikindinin, akşamla yatsının birbiri ardınca kılındığı (aym, s. 150 - 151), yolcu olmadıkları ve bir korku bulunmadığı halde de öğleyle ikindiyi, akşamla yatsıyı birbiri ardınca kıldıkları, yedi hadisle sabittir (s. 151 - 153).

Bu, bir ruhsattır; işi gücü olana kolaylık içindir; yalnız Sahîhu Müslim'de değil, Nesâî'nin «Sünen» inde ve İbni Hanbel'in «Müsned»inde de bu hususta hadisler vardır. Ehlisünnetten Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde bu iki namazı cem'etmek, hac, umre, savaş gibi mübah yolculuklarda câizdir. Yalnız Hanefîler, bunu câiz bilmemişlerdir. Fakat ikindi vakti girmeden öğlenin kılınabileceğine göre onlar da, fi'len ve zaruret halinde öğleyle ikindiyi cem'etmiş oluyorlar.

IV

ZEYDİYYE
BÜTRİYYE, CÂRÛDİYYE, SÜLEYMÂNİYYE, NAÎMİYYE, ZEYDİYYE'NİN İMÂMİYYE'DEN AYRILDIĞI NOKTALAR

Soru 20 : İmâmiyye'den başka Şîâ mezhebi var mıdır?

Zeydîlik ve İsmâîlilik de Şîa'nın birer koludur. İsnâaşeriyye'nin dördüncü imamı ve Aliyy b. Huseyn Zeyn'ül-âbidîn'in (95 H. 713) oğlu Zeyd'e uyanlara Zeydî, bu mezhebe «Zeydiyye» denir. Bunlar Yemen'de toplanmışlardır.

Mervan oğlu Abdül-Melik'in oğlu Hişâm halife olunca Zeyd, Haşim oğullarına yapılan zulümleri anlatmak için Şam'a gitmiş, fakat hakaret görmüş; dövülmüş ve Şam-dan sürülmüştü. Kûfe'ye dönünce kendisine uyanlarla Emevîlere karşı ayaklanmış, savaşta Kûfelilerin çoğu, kendisinden ayrılmış, alnına gelen bir okla vurulup şehit olmuştu (121 H. 739). Şehadetinde kırk iki yaşındaydı. Kendisine uyanlar, cesedini, düşmanlarımn bulamamaları için nehrin içine gömmüşler, fakat düşmanları bulup çıkarmışlar ve Hişâm'ın buyruğuyle çırılçıplak darağacına asılmış, dört yıl asılı kalmıştı. Abd'ül-Melik oğlu Yezîd'in oğlu Velîd halifelik makamına gelince 126 hicride (743)

kupkuru bir hale gelmiş olan cesedini yaktırıp külünü savurttu.)

Zeyd'in oğlu Yahya da Velîd zamanında, aynı târihte ayaklandı; 125 hicride (743) Gürgân'da şehit edildi. Başı bedeninden ayrılıp Şam'a gönderildi; bedeni Gürgân kalesinin kapısına asıldı. Sonunda Ebû-Müslim tarafından Gürgân alınınca defnedildi (Tenkıyh, III, s. 316).

Zeyd b. Alî, imâmiyye kaynaklarına göre imam olduğunu iddia ederek, yahut Emevîleri altederse imamet makamına gelmeyi kurarak harekete geçmemiştir. O, imam Ca'fer'us-Sâdık'a uymuştu (aynı, I, s. 466-470).

Zeydiyye kolları:

Butriyye.

İlk Zeydilere Butriyye, yahut Bitriyye denir. İmâm Muhammed'ül-Bâkır (114 H. 733), Zeyd'in Emevîlere karşı durmak fikrinde bulunduğunu duymuş, kendisini bundan menetmek istemişti. Zeyd'e ilk uyanlardan Kesîr'ün-Nevvâ Hasan b. Sâlih, Sâlim b. Ebî-Hafsa, Hakem b. Üteybe, Selme b. Küheyl ve Eb'il-Mikdâm Sâbit, önce halkı Hz. Alî'nin vilâyetini ikrâra dâvet ederlerken, sonradan ilk iki halifenin, yâni Ebû-Bekr ve Ömer'in de halifeliklerini kabul etmişlerdi. Zeydilerden Sa'doğlu Mugıyra'nın lakabı «bter» olduğundan bunlara «Butriyye» dendiğini söyleyenler olduğu gibi Ebû-Bekr ve Ömer'in düşmanlarından teberrî ettikleri ve bu iki halifenin hilâfetini de kabul ettikleri için Zeyd'in bunlara, «Fâtıma'dan mı ayrıldınız? İşimizi noksan bıraktınız, Allah sizin sonunuzu kessin», dediğinden bunlara, «Kesilenler, ayrılanlar» dendiğini ve «Tebriyye» diye de anıldıkları rivâyet edilmiştir (Aynı, II, s. 85). Ayrıca Zeyd'in, Ebû-Bekr ve Ömer hakkında kötü söz söylemediğini duyanların Zeyd'den ayrıldıkları, Zeydin onlara, bizi rafzettiniz, yâni terkettiniz demesi üzerine

Şîa'nın, terkedenler anlamına «Râfıza, Ravâfız» diye anıldığı da rivâyetler arasındadır (Eb'ül-Hasan Aliyy b. İsmâîl'il-Eş'arî): Makaalât'ül-İslâmiyyîn ve İhtilâf'ul-Musallîn; H. Ritter basımı; İst. Devlet Mat. 1929; s. 65).

Cârûdiyye.

Zeydilerin bir fırkasına da bu ad verilmiştir. Bunlar, Sürhûb denen Ziyâd b. Munzir Ebü'l-Cârûd'a uymuşlardır; mezheplerine Sürhûbiyye de denir. Sürhûb'un, denizlerde bulunan kör bir şeytan olduğu rivâyet edilmiş, Ziyâd da kör olduğu ve inançlarındaki kötülükler yüzünden İmâm Muhammed'ül-Bâkır tarafından bu adla anılmış, yalnız baş gözünün değil, can gözünün de kör olduğu bildirilmiştir (Tenkıyh, I, s. 459 - 460). Yukarıda adını andığımız Hasan b. Sâlih hicrî 168 de (784) ölmüştür; 154 te (770-771) öldüğünü söyleyenler de olmuştur; Zeydiyyenin fakıyhlerindendi (İbni Nedîm'den ve Ricâl kitaplarından naklen Tenkıyh; I, s. 285). Sâlim b. Ebi-Hafsa 137 de (754) ölmüştür. İmâm Ca'fer'us-Sâdık, inançları yüzünden bu adama lânet etmiştir (aynı, s. 3 - 4). Hakem, 114 te (732), yahut 115 (733) te ölmüştür; bu zat hakkında da aynı sebepler yüzünden İmâm Muhammed'ül-Bâkır'ın ilenmesi vardır (s. 258 - 259). Selme, 121 Muharreminde ölmüştür (738 sonu). Ebü'l-Mikdâm'ın hal tercemesi pek belli değildir, (s. 194). İmâm Ca'fer'us-Sâdık'la çağdaş olan ve 100 hicride (718) Basra'da ölen Hârûn b. Sa'd, yahut Saîd de İmâm Ca'fer'e karşıdır (III, s. 284). Kesîr-ün-Nevvâ da bunlardandır.

Cârûdîler, Hz. Peygamber'in, Alî'yi İmâm olarak bildirdiğinde, ondan sonra da İmam Hasan ve Huseyn'in imam olduğunda birleşirler. Zeyd ve oğlu Yahya'nın şehadetinden sonra Abbasoğullarının ilk zamanlarında kıyâm edip 145 Zilka'desinde (763) Mansur tarafından gönderilen orduya yenilen ve şehit düşen Nefs-i Zekiyye diye anı-

lan İmâm Hasan oğlu Hasan'ın oğlu Abdullah oğlu Muhammed'in imam olduğuna inanırlar. Bu zatın ölmediğini, Mehdî olduğunu, zuhur edeceğini söyleyenler olduğu gibi aynı yılda şehit edilen kardeşi İbrâhim'in Mehdî olduğuna inananlar da vardır (Tenkıyh, III, s. 140 - 143; I, s. 24; Makaalât, s. 67, 83).

Zeydîlerden, Mugıyra'ya uyanlar, Nefs-i Zekiyye'yi son imam tanırlar. Mugıyra'yı imam tanıyanlar olduğu gibi tenâsuha inanmak suretiyle bâtınîleşenleri de vardır.

Süleymâniyye.

Zeydîlerin Süleymân b. Cerîr'e uyanlarına «Süleymaniyye» denmiştir. Bunlar, imamın meşveretle tâyin edileceğini ve iki temiz kişinin kabûliyle şer'an kabul edilmesi gerektiğini söylerler ve Ebû-Bekr'le Ömer'in imâmetini de bu suretle kabul etmiş olurlar. Süleyman, Ebû-Bekr ve Ömer'e bey'atin hata olduğunu, fakat bu yüzden onların kötülenemiyeceğini, ancak ümmetin, onları imam kabul etmekle daha uygun ve yerinde olanı terkettiklerini söylerdi. Bu zat, İmâm Muhammed'ül-Bâkır'ın imâmetini kabul ettiği halde sonra Zeydî olmuştu (Ebû-Muhammed'il-Hasan b. Mûsâ'n-Nevbahtî: Fırak'uş-Şîa, s. 9, 64 ve 66; Makaalât, s. 68. Tenkıyh'te III. c. te Hişâm b. Hakem maddesine ve III. bölümün 85 ve 129. s. lerine b.).

Başka bölükler.

Zeydiyye'nin Naîmiyye, Ya'kuubiyye denen bölükleri de vardır. Naîmiyye, imâmet hususunda, Süleymaniyye-nin fikrini kabul eder. Yalnız bu fırka ve Cârûdîler, Hz. Osman'ın ve Alî'ye karşı duranların kâfir oldukları inancını güttüğünden Ehlisünnet, bunların küfrüne hükmetmiştir. Ya'kuubiyye, ölümden sonra tekrar dünyaya geliş inancını inkâr eder (Makaalât, s. 68 - 69).

★

Zeydiyye'nin İmâmiyye'den ayrım noktası, Ebû-Bekr-le Ömer'in halifeliğini ve Hz. Fâtıma evlâdından kılıçla kıyâm edenin imâmetini kabul etmesidir.

Zeydîlerin bir kısmı, Allah sıfatlarını, zâtının ne aynı, ne de gayri olarak kabul eder. Bir bölüğüyse Allahın, bilen, duyan, gören olmakla beraber bilmenin, duymanın, görmenin, bundan tamamiyle ayrı olduğunu söyler.

İman onlarca bilmek, tanımak, ikrâr edip yapılmaması gereken şeylerden çekinmektir. Yapılmaması gereken şeyleri yapmak, nimete karşı küfranda bulunmaktır, fakat şirk değildir. Büyük suçları yapanların cehennemde ebedî olarak kalacaklarını kabul ederler.

Allahın zulmetmeye gücü yetip yetmiyeceği de tartışılan konulardan biridir. Süleyman b. Cerîr'e uyanlar, Allahın zulmedemiyeceği söylenemiyeceği gibi etmiyeceği de söylenemez; çünkü Allah, esasen zulmetmez ve yalan söylemez; kendisi, bu hususta bir şey söylemediği için söylenmemiş bir şey üstünde durmak ta abestir derler. Bir kısmıysa Allahın, zulme de gücü yeter, fakat zulüm etmez der.

Kulun yaptığı işler, bazılarına göre Allah tarafından yaratılır; bazısına göreyse bunları kul yapar. Kulun bir şey yapabilme gücü, o iş yapılırken zuhur eder; bazılarına göreyse o işten önce de onu yapmaya gücü vardır; bu güç, o iş yapılırken görünür.

Zeydiyyenin bir kısmı, hükümlerde rey ve ictihâdı caiz görmüş, bir kısmı caiz görmemiştir. Bütün Zeydîler, Hz. Peygamber'den sonra Alî'nin en üstün olduğunda, Peygamber'den sonra ondan üstün hiç bir kimsenin bulunmadığında birleşirler; hepsi de Alî'nin hakem kabul etmekle Müslümanların iyiliğini amaç edindiğini, doğru harekette bulunduğunu, ona karşı durmanın zulüm olduğunu, ada-

let sahibi olmayan emîre karşı durmanın, kuvvetle onu yok edip gerçeği meydana çıkarmanın gerektiğini söylemiş, adaleti olmayan imamın arkasında namazın caiz olmadığına inanmıştır)(Makaalât, I, s. 70 - 75).

Allahın sıfatları ve kulun yaptığı işler bahsinde Zeydîler, Mu'tezile'ye yaklaşmakta, Ebû-Bekr ve Ömer'in hilâfetini kabul etmeleri ve bir kısmının, ictihâdı reddetmesi bakımından Ehlisünnetle birleşmede, Alî'yi, Hz. Peygamber'den sonra en üstün tanımaları, ona karşı duranları kabul etmemeleri, imâmın âdil olmasını şart koşmaları bakımından Şîa'dan sayılmakta, büyük suç işleyenlerin cehennemde ebedî kalacakları inancında da Hâricîlere yaklaşmadadırlar. Bu mezhep, Şîa, Ehlisünnet, Mu'tezile ve Haricî mezheplerinin ortasında, fürû' bakımından Ehlisünnete yakın bir mezheptir. Zeydîler, Türkiyede yoktur; Yemen ülkesinde bulunmaktadırlar. Zeyde nisbet edilen «El-Mecmû'» kitabında İslâm hukukunun bütün meselelerinden bahsedilmektedir.

★

Zeydiyye'den başka, bugün mensupları kalmayan «Aftahiyye» de «Şîa» nın bir koludur. Bunlar, İmâm Sâdık'ın, İsmâîl'den sonra en büyük oğlu olan ve Abdullah'ül-Aftah'a uyanlardır. Abdullah, babasından yetmiş gün sonra vefat etmiştir; oğlu olmamıştır) Kendisi, İmâm Sâdık'tan sonra İmâm Mûsâ'l-Kâzım'ın imâmetini kabul etmiştir; kabri, Bıstâm'da Alî b. İsâ b. Âdem'il-Bıstâmî'nin kabri civarındadır. Aftah, başı, yahut burnu yassı anlamına gelir. Abdullah'ın da başı, yahut ayakları yassı olduğundan bu lâkapla anılmıştır.(Aftahîler, on iki imamın imâmetini kabul etmişler ve Ca'ferî mezhebine uyup ortadan kaybolmuşlardır)(Tenkıyh, I, s. 193 - 194. Bunlardan gelen rivâyetlerin kabul edilip edilmiyeceği hakkında da aynı s. lere b. Fırak'uş-Şîa, s. 77 - 78 ve 77. s. deki 4. not).

V

İSMÂİLİYYE ve BÖLÜKLERİ

Soru 21 : İsmâîlîlik hakkında bilgi verir misiniz?

İsmâîl, İsnâ-aşerîlerin altıncı imâmı Ca'fer'us-Sâdık'ın oğludur. Medine'de doğmuştur, kardeşlerinin en büyüğüdür. İmam Ca'fer, İsmâil'i pek severdi. Ricâl kitaplarında İsmail'in övülmesi ve yerilmesi hakkında birbirini tutmayan haberler varsa da yerilmesine ait haberlerin zayıf olduğunda ittifak edilmiştir. Hicrî 133 te (750) vefat eden İsmail'in ölümüne, imam Sâdık pek üzülmüş, cenazesinde bulunmuş, tabutu birkaç kere yere koydurup kefeninin üst tarafını açarak yüzüne bakmış, böylece de onun öldüğünü cenazede bulunanlara göstermiştir.

Medine'de Bakı' mezarlığına gömülen İsmâil'in imam olacağı, babası tarafından bildirilmiş, fakat sonradan «Allah dilediğini bozar, dilediğini tesbit eder ve kitabın (takdirin) aslı, esası, onun katındadır» âyeti hükmünce (XIII, 39) bu takdir değiştirilmiştir diyenler olmuştur (*); fakat bunu, İsmail'in, imam Sâdık'ın duasiyle iki kere öl-

(*) Buna «Bedâ'» denir. Bu inancı, Allah bilmiyordu, sonra bildi ve bu yüzden takdirini değiştirdi şeklinde yorumlayanların yorumları, tamamiyle yanlıştır. Bedâ', bir hükmün, başka bir hü-

dürülmekten kurtulduğu şeklinde yorumlayanlar da vardır (Fırak'uş-Şîa, s. 67 - 68 ve aynı s. lerdeki notlar; Tenkıyh, I, s. 131-132).

İsmâil'in imâmetini kabul edenlere «İsmâîliyye» dendiği gibi bunlar, yedi imam kabul ettikleri için yedililer anlamına «Seb'iyye» diye de anılırlar. İsmail'in ölmediğine, Mehdî olduğuna, son zamanda zuhur edeceğine inananlar olduğu gibi imam Sâdık'ın, İsmail adına imamette bulunduğunu, altıncı imamın, Muhammed'ül-Bâkır'dan sonra İsmail olup İsmail'den sonra yedinci imamın, İsmail'in oğlu Muhammed olduğunu, zuhur edecek Mehdî'nin Muhammed bulunduğunu söyleyenler de vardır. İmam Ca'fer'in ölmediğine inananlara «Nâvûsiyye», İsmail'in ve oğlunun imamlığına inananlara «İsmâîliyye» denmiştir. İsmâîl'in oğlu Muhammed, Harun-ür-Reşid'e, bir ülkede iki imam olur mu; hem Mûsâ zekât toplamakta, hem sen topluyorsun demiş, İmâm Mûsâ'l-Kâzım'ın Bağdad'a getirilip hapsedilmesine sebep olmuştur (Fırak'uş-Şîa, s. 68 ve aynı s.deki not). İmam Sâdık'ın hayatında İsmâîl'in, onun vefatından sonra da oğlu Muhammed'in imamlığına inananlar, Abbasoğlu Abdullah'ın oğlu Alî'nin oğlu İsmâil'in, kölesi olan Mübârek adlı birisine uyduklarından «Mübârekiyye» diye anılmışlardır (aynı, s. 68 - 69, Tenkıyh, III, ikinci bölüm, s. 52).

Zaman zaman Yemen, Bahreyn, Suriye, Mısır illerine

---

kümle neshi, yahut Kur'ân-ı Mecîd'le ve Hz. Muhammed'in şerîatiyle diğer kitapların ve şerîatların neshi gibidir. Takdir edilen herhangi bir şeyin, başka bir şekle dönmesi de takdir edilmiştir ve Allah, bir maslâhat dolayısiyle, yukarıda zikredilen âyette bildirildiği gibi bunu yapar ve yapmaya da gücü yeter (Şeyh Saduk Ebû-Ca'fer Muhammed b. Aliyy b. il-Huseyn b. Mûsâ b. Bâbveyh'il-Kummî: Risâletun fi'l-İ'tikaadât; Taşbasması; İran - 1317; s. 78-79).

yayılan, Mısır'da Fâtımiyye devletini kuran, Elemût'ta, görünüşte Fâtımîlere tâbi bir devlet teşkil eden ve bugün Hindistan'da temerküz edip mezhep reisine «Ağahan» diyen İsmâîliler, namaz kılmakta, oruç tutmakta, hacca ve Necef'te, Kerbelâ'da Alî ve Huseyn'i ziyarete gitmektedirler. Bu bakımdan bunları Müslümanlıktan dışarda görmeye imkân yoktur. Ancak bu mezhep, daha ziyade bâtınî bir karaktere sahip olduğu için İslâm inancını taşıyan İsmâîlîlerden başka kollarını, Bâtınîlikten ve Bâtınîlerden bahsederken anlatacağız.

İzahlarımızda târîhî bir seyir gütmemiz gerektiğinden şimdi Haricîlere geçmemiz icâb etmektedir.

VI

HARİCÎLİK

ÇIKIŞI, BÖLÜKLERİ, İNANÇLARI, EBÂDÎLER

Soru 22 : Hâricî ne demektir ve Hâricîlik nedir?

Hâricî, dışarda bulunan anlamına gelir; bu sözün çoğulu «Havâric» tir. Hicretin sekizinci yılında, Huneyn savaşından sonra Hz. Peygamber, ganimetleri üleştirirken Temîm boyundan Zü'l-Huvaysıra denen Harkus b. Züheyr, ey Allah elçisi, adalete riayet et demişti. Hz. Peygamber, ben de adalete riayet etmezsem kim eder buyurmuş, Ömer, bu adamın boynunu vurmak için izin isteyince de, bırak demişti, onun öylesine arkadaşları vardır ki sizin namazlarınız, oruçlarınız, onların namazlarına, oruçlarına göre önemsiz sayılır; Kur'an okurlar, fakat anlamiyle amel etmezler; ok yaydan çıkar gibi dinden çıkarlar; içlerinde, baldırında (bir rivâyette omuzunda) kadın memesi gibi bir ur bulunan biri vardır; insanların en hayırlısına ve ona uyanlara karşı çıkarlar («Sahîhu Buhârî» de, «Bed'ül-halk» bölümünün Peygamberlik alâmetleri kısmından, Nesâî'nin Hasâis'inden, «Sahîhu Müslim» in «Kitab'üz-Zekât» ından, Ebû-Dâvûd'un «Sünen» inden, İbni Hanbel'in «Müsned»inden ve diğer hadis kitaplarından naklen «Fadâil'ül-Hamse» II, Necef-1384, s. 400 ve de-

vâmı. Harkus için «Tenkıyh» e b. I, s. 261). Bu hadise uyulup onlara «Havâric» adı verilmiştir.

Bu mezhep te imamet dolayısiyle çıkmış bir mezheptir. Ancak çıkışında taassup ve bilgisizlik, siyaseti âlet edinmiştir. Bunlara, hadisteki sözden alınarak, oktan yay gibi fırlayanlar, Allahın hükmünden başka bir hüküm tanımayanlar, müslümanlarla savaşanlar anlamlarına, «Mârıka, Muhakkime, Nâsıbiyye» ve «Nâvâsıb» de denmiştir.

Sıffîn savaşında Muâviye ordusu, Amr b. Âs'ın düzeniyle mızraklara Kur'anlar bağlayıp, «Allah için Iraklılar, Allah için çocuklara, kadınlara acıyın; bu, sizin de uyduğunuz, bizim de uyduğumuz Allah kitabı» diye Alî ordusuna uzattıkları vakit, Alî'nin ısrarına rağmen onu, Allah kitabına göre bir hüküm vermeye zorlayanlar, Alî'nin, iki taraftan da birer kişi atanarak, Kur'anın hükmüne göre bir hükme varılmasını kabul ettiğini duyunca, hele bu hüküm, Alî'nin halifelikten çekilmesi ve Muâviye'nin halife olması şeklinde tecelli edince bunu kabul etmemişlerdi.

Hakem kabul edilir edilmez, Yezîd b. Âsım adında biri, ortaya fırlayıp Alî tarafından birini, Muâviye tarafından da birini öldürmüş, ikisinin de hükmünü kabul etmediğini söylemişti. Âsım öldürülmüş, fakat bu fikri güdenler, ordudan ayrılmaya başlamışlardı. Hz. Alî Kûfe'ye döndükten sonra ayrılanlar olmuş, bunlar, Kûfe civarında Harûrâ' denen yerde toplanmışlardı. Bu yüzden bunlara «Harûriyye» diyenler de olmuştur. Allah rızâsına canlarını sattıklarını söylediklerinden bu anlama gelen «Şurât» adını da almışlardı.

Hatîb-i Bağdâdî'nin «Târîhu Bağdâd» ında ansârdan Ebû-Katâ'de'nin Hz. Âişe'ye, Nehrevan'da Hâricîlerle savaştıklarını, oniki bin kişinin, hüküm ancak Allahındır dediklerini, Kur'an okudukları halde Osman'ı, Alî'yi, Muâ-

viye'yi ve Âişe'yi kâfir tanıdıklarını, Alî'nin, hüküm ancak Allahındır demelerine karşılık, doğru bir söz ama bununla bâtılı murat ediyorlar buyurduğunu, Hz. Peygamber'in, yukarıdaki hadisini de anarak bildirdiğini, omuzunda kadın memesine benzeyen ur bulunan adamın, bunlardan öldürülenler arasında bulunduğunu anlattığına göre Hâricîlerle ilk savaşın, Cemel savaşından önce olduğuna da hükmedilebilir (Fadâil'-ül-Hamse, II, «Târihu Bağdâd» ın I. cildinin 159. s. inden naklen; s. 406 - 407).

Savaşta Haricîlerin başı Abdullah b. il-Kevvâ'dı. İbn Nedim'in bu zatı, Hz. Alî'nin Şîasından göstermesi yanlıştır (Tenkıyh, II, s. 304). Kumandanları Şebs b. Rıb'î adında biriydi. Bu adam, İslâm olduktan sonra yalancı peygamber Secâh'a uymuş, onun müezzini olmuş, sonra tekrar İslâm dinine girmiş, sonra Alî tarafına geçmiş, ondan sonra tövbe etmiş, daha sonra İmâm Huseyn'le savaşan Yezîd ordusuna katılmış, Kerbelâ faciasından sonra Muhtâr'la Kerbelâ'nın öcünü almak isteyenlere katılmış, hicretin sekseninci yılında (699) ölmüştür (Tenkıyh, II, s. 80). Savaşta Hariciler, sonra Abdullah b. Vehb'ir-Râsibî'ye uymuşlardı. Bu zatın, Alî tarafına geçtiği de rivâyet edilmiştir (aynı, s. 222 - 223; Makaalât, I, s. 129 - 130), Alî'nin, bunlardan başka Haricî reisleriyle savaştığı da rivâyetler arasındadır (Makaalât, I, s. 130 - 131).

Hâricîlerin belli başlı bölükleri:

Azrakıyler:

Nehrevan savaşından, Abdürrahmân b. Mülcem'in Hz. Alî'yi şehid etmesinden, Emevî saltanatının başlamasından sonra da Hâricî isyanları sürmüş, hicrî 65 te (684) Ehvaz'da Azrakoğlu Nâfi' baş kaldırmış, savaşta öldürülmekle beraber Hâricîler başarı kazanmışlar, fakat başarıları pek az sürmüştür. Nâfi'e uyanlara «Azârıka - Azra-

kıyler» denmiştir («İslâm Ansiklopedisi» ne bak. Cüz. 41, İst. 1949; s. 232 - 236; Cüz. 33. İst. 1947, s. 443; Cüz. 60 İst. 1953; s. 422 - 423). Azrakıyler, bir aralık bir hayli kuvvetlenmişler, hattâ halifelik iddiasına kadar işi ileri götürmüşler, fakat hicrî 78 - 79 da (698) iyice ezilmişler, bundan sonraki isyanları bu kadar şümullü olmamıştır.

(Azrakıylere göre Hz. Alî, Osman, Talha, Zübeyr, Abbasoğlu Abdullah, Âişe ve bunlara uyanlar kâfir oldukları gibi savaşta kendilerine katılmayanlar da kâfirdir; bunların çoluk çocuklarının öldürülmesi helâldır. Müşriklerin çocukları da cehennemliktir. Sözde ve işte, mezhebini gizlemek caiz değildir. Kendilerinden olmak şartiyle, emîrin buyruğuna, haksız da olsa itaat gerektir. Büyük suçları işleyenler, dinden çıkarlar. Hırsızlık edenin, çaldığı şey değersiz bile olsa, eli kesilir. Allah, peygamberliğinden önce kâfir olanı, yahut peygamberliğinden sonra kâfir olacağını bildiği kişiyi, peygamber olarak gönderebilir; fakat peygamberlerin, küçük, büyük bir suç işleyeceğini söylemek küfürdür?!)

Necdet'e uyanlar (Necedât):

Haricîlik, usulü, fürû'u tesbit edilmiş bir mezhep olarak kalmamıştır. Meselâ Nâfi'in, kendilerine uymayıp savaşa katılmayanları kâfir saymasına karşılık, bu re'yi kabul etmeyip bilgisizlik yüzünden savaşa katılmayanların kâfir sayılmayacağını, büyük suç işleyenlerin, bu suçu işlemekte ısrar etmedikleri takdirde müslüman olduklarını, fakat küçük suç işlemekte bile ısrar edenlerin müşrik olduklarını söyleyenler olmuştur ki bunlar, Âmiroğlu Necdet adlı birisine uymuşlar, sonra bunlar da bölük bölük ayrılmışlardır.)

Öbür bölükler:

Öbür bölükler içinde, insanların, yaptıkları işleri, irade ve ihtiyarlariyle yaptıklarını kabul edip Mu'tezile'ye uyanları, bunun aksine inananları, savaş olmadıkça kıbleye yönelip namaz kılan müslümanların mallarını, canlarını haram bilenleri, hattâ kendilerine katılmayanların, İslâma bağlı kaldıkları takdirde düşman sayılmayacağını, kâfir bile olsa esirin, kul olamayacağını, ganimetin helâl sayılmayacağını söyleyenleri, kızların, oğulların kızlarını almayı caiz bilenleri, XII. sûrenin (Yûsuf sûresi) Kur'andan olmadığını iddia edenleri vardır.

Sufrîler:

Ziyâd b. Asfar'a uyup Sufriyye ve Ziyâdiyye diye anılan Hâricîler, kendilerine uyan, fakat savaşa katılmayan müslümanları kâfir saymazlar; müşriklerin çocuklarının, ebedî olarak cehennemde kalacağını kabul etmezler. Takıyyeyi, yâni mezhebi gizlemeyi, sözle caiz bilirler, amelle caiz saymazlar. Cezası, bu dünyada görülecek suçları işleyenlerin kâfir ve müşrik olmayacaklarını, fakat cezası tâyin edilmemiş suçları işleyenlerin, meselâ namaz kılmayanların kâfir olacaklarını kabul ederler. Onlarca şeytana uymak ta puta tapmak gibi şirktir; nimeti inkâr etmek de, Allahı inkâr etmek gibi küfürdür.

(Hz. Alî'yi şehid eden İbni Mülcem'e, «Tertemiz olan ve Allah'tan çekinen kişinin, Arş sahibi Allahın râzılığını kazanmak için vurduğu o vuruş, ne de güzel bir vuruştur; yaratılmışların, mîzanda sevabı en ağır geleni sayar, onu anarım, överim ben» kıt'asiyle bir övgü yazan İmrân b. Hıttân, bu taifedendir) (İnayet'ül-Emîr Terceme-i El-Gadîr, II, Tehran - 1381, s. 261) ve Buhârî, Ehlibeyt İmamlarından, hattâ kendisiyle çağdaş bulunan Alî soyundan hadis rivâyet etmediği halde bu adamı, râvîleri arasına almıştır (El-Fusûl'ül-Mühimme, 3. basım, s. 168). Azarı-

ka, Necedât ve Ebâdıyye'den başka Hâricî bölükleri, Sufriyye'den ayrılmıştır (Makaalât, I, s. 101).

Ebâdîler:

Hicretin II. yüzyılının sonlarına doğru (VIII) Hâricîlik, Sufrîlerle Abdullah b. Ebâd adlı birisine uydukları için Ebâdîler denen bölük tarafından Afrika'ya girmiş, Berberîler arasında yayılmaya başlamıştır. III. yüzyılda (IX) Fâtımîler kuvvetlenince Haricîler, Cezayir ve Tunus çölleriyle Cerbe adasına geçmişlerdir. Bugün Haricîlerden, yalnız Ebâdîler kalmıştır. Bunlar, Uman'da Libya ve Madagaskar'da, Afrika'nın kuzey bölgeleriyle Cerbe adasında yerleşmişlerdir. Ebâdîler ve bir okuyuş tarzına göre İbâdîler, önce Sufrîlerle, sonra Abbasoğullariyle ve Fâtımîlerle savaşmışlardır.

Kurdukları Uman imamlığı zamanımıza kadar sürmüştür. Çağımızın başlarında, 1908 de Meşrutiyet ilân edilince, bunlardan Süleymân'ül-Bârûnî, Millet Meclisine mebus olarak seçilmiş, Trablusgarp savaşının başlarında Trablus'a vali atanmış, ilk dünya savaşında Trablus cumhuriyetini kurmuş, 1919 da bu cumhuriyet, İtalyanlar tarafından tanınmış, fakat Trablus'un istilâssından sonra 1921 de târihe karışmıştır. Ebâdîler, Haricîliğe ait birçok metinler de bastırmışlar, böylece istişrak âlemi de Haricîleri tanımıştır.

Ebâdîler, kendilerinden olmayan, fakat kıbleye yönelip namaz kılan müslümanları müşrik saymazlar; fakat kâfir bilirler ve bu yüzden de onlardan kız almayı kabul ederler; miraslarını helâl sayarlar; savaş halinde silâhları, sürüleri helâl, başka malları haramdır derler. Büyük günah işleyenler, Allahın varlığını, birliğini tanısalar bile, onlarca mü'min değildir. Kulların yaptıkları işler, Allah tarafından halk edilir; kul, âdeta o işi yapan bir araçtır.

Müşriklerin çocukları hakkında bir fikir yürütmezler (bilhassa bu bahis için «İslâm Ansiklopedisi»ne; cüz. 29, İst. 1945, Ebâdîler mad. s. 1 - 2, cüz. 41, İst. 1949, cüz. 29, İst. 1945 s. 1 - 2 Hâricîler ve Doç. Dr. Yaşar Kutluay'ın «Tarihte ve günümüzde İslâm Mezhepleri» adlı kitabına b. Konya, Selçuk Yayınları; 1968, s. 83-101; notlar; 44-65, s. 168 - 175).

Soru 23 : Hâricîleri Müslüman sayabilir miyiz?

Senetleri doğru, râvîleri inanılır kişiler olan ve hem Ehlisünnet, hem Şîa tarafından kabul edilen hadislerde, Allahın birliğine inanan, kıbleye dönüp namaz kılan, kestiğimizi yiyen, oruç tutan kişinin müslüman; Allaha, meleklerine, peygamberliğe ve peygamberlere, âhiret gününe inanan, mü'min sayılmıştır. Bir müslümana kâfir diyen, İslâm hükmünce, kendisi kâfir olur. Hattâ sahâbeden birini söven kişi bile, bunu, bilgisizliğinden yapıyorsa mazur sayılır; kendisine deliller getirildikten sonra da bunda, inat etmemek şartiyle ısrar ederse, zina eden, hırsızlıkta bulunan gibi kötülükte bulunmuş olur; ancak inat ederse kâfir olur. Hoşgörürlüğü bu kadar geniş olan bir dinde, birisine rastgele kâfir demek, ancak bilgisizliğin, taassubun bir delili olabilir. Kaldı ki Haricîlerin her birinin teker teker inançlarını da bilmemize imkân yoktur. Bu bakımdan «Ehl-i Kıble» hakkında dilimizi korumamız, onların içlerindeki inançlar yüzünden haklarındaki hükmü Allaha bırakmamız gerektir (bu hususta etraflı ve geniş bilgi almak, hadisleri öğrenmek isteyen, «El-Fusûl'ül-Mühimme» nin 2 - 6 fasıllarına baksın; s. 8 - 38).

VII

MU'TEZİLE ve CEBERİYYE AYRILDIKLARI ESASLAR: TEVHİD, ADALET. MU'TEZİLE'NİN KOLLARI

Soru 24 : Müslümanlıkta bunlardan başka esas mezhepler var mıdır?

Evet, vardır ve bunların en önemlilerinden ikisi, Cebriyye (Ceberiyye) ve Mu'tezile mezhepleridir. Mu'tezile, ayrılmak anlamına gelen i'tizâl sözünden üremedir ve ayrılanların yolu demektir; bu yolu tutana Mu'tezilî derler.

Mu'tezile, ilk bakışta, Yunan felsefesinin İslâma tesirinden sonra ve rasyonal bir düşünceyle, bilhassa kader ve adâlet meselelerinden doğmuş, siyasetle ilgisi olmayan bir mezhep gibi görünürse de iyice incelenince bunda da siyasetin rolü olduğu anlaşılır.

Emevîler, Âli Rasûle (Peygamber soyuna) yaptıkları zulümler yüzünden peygamber soyuna mensup olanlar ve onlar gibi Emevîlerin zulmüne uğrayan, bu yüzden de peygamber soyuna taraftar olan mevâlî (Arap olmayanlar), şiddetle Emevîlerin aleyhindeydiler. Bu yüzden Emevîler, iniş sebepleri bilinmeden, tefsir edilmeden, anlamı tam açıklanmadan, daha doğrusu bu yorumların yapılmaması istenen kadere ait âyetlerle, yaptıkları işleri Allahın tak-

dirine havale etmeyi, en çıkar yol buluyorlardı; bu, onlarca bir kurtuluştu (*). Ubeydullah b. Ziyâd, Kerbelâ faciasından sonra Hz. Alî'nin kızı Zeyneb'e, gördün mü, Allah senin Ehlibeytine ne yaptı demiş; İmâm Alî Zeyn'ül-Âbidin'i, Huseyn'in büyük oğlu Alî sanıp meclisinde bulunanlara, *Alî'yi Allah öldürmedi mi diye sormuştu* (Abd'ür-Razzaak: Maktel'ül-Huseyn, Necef-i Eşref - 1376 H. 1956, s. 391 - 392). Yezîd de Şam'da aynı inancı belirten sözler söylemişti (aynı, s. 419).

Kulun yaptığı her işi, Allahın yaptırdığı, her şeyin *kadere bağlı olduğu, kulunsa yapılan* **işte ancak bir araç**tan ibaret bulunduğu inancının yayılışında, Ümeyyeoğullarıyle Abbasoğullarının Alî soyuna yaptıkları zulümlerin, dinin esaslarına karşı gösterdikleri ilgisizliğin büyük bir tesiri olmuştur. Bu inancı temsil eden sisteme «Cebriyye-Ceberiyye», inancı benimseyenlere de «Cebrî» denir. (Bu inancın tam zıddı, kulda, emir ve nehiyleri yapmak için bir irade ve ihtiyar olduğuna, kulun yaptığı işleri, Allahın yaptırmadığına inanmaktır. Bu inanca Ehlisünnet, «Kaderiyye» demiştir; Şîa ise, kadere inandıkları için Ceberiyye'ye bu adı vermiştir ki bu, her halde daha doğrudur) (*Sefînet'ül-Bıhâr, II*, s. 409 - 410).

Ceberiyye'nin ilk mümessili 128 de (745 - 746), Horasan'daki ayaklanmalar sırasında öldürülen Safvânoğlu Cehm olarak kabul edilir (Ceberiyye ve Cehm için «İslâm Ansiklopedisi» ne bakınız; cüz. 21; İst. 1944, s. 47, 38-39).

(*) «Sizi de Allah yarattı, yaptıklarınızı da» âyeti gibi (XXXVII, 96); oysa ki bu söz, İbrahim peygamber tarafından, putlar kırıldıktan sonra onlara tapanlara, «Demişti ki: yontup yaptığınız şeylere mi kulluk ediyorsunuz? Sizi de Allah yarattı, yaptıklarınızı da» yâni taştan, ağaçtan yaptığınız putların taşlarını, ağaçlarını da meâlindedir ve anlam, bir önceki âyetle tamamlanır (aynı, 95).

Bu mezhebe göre Allah'ta sıfat tanımak, onu insana benzetmektir; bu bakımdan onu ancak yaratan, dirilten, öldüren, yapan gibi sıfatlarla övebiliriz. Yaratılan her şeyin bir sonu olduğuna göre cennet ve cehennem de fânîdir (Makaalât, s. 279 - 280; Şehristânî: Kitâb'ul-Mileli ve'n Nihal, W. Cureton basımı, Leipzig - 1923, s. 60 - 61 ve diğer kitaplar).

Ceberiyye'nin tam karşısında «Mu'tezile» vardır; bunlara «Mufavvıza» da denir. Bu söz, bir işi, birisine havale etmek anlamına gelen Arapça «tafvîz» sözünden üremedir. Osman'ın şehadetinden sonra Alî halife olunca sahâbeden Sa'd b. Ebî-Vakkaas, Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Mesleme ve Üsâme b. Zeyd, Alî'den ayrıldılar; onunla savaşı câiz görmedikleri gibi ona uyup karşı tarafla savaşı da doğru bulmadılar. İlk olan Mu'tezile bunlara dendi. Sıffîn'de Alî tarafında bulunan Temîm boyundan Ahnef b. Kays'ın da, din yönünden değil de malından. canından olmak kaygısıyle Hakemeyn olayından sonra Alî'den ayrıldığını rivâyet edenler vardır (Fırak'uş-Şîa, s. 5).

Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd, Mu'tezile mezhebinin kurucuları sayılmışlardır. Vâsıl'ın, Hasan-ı Bısrî'nin dersinden, suçu ve iyiliği denk olanların, cennetlik olmadığı gibi cehennemlik te olamayacağı kanaatini belirterek ayrıldığı için Hasan tarafından, «Vâsıl bizden ayrıldı» denmesi üzerine kendisine ve uyanlarına «Mu'tezilî», bu düşünce sistemine «Mu'tezile» dendiği rivâyet edilmişse de böyle bir şey olduysa bile Hasan'ın sözü, yukarıdaki izahla karşılaştırılırsa, ancak Vâsıl'ın, Hasan'ın re'yinden ayrıldığını bildirmesi bakımından bu söz, lûgat anlamına kullanılmış olmalıdır. Vâsıl, hicrî 80. yılda (699) Medine'de doğmuş, Basra'da yetişmiş, 191. yılda (797) ölmüştür. Amr b. Ubeyd, çağında, Mu'tezile'nin başı sayılmış, Mekke civa-

rında, 144 te (761) ölmüştür. Abbasoğullarından Mansûr, bu zata bir mersiye yazmıştır (Fırak'uş-Şîa, s. 12).

Mu'tezile, kitap ve sünnete uymak şartiyle ortaya atılan kişinin imamlığa lâyık olduğuna inanmak suretiyle Emevîlere karşı cephe almış, bir yandan da Haricîlere uymuştu. Mu'tezile'ye göre kitap ve sünnete uyan Kureyş'e mensup biriyle Kureyş'ten olmayan biri ortaya çıkarsa, ümmet, hangisini kabul ederse o, imam olur. Yâni imâmet, Allahın emri ve peygamberin teblıyğıyle kesinleşen bir iş değildir; ümmetin kabulüne bağlıdır. Vasıl'la çağdaş olan Dırâr b. Amr ise, bu takdirde Kureyş'ten olmayanı tercih etmek gerektir; çünkü o, soy boy bakımından, öbüründen daha azınlık bir toplumdandır; kötülüğe kalkışınca imâmetten atılması daha kolay olur diyordu (aynı s. 10 - 11).

Mu'tezile, ilk iki halifenin imâmetini kabul etmekte, Ebû-Bekr'in, soy boy bakımından azınlık bir toplumdan olduğu halde ümmetin onu kabulü, Hz. Peygamber'in, ümmetinin sapıklıkta birleşemeyecekleri hakkındaki hadisi, ilk iki halifenin hilâfetlerinin doğru olduğunu göstermektedir fikrini gütmekteydi. Alî'nin, halifeliğe başkalarından daha fazla hakkı olduğunu söyleyenleri bulunduğu gibi Alî Talha ve Zübeyr bölüklerinden hangisinin doğru olduğu hakkında bir şey bilmediklerini, bunların, birbirlerini lânetleyen kişilere benzediklerini, birbirleriyle savaşlarından sonra tanıklıklarının bile kabul edilemeyeceğini söyleyenler de vardı (aynı, s. 12 - 13).

Soru 25 : Mu'tezile'nin, inançta öbür mezheplerden ayrıldığı şeyler var mıdır ve nelerdir?

Mu'tezile'nin, inançta öbür mezheplerden ayrılmasında düşünce, büyük bir rol oynar. Onlar âdeta nakli, yâni

Kur'an'ı ve hadisi, akla uydurmaya uğraşmışlardır ki bunda Yunan felsefesinin büyük bir tesiri olduğu muhakkaktır. Onlarca akıl önde gelir; iyiyi ve kötüyü, güzeli ve çirkini akıl anlar; nakil, aklı kuvvetlendirir.

Bu esastan işe girişen Mu'tezile, bilhassa iki şeyde, öbür mezheplerden ayrılır; bunlar da «Tevhîd» ve «Adâlet» tir. Hattâ bu yüzden kendilerine, tevhîd ve adâlete inananlar anlamına «Ashâb'ül-adli ve't-tevhîd» derler. Şimdi bu iki esâsı anlatalım:

I. Tevhîd. Allahın var ve bir olduğuna inanmak. Bu inançtaki özellikleri şunlardır:

Allah vardır ve birdir. Hiç bir şeye benzemez, benzetilemez. Evveline evvel, sonuna son düşünülemez. Onun cismi, mekânı olmadığı gibi zaman ölçüsüne de giremez; onu hiç bir varlığın görmesine imkân yoktur. Çünkü bir şeyin görülebilmesi için bir mekânda bulunması, bir zamana sığması, bir şekli olması gerekir; oysa bütün bunlardan münezzehtir. Kur'an'da geçen sıfatları, onu bize anlatabilmek içindir; yoksa o, bir sıfatla da tavsif edilemez. Meselâ bilendir desek, bilmeyi de, bilgiyi de yaratan odur. Görendir desek, görmeyi de, görgüyü de o halketmiştir. Onu sıfatlarla övmek, kula benzetmektir. Eşi, ortağı yoktur. Kur'an'da geçen el, göz, yüz gibi sıfatlar, kudret, bilgi ve zât olarak yorumlanır.

II. Adâlet de şu suretle izah edilir:

Allah kula akıl vermiştir ve akıl, iyiyi kötüyü fark eder; bu, Allah'ın bir lûtfudur. Fakat Allah bununla da yetinmemiş, peygamberler göndermiş, üstelik, onlardan sonra kulların sapmaması için kitap yollamıştır. Bütün bu lûtuflara karşı da kul, iyiliği, kötülüğü kendi irade ve ihtiyariyle yapar; buna karşılık da Allah kula, mükâfatta ve mücazatta bulunur. Aksi düşünülürse, yâni kulda irade ve ihtiyarın olmadığı kabul edilir ve kulun, iyiliği, kötülü-

ğü, Allahın takdiriyle yaptığı inancı güdülürse, akıl vermesinin, peygamber ve kitap göndermesinin abes, mükâfat ve mücazatın da zulüm olması gerekir; Allahsa bunlardan münezzehtir ve adalet, lûtuf gibi Allaha vâciptir.

Bu inancın sonucu olarak Mu'tezile, lûtfu, Allaha vâcip bilir; yâni Allahın lûtuf etmemesine imkân yoktur. Gene bu inanç, imanın, kalple gerçeklemek, dille söylemek, bedenle de emirleri yapmak, nehiylerden kaçınmak olduğu sonucuna varmış, bu da, büyük suçları işleyenlerin, tövbe etmeden ölürlerse cehenneme gidecekleri, tövbe ederlerse bağışlanacakları, fakat bu çeşit kişilerin, tövbe etmedikleri takdirde, mü'min ve kâfir sayılamayacakları, buna nazaran da imanla küfür arasında bir üçüncü durak bulunduğu kanaatini meydana getirmiştir. Aynı zamanda, ilâhî hükümlerin korunması için, bilenlerin, iyiliği buyurmaları, kötülüğü gidermeye çalışmaları, kötülüğü elle, mümkün değilse dille men'etmeleri, buna da imkân yoksa gönülle kötülüğü inkâr etmek suretiyle kabul etmemeleri gerektir; bu, akla ve nakle yardımdır. Bu sonuçta, bütün İslâm mezhepleri, aynı kanaattedir; yâni her mezhepte, bilgin kişinin, iyiliği buyurması, kötülüğe engel olması gerektir.

Mu'tezile kolları:

Mu'tezile de öbür mezhepler gibi kollara ayrılmıştır. İçlerinde, Vâsıl'a uyanlar gibi Allahın sıfatlarını nefyetmeyi şart bilenler, 235 te (849) ölen Ebü'l-Hüzeyl gibi diri, bilgi ve kudret sahibi oluş sıfatlarını, zâtının aynı tanıyanlar, 221 de ölen (835 - 836) ve Ebü'l-Hüzeyl'in kız kardeşinin oğlu olan İbrâhim b. Seyyâr'in-Nazzâm gibi insanların, Allaha itaat ettikleri takdirde imâma lüzum olmadığını, fakat Allaha itaat edilmeyince, kitap ve sünnetle hareket etmek üzere ortaya çıkan kişinin imam olacağını, imâmette soyun boyun bahis konusu olamayacağını, çün-

kü Allah, kulların sevabı en çok, derecesi en yüce olanının, en fazla çekineni olduğunu bildirdiğini (XLIX, 13), Hz. Peygamber'den sonra Alî'nin imam olduğunu, fakat ilk iki halifenin imâmetlerinin de doğru bulunduğunu söyleyenler vardır (Fırak'uş-Şîa, s. 11 ve 1. not; Sefînet'ül-Bıhâr, II, s. 597). Bu kollara, Vâsılıyye, Hüzeyliyye, Nazzâmiyye denmiştir.

Bağdat'ta Bişr b. Mu'temir (210 H. 825 - 826) tarafından temsil edilen ve Bişriyye denen kol, Alî'yi bütün sahâbeden üstün tutmaktaydı. Bişr'in temsil ettiği bu kol, Halîfe El-Me'mûn'un (hilâfeti: 198 - 218 H. 813 - 833) Mu'tezile mezhebine girmesine sebep olan Sümame b. Esres (210 H.) tarafından yürütüldü. Bunlara göre Kur'an, kadîm değildir. Bu inanca karşı duran Ehlisünnet, Halife El-Mütevekkil zamanında (hilâfeti: 232 - 247 H. 847 - 861), ona güvenerek Mu'tezile'yi iyice hırpaladı. Bilhassa hicrî 300 yılına doğru (912) Eş'arî'nin Mu'tezile'den ayrılıp hadis ehline katılması, bu mezhebi kökünden sarstı.

Basra'daki Mu'tezile, Nazzâm'ın fikirlerini yürüttü; talebesinden olup 255 de (869) Basra'da ölen filozof ve meşhur nesirci Câhız da Yunan felsefesinin tesirine kapılmıştı. Ona ve uyanlarına göre bilgi, öğretme ve öğrenme yoluyle değil, istidat ve kabiliyetin zoruyla elde edilir. İnsanda iyiyi ve kötüyü yapmak ta kabiliyet ve istidada tâbidir ve bu yüzden insan, iyiyi, kötüyü yapmayı diler; bu yüzden de cennete ve cehenneme girmek, Allahın iradesiyle değil, kulun tabiati iktizâsıdır; cennet ve cehennemin o kulu çekişinin bir sonucudur. Her aklı yerinde olan, Allahı tanır; Allahın birliğine akıl erdirmeyen, aklî kabiliyeti bakımından mahzurdur. Câhız, Alî'yi ve Ehlibeyti sevmekle beraber Osman'a da taraftardı ve Osman'ın lehinde bir kitap yazmıştı ki bu kitaptaki fikirlerini red hususunda

da kitap yazanlar olmuştu (İslâm Ansiklopedisi, cüz. 21, İst. 1944, s. 13 - 14; Sefînet'ül-Bıhâr, I, s. 146).

Mu'tezile'nin daha birçok kolları vardır. Ancak bu mezhep, usulde, yâni inançta bir mezhep olup fürû'da bir Mu'tezili, herhangi bir mezhebe uyabilir. Mu'tezile kolları arasında esaslı çelişmeler olduğu gibi birbirini tekfir edenler bile vardır.)

Bugün bu mezhebe uyanlar yoktur. Ancak kulun, yaptığı işlerde ihtiyarı olduğu ve Allahın adalet ve lûtuf sahibi bulunduğu inancı, önce de söylendiği gibi, Allahın, her işi kula bırakmadığına, kulun, her yaptığını, Allahın verdiği kudretle yaptığına inanmak, yâni hem cebri, hem tafvîzi reddetmek suretiyle adalete inanmak ve iyi ile kötünün akılla bulunabileceğini kabul etmek, Şîa-i İsnâ-aşeriyye'nin inançlarındandır (Mu'tezile için Abd'ül-Kaahir-i Bağdâdî'nin «Kitab'ül-Fark beyn'el-Fırak»ına; Muhammed Bedr basımı, Mısır - 1910, s. 93 - 190; Ebü'l-Maâlî Muhammed b. Ubeydullah'ın «Beyân'ül-Edyân»ına, Ch. Schefer basımı: s. 155 - 156; «Makaalât'ül-İslâmiyyîn»e, s. 155 - 206; Şehristânî'nin «El-Milelü ve'n-Nihal» ine; s. 29 - 59; İslâm Ans.e; cüz. 88; İst. 1956, s. 756 - 764, ve mezheplerden bahseden kitaplara b.).

VIII

MÜRCİE, MÜCESSİME - MÜŞEBBİHE

Soru 26 : İslâmda bundan başka ne gibi mezhepler vardır?

Mürcie denen mezheple Müşebbihe ve Mücessime denen toplulukları da İslâm mezhepleri arasında saymamız gerektir. Mürcie sözü, geriye atmak anlamına gelen «ircâ'» sözünden üremedir. İnsanların yaptıkları işlerin, imandan olmadığına inanıp imanı öne alarak ameli (işleri, ibadetleri) geriye atan yol, bu yola uyanlar anlamını verir. Ummak, istemek anlamına «racâ'» dan ürediğini, Allahın bağışlamasını umduklarından bu adı aldıklarını söyleyenler de vardır.

Mürcie'ye göre iman, Allahı, peygamberleri ve Allah katından gelenleri bilmektir. Dille ıkrar, Allahı ve peygamberi sevmek, Allahtan korkmak ve ibadetlerde bulunmak, imandan değildir. Küfür de Allahı bilmemektir. Bu inanç, Ceberîlerde Safvanoğlu Cehm'in inancıdır. Ona uyanlara göre insan, Allahı ve peygamberi bildikten sonra bunun aksini söylese bile kâfir olmaz; çünkü iman ve küfür, gönüldedir.

Mürcie de bölük bölük ayrılmıştır. İçlerinde, imanın azalıp çoğalmayacağını söyleyenler, çoğalacağına, fakat

azalmıyacağına inananlar, imanı, Allahı bilmek, onu sevmek, ululanmayı bırakmak tarzında yorumlayanlar vardır. Bu son inanca göre şeytan, Allahı tanıdığı halde ululandığı, kendini büyük gördüğü için kâfir olmuştur. Ikrârı, imandan sayanlara karşılık imandan saymıyanlar da vardır. Bazılarına göreyse iman, Allahı tanımak, sevmek, ona karşı varlığı, benliği bırakmaktır; bunlarca ıkrar da imandandır; bu vasıflar, birisinde birleşmedikçe o kimse mü'min sayılmaz. Allahın farzettiği şeyleri bilmenin de imandan olduğunu, imanın ıkrardan ibaret bulunduğunu ve ıkrarın, kalbin de gerçeklemesi sayıldığını kabul edenleri de vardır.

Mürcie, usul ve fürû'da bağımsız ve fıkhı tedvin edilmiş bir mezhep olmayıp bir çok İslâm mezheplerinin de kabul ettiği şu prensipte birleşenlere verilmiş bir addır:

İman sahibi, helâl bilmeyerek ve küçümsemeyerek suç işlerse, isterse işlediği suç pek büyük olsun, imandan çıkmaz ve kâfir sayılmaz. Nitekim kâfir olan da işlediği hayır yüzünden mü'minler arasına katılmaz.

Dikkat edilirse hemen görülür ki bu prensipte de Ümeyyeoğullariyle Abbasoğullarının yaptıkları zulümler ve kötülükler rol oynamıştır ve bu prensip te siyasî bir karakter taşımaktadır. Bu prensibi kabul eden başka mezhep kolları da Mürcieden sayılmıştır. Hanefiyyenin imamı Nu'mân b. Sâbit de bu prensibi kabul edenlerdendir (Makaalât, I, s. 138 - 139).

Mürcie kollarından, Hz. Peygamber'in zamanındaki münâfıkları bile mü'min sayanlar, hattâ bir peygamberi öldüreni, öldürmesi yüzünden değil de bu işi mühimsememesi yüzünden kâfir bilenler bile vardır (aynı, s. 132-145).

Soru 27 : Mücessime ve Müşebbihe ne demektir?

Mücessime, Allahı cisim sayanlar, Müşebbihe de Allahı insana benzetenler anlamına gelir.

Kur'ân-ı Mecîd'de, anlam bakımından apaçık olan âyetler (muhakemât) olduğu gibi mecâzî anlamlara gelen âyetler de vardır (Müteşâbihât). III. sûrenin 7. âyetinde «Öyle bir tanrıdır ki sana kitap indirdi; onun bir kısmı, anlamı apaçık âyetlerdir ve bunlar, kitabın temelidir. Öbür kısmıysa çeşitli anlamlara benzerlik gösteren âyetlerdir. Yüreklerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onları yorumlamak için anlamları açık olmayan âyetlere uyarlar. Oysa onların yorumunu ancak Allah bilir. Bilgide şüpheleri olmayacak kadar kuvvetli olanlar derler ki: Biz inandık ona, hepsi de rabbimizdendir; bunu aklı tam olanlardan başkaları düşünmez» denmektedir. Mânası açık, hükmü meydanda olan (muhkem) âyetlere karşılık mecâzî bir anlam taşıyan bu âyetler (müteşâbih), «doğu da Allahındır, batı da; artık nereye dönerseniz dönün, Allahın yüzüne dönmüş olursunuz» (II, 115), «yerin üstünde, yerde ne varsa fânîdir ve ancak ululuk ve kerem ıssı rabbinin yüzüdür kalan» (LV, 27) gibi âyetlerdir ki her ikisinde de «vech-yüz», Allahın zâtı, Allah anlamını ifade eder; «yoksullara vermeniz, Allahın vechi içindir» (II, 272) âyetinde «vech - yüz», rızâ, râzılık anlamını verir (El-Müfradât fî Garîb'il-Kur'ân, Tehran - Murtazaviyye Mat. s. 513 - 514). «Yahudiler, Allah'ın eli bağlıdır dediler; elleri bağlanasılar, söyledikleri söz yüzünden lânete uğrayasılar. Hayır, Allah'ın iki eli de açık; dilediği gibi ihsanda bulunur...» âyetindeki (V, 64) el, apaçık anlaşıldığı gibi lûtufta, ihsanda bulunmak, nimet vermek anlamına gelmektedir (aynı, s. 550 - 551). «Yücedir, münezzehtir o mâbud ki her şeyin tasarrufu ve tedbiri onun elindedir..» (XXXVI, 83), «Şüphe yok ki seninle bey'atleşenler, ancak Allahla

bey'atleşmişlerdir; Allahın eli, onların ellerinin üstündedir...» âyetlerindeki (XLVIII, 10) el, kuvvet, kudret demektir (aynı sayfalar). «Kürsîsi, gökleri de kaplayıp kucaklamıştır, yeryüzünü de» âyetindeki (II, 255) kürsî, bilgi, kudret ve tasarruf anlamınadır (aym, s. 428 - 429). «Derken ona gözlerimiz önünde, vahyimize uyup bir gemi yap buyurduk» âyetindeki (XXIII, 27) «Gözler» le, korumak, nezâret kastedilmektedir (s. 355). Birçok âyetlerde ve bilhassa XX. sûrenin 5. âyetinde geçen «arş», kudret, kuvvet, saltanat, tebîr ve tasarruf anlamlarını verir (s. 329 - 330). «Şüphe yok ki akıp giden gemide taşıdık sizi sular köpürüp taşınca» (LXIX, 11) âyetindeki taşımak, kudret ve hikmetle suya batırmadan, götürmek anlamına gelir.

Bu çeşit sözler, her dilde vardır. Söz gelimi, Türkçede, «Benim sözümü tutar, sözümden dışarı çıkmaz, elimden kurtulamaz, o, benim elimin altındadır; içinden geçenleri bile duyarım, kulağını bana ver, kulak asma, ağzını açıp bakma, gözünü budaktan sakınmaz, sevincinden uçtu» gibi sözlerden, sözü elle tutmak, söz sınırından dışarı çıkmamak, el avuç içinde kalmak, buyruğun altında durmak, içten geçenleri kulakla duymak, kulağı koparıp vermek, kulağı tutup asmak, ağzını açıp bakmak, gözünü budağa saplamak, sevinerek katlanıp havalanarak uçmak anlaşılmaz; buyruğa uymak, buyruktan çıkmamak, nerde olursa olsun emri altında, kuvvetine tâbi olmak, düşündüğü şeyleri bile anlamak, söz tutmak, aldırmamak, söz anlamamak, cesaret, pek fazla sevinç anlamları anlaşılır.

Allahı insana benzetenler, onu cisim sananlar, bütün bu mecâzî anlamları bir yana atıp Allahın sözlerini yorumlayamayız; yüzü, gözü, elleri olduğunu, arş üstünde oturduğunu, hattâ bazı hadislere göre yeryüzüne indiğini, göğe ağdığını anlıyoruz; yalnız bunların keyfiyetini bilemeyiz derler.

Soru 28 : Mezheplerden bahseden kitaplarda, Şia'dan bazı kimselerin de Allahı cisim sandıkları yazılmıştır; bu hususta ne dersiniz?

Ca'ferîler, Allahta yedi sıfatın bulunmadığına inanırlar ve bu inancı vâcip bilirler : 1) Mürekkep, yâni birkaç şeyin birleşmesinden meydana gelmemiştir; 2) Cisim değildir; 3) Yaratıklara ârız olan şeyler onda yoktur; 4) Ortağı, danışacağı biri, yaratışta, takdirde yardımcısı, veziri, şeriki yoktur; 5) Hiç bir şeye ihtiyacı olamaz; 6) Mekânı olmadığı gibi zaman ölçüsüne de sığmaz; sıfatları, zâtında sonradan meydana gelmemiştir; bu bakımdan bilendir denince, bilmeyen değildir, gücü yeter denince, âciz değildir anlamlarını anlamamız gerektir; 7) Bütün bunlara nazaran dünyada da görülmesine imkân yoktur, âhirette de (meselâ, Seyyid Muhsin'ül-Emîn'ül-Huseniyy'ül-Âmilî'nin «Ed-Dürr'üs-Semîn» ine b. Damaşk-1349 H. s. 5).

Buna nazaran, bu mezhebe ve bu mezhep ehlinden olan birine böyle bir isnat, hatadır. İmâm Ca'fer'us-Sâdık'la İmâm Mûsâ'l-Kâzım'dan rivâyetlerde bulunan Küfeli Hişam b. Hakem'in (179 yahut 199 H. 795, 814), «Allah bir cisimdir, fakat cisimlere benzemez» dediği söylenmiştir; fakat bu söylentinin doğru olmadığı, Hişâm'ın, Mu'tezile'ye, «Siz, Allah'a, bir şeydir ki eşyaya benzemez diyorsunuz; şu halde cisimdir, cisimler gibi değil de deyin» demesinden, aşırı gidenlere de (Gulât), «Allah bilendir, bilgisi de zâtıdır diyor, onu, âdeta sonradan meydana gelmiş şeylere eş tutuyorsunuz; bâri cisimdir, cisimler gibi değil; şekli var, şekillere benzemez de deyin» demesinden böyle bir söylenti ortaya atılmıştır. Hişâm, evvelce böyle bir inançtaydı, Hacce gidip İmâm Sâdı'la görüşünce bu sanısından vaz geçti diyenler de vardır. İmâm Sâdık'ın, bu zat hakkında, «bizim yardımcımızdır gönlüyle, diliyle, eliy-

le; Hakemoğlu Hişâm. bizim hakkımızı koruyandır; sözümüzü tutan, gerçekleyen, düşmanlarımızın bâtıl sözlerini, inançlarını yok eden kişidir; ona, onun yoluna uyan, bize uymuştur; ona aykırı olan, bize karşı da aykırıdır...» gibi övgüleri vardır; ayrıca Ca'feriyye'nin hadis kitaplarından «Kâfi» de, Allahın cisim olmadığına dair Hişâm'dan gelen beş rivâyet vardır. Bunlara nazaran Hişâm'ın Mücessime'den olmasına imkân yoktur (Tenkıyh, III, s. 294 - 301). Onunla çağdaş olan Hişâm b. Sâlim'il-Cavâlıkıy'nin hakkındaki bu çeşit rivâyet de zayıftır (aynı; s. 301 - 302. Hişâm b. Hakem için «El-Fihrist» e de b. Mısır - 1348, s. 249 - 250).

IX

VEHHÂBÎLİK
ZÂHİRÎ MEZHEBİ, İBNİ HAZM VE İBNİ TEYMİYYE. VEHHÂBÎLİĞİN ÇIKIŞI. BU AKIMIN TÜRKİYEDEKİ ETKİLERİ

Soru 29 : Vehhâbîler hakkında da böyle bir rivâyet var; buna ne dersiniz?

Vehhâbîlik, «Zâhiriyye», yâni âyetleri mecâzî anlamlarına göre yorumlamayıp olduğu gibi kabul eden bir mezhepten doğmuştur. Bu mezhebi 270 hicrîde (883) ölen Dâvûd b. Alî adlı birisi kurmuştur. Önce Şâfi'î'nin talebesinden okuyan, sonra Kur'an ve hadisin zâhirî anlamlarına uymayı esas tutup re'y ve kıyâsı reddeden, herkes için içtihadı şart bilip bir müçtehide uymamayı kabul eyleyen bu zatın kurduğu yola «Zâhiriyye» denmiş, bu mezhep, bir müddet Irak'ta yayılmış, sonra ortadan kalkmıştır.

Zâhirî mezhebi, 384 te (994) Kurtuba'da doğup 456 da (1063 - 1064) ölen İbni Hazm tarafından Endelüs'te yenilenmiştir. Emevîlere şiddetle taraftar olan İbni Hazm, önce Mâlikî mezhebindeyken sonra Şâfi'î olmuş, sonra da Zâhirîlikte karar kılmıştır. İbni Hazm'e göre Kur'an ve hadiste yorum olamaz. Güvenilir kişiden rivâyet edilen, rivâyet eden tek kişi bile olsa kabul edilir. Allahın sıfat-

ları düşünülemez; duyan, gören, bilen gibi Kur'an'da geçen sıfatlar, Allahın sıfatları değil, adlarıdır. Kulda cüz'î bir irade vardır, fakat Allah kula hayır dilerse onu doğru yola götürür; dilemezse, önüne engeller çıkarır, onu kötülüğe sevkeder. Büyük suç işleyenler kâfir değildirler. Halifenin Kureyş'ten, erginlik çağına ermiş, akıllı ve bilgili olması şarttır. Tam bir doğmatizm mümessili olan İbni Hazm'e göre köpek, bir kaptan su içerse artığı pistir; kap toprakla ovulup yedi kere yıkandıktan sonra temiz olur; çünkü buna dair hadis vardır; fakat domuzun artığı olan su pis değildir; onunla abdest alınabilir; çünkü buna dair bir haber yoktur. İnsanın idrarı suyu pisler; fakat domuzun idrarının suyu pislediğine dair bir haber olmadığı için domuzun idrariyle su pislenmez.

Endelüs Emevî devleti yıkılınca Zâhirîlik, orada tutunamamış, hicrî VI. yüzyıl sonlariyle VII. yüzyılda (XII-XIII) kuzey Afrika'da gelişmiştir.

Soru 30 : Vehhâbîlik nasıl çıkmıştır?

İbni Hazm'den sonra İbni Teymiyye diye tanınan, Takıyy'üd-dîn Ahmed b. Abd'ül-Halîm-i Harrânî bu mezhebi yenilemiş ve yaymıştır. 661 de (1263) Harran'da doğan, 728 de (1328) ölen İbni Teymiyye, mantık ve felsefeye karşıdır. Tasavvufa, bilhassa Muhyiddîn ibni Arabî'ye ve Vahdet-i Vücud inancına şiddetle düşmandır. Hanbelîlerin bir kısmı, ona uymuşsa da düşüncelerinin katılığı, hele âyetleri yorumlamayıp olduğu gibi kabul etmesi yüzünden düşmanları çoğalmış, birkaç kere hapse atılmış, sonunda hapishanede ölmüştür.

Hicretin XII. yüzyılında (XVIII) Arabistan'ın Necid bölgesinde, Muhammed b. Abdülvehhab (1115 - 1201 H.

1703 - 1787), bu mezhebi kabul etmiş, ona uyan Abdül-Aziz'le oğlu Saûd, bu inancı yaymış, Osmanoğulları devletini bir hayli uğraştırmıştır. Türbeleri, hattâ Hz. Peygamber'i ziyareti, geçmiş bir peygamberin, yahut erenin himmetini dilemeyi, Allaha onu vasıta yapıp niyaz etmeyi, hattâ geçmiş bir zattan rivâyet edilen duayı okumayı, câmi ve mescitlere minare yapmayı bid'at bilen Vehhâbîler, 1216 da (1802) Kerbelâ'ya saldırmışlar, beş bine yakın adam öldürmüşler, İmâm Huseyn'in sandukasını yakmışlar, ertesi yıl Tâif'i alıp halkını kılıçtan geçirmişler, daha sonra Mekke ve Medine'yi zaptetmişler, nihayet II. Mahmut zamanında Mısır valisi Mehmed Ali paşa tarafından Saud'la yardakçıları tutulup İstanbul'a gönderilmişler, 1234 te (1819) öldürtülmüşlerdir.

Birinci dünya savaşının sonunda Arabistan, Osmanoğullarının elinden çıkınca Saûdîler Hicaz'ı ele geçirmişlerdir. Bunlar, İbni Teymiyye'yi ikinci imam tanırlar (Vehhâbîler için «İslâm Ansiklopedisi» ne, Cevdet Târîhi'ne; İst. Mat. Osmâniyye - 1309, II, s. 72 - 74, VI, s. 120 - 124, 353, VII, s. 182 - 216, 228, 244, 276, 363 - 367, VIII, s. 123-129, IX, s. 302 - 310, X, s. 99 - 101, 150 - 152, 219 - 220, XI, 16; Eyyub Sabrî'nin «Târih-i Vehhâbiyân» ma; İst. Tercemân-ı Hakıykat gazetesi tefrikalarından kitap haline getirilmiştir; 1296. Bu kitap, Vehhâbîleri Bâtınîler ve Şîa ile karıştırmaktadır; bu bakımdan yalnız târîhî olaylara kaynak olabilir; bilhassa Muhammed Ebû-Zehra'nın «İslâmda fıkhî mezhepler târihi» ne b. Abdülkadir Şener çevirisi, 4. cilt, Ankara - 1969).

Soru 31 : Bu aşırı akımın Türkiye'de etkisi olmuş mudur?

Evet, Osmanoğulları, kuruluş devresinde Fütüvvet ehline dayanmıştı; padişahlar bile bu yoldandı. Fakat za-

man geçtikçe ve medrese kuvvetlendikçe Osmanoğulları ülkesinde de tasavvufa karşı duran bir hocalar zümresi meydana geldi. Bu zümrenin ilk kuvvet kazanması, Yıldırım Bayezit zamanındadır (804 - 816 H. 1401 - 1413). Fakat bu ayrıntı, tam ve kesin değildir. Ancak Çelebi Mehmet zamanında Bedreddin ayaklanması, II. Murad zamanında Erdebil şeyhlerinin Anadolu'ya sızmaları, Sûfîlerin, bilhassa Şîa'ya meyledenlerine, Alevîlere karşı bir tepki yaratmaya yol açmıştı. Fâtih'in, ilk devirlerinde Hurûfîlere meylini, hem «Şakaayık-ı Nu'mâniyye» den (Mecdî tercemesi, İst. 1269, s. 81 - 83), hem 883 te ölen (1473) Otman Baba'nın manâkıbını yazan dervişi Küçük Abdal'ın «Vilâyet-Nâme-i Şâhî-Otman Baba Vilâyet-Nâmesi» nden anlamaktayız (Hacı Bektaş kitapları arasında bulunan nüshadan kopya edilen nüsha). Şah İsmâîl-i Safavî'nin Şîî boylara dayanarak saltanatını kurması, Anadolu Alevîlerinin onu, meşru hükümdar tanımaları, artık bu ayrıntıyı kesin bir hale getirmiş, Yavuz Selim'den itibaren Sünnî medrese, Osmanoğulları ülkesinde tam ve yenilmez bir kudret kesilmiş, saltanatın da dayanağı olmuştur.

Sûfîlerden Fütüvvet erbâbı, Mevlevîlerin bir bölüğü, Bektâşî ve Alevîler, Bayrâmî Melâmîleri (Hamzavîler), hattâ Anadolu ve Rumeli'de Alevîleşen Kaadırîlerle Rifâîler, Şîa'ya meyletmişler, içlerinden tam Ca'ferî olanlar çıkmış, bu mezhebi yaymaya uğraşmışlar, Bâtınîliği bilerek, bilmeyerek benimseyenler bulunmuş, fakat buna karşı meselâ Nakşîler, Celvetîler, tam Sünnî karakteri korumuşlardır. Böyle olmakla beraber bu ayrıntının kesinleştiği X. yüzyıldan (XVI) itibaren şeriatçıların mühim bir kısmı, tasavvuf ehline toptan karşı bir cephe almıştır. 878 de (1473) ölen ve «Tarîkat-ı Muhammediyye» adlı bir de eseri bulunan Birgili Mehmed, kendince, müslümanlığı eski arı haline getirmek gayretiyle mevlid okuyup okutmayı, ölüye kırk töreni yapılmasını, ruhu için helva döktür-

meyi, Kur'anı, Musiki makamlarına uyarak okumayı, minyatür yapmayı, bütün yenilikleri, sanatı, Hz. Peygamber zamanında olmayan her şeyi bid'at sayıyordu. Hattâ söylerler; zamanındaki minyatürcülerden biri, bir bahçe yapmış, içine de tek başına bir adam oturtmuş, Birgili'ye sunmuş. Bu nedir, burası neresi diye soran Birgili'ye, cennet, içindeki de sizsiniz demiş; hoca, peki, başka kimse yok mu diye sorunca da, siz, kitabınızla kendinizden başka cennetlik bırakmadınız ki cevabını vermiş.

Birgili'nin talebesinden Kadı-zâde daha da ileri gitmişti; kendisine uyanlara Kadı-zâdeliler ve Fakılar (Fakıyhler) denmiştir. Bunlar, kaşıkla yemek yemeyi bile bid'at biliyorlar, kutlu gecelerde minarelerde kandil yakılmasını istemiyorlar, minarelerin yıkılmasını, tekkelerin yıkılmasını farz sayıyorlar, tekkeler yıkıldıktan ve mukabele yapılan yerlerin toprağı birkaç karış kazılıp denize döküldükten sonra orada namaz kılınabileceğini söylüyorlardı (Naîmâ, Mat. Âmire - 1282, c. III, s. 323, 336 - 338, 385 - 392; V, s. 54 - 59; VI, 227 - 241; Kâtip Çelebi: Mîzân'ül-Hak fî İhtiyâr'il-ahak, İst. Ali Rıza Mat. 1276, 21. bab; A. Gölpınarlı: Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik; İst. İnkılâp K. 1953; s. 158 - 162).

Kadı-Zâde, padişahın kaprisinden başka bir şey olmayan tütün yasağını da doğru buluyor, padişah da bundan kuvvet alarak zulmünü büsbütün arttırıyordu. Geceleri fenersiz sokağa çıkan öldürülüyor; tütün içenler orduya mensupsa eli ayağı kırılıp boynu vuruluyor, halktan ise hemen yok ediliyordu. Zamanın şairlerinden biri, bunu,

Zararsız bir duhan hakkında neyler bunca dikkatler,
Duhân-ı âh-ı mazlûmânı men'eylen hüner oldur

beytiyle dile getirmişti 1040 ta (1630) ölen Kadı-Zâde'-

nin cenazesi, zikirsiz; tehlilsiz götürüldü (Naîmâ, III, s. 168 - 173, 275-276, 348 - 349).

Bütün tekkelerdeki mukaabelenin ve bilhassa Mevlevî semâ'ının men'ine sebep olan Vânî Mehmed de (1069 H. 1685) bu yoldandır ve bu inançtadır (Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik; s. 161, 165 - 168). Bütün bu olaylarda, İbni Teymiyye'nin kitaplarının önemli bir tesîri olduğunda hiç şüphe yoktur.

İran'da da, yılda bir «Kitap yakma bayramı» diye delice bir bayram icat eden, Şîa'nın şiddetle aleyhinde bulunan Ehlibeyt'e bile dil uzatmaktan çekinmeyen, müslüman mezheplerinden olanları birbirlerine düşürmek için elinden gelen gayreti, fazlasiyle yapan, nihayet bu hareketlerini hayatiyle ödeyen Ahmed Kisrevî'nin fikirlerinde de Zâhirî mezhebinin etkilerini görmemeye imkân yoktur. Son zamanlarda, Arabistan'da Suûdîlerin, İran'da Kisrevî'nin, ileride bahsedeceğimiz Bâb ve Bahâ ile Bahâîlerin, Hindistan'da Kaadıyânîlerin bu hareketlerinde, yabancı sömürgenlerin teşviklerini de hiç bir vakit unutmamak gerektir sanırız (Şebhâ-yı Pîşâver'e b. s. 41 - 43, 79 ve devamı).

X

İNANÇTA VE AMELDE EHLİSÜNNET VE CEMÂAT MÂLİKÎLİK, HANEFÎLİK, ŞÂFİİLİK, HANBELÎLİK EHLİSÜNNETTE MÜŞTEREK ŞEYLER

Soru 32 : Ehlisünnet mezheplerini anlatır mısınız?

Ehlisünnet ve Cemâat, adından da anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber'in sünnetine, sahâbe ve tâbiînin topluluğuna uymayı şiâr edinen, sahâbenin hepsini adl, yâni tam adalet sahibi, adaletin ta kendisi tanıyan, aralarındaki dövüşü - sövüşü, içtihattan doğmuş kabul eden, doğru bulan, «Allah bizi o vakitte bulundurmamakla elimizi korumuş, şimdi de dilimizi korusun» diyen bir mezheptir.

Şîa'ya, Hâricîlere, Mu'tezile'ye, Mürcie'ye, Mücessime ve Müşebbihe'ye karşı olan Sünnîliğin de birçok mümessilleri ve kolları türemiş, fakat bugün çoğu kalmamış, bu mezhep, dört ana kola inhisar etmiştir. Bu dört mezhebin her biri, benim mezhebim gerçek, öbürlerinin yanlış olması ihtimali var sözüyle kendi mezhebinin doğruluğunu iddia eder.

Sünnîliğin *inanç yönü*, bilhassa Mu'tezile'ye karşı Ehlisünnetin kelâm bilgisini kuran ve 260 hicride (873-874) Basra'da doğup 324 te (936), yahut bu tarihten birkaç yıl

sonra Bağdat'ta ölen, evvelce Mu'tezilî iken kırk yaşlarında, inancından dönen Ebü'l-Hasan Aliyy'ül-Eş'arî ile Semerkand'in Mâtürid, yahut Mâtürit köyünde doğup 333 te (944) ayni yerde ölen Ebû-Mansûr Muhammed b. Mahmûd-ı Mâtürîdî tarafından temsil edilmiştir. Bu iki kişiden Eş'arî, Mâlikiyye'yle bilhassa Şâfi'iyye'nin, Matüridî ise Hanefiyye'nin inançta imâmı olarak kabul edilmiştir. Mârürîdiyye'de, inançta akla önem verilmiş, Eş'arîler'deyse nakle dayanılmıştır. Her iki inanç sistemindeki fark teferruâttandır; böyle olmakla beraber, Irak'ta yayılan Eş'arîlik, Ebü'l-Hasan-ı Eş'arî'nin Ahmed b. Hanbel'e büyük bir saygı göstermesine rağmen Hanbelî İbni Teymiyye tarafından şiddetle kınanmış, Zâhirî mezhebinden İbni Hazm de onun aleyhinde bulunmuştur. Hanefîlerin çoğu Mâtürîdî'nin inancını benimsemiş, bir aralık İran Selçukluları, Eş'arîleri hoş görmemişler, hattâ onlara lânet edilmişti. Nizâm'ül-Mülk, bu şiddet siyasetinin önüne geçebilmiş, kurduğu medresede Eş'ariyye kelâmı okunmaya başlamıştı (İslâm Ansiklopedisi» nde «Eş'arî» maddesiyle; cüz. 33, İst. 1947, s. 390 - 392; «Mâtürîdî» maddesine bakınız. Cüz. 74, İst. 1956, s. 404 - 406).

Mâlik b. Enes ve Mâlikîlik:

Mâlik, 94 hicride Medine'de doğmuştur (712); bu tarihe yakın başka doğum tarihleri de rivâyet edilmiştir. Mâlik, hadis bilgisine önem vermiş, tâbiînden bir çok kimseden ve bu arada İmâm Ca'fer'us-Sâdık'tan da okumuştur.

Re'yi kabul etmekle beraber re'yde nakli, yâni hadîsi esas tutuyordu. Dersleri, hadis rivâyeti ve meseleler hakkında gene hadise dayanarak verdiği fetvalardı. Emevîlerin son devreleriyle Abbasoğullarının ilk çağlarında yaşamış, zulmeden emîre kılıçla değil, halkı doğru yola götürmeye çalışmakla karşı durmayı gerekli görmüş; buna rağ-

men Halife El-Mansûr zamanında (136 - 158 H. 753 - 773) Medine valisi tarafından dövdürülmüş, hattâ bu yüzden bir kolu da çıkmıştı. Hicretin 179. yılında (796) Medine'de vefât etmiş, Bakı' mezarlığına gömülmüştür.

Mâlik'e göre iman, inanmak, inandığını söylemek ve Allah buyruklarını tutmaktır. İman artar, fakat eksilmez. İnsan, yaptığından sorumludur, fakat kader de vardır ve Mu'tezile, bu hususta yanılmıştır. Büyük suç işleyenler, Allah bağışlamadığı, tövbe etmedikleri takdirde, suçları kadar azap görürler. Ancak şirk koşmak, bundan ayrıdır; o, bağışlanmaz. Mâlik, bu re'yde, Ebû-Hanife ile birleşmektedir.

İmâm Mâlik, fıkıhta Kur'an ve sünneti, Medinelilerin amellerini, sahâbenin fetvasını huccet sayıyor, bunlardan hüküm çıkmadığı takdirde kıyâsı delil olarak alıyordu. Ona göre haram olan kötü bir işe sebep olan şey de haramdı.

Abbasoğullarının ilk zamanlarında, bilhassa Mansûrun hilâfeti sırasında, Kur'anın mahluk (yaratılmış) olup olmadığı da bir mesele olarak ortaya çıkmıştı. Emevîlerin çağındaki Hristiyan bilginler arasında bulunan ve onlar tarafından korunan Yuhanna'l-Dımaşkıy, herhâlde İslâm inancını bulandırmak ve müslümanların arasını açmak için Kur'an'da da, İsa peygamberin, Âdem'e benzediği, Allah emriyle yaratıldığı (III, 59), Allah'ın kelimesi ve ruhu olup Meryem'e ilkaa edildiği (IV, 171) bildirildiğine göre kelâmın, Allahtan ayrılmayacağı fikrini, Müslüman bilginlerle tartışmaya başlamış, bu yüzden de Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı, İslâm bilginleri arasında tartışılan bir konu haline gelmişti. Mu'tezile'ye göre, Allahtan başka her şey yaratılmıştır; Kur'an da, yazılır ve okunurken harflerle, kelimelerle ifade edilebildiğinden, kadîm olmayıp yaratılmıştır. Kadîm dersek, Allahla beraber bir kadîm daha kabul etmiş oluruz ki bu şirktir. Kur'an'da da, «Rable-

rinden Kur'an'a ait yeni bir âyet geldi mi, onu alaya alarak dinlerler, oyun sanırlar» (XXI, 2) ve «Rahmân katından Kur'anın yeni bir âyeti indi mi, yüz çevirirler ondan» (XXVI, 5) âyetlerinde, «yeni âyet» sözü, «muhdes», yâni sonradan olmuş sözüyle bildirilmiştir. Kur'an, olan ve olacak şeylerden bahseder; bunlarsa zaman ve mekân içinde olur; Kur'an'daki emir, nehiy, verilecek mükâfatı vâdedip müjdelemek, cezayı anlatıp korkutmak ta zaman ve mekâna tâbîdir; bütün bunlara nazaran Kur'an, hem akıl, hem de nakil bakımından mahlûktur. Kur'an'ın yaratılmamış olduğunu savunanlara göreyse Kur'an, Allah kelâmıdır; kelâmsa Allah sıfatıdır ve zâtiyle kaaimdir; bunun aksi düşünülemez; nitekim Kur'an'da da «Bilin ki halk ta (yaratış) onundur, emir de» âyetinde halk, emirden ayrı olarak anılmıştır; Kur'an, emirdir ve «halk» tan ayrıdır.

Mâlik, müslümanları bölen bu meselenin üstünde durmamıştır; fakat Kur'an'ın mahlûk olmadığı fikrinde olduğu da muhakkaktır. Mâlik, LXXV. sûrenin 22 - 23 âyetlerinde, «o gün yüzler parlar, güzelleşir ve rablerine bakar» dendiğine göre Allahın, âhirette görüleceği fikrindedir, fakat bunun keyfiyeti üzerinde durmaz. Oysa, akla dayanıp bir şeyin gözle görülebilmesi için cismi, şekli, mekânı olması ve zaman ölçüsüne girmesi gerektiğini söyleyenler, bu âyeti, Alî'ye, Mücâhid'e ve Hasan'a uyup, «Rablerinin sevabını, lûtfunu beklerler, nimetlerine bakarlar» tarzında anlıyorlardı ve Ehlibeyt imamları da bunu böyle kabul ediyorlardı (Ebû Aliyy'ul-Fadl b. Hasan'ıt-Tabrasî: Mecma'ul-Beyân; 1379 H. 1339 Ş. H. X, s. 397 - 399).

Mâlik, hilâfet hususunda da, halifenin, ümmetin beyatiyle, yahut vasıyyetle olabileceği, Hâşimî olmanın şart bulunmadığı, ancak Mekke ve Medine halkının bey'atinin, yahut rızalarının gerektiği fikrindeydi ve sahâbe hakkında kötü söz söylemenin şiddetle aleyhindeydi.

Mâlik'in, hadisleri ihtiva eden «El-Muvatta'» adlı bir eseri vardır ve iki cilt olarak 1342 de Mısır'da basılmıştır.

Bu mezhebin menşe'i Hicaz olduğu halde Mısır'da yayılmış, Şâfi'îlik Mısır'a girince bu mezheple uzun müddet çatışmış, Fâtımîler devrinde Mısır'da Mâlikîlik sönmüş, sonra Eyyûbîlerle gene canlanmıştır. Endelüs'te kuvvetlenmişse de Zâhirîliğe karşı koyamamış, hattâ «ElMuvatta'»dan başka bütün Mâlikî kitapları, Zâhirîler tarafından yakılmıştır.

Bugün bir azınlık olarak Mısır'da, Tunus'ta, Sudanda ve diğer Afrika ülkelerinde mevcuttur («Reyânet'ül-Edeb»e, I, s. 33, El-Fihrist'e, s. 280-284; İslâm Ansiklopedisi'nde Mâlik b. Enes mad. e, cüz. 72; İst. 1956, s. 252 - 257, Muhammed Ebû-Zehra'nın, Abdülkadir Şener tarafından çevrilen «İslâm'da fıkhî mezhepler tarihi»nin 3. cüzüne b. Ankara - 1968, s. 7 - 80).

Hanefîlik:

80 yahut 82 hicride (699, 701) Kûfe'de doğan ve İmâm A'zam Ebû-Hanîfe diye anılan Nu'mân b. Sâbit'in kurduğu mezheptir. Sâbit'in babası, Zertüşt dinindeyken İslâmı kabul eden Kâbül'lü Zevtâ'dır. Bu zatın adının Tâvûs yahut, Merzubân olduğu da rivâyet edilmiştir. Savaşta esir düşmüş, âzât edilmiş ve müslüman olmuştur. Nu'mân, Hammâd, İbrâhim-i Nahaî gibi bilginlerden, hattâ İmâm Muhammed'ül-Bâkır'la Ca'fer'us-Sâdık'tan da faydalanmış, bir yandan ticaretle geçimini sağlarken bir yandan da bilgi elde etmeye uğraşmıştır. Sonradan ticareti, vekil ettiği birisine bırakmış, kendini tamamiyle bilgiye vermiştir.

Emevîlerin güçlü devriyle Abbasoğullarının ilk çağlarında yaşayan Ebû-Hanîfe, Emevîlerin aleyhindeki hareketlere katılmamakla beraber bu hareketi doğru bulmuş, Zeyd b. Alî, Kûfe'de Abd'ül-Melikoğlu Hişâm aleyhine kıyâm ettiği zaman, Zeyd'in bu hareketi, Rasûl'ullahın Bedir

savaşı gibidir demekten çekinmemiş, fakat yanında bulunan emanetlerin ziyan olacağını düşünerek fi'len bu harekete katılmamıştır. Zeyd'i, ceddi Huseyn'i bırakıp kaçtıkları gibi yalnız bırakmayacaklarını bilseydim, ben de Zeyde uyardım dediği de rivâyet edilmiştir. Emevîlerin Irak valisi Ebû-Hubeyre, bu isyan sırasında, bilginleri baskı altında tutmak gerektiğine hükmetmiş, her birerine resmî birer vazife vermiş, fakat Ebû-Hanîfe, kendisine teklif edilen malî vazifeyi kabul etmemişti. Vali, bunun üzerine onu bir müddet hapsetmiş, sonra bırakmak zorunda kalmış, o da, 130 yılında (747) Kûfe'den göçüp Mekke'ye gitmiş, Abbasoğulları hilâfeti elde ettikten sonra Kûfe'ye dönmüştü. Ebû-Hanîfe, diğer bilginlerle beraber Abdullah'us-Seffâh'a bey'at etmişti. Fakat Abbasoğullarının da Alî evlâdına karşı zulümleri başlayınca, hele İmâm Hasan oğlu Hasan'ın oğlu Abdullah'ın oğlu olup Nefs-i Zekiyye diye anılan Muhammed ve kardeşi İbrahim, halife Mansûr tarafından şehit edilince Ebû-Hanîfe'nin Abbasoğullarına karşı durumu değişmişti; esasen Mâlik de Mansûr'a bey'atin zorla olduğunu söylemiş, halka, Muhammed'e yardım etmeleri için fetva vermişti; bu yüzden de iktidarla arası açılmıştı (İbni Muhennâ Cemâl'üd-dîn: Umdet'üt-Tâlib fî Ensâbı Âli Ebî - Tâlib, Necef - 1337, 1918, s. 89 - 91; Tenkıyh, II, s. 50).

Mansûr, Ebû - Hanîfe'yi elde etmek, yahut aleyhinde kesin bir delil bulmak için onu Bağdad'a kadı yapmak istedi. Ebû-Hanîfe bunu da kabul etmeyince hapse atıldı. Başına, ilk günü on kamçı vurulmasını, kamçı sayısının her gün onar onar arttırılmasını buyurdu. Kamçı sayısının yüz ona çıktığı gün Ebû-Hanîfe hastalandı; bir rivâyette hapisten çıkarıldıktan sonra hicrî 150. yılının Recep, yahut Şa'ban ayında vefat etti (767).

Nu'mân b. Sâbit'in fakhı dört esasa dayanır:

I. Kitap, II. Sünnet, III. İcmâ', IV. Kıyâs.

Kitap, Kur'andır; sünnet de Hz. Peygamber'in sözleri, hareketleri, birisini bir şey yaparken görüp engel olmadığı şeylerdir. Bütün sahâbe, âdildir; aralarındaki çekişmeler, dövüşmeler, içtihat yüzündendir ve müçtehit, reyinde isabet ederse iki ecre, hata ederse, içtihada çalıştığından bir ecre nail olur; bu bakımdan, hangisinden olursa olsun, gerçek olarak rivâyet edilen hadis makbuldür. İcmâ,' sahâbenin bir şeyde birleşmesidir. Kıyas da, bu üç şeyde bulunmayan bir meseleyi, bunlarda, yahut bunların birinde bulunan bir meseleyle karşılaştırarak ona göre hüküm vermektir ki burada, her şeyden önce aklın önemi vardır. Ebû-Hanîfe'ye göre örf de bir delildir; çünkü örf, müslümanların kabul edip amel edegeldikleri bir şeydir; hattâ yerine göre, kıyastan da üstün tutulabilir.

İmâm Ca'fer'us-Sâdık, Ebû-Hanîfe'nin kıyasla amel ettiğini duyunca ona, kıyasla amel etmemesini, çünkü ilk olarak kıyasla amel edenin, beni ateşten yarattın, Âdem'i topraktan deyip ateşle toprağı kıyaslayan İblis olduğunu, Âdem'deki temizlik ve nurla ateşin temizliğini ve nûrunu kıyaslayamadığını söylemiş, bu hususta İmâm Sâdık'ı dinlemediği için İmâm Mûsâ'l-Kâzım da Ebû - Hanîfe hakkında ağır bir söz söylemiştir (Usûl'ül-Kâfî, İran - 1311, Taşbasması; s. 26 - 27), Kıyâsa fazla önem vermesi yüzünden Ehlisünnet bilginlerinin çoğu, içlerinde Süfyân-ı Sevrî, Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Evzâ'î de olduğu halde, Ebû-Hanîfe'yi kınamıştır (El-Gadîr, V, 2. basım; Tehran-1372, s. 280 - 283).

Ebû-Hanîfe'ye «El-Fıkh'ul-Ekber, El-Âlimu ve'l-Mutaallim, Er-Redd alâ'l-Kaderiyye, Kitâb'ul-Vasıyye ilâ'l - Bustî» gibi küçük risaleler atfedilmektedir ki bunların hepsi de inanca aittir. Fıkha ait görüşleri, talebesi tarafından toplanmıştır.

Mezhebini, talebesinden olup 182 de (798) ölen Ebû-Yûsuf Ya'kub b. İbrahim'ül-Ansârî ile 189 da (805) Rey'de ölen Ebû-Abdullah Muhammed b. Hasan yaymıştır. Abbâsoğullarından Hârûn'un zamanında Bağdad kadılığında bulunan Ebû-Yusf'un, namaza, oruca, zekâta, miras hükümlerine, alım satım işlerine, şer'î cezalara, vekâlete ve vasıyyete, avlanmaya ve hayvan kesmeye ve diğer şer'î hükümlere ait risaleleri, bir aralık Bağdat kadılığında bulunan Muhammed'in de elliyi aşan eseri vardır. Hanefî mezhebinde bu iki zata İmâmeyn denir ve bunların bir hükümde birleşmeleri halinde re'iyleri, Ebû-Haniîfe'nin re'yinden üstün tutulur.

İmâmeyn'in Bağdat kadılığında bulunmaları, Hârûnun bu mezhebi benimsemesi, birçok kadıların bunlar tarafından atanması, Hanefîliğin yayılmasını sağlamış, Irak ve Mâverâünnehir'de yerleşmiş, Şafi'îlerle aralarında çatışmalara yol açmış, bir aralık Mısır'da da kuvvetlenmiş, Batı Afrika'daysa bir üstünlük sağlayamamıştır. Anadolu Selçuklularının mezhep serbestliği siyasetine karşı Osmanoğulları, Hanefîliği resmî mezhep tanımışlar, bazı şehirlerde Hanefî kadılığıyle beraber Şâfiî kadılığı da kurulmuşsa da resmî mezhebin Hanefî oluşu, bu mezhebin, Osmanoğulları tarafından fethedilen ülkelerde yayılmasını sağlamıştır (İbn'ün-Nedîm'in «El-Fihrist»ine; s. 284-294; Tenkıyh'ul-Makaal'e, III, s. 272 - 273; «Reyhânet'ül-Edeb»e, c. V, s. 50 - 53, Ebû-Zehra'nın Abdülkaadir Şener tarafından çevrilen «Fıkhî Mezhepler Târihi» ne; 2. cüz, s. 121 - 191; aynı zâtın Osman Keskioğlu tarafından çevrilen «Ebû - Hanîfe» adlı eserine, İst. 1966, Ebû-Hanîfe hakkında iblginlerin hükümleri için de «El-Gadîr» e b. V. s. 275 - 282).

Şâfi'îlik:

Muhammed b. İdrîs-i Şâfi'î'ye mensup olanların mez-

hebidir. Muhammed b. İdrîs'in yedinci atası, Hz. Peygamber'in atası Hâşim'dir; bu yüzden ona Kureşî ve Muttalibî lakapları da verilir. Ebû-Hanîfe'nin vefât ettiği gecenin sabahında, Gazze, yahut Askaalan'da doğmuştur (150 H. 767). Mekke ve Medine'de tahsil görmüş, İmâm Mâlik'le görüşmüş, onun «El-Muvatta'» kitabını ezberlemiş, Yemen ve Irak'a gitmiş, hadis, fıkıh, lûgat bilgilerinde, hattâ şiirde ileri bir mevki kazanmıştır. Bir aralık Yemen'e bağlı Necran'da vilâyet kâtipliği mahiyetinde bir görev almış, Yemen valisi tarafından Şîîliği yaymaya çalıştığı hilâfet makamına bildirildiğinden Bağdad'a çağırılmış, Hârun'ur-Reşîd, Ebû-Hanîfe'nin şâgirdi ve Bağdad Kadısı İmâm Muhammed'in recâsı üzerine Şâfi'î'yi bırakmıştır. Şâfi'î, Bağdad'da İmâm Muhammed'den de faydalanmış, Iraklıların mezhebini öğrenmiştir. Mekke'ye giden, tekrar Bağdad'a gelen Şâfi'î, son zamanlarını Mısır'da geçirmiş, hicrî 204 recebinin sonlarında orada vefat etmiştir (820).

Fıkha ve hadise âit yüzden fazla kitabı olan Şâfi'î, hilâfetin, Kureyş'in hakkı olduğunu kabul eder, ilk dört halifenin en üstünü olarak Ebû-Bekr'i kabul etmekle beraber Alî'ye özel bir sevgi besler, şiirlerinde Ehlibeyt'e bağlılığını belirtirdi. Mezhebinde huccet olarak başta kitap ve sünnet gelmektedir Kitap ve sünnette bulunmayan şeyde huccet, sahabenin re'yi, yâni icmâ'dır. Sünnet, Kur'-an'ı açıklar ve kitaba dayanır. Sahâbenin icmâ'ı, kitap ve sünnetten sonra gelir. Bilginlerin icmâ'ıysa, değer bakımından, sahâbenin icmâ'ından sonradır. Kıyas, bunlardan sonra gelir ve hakkında nass bulunmayan bir şey, nass bulunan ve ikisinin arasında müşterek bir esas mevcut olan bir başka şeyle karşılaştırıp hükme varmaktır. Kitap ve sünnette olmayan, hakkında icmâ' bulunmayan, yahut kitap ve sünnette bulunan bir hükümle kıyaslanamayan şeyde müctehit, kendi iyi ve doğru gördüğünü kabul ederek bir reiy beyan edemez.

Şâfi'î mezhebi Mısır'da yayılmaya başlamış, Fâtımîler devrinde üstünlüğü yitirmiş, Eyyûbîler devrinde yeniden üstün bir durum elde etmiş, Osmanlıların Hanefî olmalarına rağmen Şâfi'îlik halk arasında devam etmiştir. Bugün bu mezhep, Mısır'da, Anadolu'nun doğu kesimlerinde, Kafkasya, Hindistan, Filipin ve Seylân'da, Endonezya adalarında, azınlık olmakla beraber İran'da mevcuttur (İbn'ün-Nedîm'in «El-Fihrist»ine, s. 294 - 302, Ebû-Zehra'nın, Osman Keskioğlu tarafından çevrilen «İmâm Şâfi'î»sine, Ankara - 1969, Abdülkaadir Şener tarafından çevrilen «İslâmda Fıkhî Mezhepler Târihi» ne, 3. c. Ankara - 1968, s. 81 - 158; «Reyhâne» ye b., II, 1368, s. 282 - 288).

Hanbelîlik:

Ahmed b. Hanbel'e mensup mezheptir. Ahmed b. Hanbel'in babasının adı Muhammed, dedesinin adı Hanbel'dır. Babası Merv'den Bağdad'a göçmüş, Ahmed, Bağdad'da 164 yılı Rabî'ulevvelinde doğmuştur (780). Dedesi, Abbasoğullarına yardımı yüzünden takibata uğramıştı. Ahmed küçükken babası ölmüş, annesi tarafından yetiştirilmiştir. Hadise önem veren Ahmed, Ebû-Yûsuf"tan ders almış, Basra ve Hicaz'a gitmiş, Şâfi'î ile görüşmüş, Yemen'e gitmiş, orada hadis bilginlerinden faydalanmıştır. 204 ten (819) sonra hadis nakline başlamıştır.

Ahmed'in yaşadığı çağ, Kur'an'ın mahluk olup olmadığı tartışmasının moda olduğu çağdır. 212 de (827) halife Me'mûn, Kur'anın mahluk olduğu inancını benimsemiş, 218 de (833) bunu, bütün bilginlere zorla kabul ettirmeye kalkışmıştı. Bağdad kadısı Ahmed b. Ebû-Dâvûd, halifeye uymuştu. Ahmed'e de bu inanç teklif edilmiş, kabul etmeyince zincire vurulmuş, Mu'tasım zamanında (218-227 H. 833 - 842) hapsedilmiş, kendisine dayak atılmış El-Vâsık (227 - 232 H. 842 - 847) onu hapisten çıkartmış,

fakat kimseyle görüşmemesini emretmişti. Mütevekkil 232 de (247) bu işlere son verdi. Ahmed b. Hanbel 241 Rabiülevvelinde (855), yahut bu yılın sonlarında (256) Bağdad'ta vefât etmiştir.

Hadise büyük bir önem veren Ahmed b. Hanbel'in eserleri arasında, oğlu Abdullah tarafından bir kitap halinde tedvin edilen «Müsned», en meşhurudur.

Hanbelî mezhebine göre iman, gönülle gerçeklemek, dille söylemek ve amel etmektir; İslâm ise gerçeklemek ve ıkrâr etmektir. İnsan, bir emri inkâr etmedikçe dinden çıkmaz; ancak şirk koşmak, bundan hâriçtir. Büyük günah işleyen, tövbe etmeden ölürse Allah, o kulu, dilerse bağışlar, dilerse azap eder ona. Kadere inanmak ve bu hususta tartışmaya girmemek gerektir. Allahın sıfatları hususunda da tartışmak caiz değildir. İster günahtan kaçınsın, ister kötü kişi olsun, her imamın arkasında namaz kılınabilir.

Müslümanların başına geçen, onların razılığıyla geçmiş, yahut zorla onları hükmü altına almış olsun, ona itaat etmek gerektir; isyan eden suçludur; bu isyan halinde ölürse, kâfir sayılır.

Ashabın hepsi de haklıdır, tâbiîler hakkında da hüküm budur. Aralarındaki çekişmeler, içtihat yüzündendir; hepsi de haklıdır. Hanbelî fıkhında esas, nass, yâni kitap ve sünnettir. Bunlardan sonra sahâbenin fetvaları gelir. Bu fetvalar arasında ayrılık, aykırılık olursa, kitap ve sünnete uyanları tercih edilir. Bir hadisi rivâyet eden sahâbî bilinmese bile o hadis (Mürsel) kabul edilebilir; rivâyet edeni güvenilir kişi bulunmayan, fakat yalan olduğu sabit olmayan hadis te böyledir. Bir meselede, sahâbenin fetvası bulunmaz, fakat tâb'înin fetvası olursa o fetva kabul edilir. Kıyas, ancak kitapta, sünnette ve icmâ'da bulunmayan şeyler hakkında caiz olabilir.

Ahmed b. Hanbel'in «Müsned»inde, Alî ve Ehlibeyt hakkında bir çok hadisler bulunduğu, hattâ onun Hz. Alî hakkında ayrıca bir «Manâkıb»ı da olduğu halde gariptir ki mezhebinde Muâviye, hattâ Yezîd hakkında özel bir sevgi vardır.

Hanbelîlik, hiç bir bölgede çoğunluk sağlayamamıştır. Bunda, öbür mezheplerin yayılmış ve yerleşmiş olması ve Hanbelîlerin taassubu büyük bir etki yapmıştır. Hanbelîler, kabir ziyaretini yasaklıyorlar, her yeniliğe bid'at damgasını vuruyorlar, IV. yüzyılda (X) evlere saldırıyorlar, içki buluyorlarsa döküyorlar, şarkıcıları dövüyorlar, çalgıları kırıyorlardı. Alıma satıma bile karışıyorlar, erkeklerin kadınlarla, hattâ küçük kızlarla bile sokağa çıkmasına engel oluyorlar, böyle bir şeye rastladılar mı, kadınlara kötü sözler söylüyorlar, aleyhlerinde tanıklıkta bulunuyorlardı. İbni Teymiyye'nin fikirleri, bütün Hanbelîlerce mukaddes sayılmadaydı. Saûdîler, Hicaz'a hâkim olduktan sonradır ki Hanbelî mezhebi, biraz kuvvetlendi (Ebû-Zehra'nın «İslâmda Fıkhî Mezhepler Târihi» ne; 3. cilt, s. 159 - 265, «El-Fihrist»e; s. 320 ve devamı, «Reyhâne» ye; V, s. 315 - 316; «İslâm Ansiklopedisi»nde «Ahmed b. Muh. b. Hanbal» mad. e b. cüz. 3, İst. 1941, s. 170--73).

Ehlisünnette müşterek şeyler:

İnançta Ehlisünnetin bazı müşterek noktalarını da söyleyip bu bahsi bitirelim:

Allahın sıfatları vardır, zâtiyle kaaimdir. Kur'an, kelâm sıfatının bir tecellisidir, bu bakımdan «kadîm» dir. Sahâbenin hepsi de adalet sahibidir; aralarındaki olaylar, ictihaddan meydana gelmiştir; hiç biri hakkında dil uzatmak caiz değildir. Hilâfet, ümmetin karariyledir; sahâbenin icmâ'ı, Ebû-Bekr'in, Ömer'in, Osman'ın ve Alî'nin halifeliklerinin doğru olduğuna delildir. Bu dört sahâbî, as-

habın derece bakımından ulularıdır. Sahâbe ve tâbiînin re'yleri huccettir; onların ictihadları makbuldür. Ayağa giyilen ve ayak bileğini örten, içine su sızdırmayan, ayaktan çıkarılınca olduğu gibi duracak kadar sert olan temiz ayakkabına, abdest alırken meshedilebilir. İyi olsun, kötü olsun, her imamın arkasında namaz kılınabilir.

XI

SÜNNÎ MEZHEPLERİYLE İMÂMİYYE'NİN FÜRÛ'DA AYRILDIĞI NOKTALAR VE BİR FETVÂ

Soru 33 : Bu dört mezhep haktır, bunlardan başka mezhepler bâtıldır diyenler var, bu hususta siz ne dersiniz?

Herhangi bir mezhebe mensup olanları iki kısma ayırmak gerektir: Birinci kısım, anadan, babadan gördüğü, gerçek olduğunu duyup inandığı, yolunu, yordamını öğrendiği mezheptendir; onca müslümanlık da budur. Başka mezhepler hakkında hiç bir fikri, hiç bir bilgisi yoktur; buna ihtiyaç da duymaz. Başka bir mezhep ehliyle buluşunca, onların namazlarını görünce âdeta yadırgar; insaflıysa, bunlar da şehâdet getiriyorlar, her halde müslüman, ama ne bileyim, biz böyle gördük; bunlar bir acayip der; hattâ onları kınar, hoş görmez. İkinci kısım, okumuş, aramış, incelemiş, bir mezhebin gerçek olduğuna inanmış, o mezhebe girmiş kişilerdir. Fakat bunlar da, yalnız kendi mezheplerine bağlanıp insafı elden bırakırlarsa birinci kısımla birleşirler; bu takdirde her iki kısımda da mezhep taassubu, ilk plânda kendini gösterir.

Bu mezhep taassubu yüzünden, kabir ziyaretini şiddetle men'eden Hanbelîler, Allahın, Ahmed b. Hanbel'in

kabrini ziyâret ettiğini (!), onun kabrini ziyâret edenin suçlarının bağışlanacağını, rüyalara, hülyalara dayanarak anlatmışlardır) (İbn'ül-Cevzî'nin Manâkıbu Ahmed'inden, İbnü Asâkir'in Târîh'inden naklen «El-Gadîr», V, s. 198-200). Ebû-Hanîfe'nin, Muhammed ümmetinin ışığı olduğuna (Aliyy'ül-Kaarî: Mevzûât; İst. Mat. Âmire - 1289, s. 17, Süyûtî: El-Leâli'l-Masnûa fî'l-Ahâdîs-il-mavzûa; Mısır, Mat. Edebiyye-1317, II, s. 237 - 238), Allah dînini ve sünneti dirilteceğine dâir hadisler düzülmüştür (aynı, s. 238); Şâfi'înin, ümmete, İblis'ten daha kötü olduğuna dâir hadis uydurulmuştur (s. 237. Ebû-Hanîfe hakkındaki yalan hadisler için «El-Gadîr» in V. cildinin 278-280. s. lerine, Şâfi'î, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel hakkındakiler için 283-288. s. lerine b.). Bu taassup, işi o kadar ilerletmiştir ki yalancı olduğu bütün Ricâl bilginleri tarafından bildirilen biri, yalnız Ebû-Hanîfe için, mezhep gayretiyle ve Hanefî olan büyüklerin gözlerine girmek emeliyle üç yüzden fazla hadis düzmüştür (aynı, s. 209).

Bu dört imamdan Mâlik ve Ebû-Hanîfe, mezheplerini, hicretin ikinci yüzyılında, Şâfi'î, bu yüzyılın sonlarında ve üçüncü yüzyılın başlarında Ahmed b. Hanbel üçüncü yüzyılda kurmuşlardır. Ancak bu dört mezhep haktır denirse, her mezhep ehlinin, sonraki uzlaşmanın bir ifadesi olan, benim mezhebim haktır, öbürlerinin bâtıl olmak ihtimali var sözünü bir yana bırakalım, tarih sayfalarını dolduran birbirlerini kırmalarını, sövmelerini, öldürmelerini neyle yorumlarız? Bu mezhepler kuruluncayadek yaşayan müslümanların, ashâbın, tâbiîlerin, mezhebi yok muydu?

Taassubu bir yana bırakırsak, Kur'an'a ve doğru hadislere nazaran Allahı bir bilen, noksan sıfatlardan tenzih eden, Peygamber'i, gerçek peygamber tanıyan, kıbleye yönelip namaz kılan, oruç tutan, hacceden, zekât veren Allahın buyruklarını inkâr etmeyen, müslümanlıkta ha-

ram olan şeylere helâl demeyen kişi, müslümandır ve mü'minler kardeştir; hepimiz, birbirimizi kardeş bilip aramızı ıslâh etmekle memuruz (Kur'ân-ı Mecîd, XLIX, 10). Mezheplerin arasındaki ayrılıklar teferruâattadır; esasta hepsi de birdir. Fakat iktisâdî menfaatlerin doğurduğu siyâsî ayrımlar, bu görüş farklarını aşılmaz uçurumlar hâline getirmiş, aleyhteki saldırıları kamçılamış, satılmış kişiler, şu veya bu iktidârın hoşuna gidip gününü gün etmek için vicdânî kanaati bir yana atarak, dîni inancı hiçe sayıp Peygamber'in ağzından yalanlar söylemeye kadar işi azdırmışlardır.

Çağımızda ise İslâm'ın karşısında çok büyük tehlikeler vardır. İleride anlatacağımız gibi İslâmın içinden, dinler kurduracak kadar ileri giden yabancı sömürgenler ve bunlara maşalık etmekten utanmayan satılmışlar, dînî birliği bozup iktisadî çöküntüyü sağlamak için ellerinden geleni yapmışlardır ve yapmaktadırlar. Bu bakımdan, bu çeşit ayrılıkları bir yana bırakmamız, esası gözetip birliği bozmamamız gerektir.

Soru 34 : Bu gerçeği duyan din bilginleri var mıdır?

Şükürler olsun ki vardır. Rahmetli Seyyid Abd'ül-Huseyn Şerf'üd-dîn'in, «El-Fusûl'ül-Mühimme fî Te'lîf'il-Ümme» adlı çok mühim ve gerçekten de ilmî eseri, Câmi' ul-Ezher şeyhi rahmetli Şeyh Mahmûd Şaltût'un verdiği çok mühim fetva, buna bir örnektir.

Şeyh Mahmûd Şaltut'un verdiği fetvânın tercemesini yazıyoruz:

I. İslâm'da mezheplerin birine uymak vâcip değildir; muayyen mezhebe uymak hususunda vücûbî bir kayıt yoktur. Gerçek müslüman, sahîh nakillerle re'yleri rivâyet edilen, hususî kitaplarında hükümleri tedvin edilmiş olan mezheplerden herhangi birini taklit edebilir. Aynı za

manda bu mezheplerden birine uymuş olan, diğer birini taklîd edebilir; bu hususta hiç bir beis yoktur.

II. Şîa-i İmâmiyye-i İsnâ-aşeriyye diye tanınan Ca'ferî mezhebine gelince, bu mezhebin hükümleriyle ibadet, diğer Ehlisünnet mezheplerinde olduğu gibi caizdir, müslümanların bunu bilmeleri, muayyen mezhepler hakkında bigayri hakkın taassuptan kurtulmaları icap eder. Allahın dini ve şeriatı, bir mezhebe ittibâı icap etmediği gibi bir mezhebe de muhtass olamaz. Bütün müçtehidler, Allahu teâlâ katında makbuldür. Nazar ve içtihâd ehli olmayan kişiye, onları taklîd câizdir; fıkıhlarında takarrur eden hükümlere uymak da câizdir; bu hususta ibâdetlerde ve muâmelâtta hiç bir fark yoktur.

Mahmûd Şaltût

(Muhammed b.'il-Mehdiyy'il - Huseyniyy'üş - Şîrâzî'nin «Men hum'uş-Şîa» adlı risalesinin, tarafımızdan türkçeye çevirisi; İst. 1969, s. 19 - 20).

Soru 35 : Dört Sünnî mezhebiyle Ca'ferî mezhebinin, meselâ namazdaki farklarını bildirir misiniz?

Öğleyle, ikindi, akşamla yatsı namazlarının, birbiri ardınca kılınabileceğini, «Sahîhu Müslim» de de bu hususta hadisler bulunduğunu evvelce arzetmiştik. Şimdi de başya farkları ve dört mezhepten biri veya birkaçiyle birleştiği noktaları kısaca anlatalım:

Ca'ferî mezhebinde sabah namazının vakti, tanyeri ağarmaya başlar başlamaz, henüz, gök yüzünün tanyerinden başka tarafları karanlıkken ve yıldızlar görünürken girer; gün doğuncayadek sürer. Fazîlet vakti, başka taraflar karanlıkkendir; Şâfi'î mezhebinde de böyledir. Her

mezhepte namaza niyet, gereklidir. Yalnız imâma uymayı, namazın hangi namaz olduğunu ve niyetin sözle de söylenmesi gerekip gerekmediği hakkında ayrılıklar vardır. Niyetten vaz geçmek, Hanefîlerde namazı bozar; Ca'ferî, Hanbelî ve Şâfi'î mezheplerinde bozmaz; Mâlikî, Hanbelî ve Ca'ferîlerde namaza, «Allahu ekber» sözüyle başlanır; Şâfi'îler, «Allahul-ekber» de diyebilirler. Ebû-Hanîfe, Allahı ululayan her sözle namaza girilebileceği kanaatindedir; hattâ farsça «Hoda bozorgest» demek te caizdir. Ca'ferîlerde tekbir, rükündür, yâni namazın içindedir; selâm da öyledir. Mâlik, Ahmed, Şâfi'î, Sevrî ve başkaları da bunu rükün olarak kabul ederler; yanılarak bile olsa, tekbirsiz namaz sahih olmaz. Ebû-Hanîfe'de şarttır, yâni namazın dışındadır. İnsan, vakit girmeden niyet edip tekbir getirerek namaza dursa, tekbirden sonra vakit girerse namazı sahihtir. Tekbirde elleri, kulakların hizasına kadar kaldırmak, Ca'ferîlerde, Malîkilerde, Hanbelîlerde, Şâfi'îlerde müstehaptır; Hanefîlerde yalnız ilk tekbirde eller kalkar; öbür tekbirlerde kalkmaz. Bunun uzun müddet çatışmalara sebep olduğunu, her tekbirde el kaldırmanın, namazı bozmayacağına dair yazılmış olan risalelerden anlıyoruz. Ca'ferî ve Mâlikîler, namazda ellerini yanlarına salarlar, el bağlamazlar; Hanefîlerde el bağlamak müstehaptır. Hanefîlerde özürsüz olarak oturarak namaz kılınabilir; öbür mezheplerde özür olmadıkça namaz, ayakta kılınır. Ca'ferîler, Mâlikîler, Şâfi'îler, Hanbelîler, namazda Fâtiha okunmasının gerekli olduğunda birleşmişlerdir. Ebû-Hanîfe'ye göre Kur'an'dan, kolay gelen âyetler okunabilir. Ca'ferîlerde besmele, Fâtihadan ilk âyettir; Ebû-Hanife, Mâlik ve Ahmed, besmeleyi Fâtihadan âyet olarak kabul etmezler. Şâfi'îye göre Fâtiha da âyettir, öbür sûreler de, sûreleri ayırmak içindir. Mâlik, Fâtihayı besmelesiz okur, Berâe sûresinden başka sûrelerde okur. Ca'ferîler, sabah namazında, öbür namazların ilk iki rikâtında

Fâtihadan sonra tam bir sûre, akşamın üçüncü, öğle, ikindi ve yatsının, üçüncü ve dördüncü rikâtlarında yalnız Fâtiha, yahut Tesbâhât-ı erba'a, yâni, «Sübhân'Allah ve'l hamdüllilah velâ ilâhe illallâh va'llahu ekber»i üç kere, özür halinde bir kere okurlar. Ebû-Hanîfe'ye göre, ilk iki rikâtta Fâtihadan sonra, bir tek sözden ibaret bile olsa bir âyet okumak kâfidir; Ebû-Yûsuf ve Muhammed, üç âyet, yahut üç âyet kadar bir âyet okunması gerektir demişlerdir.

Bu bahsi uzatmaya lüzum yok sanırız. Görülüyor ki namaz, namazdır; ayrılıklar, çeşitli yönlerdedir ve çeşitli rivâyetlerden doğuyor (Bu bahis için Esed Hayder'in «El-İmâm'us-Sâdık ve'l-Mezâhib'il-Erbaa» sına, bilhassa bu eserin VI. cildine b. Necef-i Eşref-1383 H. 1963).

XII

BÂTINÎLİK
BÂTINÎLERDE YORUM - İSMÂİLİLİKLE İLGİ DERECESİ - KAYNAKLARI - İNANÇLARI - TEŞKİLÂT - TEPKİLERİ - DÜRZÎLİK - NUSAYRÎLİK- YEZÎDÎLER.

Soru 36 : Bâtınîlik nedir; nasıl bir teşekküldür?

Söylenen sözün bir gerekçesi varsa, o söz, bir şey sağlama kiçin söyleniyorsa, anlamında çeşitli yönler mevcutsa, o sözü dinleyenlerin her biri, kendi bilgisine, bilgisinin derinliğine, inancının kuvvetine göre anlar. Allah kelâmı olan Kur'an'da, bu özellik, en üstün bir derecededir; bunu kimse inkâr edemez. Söz gelimi Kur'an, namazın, insanı kötülükten, yapılmaması gereken şeylerden alıkoyduğunu bildirmede (XXIX, 45), Hz. Peygamber de, «Kimin namazı, onu kötülükten, fena şeylerden alıkoymuyorsa, onu ancak Allahtan uzaklaştırır» buyurmaktadır (Câmi', II, s. 166). Fakat bu âyeti, bu hadîsi, namaz, insanı kötülükten alıkoymak için farzedilmiştir; kötülükte bulunmayanın, herkese iyilik edenin namaz kılmasına lüzum yoktur diye yorumlayamayız. İş böyle olsaydı, en başta, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed'in (XXI, 107) namaz kılmaması gerekirdi. Halk kılsın da kötülükten kaçınsın diye kıldı dersek, riyâ yaptığını söylemiş oluruz ki o, bundan arıdır.

Şu başlangıçtan sonra asıl Batınîliğin özüne gelebiliriz:

Kur'an'ın dış yüzü (zâhiri) olduğu gibi iç yüzü de (bâtını) vardır. Kur'an'ı, âyetlerin iniş sebeplerini, fıkhî hükümlerini, nâsih, yahut mensûh, yahut da muhkem veya müteşâbih olduğunu, onlara ait hadisleri, hattâ lâfızlarındaki edebî özellikleri bilen, hele Allah'a tam inanmış olan, elbette başka türlü anlar; namaz kılandan kılana da elbette fark vardır. Namazda kendinden geçen de vardır, türlü düşüncelere dalan da. Fakat Kur'an'ın ve buyruklarla yapılmaması emredilen şeylerin bâtınını bilen, bu anlayış seviyesine ulaşan kişiden zâhirine riayet lüzumu kalkar; artık ona, ibadetin lüzumu yoktur kanaatini gütmek. buna inanmak, Bâtınîliktir. Bâtınîlik, umumî bir tâbirdir; bu inancı benimseyen kişilere, hangi mezhepten olurlarsa olsunlar, Bâtınî, yollarına Bâtınîlik (Bâtıniyye) denir.

Bâtınîliğin, İsmâîliyye, yahut İsmâîliyye'nin bir kolu olduğunu kabul etmek yanlıştır. Çünkü İsmâîlilerden bu inancı benimseyenler olduğu gibi başka mezheplerden de benimseyenler vardır.

Bâtınîliğin esasları; a. Metodsuz yorum (te'vîl), b. Peygamber ve İmâm hakkında aşırı inanç (gulüvv) c. Allah'ın, bir kulda tecelli edeceğine inanmak, ç. Âhireti inkâr edip tenâsuhu kabul etmek, d. Sonunda da bütün dînî emirlerin, nehiylerin, âlemin düzeni için konduğuna inanıp tam bir inkâra varmaktır. Peygamber ve İmâm hakkında aşırı inançları yüzünden «Bâtıniyye» ye, inançta aşırı gidenler anlamına «Gaaliyye» ve sonunda, her şeyi mübah bildikleri için «İbâhiyye» de denir.

Ricâl kitapları, Hz. Alî hakkındaki aşırı inancın, Abdullah b. Sebâ tarafından ortaya atıldığını yazarsa da bu adamın Seyf b. Ömer adlı bir yalancı tarafından uydurulmuş, gerçekteyse doğmamış, yaşamamış bir adam, bir ma-

sal kahramanı olduğunu evvelce söylemiştik. İlk aşırı, inanç, Hz. Alî'nin oğlu Muhammed b. 'il-Hanefiyye'yi (81 H. 700) imâm tanıyanlar tarafından meydana atılmıştır. Bir aralık, Alîden sonra oğlu Hasan'ın, sonra, Hasan'ın kardeşi Huseyn'in imâm tanınması dolayısiyle Muhammed b. 'il-Hanefiyye de Huseyn'den sonra imâm olduğunu iddiâ etmişse de, sonra, Huseyn'in oğlu Zeyn'ül-Âbidîn Alî'nin imamlığını kabul etmiş, dâvâsından vazgeçmişti (Tenkıyh; III, s. 111 - 112). Onu imâm tanıyanların bâzısı, ölmediğini, zuhur edecek Mehdî olduğunu söylemiş, daha da ileri gidip tanrılığını söyleyenler, onun adına peygamberlik dâvasına kalkışanlar olmuştur. İmâm Muhammed'ül-Bâkır ve İmâm Ca'fer'us-Sâdık, bunlara lânet etmişti. Saîd ve Bünân, yahut, Beyân adlı iki kişi, bu inancı yürütmeye çalışmıştı. Bünân (*), imamı bilmek, namazı, orucu ve bütün emirleri, insandan giderir diyor, Alî'nin ölmediğini, gökte bulunduğunu söylüyordu (Tankıyh; I, s. 183-184). Bu adam, Muhammed b.'il-Hanefiyye'den sonra kendisinin peygamber olduğunu, III. sûrenin 138. âyetinde geçen «beyân» sözünün, kendisine işaret ettiğini iddia ediyordu (Fırak'us-Şîa, s. 34). 119 hicrîde (737) öldürülen bu adamın, «Haber vereyim mi size, kime iner şeytanlar? Onlar bütün yalancılara ve suçlulara inerler» âyetinde bildirilen (XXVI, 221 - 222) kişilerden olduğunu İmâm Ca'fer'-us-Sadık söylemişti (Tenkıyh, III, s. 189 - 191; Muhammed b. Miklâs'ın hâl tercemesinde). Hz. Muhammed'in soyundan olmadığı hâlde Seyyidül-Hımyerî diye anılan İsmâîl b. Muhammed adlı şâir de bu inançtaydı; sonradan tövbe edip İmâm Sâdık'a uymuştu. Bunlara «Keysâniyye» denmişti. Keysan, Muhtâr'ın (67 H. 686) lakabı, yahut Hz. Alî'nin kölesinin adı olduğu rivâyet edilmiştir. Ancak burada, daha çocukken Alî'nin sevgisini kazanan, Kerbelâ

(*) «Fırak'uş-Şîa» da Beyân; s. 28 ve aynı s. deki 2. not.

faciasının öcünü alması üzerine İmâm Zeyn'ül-Âbidîn'in duasına mazhar olan Muhtâr'ın, bunlarla ve inançlariyle hiç bir ilgisi olmadığını söylememiz gerektir. Fakat bunlar, şöhretine dayanarak onu, kendilerinden saymışlar, Ümeyyeoğulları da, ona düşmanlıklarından, peygamberlik dâvasına giriştiği gibi olmayacak şeyler isnat etmişlerdir (Muhtâr hakkındaki kanaat ve ihtilâfları etraflıca anlamak için «Tenkıyh'ul-Makaal'e b. III, s. 203 - 206. «Sefînet'ül-Bıhâr» da da malûmat vardır; I, 434 - 443).

Muhammed b. 'il-Hanefiyye'den sonra oğlu Ebû-Hâşim Abdullah'ı imâm tanıyanlara «Hâşimiyye» dendi. Onun vefatından sonra kardeşi Alî'yi imam kabul edenler Ebû-Hâşim'in, Ebû-Tâliboğlu Ca'fer-i Tayyâr'ın oğlu Abdullahoğlu Muâviye'yi vasıy tâyin ettiğine inananlar oldu. Muâviye, Mervanoğullarına karşı Kûfe'de ayaklanmış, hicrî 129 da (746 - 747) Herat'ta şehit edilmişti. Abdullah'ın Mehdî olduğuna, zuhur edeceğine, hattâ tanrılığına inanıyorlardı. Ebû-Hâşim'in, vefat ederken, Abbasoğlu Abdullah'ın oğlu Alî'nin oğlu Muhammed'i imam olarak bildirdiğine, fakat küçük olduğu için büyüyünce ona bey'at etmesi şartiyle babasını vekil ettiğine inananlar, Abbasoğulları halifeliğini meydana getiren ilk topluluktu. Bunlardan, Rey köylerinden Hurremâbâd'da toplu bir halde bulunanlara, «Hurrem-dîniyye» deniyordu ve bunlar, imâmın Tanrılığına, peygamber olduğuna, kıyametin ölümden ibaret olup ölümden sonra ruhun gireceği cesedin, cennet ve cehennem bulunduğuna inanıyorlar, âyetleri, diledikleri gibi yorumluyorlardı. Bunlardan olup Abdülmelik zamanında asılarak öldürülen ve İmâm Sâdık tarafından üç kere lânet edilen Ebû-Mansûr'a uyanlara «Mansûriyye» adı verilmişti. Bu adam İmâm Muhammed'ül-Bâkır'dan sonra kendisinin imâm olduğunu, kendisinden sonra da altı oğlunun imam olacağını, sonuncusunun Mehdî olarak zuhur

edeceğini söylüyor ve böylece yedililer (Seb'iyye) fırkasının temelini atıyordu.

119 hicrîde (737), Kûfe dışında yakılarak öldürülen ve İmâm Sâdık tarafından lânet edilen Mugıyra b. Sâîd, «Râvendiyye» denen fırkanın uyduğu Abdullah b. Harb'il-Kûfiyy'ir-Râvendî, Kûfe'de, 145 te (762) asılan ve gene İmâm Sâdık tarafından lânetlenen Ebü'l-Hattâb Muhammed b. Miklâs Ebî - Zeyneb'il-Esediyy'il-Kûfî de Bâtını inançları yayanlardandır. Bu sonuncusu, ilk zamanlarında, İmâm Sâdık'a uyanlardandı. Sonra peygamberlik dâvasına girişmiş, Sâdık tarafından kovulmuş, lânet edilmişti. Bu adam, zina, içki, haram olarak bildirilen öbür şeylerle yapılması emredilen namaz, oruç... Hep, birer adamdır. Kötülerinden kaçınmamız, iyilerini sevmemiz emredilmiştir diyor, imâmın, yeryüzünde Tanrı olduğunu söylüyordu (Tenkıyh, III, s. 189 - 191, 236 - 237, ikinci bölüm, «Fâsid Mehepler» kısmı, Hattâbiyye, s. 85; Fırak'us-Şîa, s. 41 ve 2. not, s. 59, 62 - 63; Sefîne, I, s. 401, II, s. 337-338, I, 81, 401).

«Mugıyriyye» den Bezî'ul-Hâik, İmâm Sâdık tarafından gönderilmiş peygamber olduğunu iddia ediyor, Seriyy, Muammir, Sâid, Hamzat'ül-Berberî ve daha başkaları, hep Bâtınıyye fırkalarının mümessilleriydi. İmâm Sâdık, Mugıyre'ye ve bunlara lânet etmiş, «Biz, bizim adımıza yalan söyleyenlerden kurtulmadık; fakat Allah bizi korur ve onlara demirin (kılıcın) harâretini tattırır» buyurmuştur (Tenkıyh, I, s. 167 - 168, II, 10, III, 236-237, Fırak'uş-Şîa, s. 43 - 44 ve 43. s. deki not, s. 41, 59, 62 - 63 ve 41. s. deki 2. not).

Hicrî ikinci yüzyılda (VIII), Bâtıniliği «İsmâîliyye» temsil etmeye başladı; bir yandan da Mehdî inancı, yeni yeni Bâtınî fırkalarının türemesine sebep oluyordu. Meselâ yedinci İmâm Mûsâ'l-Kâzım'ın vefat etmediğini, zuhur

edecek Mehdî olduğunu, o zuhur edinceyedek kendisinin ve oğlunun imâm olduğunu iddia eden Kûfeli Muhammed b. Beşîr, işi daha da azıtmış, Mûsâ'l-Kâzım'ın tanrılığını, kendisinin de, onun peygamberi olduğunu söylemeye başlamıştı. Zekâtla haccın farz olmadığını, erkeklerin erkeklerle evlenebileceğini söyleyen, hulûle ve tenasuha inanan bu adam, daha İmâm Kâzım sağken bu inançları yaymaya başlamış, İmâm ona lânet etmiş, benim adıma yalanlar uyduruyor; benim hakkımdaki inançları yüzünden, ondan uzağım ben, Allah ona demirin hararetini tattırsın buyurmuştu. Bu adam öldürülmüş, buna uyanlar da dağılıp gitmişlerdi (Tenkıyh, II, ikinci bölüm, s. 87 - 88; Fırak'uş-Şîa, s. 83 ve aynı s. nin notu).

Ayrıca son imâmların, bilhassa Onikinci İmâmın «bâb»ı, yâni kapısı olduğunu, İmâmla ona uyanlar arasında sefirlik hizmetini gördüğünü iddia edenler çıkmıştı ki Hasan'üş-Şerîî, Muhammed b. Nusayr'ül-Numayrî, Muhammed b. Furât, Ahmed b. Hilâl, Ebû-Tâhir Muhammed b. Alî, Huseyn b. Mansûr'ül-Hallâc, Ebû-Ca'fer Muhammed b. Aliyy'üş-Şalmagaanî v.s. bunlardandır (Tenkıyh, I, s. 200 - 201, 284 - 285; son bölüm, s. 1 - 2; III, 170-171, 156 - 157, 195 - 196; Fırak'uş-Şîa, s. 83 ve aynı s. nin notu; 93 ve 4. not).

Soru 37 : Bâtıniliği, İsmâîliliğin temsil ettiğini söylemiştiniz; bunu açıklar mısınız?

Yedi İmâm tanıdıkları için «Seb'iyye», yâni yediliier de denen İsmâîlilerden, kızıl gözlü anlamına gelen «Karmîta» lâkabiyle anılan Hamdân b. Karmat b. 'il-Eş'as'a uyanlara «Karâmita» dendiği gibi, gerçeği yalnız, mâsûm olan imâmın bildiğine, gerçeğe ulaşmanın, ancak onun tâlimiyle olabileceğine inandıkları için «Ta'lîmiyye» bütün

dînî emir ve hükümleri yorumladıklarından yorumcular anlamına «Muevvile», Erdebil köylerinden Hurrem'de toplu bir halde bulunduklarından «Hurremiyye», Yemen'de Yâm boyunun çoğu bu inancı kabul ettiğinden «Yâmiyye», Nâsır-ı Hosrev'e (431 H. 1039) uyanlarına «Nâsıriyye» dendi. Bunların arasında Kubâd zamanında İran'da zuhur eden ve Nûşîrevan (579 milâdî) zamanında öldürülen Mezdek ve Abbasoğullarından Mu'tasım zamanında, 223 hicrîde (838) Bağdad'da idâm edilen Bâbek taraftarları da vardı. Bunlar, toplu bir halde, İran Azerbaycan'iyle İsfahan ve Ehvaz arasında bulunuyorlardı. İbn'ün-Nedîm, «Fihrist» inde, bunları «Hurremiyye» den sayar; aralarında, malın, hattâ kadınların iştirâki inancı bulunduğunu, Bâbekîlerin, anarşist bir hüviyyete bürünmek suretiyle Mezdekîlerden ayrıldığını bildirir (s. 479 - 483).

Burada şunu söylemek lüzumunu duyuyoruz:

Bâtınîlerde, fikirlerini ve inançlarını doğru göstermek isteyen, fakat su götürmez bir delîl gösteremeyen her insan gibi, halkın büyük tanıdığı, saygı gösterdiği şöhret yapmış kişileri, kendilerinden göstermek metodunu benimsemişlerdir. Nitekim Bektaşîler ve son zamanlarda türeyen Bahâîler de aynı metodla hareket ederler. Bu bakımdan eleştiricinin pek dikkatli olması gerektir.

Mezheplerden bahseden kitaplar, Meymûn b. Deysân'il-Kaddâh'ın ve oğlu Abdullah'ın da İsmâîlî Bâtınîlerinin ileri gelenlerinden olduklarını, hattâ Fâtımî devletinin kurucusu Ubeydullah'il-Mehdî'nin bile Meymûn'un soyundan bulunduğunu bildirmekte, bu bildiriyi muhayyel hikâyelerle pekiştirmektedir (Meselâ El-Fihrist, s. 264-265; Muhammed b. Mâlik b. Ebî'l-Fadâil'ül-Hammâdiyy'ül-Yemânî: Keşfu Esrâril--Bâtıniyye ve Ahbâr'ul-Karâmıta; İzzet Attâr yayını, Mısır - 1357 H. 1939; Zâhid Muhammed'ül-Kevserî önsözüyle; s. 16 - 17 ve devamı; Abd'ül

-Kaahir Bağdadî: El-Fark beyn'el-Fırak, Mısır - 1327 H. 1910; s, 265 ve devamı).

Fihrist'te Meymûn, Ehvaz'lıdır; Bağdâdî de aynı şehirden olduğunu kaydeder ve Irak'ta mahpusken mezhebini kurmuştur. Muhammed b. Mâlik, Abdullah b. Meymûn'ül-Kaddâh'ın Kûfel'i olduğunu, 276 hicride (889) zuhur ettiğini yazar. Fihrist, bu babayla oğlun, Ebu'l-Hattâb Muhammed b. Zeyneb'le de ilgileri olduğunu, Abdullah'ın, 261 de (874 - 875) sağ bulunduğunu söyler.

Şîa Ricâl kitaplarındaysa Abdullah b. Meymûn b.'il-Esved'il-Kaddâh, Mekke'lidir; ok yapmakla geçindiğinden Kaddâh diye anılmıştır. İmâm Muhammed'ül-Bakır'la (114 H. 733) oğlu İmâm Ca'ferus-Sâdık'ın (148 H. 765) ashâbındandır; rivâyet ettiği haberlere güvenilir; Zeydîliğine dâir haberler, Zeyd'in ululuğunu anlatmasından meydana gelmiştir; kendisi İmâmiyye'dendir ve İmâmiyye'nin râvîlerindendir. Mahzumoğulları boyundan olan ve Hz. Peygamber'in bi'setine, cennet ve cehenneme dâir kitapları da bulunan Abdullah'ı ve arkadaşlarını İmâm Muhammed'ül-Bâkır, «Yeryüzü karanlıklarında ışık» olarak övmüştür (Tenkıyh, II, s. 219 - 220). Babası da Mekke'lidir; İmâm Zeyn'ül-Âbidîn Alî (95 H. 713) ve İmâm Bâkır'ın ashâbındandır; İmâm Sâdık'a da ulaşmıştır (aynı; III, s. 265). Görülüyor ki Şîa Ricâl kitaplarındaki Meymûn'ül-Kaddâh'la oğlu Abdullah, hem târih, hem soy boy, hem de doğum yerleri bakımından Ehlisünnet kitaplarına uymamaktadır. 148 hicrîde vefât eden İmâm Sâdık'ın râvîlerinden olan Abdullah, 261 ve 276 yıllarında sağ olamaz; bu tarihlerle İmâm Sâdık'ın vefâtı arasında yüzyıldan fazla bir müddet vardır; Ehvaz'la Mekke arasındaki mesafe de gözönüne alınırsa bu rivâyetleri uzlaştırmaya ne imkân vardır, ne ihtimâl. Esasen Kaddâh lâkabının verilmesi hususunda da iki fırka arasında birlik yoktur. Kaldı ki «El-

Fihrist», Abdullah'ı, bir yandan İsmâilî gösterir, hakkındaki hikâyeleri naklederken öte yandan onu Şîa musannifleri arasında zikreder (s. 308).

İki ayrı baba, oğulun adları, lâkapları bu derecede bir birlik gösteremez. Anlaşılıyor ki Meymûn'ül-Kaddâh ve oğlu Abdullah, İmâmiyye tarafından sayılan, güvenilen kişiler olduklarından, şöhretleri yüzünden Bâtınîlerce kendilerinden gösterilmiş, haklarında masallar uydurulmuş ve bu babayla oğul, bir iftiraya uğramışlar, Bâtınî mürevviclerinden sayılmışlardır.

V. yüzyılda (XI) meydana gelen Dürzîlik, birçok sûfîler tarafından saygıyla anılan Huseyn b. Mansûr'il-Hallâc'a mensup olan ve bugün mensupları kalmayan Hallâcîlik, hâlâ Adana, Antakya ve Hatay'da bulunan Nusayrîlik, Hz. Alî'yi Tanrı tanıyan Ali-Allâhîler, Babalılar, Kalenderîlerin çoğu, Hayderîler ve nihayet Bektâşiler de Bâtınî zümreleridir. Sûfîlerin ulularından olan Ebû-Yezîd-i-Bıstâmî'nin (261 H. 874 - 875), Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî'nin (282 H. 896) sözlerinde, Tabakaat sâhibi Abû-Abdürrahman-ı Sülemî'nin (412 H. 1021) «Hakaaık» adlı tefsîrinde Bâtınî inançlar, açıkça görünmektedir. Mâlikî mezhebinden olduğu söylenen Muhyiddîn İbni Arabî'nin (638 H. 1240), «Fütûhât, Fusûs» ve «Şeceret'ül-Kevn»inde Bâtınî inançlar, gizlenemiyecek yorumlanamayacak kadar açıktır. Şîa'ya Şiî, Sünnî'ye Sünnî görünen Hurûfîlik, tam bir Bâtınî zümresidir. Rumeli Alevîleri arasında hâlâ mevcut olan Bedreddin sofuları (Sûfîleri, Bedreddin ocağı mensupları) ve 820, yahut 823 te (1417, 1420) Serez'de idâm edilen Simavnakadısı oğlu Bedreddin'in sohbetlerinin zaptından meydana gelen «Vâridât» tan açıkça anlaşıldığı gibi kendisi, tam bir Batınîdir (Simavnakadısı oğlu Şeyh Bedreddin adlı kitabımıza, bilhassa 30 - 50 sayfalara bakınız.)

Bâtınîlik inançları, ileride bahsedeceğimiz gibi birçok tarîkatlere de girmiştir; fakat bu, bazıları müstesna, hiç bir vakit umumî değildir.

Soru 38 : Bâtınîler arasında birçok kollar olduğunu anlıyoruz; bunlar arasında birbirine aykırı görüşler var mıdır ve iştirâk noktaları nelerdir?

Bâtınîlerin bir kısmının, öbürlerinin aleyhinde bulundukları, öbür bölükleri gerçeğe ulaşmamış saydıkları vardır. Meselâ Mısır Fâtımîlerinin hucceti, yâni imam vekili olan Nâsır-ı Hosrev, «Sefer-Nâme» sinde, Lahsâ Bâtınîlerini anlatırken ayrı bir tâifeden bahseder gibi görünmede, yalnız onların huylarını övmede, aynı yoldan olan ve kendi gibi Bâtınîlik hakkında eserleri bulunan Ebû-Ya'kûb-ı Secistânî'yi, «Hân'ül-İhvân» ında yermededir. İleride arzedeceğimiz gibi Hurûfîlerde, tenasuhu kabul edenler, bunları yerip âhirete inananlar vardır.

Bâtınîlerin müşterek noktaları, emir ve nehiyleri, kendilerince yormaları, bu yorumu, peygamberlerin hayat hikâyelerine kadar teşmil etmeleri, gerçeği, yalnız imâmın bildiğini ve ümmete, onun vekilleri tarafından bildirilebileceğini kabul etmeleridir.

Soru 39 : Bâtınîliği meydana getiren sebepler ve bu inancın kaynakları nelerdir?

Bâtınîlik, eski Hint - İran dinleriyle Sâbilîğin ve Yunan felsefesinin İslâmîleşmesinden başka bir şey olmayan Hukemâ mesleğinin katışımından meydana gelmiştir. Zertüştîlikten önce İranlıların dini olan Mih-âbâd dininde,

«Desâtîr» *adlı kitaplarının uydurma olduğu bilinmekle* beraber, yedi yıldıza büyük bir önem verildiğini, Sâbiîlerin de bu yıldızları, rûhânîlerin cesetleri sayıp yeryüzünü tedbîr ettiklerine inandıklarını, bütün varlığa mebde' olarak Tanrı, akıl, nefis, mekân ve halâ'dan ibaret beş cevher kabul ettiklerini, unsurları ana, kökleri baba telâkkıy edip insanın, unsurlardan meydana gelen cesede bürünmekle aslından ayrıldığını ve ancak, bu âlemde, iyi huylara sahip olmak ve iyilik etmekle rûhânîler âlemine ulaşabileceklerini söylediklerini biliyoruz.

«Resâilu İhvân'us-Safâ» dan ve «İhvân'us-Safâ» adlı teşekkülden itibaren bu inançlarla yoğrulan Hukemâ mesleği, İslâm âlemini tepkisi altına almaya başlamıştı. İsmâîlîler, oldukça muğlak, hattâ sokrat mantığına uydurulmakla beraber gene de hayâlî bir inanış olan Hukemâ felsefesini hayâtî bir sistem haline getirmişler, inançları, tâlîm ve telkıynle basit bir hale sokmuşlardır.

Bâtınîliğin ana kitapları, önce Elemût hükümdarı olup Sünnîliği kabul eden Celâleddi Nov-Muselman (618 H. 1221) tarafından, sonra Mogol istilâsında, Cihan-guşâ târihini yazan Cuveynî'nin (683 H. 1284) de dâhil olduğu bir heyetin tensibiyle yakıldığından Bâtınî inançları, bugün elimizde kalmış olan ve bizzat Bâtınîler tarafından yazılmış bulunan kitaplarla bu inancın aleyhinde yazılan kitapları karşılaştırarak anlayabiliyoruz. Ebû-Ya'kub'un «Keşf'ül-Mahcûb»u, Nâsır-ı Hosrev'in «Vech-i Dîn»i ve «Hân'ul-İhvân»ı, Dîvân'ı, «Sefer-Nâme, Zâd'ül-Müsâfirîn, Rûşenâyî-Nâme» ve «Saâdet-Nâme» si, kendi inançlarını, aleyhteki kitaplarda yazılanların verdiği bilgiyi kısmen doğrulamaktadır. Ancak aleyhteki kitaplarda, muayyen zamanlarda muayyen para karşılığı, şeriatta farz olan şeylerin bağışlanması, «Leylet-ül-ıfâza-Mum söndürme gecesi» gibi şeylerin, aleyhteki yazarların muhayyilelerinden doğan masallar olduğu da muhakkaktır.

Bizce muhakkak olan şey şudur ki:

Bâtınîliği temsil edenler, müslümanlığa inanmamış kişilerdir; asıl müslümanlık, bizim anladığımız müslümanlıktır diye telkıyn ettikleri esaslar, tümden müslümanlığa aykırıdır; fakat bu aykırılık, çok zekîce gizlenmiş, İslâmî bir şekle bürünmüştür. Ümeyyeoğullarının, Arap milliyetine, İslâmın soy boy ve millet farkı gözetmemesine rağmen, verdikleri önem, Arap olmayanlara köleler anlamına «Mevâlî» demeleri, Abbasoğullarının, Arap olmayanların yardımiyle hilâfeti elde ettikleri halde pek az bir müddet sonra kendilerini o mevkie getirenleri yok etmeye kalkmaları, hem Ümeyyeoğullarının, hem Abbasoğullarının, halifeliği kendi hakları bilen Alî soyuna zulümleri, kurulan sarayın sefahatine karşılık halkın yoksulluğu, bu hareketlerin Alî soyunun adına gelişmesine sebep olmuş, İslâmı benimsemeyen, öğrenmeyen, bilmeyen, fakat Arap hâkimiyetine girmiş olan yerli halkın bu hoşnutsuzluğunu istismâr edenler, eski dinlerin inançlarını, İslâmî bir şekle bürüyerek yaymaya başlamışlar, kendilerine uyanlarla siyâsî hâkimiyeti elde etmek yolunu tutmuşlardır. Bunda, tasavvuftan da alabildiğine faydalanmışlar, bir yandan da Bâtınî sistem tasavvufa tesir etmiştir.

Soru 40 : Batınî inançlarını anlatır mısınız?

Bâtınîler, Sâbiîlerin, Tanrı, Akıl, Nefs, Mekân ve Halâ, yâni boşluk olarak kabul ettikleri ve bütün varlık âleminin, bunlardan meydana geldiğine inandıkları beş cevhere karşılık, «1) Sâbık, 2) Tâlî, 3) Cedd, 4) Feth, 5) Hayâl» adını taktıkları beş cevher kabul etmişler, daha doğrusu, Sâbiîlerin kullandıkları adları değiştirmişlerdir. Sâbık, her şeyden önce var olan, varlığına bir sebep bulunmayıp kendiliğinden mevcut bulunan yaratıcı kud-

ret ve onun aktif zuhûru olan Akl-ı Küll, yâni tüm akıldır; buna, Âdem-i Ma'nâ da denir. Tâlî, yâni ilk varlıktan sonraki varlık, onun ardından gelen kudret, efs-i Küll, yâni tüm nefistir ki bu, aktif kudretin meydana getirdiği pasif kaabiliyettir; buna, Havvâ-yı Ma'nâ da denir. Cedd, maddenin, bütün sûretleri kabul etme kaabiliyetidir ki Hukemâ, buna Heyûlâ demişlerdir. Feth, mutlak halâ, yâni varlık sûretlerinin zuhuruna mekân olacak boşluktur; Cedd, yaratılışa vasıtadır; Hayâl, mutlak zamandır ki varlık sûretleri, bunu mukayyed olarak gösterir. Şeriattaki, peygamberlere vahiy getiren melek, yâni Cebrâîl, hayâldir; Feth, rızık veren Mîkâîl'dir; Cedd de İsrâfîl'dir.

Sâbiîlerden ve Yunan felsefesinin İslâmîleşmesinden meydana gelen Hukemâ mesleğinden alınan bu sistemde Tanrı, yaratıcı kudrettir, ondan aktif bir kudret olan Akl-ı Küll meydana gelmiştir; bu aktif kudret, pasif bir kaabiliyet meydana getirmiştir. Bu aktif ve pasif kaabiliyet gökleri ve göklerin cirimleri, yâni bedenleri olan yedi yıldızı meydana getirir. Göklerin dönüşü, ateş, su, yel ve toprağı, dört unsuru ızhar eder. Dokuz gökle dört unsur, cansızlar, bitkiler ve canlıları doğurur. Canlıların en mütekâmili de insandır ve insan, bu bedene, yaratıcı kudretten itibaren bütün bu varlıklardan devrederek gelir. Ancak bu yaratılış ve yaratış, zamanla kayıtlı değildir. Yaratıcı kudret her an aktif bir güce sahiptir; bu güç, pasif kabiliyeti ızhar eder. Bu aktif ve pasiflik gökleri, göklerin hareketi unsurları, unsurlar da cansızları, bitkileri ve canlıları doğurur; yaratışın ne önü vardır, ne sonu ve yaratılış dâimîdir.

Görülüyor ki bu sistemde Tanrı, bütün kemâl sıfatlarına sahip olan ve her şeyden münezzeh bulunan bir kudret sahibi değil, yaratıcı kudrettir. Yaratılış, Allah'ın

iradesiyle değildir, bir oluştur, bir zarûrettir. Yaratan da bizzât, yaratıcı kudret değildir; ondan zuhur eden Akl-ı Küll'dür; bu aktif kabiliyetten doğan pasif kabiliyet, gökleri, onların hareketleri unsurları, bunların birleşmesi de cansızlar, bitkiler ve canlılardan ibaret olan üç çocuğu (Mevâlîd-i selâse) ızhar etmektedir ve bu inanç, daha baştan itibaren şeriata aykırıdır. Aynı zamanda yaratılışın daimî oluşu, âlemin evveline bir evvel, sonuna bir son bulunmayışı inancı,hem Allah tarafından yaratılışı, hem de âhiret inancını ortadan kaldırmadadır.

Bâtınîlikte kıyamet iki şekilde anlamlanır. Bir bakıma göre ölen adamın kıyâmeti kopmuştur. Âhiret, bedenin, gene unsurlar âlemine geçişi, çürüyüp âleme karışmasıdır. Bu telâkkiye göre ruh ne oluyor; daha doğrusu, ruh var mıdır? Ruhun varlığına inanan Bâtınîler, tenasuha inanıyorlarsa, insanın ruhu, dünyada yaptığı işlere göre, ölümden sonra cansızlara, bitkilere, huyuna uygun bir hayvana girer ve yeniden, olgunlaşmak için bu âleme gelir; olgunluğa ulaşıncayadek de bu, böylece yürür gider. Bir kısmına göreyse ruh, bedenden ayrıdır; bu bakımdan da ölümden sonra ruh, bu âlemin mânası olan âhiret âleminde, kendisine yakışan bir makama gider; o âlemde olgunlaşma çabasına başlar.

Bâtınîlerde tenâsuh inancı umumî değildir; meselâ Nâsır-ı Hosrev, âlemin kıdemini, «Zâd'ül-Müsâfirîn» de reddeder ve Ebû-Ya'gub-ı Secestânî'yi kınar. «Hân'ül-İhvân» da da, Şehîd diye anılan Ebû'l-Hasan-ı Nahşebî'yi, «Mahsûl» adlı kitabında, tenâsuha inandığı için yerer, Ebû-Ya'kub'un da bu inançta olduğunu söyler; berzah âlemi, yâni ölümden tekrar dirilmiyedek süren âlem hakkındaki çeşitli fikirleri özetler; El-Mustansır bi'llâh'ın (487 H. 1094) emriyle yazdığı «Mısbâh» adlı kitabında berzahın hakiykatini bildirdiğini söyler (bâb. 42, s. 111-

116); fakat bu kitap, bugün ortada yoktur. Umûmî kıyâmetse, «Hudâvend-i Kıyâmet - Kıyâmet sâhibi» denen yedinci imâmın zuhuru ve şeriat hükümlerinin kalkmasıdır.

Bâtınîlere göre âlemde Akl-ı Küll mertebesinde bir kişi vardır; bu zatın, kendi hakıykatinden, zamanının icaplarına göre aldığı hükümler, vahiydir ve bu hükümler, o zatın söylemesiyle dile gelir, yazılır, okunur. Bu zat Peygamberdir ve Kur'an, «şüphe yok ki Kur'an, kerîm elçinin sözüdür» âyetinde de bildirildiği gibi (LXIX, 40) peygamberin sözüdür (*); bu bakımdan peygambere «Nâtık», yâni söyleyen denir.

Nâtıkın sözleri, mecâzî anlamlar taşır; bu sözlerin gerçek anlamlarını bilen, onları yorumlayan da Nefs-i Küll mertebesindeki tek kişidir ancak; o da peygamberin vasıysi ve ümmetin imamıdır. Bu zata da susan anlamına «Sâmit» denir. Ondan sonra birbiri ardınca gelen yedi imam vardır; bunların yedincisi «Hudâvend-i Kıyâmet» tir; onun zuhuruyla kıyâmet kopar; yâni şeriatın hükümleri ortadan kalkar; sonra yine yedi imamlı yeni bir devir başlar.

Soru 41 : Bâtınîlerin teşkilâtı hakkında bilgi verir misiniz?

Bâtınîler, kâinatı Batlamyus mesleğine, yaratılışı, Hukemâ felsefesine göre kabul etmişler, mezheplerini, bu inancı dünyevî bir sistem haline getirmek suretiyle kurmuşlardır. Akıl ve Nefs'e karşılık Nâtık ve Sâmit'i, yedi yıldıza karşılık yedi imâmı kabul ettikleri gibi oniki burca

(*) Âyetteki elçi, Cebrâil'dir ve Allahtan telâkkıy ettiği vahyi Hz. Peygamber'e bildirdiği beyân edilmektedir.

karşılık da on iki huccet kabul etmişlerdir. Reddedilemez kesin delil anlamına gelen huccet, imamdan sonra en büyük makaama sahiptir ve bir bölgedeki Bâtınî idaresi ona aittir. Teşkilât, yedi dereceye ayrılır:

1) İmâm: Bu, bâtın bilgisine sâhip olan ve bütün Bâtınîlerin reîsi olan zattır. 2) Huccet: İmam vekilidir; emirleri bizzat imamdan alır. 3) Zû-Massa (süt emen): Bâtın bilgisini huccetten alır. 4) Dâî-i Ekber (En büyük dâvetçi). Halkı Bâtınîliğe dâvet edenlerin en büyüğü. Bu, halkı bâtınîliğe dâvet edenlerin en büyüğüdür ve onların idâresi buna âittir. 5) Dâî-i Me'zûn (izinli dâvetçi): Halkı Bâtınîliğe dâvet edip kabul edenlerin ahdini, mîsakını alan ve Dâî-i Ekber'in emrinde bulunan zattır. 6) Mükelleb (Avlanmaya alıştırılmış): Bâtınîliğe girebileceklerin fikirlerini çelen, onları dâîye teslim eden kişi. 7) Mü'min, yahut Müstecîb (İnanmış, dâvete uymuş): Bâtınî mezhebine girmiş olanlar.

Bâtınîlerin kitaplarında olmayan, onları yerenlerin kitaplarında bulunan dâvet dereceleri de şunlardır:

1) Teferrüs (Anlamaya uğraşmak): Mükellepler, Bâtınî olmayanlar arasında bu mezhebi kabul edebilecekleri bulup fikirlerini çelerler; onların huylarına uyarlar, kendilerine bağlarlar. Adam Şiî ise Şiî olmayanların aleyhinde bulunurlar, Ehlibeyt'i sever görünürler; Sünnî ise Şîanın aleyhinde sözler söylerler; dindarsa dine büyük bir bağlılık gösterirler; dinsizse, dinin, sosyal bir nizamdan başka bir şey olmadığını anlatırlar; felsefeye düşkünse filozaflaşırlar; böylece o adamın sevgisini, güvencini kazanırlar.

2) Te'nîs (Uzlaşmak, uyuşmak): Meşrebi anlaşılan adamı, sözleriyle, hareketleriyle kendisine bağladıktan sonra onun temayülüne uygun bahisler açarak, bâtın bilgisi-

nin yüceliğini anlatarak dostluğunu kazanırlar; onu Bâtınîliği kabule hazırlamaya başlarlar.

3) Teşkîk (Şüpheye düşürmek) : Bâtınîliği kabul edecek bir duruma gelen kişiyi, namaz rikâtlarının sayıları, hac töreni, Kur'an'da, bazı sûrelerin başlarındaki harfler ve buna benzer şeyler, bahis konusu edilerek, zâhirî anlamlar küçümsenerek bunların bâtınî anlamları olduğu söylenir; bu arada göklerin, yerlerin, yıldızların yedi oluşuna ve buna benzer şeylere de temas edilir; adamda şüpheler uyandırılır.

4) Ta'lıyk (İleriye bağlayış): Bâtınî anlamları öğrenmek isteyen kişiye, henüz vakti gelmediği, bunları yalnız imâmın bildiği, ondan me'zûn olandan öğrenilebileceği söylenir ve bir zaman böylece oyalanır.

5) Rabt (Bağlamak): Bunları öğrenmekte ısrar edeni Mükelleb, Dâî-i Me'zûn'a götürür; Me'zûn, adamın mezhebine, meşrebine göre sıkı şartlarla yemin ettirir; öğreneceği sırları, tanıdığı ve tanıyacağı kişileri kimseye söylemeyeceğine dair söz alınır. Artık bu adam, Bâtınîliğe girmiştir.

6) Tedlîs (Gizlemek, karanlıkta bırakmak): Öğreneceği sırların önemi, her münasebetle belirtilir; gelmiş geçmiş, yahut yaşayan, fakat görüşmesine, tanışmasına imkân bulunmayan şöhret sahibi büyük kişilerin hep Bâtınî oldukları söylenir; mezhebe yeni girmiş kişinin önüne bir sır perdesi gerilir.

7) Te'sîs (Kurmak): Bâtınîliği benimsemiş olan bu kişiye yorumlar, yavaş yavaş söylenmeye ve onun Bâtınîliğe inancı güçlendirilmeye başlanır.

8) Hal' (Çıkarmak): Bâtınî yorumları kavrayan, hattâ artık kendisi de yorumlar icat eden Bâtınî'ye, şeriatın,

âlemin düzenini korumak için kurulduğu, zâhir ehline ait olduğu, bâtına ulaşan kişinin artlık bu kayıtlarla kayıtlanamayacağı, Hudâvend-i kıyâmet tarafından da herkesin bu kayıtlardan kurtarılacağı telkıyn edilmeye başlanarak yavaş yavaş din, iman hükümleri ortadan silinir.

9) Selh (Derisini yüzmek, soymak): Bu dereceye ulaşan Bâtınî nazarında, ne mezhebin, ne dinin, ne imanın bir önemi vardır; onca bütün bunlar, insanın aklından doğmuş şeylerdir.

Bâtınîliğin, hattâ onu yoğurup meydana getiren Hukemâ felsefesinin, hiç bir suretle İslâm dinine uymadığı, Bâtınîlerin, peygamberliği, vahyi, imameti, hattâ Tanrıyı, kendi anlayışlarına göre kabul ettikleri muhakkak olmakla beraber gerek Bâtınîlerin, gerek Hukemâ mesleğini benimseyenlerin, bu mezhebin ve bu mesleğin, müslümanlığın esası olduğunda ısrar etmeleri, hele Nâsır-ı Hosrev'in, ömrünü büyük bir zühüt içinde geçirmesi düşünülürse bu davet derecelerinin, Bâtınîlerin aleyhinde bulunanlar tarafından uydurulmuş olması ihtimali de hatıra gelmektedir. Bu bakımdan «Kavrâidu akaaidi Âli Muhammed»de, peygamberler ve dîn aleyhinde nakledilen sözleri de şüpheli görmekteyiz (s. 67 - 96).

Soru 42 : Batınî yorumlarını birkaç örnekle bildirir misiniz?

Bâtınîler, yorumda iki yol tutarlar: Birisi, doğrudan doğruya âyetleri, anlam bakımından yorumlamak, öbürü, sözlerdeki harflere anlam vermek, yahut harflerin ebced hesabına göre değerleri bakımından onları anlamlandırmaktır. Her ikisi için de muayyen metodları yoktur. Bu bakımdan yorumların da sonu gelmez. Ancak gaaye aynı

olduğundan, her yorumdan, aynı sonuca varılır. Yorumlarından birkaç örnek verelim:

Tanrı, varlık âlemini «kün» yâni «ol» buyruğuyla yaratmıştır (II, 117, III, 47, VI, 73, XVI, 40, XIX, 35, 36, 82, XL, 68); bu söz, Tanrı irâdesini bildirir. Bâtınîler, «kün» sözünün Arapça yazılışında iki harf olduğunu ele alırlar: K, n. Bu sözdeki «k», peygambere, «n» se imama işarettir; aynı zamanda «k», erkektir, «n» kadın. «Allah» adının Arapça yazılışında dört harf vardır: A, l, l, h. A, Akl-ı, küll'e, l, Nefs-i Küll'e, ikinci l, Natık'a, h de beyâna işarettir. A, ateşe, l havaya, ikinci l suya, h toprağa delâlet eder. Bu dört harf, elifle başlar ki ebced hesabında 1 sayısına karşılıktır. Son harfi «hâ» ile, yâni gene elifle biter; elifle lâm «lâ» olur ki nefye, yâni yok bilmeye, «lâm» la «he», «lehû» olur ki ısbâta, yâni Tanrının varlığını kabul etmeye işarettir. Elifle lâm arasında yirmi bir harf vardır. Din âleminde de Nâtık, Esâs, yedi İmam, oniki huccet olmak üzere yirmi bir kişi vardır. Rûhnî âlemde de Heyûlâ, sûret, yedi yıldız, oniki burç yirmi bir eder. İnsanda da ruh, beyin, ciğer, akciğer, öd, dalak, ilik, yürek... yirmi bir olur (Hân'ül-İhvân, s. 66 - 69; Vech-i Dîn, s. 76 - 77).

Şimdi bizi hem güldüren, hem şaşırtan bu yorumlar, o çağlarda ve hiç bir şey bilmeyen kişiler üzerinde çok güçlü tepkiler yaratıyordu; bunları bizim ve bugünün düşüncesiyle değerlendirmemek gerek; hele bugün bile bu çeşit şeylere kananların, geçmişteki birinin ruhundan ilham alarak, ona tercemen olarak saçma sapan şeyler söyleyen, kendisi de inanan, yahut inanmayan, fakat çevresindeki içlerinde aydın geçinenler de bulunan bir topluluğu kandıranların, peygamberlik, Tanrılık dâvasına girişmiş satılmışlara inananların bulunduğunu düşünürsek bu yorumlar, gözümüzde daha da büyür.

Bâtınîler, peygamberlerin mûcizelerini de, akıllarınca

yorumluyorlardı. Söz gelimi, Nûh tufanı, halkın bâtın bilgisinde boğulmasıdır. Nûh'un gemisi, Bâtınîliğe çağırıştır; uyanlar kurtulurlar, uymayanlar bilgisizlikte yok olup giderler. İbrahim'in atıldığı ateş, Nemrûd'un öfke ateşidir: Mûsâ, hakıykat ateşini kendi varlık ağacında görmüş, Tanrı tecellisine, kendi vücut Tûr'unda mazhar olmuştur. Asası, Firavun'un delillerini çürüten kesin delilidir. İsâ'nın beşikte konuşması, vücut beşiğinde, onlara delil göstermesidir. Körlerin gözlerini açması, ölüyü diriltmesi, gerçeği göremeyenlere göstermesi, bilgisizleri gerçek bilgiyle diriltmesidir.

Emirler, nehiyler de bu yoruma girer. Abdest, ahitle imama bağlanmak, gusül, bir sebep üzerine ahdi tazelemek, teyemmüm, imama ulaşamayanın huccete baş vurması, namaz imama ulaşmak, oruç, bâtın sırrını saklamak, hac yedi imamı ikrar etmek, zekât, müstehak olanlara bâtın bilgisini bildirmektir. Cehennem, şeriatın zâhiridir, cennet bâtını.

Bağlara, zincirlere benzeyen şeriat iki kısma ayrılır: Aklî, vaz'î.

Aklî olanlar, her zaman riayet edilen buyruklardır; adam öldürmemek, başkasının malına tecavüz etmemek, nikâhın lüzumu gibi şeylerdir. Vaz'î olanlar, bâtınî anlamları olanlardır ki bunlar, namaz, oruç v.s. gibi buyruklardır. Bunlar, Hudâvend-i Kıyâmet tarafından kaldırılır; esasen onun zuhuruna kadar ümmet bunu anlar, kalkacak olanlar, yavaş yavaş ve kendiliğinden kalkar.

Bâtınîlik, şeriat hükümlerini yorumlamakla beraber bütün Bâtınîlerin bu hükümlere uymadıklarını söylemek, biraz cür'et olur. Her halde başlarında bulunanlar, bu mezhebin kuruluş esasını biliyorlardı; fakat mezhebe girenlere bu esas, yavaş yavaş açılmadaydı. İbn'ün-Nedîm,

bâtınîlerin yedi dereceye ayrıldıklarını, her derecenin okunması için yedi kitapları bulunduğunu, aşağı derecede olanların, üstün derecede bulunanlara ait kitapları bilmediklerini yazmakta ve Muhammed b. İshak'ın, son kitabı gördüğünü, bu kitapta, şeriat hükümlerinin ibtâli ve ibâhaya dair mülâhazalar bulunduğunu söylediğini haber veriyor (El-Fihrit, s. 268).

Soru 43 : Bâtınîliğin, Müslüman toplumuna tepkisi olmuş mudur?

Bâtınîliğin müslüman toplumuna tepkisi, bilhassa tasavvuf yönünden olmuştur. Bu inançlar, evvelce de söylediğimiz gibi Sâbiîlik ve Hukemâ felsefesiyle tasavvufa girmiş, hattâ tasavvuf inancını yoğurmuş, ancak İsmâîlî Bâtınîlerde dünyevî bir şekle bürünen, yaşayışa sosyal açıdan tatbıyk edilen inançlar, tasavvufta tam hayâlî bir karakter kazanmıştır. Kalenderî, Hayderî, Bâbâî, Melâmetî gibi Şiî tarikatler, Rûm Abdalları denen zümre, sonunda bütün bunları temsil ederek meydana çıkan Bektâşîlik, Erdebil ocağına bağlanan ve Safevîleri meşru' hükümdar, hattâ İmâm değilse bile İmâm'ın mümessili tanıyan Alevîlik, Bâtınî inançları benimsemiştir. Esasen Gaaib Erenler (Ricâl'ül-Gayb) denen ve sûfîlerce kâinatı idare ettiklerine inanılan erenlerin sayısında, meselâ Budalâ-yı Seb'a (Abdâl'den olan yedi eren) oniki Nakıyb ve Kutb inancında, Bâtınîlerin yedi imam ve yedi dereceli teşkilâtın, on iki Huccetin, Hudâvend-i Kıyâmet ve imâmının izlerini görmemeye imkân yoktur. İbni Arabî bile Budalâ-yı Seb'ayı anlatırken yedi ıklîmi, haftanın yedi gününü anarak bu tesiri belirtir.

Bundan başka Batınîlik, zaman zaman İslâm âleminde beliren ve mezhep olmaktan ziyade bir din hüviyetini

taşıyan Dürzîlik, Nusayrîlik, Şeyhîlikten meydana çıkan Bâbîlik, Bahâîlik ve Kaadıyânîlik gibi İslâmı bölen çeşitli zümrelerin çıkmasında da birinci derecede âmil olmuştur. Dine bağlı tarikatlerde bile tenasuhu kabul eden, şeriat emirlerini, âlemin düzeni için konmuş sayan ve bunları, «edeb-i Muhammedî» ye riayet için muhafaza eden, yahut da büsbütün kaldıran, hattâ Mehdî'lik dâvasına kalkışan kişiler zuhur etmiştir ki bütün bunlar, Bâtınîliğin sürekli tepkilerini gösterir.

Burada, eski Bâtınîlerde, Hint - İran, Yunan ve Mûsevîlikle Hristiyanlık tesirleri olduğu gibi son zamanlarda, Ahmedîlik, Şeyhîlik, Bâbîlik, Bahaîlik, Kaadıyânîlik gibi dinler de (?!), batı sömürgenlerinin Müslüman topluluğunu ayırmak ve bu toplulukları birbirine düşman edip iktisadî çöküntüyü meydana getirmek, böylece de maksatlarına erişmek gaayesinin başlıca âmil olduğunu, müslümanlığa inanmamış satılmışların, bu cereyanların başına geçtiklerini, masonluğun da bu çeşit cereyanlardan biri bulunduğunu söylersek sözümüz, gerçeğin tam ifadesidir.

Soru 44 : Sorulara verdiğiniz cevaplarda Sâbiîlikten söz ettiniz; bunun hakkında biraz bilgi verir misiniz?

Kur'an'ı Mecîd'in II. sûresinin 62., V. sûresinin 69. âyetlerinde Sâbiîler, Mûsevî ve Hristiyanlarla, XXII. sûresinin 17. âyetinde gene bu iki din ehli ve Mecûsîlerle, yâni Zertüşt dininden olanlarla anılır. Sâbiîlere «Hanîf» de denir. Bunlar, İbrahim Peygamberin dininde olanlardır denmiştir. Ansiklopedya Britanika'ya göre Bâbül'de, yarı Hristiyan bir mezhebe uyanlardır. Bunlar, Yahya Peygamber'e uyanlara benzerlerdi. Habîb-i Neccâr bunlardan

olduğu gibi Ebû-Zerr ve Selman da, İslâma girmeden önce bu dindeydi denmiştir. Şehristânî, bunları, Sâbie ve Hunefâ diye ikiye ayırır. Sâbie, Tanrının, rûhânî bir vasıtayla bilinebileceğine inandığından peygamberliği kabul etmez, Hunefâ ise bir insan vasıtasiyle bilineceğine inanır, peygamberliği kabul ederdi; Sâbie, ruhânîleri, yâni yıldızları takdis ederdi. Cevher, yani zâtiyle var olan, Araz, yâni bir cevherle zuhur eden, Akıllar, yâni vârlık âleminde tedbir sâhibi olan aktif kudretler, Nefisler, yâni aktif kudretlere tâbi olan pasif kaabiliyetler gibi Hukemâ felsefesini geliştiren ve tasavvufu besleyen esaslar, hep bunlardan geçmiştir (El-Milelü ve'n-Nihal, Beyrut, taşbasması; s. 151 ve devâmı, 136 - 137).

Sâbie'ye Mandéens denirdi. Bu söz, Yunanca ilim, irfan anlamına gelen Gnosis sözünün mürâdifidir ve Manda sözünden alınmıştır. Zemahşerî, bunları, Kitab Ehlinden bir bölük olarak kabul eder. Yahûdilikten dönmüşlerdir, melekleri kutlarlar. Nu'mân b. Sâbit'e göre Hristiyanların bir bölüğüdür, Zebur okurlar, Müslümanlığın zuhûrunda merkezleri, Urfa'nın güneyindeki eski Harran şehriydi. Hıyre civarlarında hâlâ bu mezhebe bağlı olanlar vardır. Bunların Ginza denen mukaddes kitapları olup vaftizi kabul ederler. İsâ peygamberi tanımazlar, Yahyâya uyduklarım söylerler. Manihaizm'in kurucusu Mani, önce bu mezhepteydi (M. Şemseddin: Kabl'el-İslâm Araplar ve Tedeyyünleri, Dârülfünun, İlâhiyat Fakültesi Mecmûası, I. sene, sayı: III, İst. Evkaf Mat. 1926, s. 113-176; Sâbie hakkındaki bilgi 164 - 166. s. lerdedir). Buhârî, Kureyş'in, Ebû-Zerr-i Gıfârî'ye, Sâbiî dediğini kaydeder (Et' Tecrid, c. II, s. 48).

Soru 45 : Dürzîlik nasıl bir dindir?

İsmâîlilerin bir kısmı, Bahreyn'de yerleşmişti. Bun-

lar, orada Karmatîler devletini kurmuşlar, bir kısmı da Elemût'ta, bilhassa Hasan Sabbâh'ın temsil ettiği anarşist bir devlet tesis etmişlerdi. Karmatîlerin, Mısır Fâtımî halifeliğine tâbi olmadıklarını biliyoruz. Bunlar, uzun müddet, devletlerini sürdürememişler, Elemût Bâtınîleri, hicrî VII. yüzyıl ortalarına, Moğol istilâsına kadar bağımsız bir halde hüküm sürmüşlerdir.

Fâtımîlerden Hâkim bi-emr'illâh Mansûr b. 'il-Rzîz-bi'llaâh (375 - 411 H. 985 - 1021), 408 de (1017), allahlığını ilân etmişti. Veziri Hamza b. Alî tarafından bu inanç, Kahire camiinde halka bildirilince halk, buna karşı gelmiş, Hâkim, Hamza'yı bir müddet gizlemek zorunda kalmıştı. Hamza, Hâkim'in tanrılığını yaymak için Suriye'ye gönderilen Enuşteğin'in 410 hicride öldürülmesinden sonra bu inancı, kendi adına neşre başlamıştı. Hâkim, hicri 411 de (1021) kaybolmuş, Hamza'nın da bu tarihten sonra ne olduğu belli olmamıştır.

İslâmî inançla hiç bir ilgisi olmayan Dürzî mezhebinde Hâkim, tanrıdır; Lâhût, yâni maddî olmayan Allahlık, maddî, Nâsûtî şekilde zuhur etmiştir. İnsanların kötülükleri yüzünden gizlenmiştir; insanlar kötülükten vaz geçince tekrar zuhur edecektir. Hamza, onun makaamına sahiptir; yaratılanların en yücesidir; Akl-ı Küll'e mazhardır; ilk yaratılan varlıktır. Görünüşte anası, babası vardır, fakat karısı ve çocukları yoktur. Kâinatı idare eden odur. Ondan sonra dört kişi gelir; Hamza ile beş olan bu kişiler, yaratılışa sebep olanlardır. Bunlardan sonra gelenler, bilenler, bilmeyenler diye bir ayrıma tâbidir. Bilenler, bilmeyenlere din hükümlerini bildiren kişilerdir. Din hükümleri de doğruluk, mezhep kardeşlerine yardım, Dürzilikten başka dinlerin ehliyle, gerekmedikçe görüşmemek, Hâkim'in tanrılığına inanmak gibi şeylerden ibarettir.

Dürzilik hakkında bilgimiz pek azdır. Ancak, İstanbul Üniversitesi kütüphanesi müdürü Nûreddin Kalkandelende, ecdattan kalma, noktasız kûfî yaziyle yazılmış bir deri vardır. Bu deri, hem deri, hem de yazı bakımından, tahminimize göre aşağı yukarı on asırlıktır. Bu deride 104 satır ve Arapça yazılmış, Besmele'yle başlayan, gûya sûre olan beş bölüm var. Kur'ân üslûbu taklit edilmek istenmiş. Bu yazıları Prof. H. Ritter okumuş, bâzı yerlerinde yanılmış, sonra ben okumaya çalıştım; pek az yeri müstesnâ, okudum. Hemen her bölümde Hz. Muhammed'in ve vasıysi Alî'nin, Ehlibeyt'in adları anılmada; adlarını, kendi adlarından ürettiği söylenmede. III. bölümün sonlarında, Âdem'den önce oniki bin Âdem yarattığını, her birerine onikişer bin yıl ömür verdiğini, bunlardan insanlar ürettiğini, IV. bölümün başlarında, âlemi yaratmadan on dört bin yıl önce Muhammed'le Alî'nin nurlarını halkettiğini bildirmede, «Bilin ki benden özge ilâh yoktur, Muhammed peygamberdir, Alî de velînizdir, soyları efendilerinizdir, onun oğulları imamlarınızdır» demededir. Son bölümde cennet ve cehennem anlatılmada, haksız yere adam öldürenler kınanmada, Kur'an okudukları halde ona uymayanlar, bildikleri halde gerçeği gizleyenler yerilmekte, bunların hiç bir surette kabul edilemeyeceği bildirilmektedir.

Bu yazılarda Hamza'nın, Nusayr'in adı geçmiyor. Hâkim'e âit olması ihtimâli var.

Soru 46 : Nusayrîlik nedir?

Nusayrîler hakkında bilgimiz, Dürziler hakkındaki bilgimizden çok fazladır. Batılıların «iştişrak» dediğimiz bilgi kolu, doğuda yaşayanların dinî, içtimaî, iktisâdî durumlarını, oralarda yaşayanların menşelerini, inançlarındaki diğer dinlerin, bilhassa Hristiyanlığın tesirlerini tah-

lil ederek gereken şeyi, siyasî alanda hazırlamak amacını güttüğü, bu kolun, doğuyu sömürmek için kurulduğu, bugün artık herkesçe bilinmektedir. Fransızlar, Suriye ve Lübnan'a göz dikmişlerdi; bu münasebetle de Nusayrîlik, batılı müsteşrıklerin inceleme ve eleştirme konusu olmuştu (Doğuda ve batıda, bu din hakkında yazılan kitaplar için «İslâm Ansiklopedisi»nde «Nusayrîler» mad.e b. Cüz. 94, İst. 1962, s. 367 - 370; bibliyoğrafya, s. 369 - 370). Antakya'da 1250 hicrîde (1834) doğan, Adana'da yerleşen Süleyman adlı bir Nusayrî'nin, Nusayrîliği, bırakıp Hristiyan olduktan sonra Nusayrîlik hakkında yazdığı «El-Bâkûret'üs-Süleymâniyye» adlı Arapça, küçük boyda 119 sayfalık kitap ta Nusayrîlerin inançlarını, törenlerini pek güzel ve derli toplu bir şekilde bildirmektedir ki bu mühim eser, batı dillerine de çevrilmiş ve bir ana kaynak olmuştur.

Nusayrîlik, 245 te (859), İmâm Aliyy'ün-Nakıy'nin hayâtında, onun, sonra İmâm Hasan'ül-Askerî'nin, ondan sonra da Onikinci İmâmın bâbı (nâibi) olduğunu iddia eden ve 270 te ölen (883) Muhammed b. Nusayr'ül-Abdiyy'ün-Numayrî'ye nisbet edilen bir dindir. Bu iddia, Ebû-Muhammed Hasan'üş-Şarî'î ile başlamış, Nusayr de aynı yolu tutmuştu (Tenkıyh, I, s. 284 - 285). İmâm Aliyy'ün-Nakıy ve Hasan'ül-Askerî, bu adama, Hasan'ül-Askerî tarafından peygamber olarak gönderildiğini söyleyen ve İbni Bâbâ diye anılan Muhammed b. Hasan'a ve gene inançta aşırı giden Fâris'e lânet etmişti (aynı, s. 306).

Muhammed b. Nusayr, Alî ve imamlar hakkında aşırı inançlar gütmede, tenâsuhu kabul etmede, kendisini peygamber saymada, İmâm Aliyy'ün-Nakıyy tarafından gönderildiğini söylemede, her şeyi mübah saymada, rivâyete göre genç erkeklerle evlenmeyi caiz bilmede ve pasif için bunu, bir gönül alçaklığı telâkkıy etmedeydi.

Ölümünden sonra, kendisine uyanların bir kısmı, oğlu Ahmed'i, bir kısmı Furât oğlu Mûsâ oğlu Ahmed'i, bir kısmı da diğer bir Ahmed'i imam tanımıştı (Tenkıyh, III, s. 195 - 196; Fırak'uş-Şîa, s. 94 ve 4. not).

Nusayrîlik, Muhammed b. Cundeb ve Muhammed'ül-Cennân'il-Cünbülânî vasıtasiyle yayılmıştır. Bunların ikisi de Muhammed b. Nusayr'e uyanlarca mezhebin ulusu tanınan ve 346 (957), yahut 358 de (968) Halep'te ölen Huseyn b. Hamdân-ı Hasîbî'ye mensuptu. Huseyn b. Hamdan, asıl Nusayrîliğin kurucusu sayılmaktadır. Bu adam Halep'te gömülüdür ve Şeyh Bayrak diye anılmaktadır. Nusayrîlik, Huseyn b. Hamdân'ın talebesi olup Antakya köylüklerinden yetişen Muhammed b. Aliyy-i Cillî ile 427 den (1035) sonra ölen Meymûn b. Kaasım'ıt-Tabarânî tarafından yayılmıştır (El-Bâkûret'üs-Süleymâniyye'deki şecere, s. 14 - 15 ve 17).

Nusayrîliğin esas inancı, Alî'yi Allah tanımaktır. Muhammed güneştir, Ay'sa Alî'dir. Muhammed, geceleyin Alî ile birdir; gündüzün ayrılır. Muhammed Selmân'ı yaratmıştır. Bu üçü, yâni Alî, Muhammed ve Selman, Hristiyanlıktaki Baba, Oğul ve Rûh'ül-Kudüs'e karşılıktır. Bunlardan sonra şimşek ve yıldırıma müvekkil olan Mikdâd, yıldızların devrine memur Ebû-Zerr, yellere müvekkil olan ve ruhları alıcı İzrâîl olan Abdullah b. Ravâha, sıhhati ve hastalıkları tedbir eden Osman b. Maz'ûn, ruhları cesetlere sokmaya memur Kanber gelir ki bunlara, eşleri bulunmayan beş kişi anlamına «Eytâm-i Hams-Beş yetîm» denir. Âdem'den beri bütün peygamberlerde tecellî eden de Alî'dir. Âdem'den İsâ'yadek yedi devredeki zuhur, yedi yıldıza karşılıktır. Bunlardan sonra, bunların yakınları gelir, sayıları binleri aşar.

Ölen kişinin ruhu nurlar âlemine, göklere çıkar; fakat Nusayrî olmayanların, müslüman, Hristiyan ve Mu-

sevîlerin ruhları, hayvan cesetlerine girer; derecelerine göre cansızlar âlemine reddedilenler de olur.

Ay'da görülen karaltı da Alî'dir; fakat biz onu şimdi göremeyiz; ruhumuz, bedenimizden çıktığı zaman göreceğiz ki Alî, Ay'dır ve başında taç, elinde Zül-fekar bulunan bir insan şeklindedir. O, Muhammed'i, Muhammed Selmân'ı, Selman da öbür yakınları yaratmıştır.

Bunların zıtları, ilk üç halîfe, Talha, Sa'd, Saîd, Velîdoğlu Hâlid v.s.dir. Bunlara, Muâviye'ye, Yezîd'e, Haccâc'a, Abdülmelik'e, Harûn'ur-Reşid'e lânet edilir ve bu lânete Ahmed'ül-Bedevî, Ahmed'ür-Rıfâî, Abdülkaadir Giylânî v.s. de katılır.

Nusayrîler, törenlerinde mutlaka şarap içerler ve şarabı takdis ederler. Nusayrî ana ve babadan doğan çocuk on sekiz, yirmi yaşlarında törenle mezhebe alınır. Törenlerinde «sûre» dedikleri Arapça sözleri okurlar.

*

«El-Bâkûret'üs-Süleymâniyye» de, «Mecmû', Ayniyye, Düstûr, Kitâb'ül-Yûnan» gibi bazı Nusayrî kitaplarının adları da geçiyor ve müellifin, bunların çoğunu gördüğünü anlıyoruz. Gene aynı kitaptan, Arapça yazılışlarına göre «Şems, Kamer, Semâ', Şafak, Luma', Kavs, Kuzah» gibi sözlerin üç harften terekküp etmesi, Alî adının da üç harf olması arasındaki münâsebetlerin birer sırrî karakter taşıdığına inandıklarını öğreniyoruz. Ayrıca, inançlarına göre Ashâb-ı Kehf'in köpeği, Sâlih Peygamber'in devesi, Mûsâ'nın kestiği inek de ilâhî zuhurlardır; bunlarla insanlar, imtihan edilmişlerdir.

Muhammed, Alî, Selman üçlüsü «AMS» harfleriyle ifade ediliyor ki bu üçlü tevhidin, Hristiyanlıktan alındığında hiç bir şüphe yoktur. Gökleri, yıldızları, ay ve güne-

şi takdis, Sâbiîlikten geçmedir. Yukarıda söylediğimiz hayvanları kutlu bilmekte totemciliğin tesiri olsa gerektir. Sözlerdeki harflerin sayıları, Mûsevilik tesirini gösterir. Hülâsa bu din, totemcilikten, Musevîlik ve Hristiyanlıktan, Sâbiîlikten, daha birçok iptidaî inançlardan meydana gelmiş iptidâî bir dindir. Nusayrîler de öbür Bâtınî mezhepler gibi bölüklere ayrılmışlardır; fakat hepsinde, Alî'nin tanrılığında bir birlik vardır.

Bugün Nusayrîler, azınlık olarak Suriye ve Filistin'de, Tarsus, İskenderun, Antakya, Lâzkiye ve Adana'da mevcuttur.

Soru 47 : Anlatılması gereken ve bu çeşit ilhâd inancına dayanan başka dinler var mıdır?

Anlatılması gereken dinlerden Yezîd'e uyduklarını iddia eden ve Şeytan'a tapan Yezîdîlerle dinî yaşayışımızda sürekli tesiri olan Hurûfîler, onlardan sonra da batı emperyalizminin meydana getirdiği ve sözüm ona, asrî dinler kaldı.

Yezîdîlik, tarihimizde tesiri az olmakla beraber anlatılması gereken bir dindir. Yezîdîler, kendilerini, Ümeyyeoğullarından Mervân oğlu Abdülmelik oğlu Velîd oğlu İbrâhim oğlu Mervân oğlu Mûsâ oğlu İsmâîl oğlu Müsâfir'in oğlu Şeyh Âdiyy'e mensup sayarlar (Abbâs'ul-Azzâvî : Târîh'ul-Yezîdiyye; Bağdad - 1353 H. 1935). Ma'sûm Alîşâh'ın «Tarâık'ul-Hakaaık» ında bu soy şeceresi, Mervân oğlu Hasan oğlu Mervân oğlu Mûsâ oğlu İsmâil oğlu Müsafir'in oğlu Adiyy olarak kaydedilmektedir (Tehran - 1345 Şemsî hicrî, Muhammed Ca'fer Mahcûb tashîhiyle, II, s. 589).

Sam'da doğan, Hakârî'de yerleşen Şeyh Adiyy, 562

de (1166), yahut 557 Muharreminde ölmüş, Musul köylerinden Lâleşte gömülmüştür. Nefahât'ta hal tercümesi pek kısadır (s. 609 - 610). Elimizdeki risalelerine nazaran bu şeyh, pek müteassıp bir Sünnîdir. Nefâhât, onun bir, Şezerât-üz-Zeheb, iki kerametini nakleder (Nefahât terc. aynı sahifeler, El-Gadîr, XI, 169 - 170). Taassubu, Emevî soyundan oluşu bakımından, Yezîd'e, Muâviye'ye bir meyli, hiç olmazsa onlar hakkında kötü düşünceler beslememesi tabiî ise de Yezîdîlerin inançlariyle, hele Şeytan'ı takdis etmeleriyle bir ilgisi olmasa gerektir.

Yezîdî sözünün, Yezdan, yâni Tanrı, yahut Yezîd sözünden türediği hakkında telâkkıyler, bu hususta daha başka çeşitli izahlar varsa da bunlar, bizim konumuzun dışındadır (bilgi almak için «El-İrfân» mecmuasının hicrî 1389 - 1969 da yayımlanan 1 ve 2. sayısında Tevfıyk Vehbî'nin «Dîn'ül-Kürd-il-Kadîm» adlı makalesinin Cemil Rüzbeyânî tarafından arapçaya çevirisine b. Beyrut; s. 99 - 109).

Yezîdî dininin kuruluşunda, tasavvufun ve bazı aşırı inançlı sûfîlerin tesirlerini de nazar-ı dikkate almak zorundayız. «Vahdet-i Vücud» inancında ileri giden sûfîler, hayrı, şerri izafî kabul etmekle yetinmemişler, Şeytan'ı, Allah tarafından insanları imtihana memur, hattâ Tanrının celâl sıfatının zuhuru saymışlardır. Meselâ Huseyn b. Mansûr'il-Hallâc (309 H. 922), «İblis'le Ahmed'den başka hiç kimsenin dâvası gerçek değildir; ama İblis, gözden düşmüştür. İblis'e, secde et dendi; etmedi; Ahmed'e, bak dendi, bakmadı» sözleriyle Hz. Muhammed'le Şeytan'ı kıyaslamaktan çekinmemiştir (Kitâb al-Tavâsîn; Paris-1931; Louis Massignon basımı; s. 41 - 48). İblis'le Firavun'u da kıyaslar, ikisine de hak verir; ikisini de «yiğit» sayar (aynı, s. 50 - 52. Bu kitapta bu çeşit daha birçok mühmelât, muzahrafat vardır). Dîvân'ında da, «Âdem kimdir ki? Var

olan sensin; aradaki iblis de kim oluyor» der (Journal Asiatique, L. Massignon basımı ve terc. Janvier - Mars; 1931, 5. 65).

Ayn'ül-Kuzât-ı Hemedânî (533 H. 1140), bu hususta daha da ileri gider. «Temhîdât» ta, İblis'i, Allah hareminin perdecisi sayar (Musannafât-ı Ayn'ül-Kuzât-ı Hemedânî; Tehran Üniv. yayımı: 695; Afîf Useyrân'ın önsözü, tashîhi ve notlariyle; Tehran - 1341 Şemsî hicrî, s. 30, 74, 119). Hz. Muhammed'in cemâliyle İblis'in celâlini kıyaslamaktan utanmaz (s. 73); İblis'in nâz makaamından bahseder (s. 121 - 129); İblis'in nûrunun, izzet nârından olduğunu söyler (s. 267); Tanrı'ya olan aşkından dolayı Âdem'e secde etmediğini, bu aşk yüzünden melâmeti kabul ettiğini anlatır (s. 226 - 229); Rahmanlık sıfatının, Hz. Muhammed'den, Cebbarlık sıfatının da İblis'ten zuhur ettiğini söylemekten çekinmez (s. 227); Huseyn b. Mansûrun, «Kitâb-ut-Tavâsîn» indeki sözü nakleder (s. 284); Hasan-ı Bısrî'nin, «Beni ateşten yarattın dediği âyette bildirildiğine göre İblis'in nûru, Tanrı izzetinin ateşindendi» dediğini, sonra da, «Nûru, halka görünseydi halk, ona tapardı» sözünü eklediğini geveler (s. 211). «Temhîdât» ta baştan sonadek, münâsebet düştükçe Şeytan'dan, hep onu ululamak suretiyle bahseder (Son kısımdaki, Temhîd no. larına göre yapılan bahis İndeksi'nde «İblis» mad.e b.).

616 da (1219) ölen Azîz'üd-dîn-i Nesefî de, Ayn'ül-Kuzât'ın, Şeytan'ın, gerçeği örtmiye, melek'in açmıya sebep olduğunu söyler (Kitâb'ül-İnsan'ül-Kâmil; Marijan molé basımı; Enstitut d'études Iraniennes de l'Universite de Paris; Paris-Tehran; 1941-1962; Resâil-i İzâfî, s. 403); birçok risâlesinde de insanı hayra götüren her şeyin melek, şerre götüren her şeyin de Şeytan olduğunu; te'vîlde Âdem'in ruh, Havvâ'nın cisim, Şeytan'ın tabîat, İblis'in vehim olduğunu bildirir (Meselâ XVII, risâle, s. 226-227; XXII. risâle, s. 301).

Bu son yorumlar, bütün Bâtınîlerde vardır; Sımavna Kadısıoğlu Bedreddin de aynı fikirdedir (A. Gölpınarlı: Sımavnakadısıoğlu şeyh Bedreddin; Prof. İsmet Sungurbey'in önsözüyle; İst. Eti yayınevi - 1966; s. 33; Vâridât tercememiz; aynı eser; s. 53 - 54). Muhyiddîn ibni Arabî, İbni Seb'în, Sadreddîn-i Kunavî'de de Şeytan'ı kutlu ve mâzur sayan fikirlere rastlamaktayız (Ahmed Subhî Furat'ın «İslâm Ansiklopedisi; ndeki «Şeytan» mad.e b. Cüz. 116; İst. 1968; s. 491 - 493).

Bu giriş bölümünden sonra Yezîdîlerin inançlarına gelebiliriz:

Yezîdîler, kendilerini, Muâviye oğlu Yezîd'in yoluna mensup sayarlar. Şeytan'ı, «Melek-i Tâvûs, Tâvûs Melek, Tâvûs'ül-Melâike» lâkabiyle anarlar onu mâbut tanırlar. Onlarca Hz. Alî'yi şehit eden İbni Mulcem de kutlu bir kişidir; Kur'an'daki «Nefsini Allah rızâsına satan» diye övülen kişi (II, 207), onlarca bu adamdır. Gariptir ki Yezîdîler, Kur'an'dan bu âyetle İbni Mulcem gibi bir adamın kutluluğuna delil getirdikleri hâldc dinlerinde, Kur'an okumak ve dinlemek, mescitlere girmek, namaz kılanı görmek, (seyyitlerin rengi olduğundan) yeşil giymek, hamama gitmek haramdır.

Bunlar güneşe, Ay'a ve yıldızlara kulluk ederler; gün doğarken üç kere güneşe karşı eğilirler; bu, ibâdetleridir. Tenâsuha inanırlar. Eylülün on beşiyle yirmisi arasında Şeyh Adiyy'nin türbesini ziyâret etmek, hac töreni yerine geçer. Her yıl, Aralık ayında üç gün oruç tutarlar; oruçlarını şarapla açarlar. Horoza benzeyen bir heykel, onlarca Melek-i Tâvûs'u temsil eder; buna «Sancak» derler; bunu ziyaret ve takdis etmek, ibadetlerindendir.

Yezîdîlerde de Nusayrîlerde olduğu gibi çocuğu, mezhebe sokmak için bir tören yapılır; yalnız bunlarda bu tören, çocuk iki yaşını geçmeden olur. Çocuğu sünnet ederken tutan kişi, o aileden sayılır ki bu gelenek, orta ve do-

ğu Anadolu Alevîlerinde de vardır ve bu adama «kivre» derler; bu söz, Yezîdîlerdeki «krîfve» sözünden geçmedir.

Aralarında yedi derece vardır. Reislerine «mir», ondan sonra gelene «pes-i mîr» derler. Bunlardan sonra «şeyh», Sancak'a hizmet edene «köçek», methiyeler, şiirler okuyanlara «kavvâl» denir; bunlardan sonra «mürîdler», yâni mezhep mensupları ve «fukarâ», yâni temiz kişiler gelir.

Ölen kişi yıkandıktan, alnına, gözlerine, kalbine Şeyh Adiyy'nin mezarının toprağı konduktan ve elbisesi giydirildikten sonra yüzü doğuya gelmek üzere gömülür; üç gün ziyafetler verilir; neşîdeler okunur; yedisinde, kırkında törenler yapılır.

«Cilve, Mushaf-ı Raşş» denen mukaddes kitapları bulunan Yezîdîler Nusayrîler gibi doğan çocuğu, mezhebe alma töreniyle, şarabı mukaddes tanımakla Hristiyanlığın vaftizini, güneşi, Ay'ı, yıldızları kutlu tanımakla, güneşe kulluk etmekle Sâbîlerin, hattâ daha da iptidâî dinlerin inançlarını, tenâsuha inanmakla gene iptidâî dinlerin inancını, İbni Mülcem'i, Muâviye ve Yezîd'i tutmakla, aşırı bir Ümeyyeoğulları taraftarlığını ve Hâricîliği, Şeytan'ı mâbut saymakla, yalnız tasavvufun müsâmahasını değil, şer kuvvetlerinden kurtulmak için onlara ibâdeti bir gelenek haline getiren ilkel kanaati temsil eden Yezîdîlik, tam mânâsiyle iptiâdî bir din örneğidir. Te'villeriyle, yedili dereceleriyle Bâtınîlikten de müteessir olan Yezîdîler, bu inançları, bulundukları yerlerdeki eski din kalıntılarından, bilgisizce edinmişler; onların bilgisizliklerinden faydalanan mîrler de onları bu inançlara bağlamışlar, uyanmamaları için başka din ve mezhep erbabiyle buluşup konuşmalarını yasaklamışlar, böylece Yezîdîler, içlerine gömülü olarak yaşayan geri, bilgisiz, mutaassıp bir toplum olarak kalmışlardır.

Yezîdîlerin, «Ş» ve «T» harfiyle başlayan, yahut içinde bu harfler bulunan ve yasak olan «Şeytan» sözünü hatırlatan «şat, teşt, maşt» gibi sözleri söylemelerinin bile caiz olmadığını söyleyerek bu konuya son veriyoruz.

Yezîdîlerin bir kısmı, güneydoğu ülkemizde, azınlık olarak bulunduklarını da söyleyelim (Abbâs'ul-Azzâvî'nin «Târîh'ul-Yezîdiyye ve Akıydetahum» kitabının b. Bağdad - 1353 H. 1953. «Keşf'ül-Hiyle» in H. cildinde de bu mezhep hakkında bilgi vardır; IV. basım, Tehran - 1340 Şemsî hicrî, s. 2 - 27).

XIII

BÂTINÎLİKTEN DOĞAN BÂTIL DİNLER HURÛFÎLİK - ŞEYHÎLİK - BÂBİLİK - BAHÂÎLİK - KAADIYÂNÎLİK

Soru 48 : Hurûfîlik nasıl bir mezheptir?

Biz, vereceğimiz îzâhattan da anlaşılacağı gibi Hurûfîliğe bir mezhep diyemiyoruz; bu da, Nusayrîlik, Dürzîlik, Yezîdîlik gibi esas inançlarında İslâmî hükümlerden tamamiyle ayrılmış, uydurma bir dindir. Hurûfîlik ve kurucusu Fazlullah hakkında şimdiyedek etraflı bir inceleme, eleştirme yapılmamıştır diyebiliriz. Bu dine dair en ciddî incelemeyi Tehran üniversitesi Pehlevî dili profesörü Sâdık Kiyâ'nın «Vâje-Nâme-i Gurgânî» adlı eserinde buluyoruz. (Tehran Üniv. Yayım: 133, Tehran - 1330 Şemsî hicrî). Ancak bu eser, daha ziyâde Gürgân lehçesiyle farsçayı mukayeseyi esas tutmuş, bu yüzden, o zamanadek yazılan ve bilinen bilgileri düzeltecek kadar değerli incelemeler, eserin pek az bir kısmını kaplamıştır. 1945 te Leiden'de basılan, Clément Huart'ın, Textes Hourufîs avec Traduction»u, sekiz Hurûfî metnini ve Dr. Rıza Tevfıyk'ın bir incelemesini de ihtiva etmekle beraber, hiç bir suretle ihticâca sâlih değildir; hele R. Tevfıyk'm incelemesi, tamamiyle indî hükümleri ihtiva eder (E. J. W. Gibb Memorial, Volume IX. E. J. Brill, İmprimerie Orientale;

London - 1909. 1327 H.) «İslâm Ansiklopedisi»nde Cl. Huart'ın «Fazlullah» maddesinde Hurûfîliğe ve Fazlullah'a ait kitaplar hakkındaki mütalâalar yanlış ve yetersiz olduğu gibi faydalanılan kaynaklar da ana kaynklar değildir (cüz. 35; İst. 1947, s. 535 - 536; Hurûfîlik, cüz. 46, 1950, s. 598 - 600). Frnsızca ve İngilizce «İslâm Ansiklopedisi»ne yazdığımız «Fazlullah-ı Hurûfî» makalemizi de bugün yeterli bulmuyoruz (Fransızca; s. 751 - 754; İngilizce; s. 733 - 735). Son olarak yazdığımız «Fazlullah-ı Hurûfî ve Hurûfî Metinleri Bibliyoğrafyası», bu dinin esaslarını ve ana kaynaklarını ilim âlemine sunacaktır ümidindeyiz (Bu kitabımız, Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmak üzeredir).

Soru 49 : Fazlullah hakkında kısaca bir bilgi verir misiniz?

Şihâbüddîn Fazlullah, 740 hicride, Esterâbâd'da doğmuştur (1339 - 1340). Soyunu, Hz. Muhammed'e ulaştıran bir şecere vardır. Bâtınî olduğu anlaşılan Şeyh Hasan adlı birisine intisap etmiş, Azerbaycan ve İran'ın bir çok şehirlerini gezmiş, 788 yılında (1386) kurduğu dini, Tebrizde yaymaya başlamış, İsfahan'a gitmiş, orada kendisine taraftarlar bulmuş, son zamanlarını Şamahı ve Bakü'de geçirmiş, şeriate uymayan telkiynleri yüzünden Şamahı'da tutuklanıp hapsedilmiş, 796 yılı Zilkadesinin altıncı günü hapsedildiği Alıncak'ta, Şeyh İbrahim adlı birisinin fetvasiyle öldürülmüş, ayaklarına ip bağlanıp sokaklarda sürtülmüş, sonra cesedi, müridleri tarafından alınıp gömülmüştür (1394).

Te'vil adını verdiği dinini yedi kişiyle yaymaya başlayan, rivâyete göre dört yüz halifesi bulunan Cılayırlı Sultan Üveys'e (ölm. 775 H. 1374 - 1375), vezir Zekeriy-

ya ve Sâhib-Sadr Şeyh Hâce'ye bile nüfûz eden Fazlullah'ın «Câvidân-Nâme, Mahabbet-Nâme, Arş-Nâme, Nevm-Nâme» adlı eserleri vardır. «Câvidan» mensurdur ve Gurgân lehçesiyledir. Fazl'a «Câvidân-ı Sagıyr» adlı bir eser daha isnat edilmektedir ki bu, «Câvidân» ın farsça yazılmış nüshası olsa gerektir. «Nevm-Nâme» rüya yorumlarını ihtiva eder; mensûrdur ve Gürgân lehçesiyledir. «Mahabbet-Nâme» de mensurdur ve aynı lehçeyledir. «Arş-Nâme» manzumdur, bildiğimiz farsçayla yazılmıştır ve «fâilâtün fâilütün fâilât» veznindedir. Fazl'ın en mühim eseri «Câvidân-Nâme» dir. Kurduğu dinin ana hatları, bu mensur kitapta bildirilmektedir. «Arş-Nâme» ye, «Câvidân-Nâme» de dendiğini, aynı kitaptan öğrendiğimize göre «Câvidân-ı Sagıyr»in, «Arş-Nâme» olması da muhtemeldir. Ayrıca, farsça küçük bir dîvânı da vardır.

Soru 50 : Hurûfîlik inançlarını anlatır mısınız?

Hurûfîlerce varlığın zuhuru sesledir. Ses, gayb âleminden, ayn âlemine, yâni kuvvet âleminden madde âlemine gelen ve maddî varlığa bürünen her şeyde vardır. Ancak canlılarda, bilfiil, yâni canlı istediği zaman ve bir sebeple zâhir olur; cansızlardaysa bil-kuvve mevcuttur; cansız iki şeyi birbirine vurunca ses duyulur. Sesin kemâli sözdür; bu da ancak insandadır. Sözler, harflerden meydana gelir; şu halde sesin ve sözün aslı harftir. Hz. Muhammed, yirmi sekiz harfle konuşmuştur; yâni Arapçada yirmi sekiz harf vardır ve Kur'an, yirmi sekiz harften meydana gelmiştir. Farsçadaysa otuz iki harf vardır; Fazl'ın mukaddes kitabı «Câvidân»; otuz iki harften meydana gelmiştir. Farsçada olup Arapçada bulunmayan dört harf «p, ç, J, g» dir. Kur'an'da bu dört harfin yerine «Lâmelif» gelmiştir; çünkü «Lâmelif», bast edilirse, yâni söy-

lendiği gibi yazılırsa, tekrarlanmayan dört harf meydana gelir: «lâm, elif, mim, fe.» Bu dört harf, farsçadaki dört harfe karşılıktır. İnsanın yüzünde yedi siyah hak (kıllar) vardır: İki kaş, dört kirpik, bir saç. İnsan, anadan bu yedi hatla doğduğu için bunlara «Hutût-ı Ümmiyye - Ana hatları» denir. Bunlar «hâl» ve «mahal», yâni kendileri ve yerleri bakımından on dört olur. Erkekte, erginlik çağında beliren yedi hat daha vardır: Sağ ve sol yanlarda iki bıyık, iki sakal, iki burun hatları, bir enfaka, yâni çene altındaki hat. Bunlara da «Hutût-ı Ebiyye-Baba hatları» adı verilir. Bunlar da hâl ve mahal itibariyle on dört olur ki tutarı yirmi sekiz eder; Kur'an'daki yirmi sekiz harfe karşılıktır. Saç ve çene altındaki hat ortadan ayrılırsa sekiz olur; tutarı on altı eder. Hâl ve mahal itibariyle otuz iki olur ki «Câvidân»ın yazıldığı otuz iki harfe karşılıktır. Fâtiha sûresi (I), Kur'an'ın özüdür ve bu sûre de yedi âyettir; yedi de adı vardır; «Seb'al - mesânî», tekrarlanan yedi âyet sözü de bu adlardan biridir. Bu sûre, yüzdeki yedi ana hatlarına işarettir; bu yüzden de Fâtiha okunduktan sonra eller, yüze sürülür. «Âmîn» denirse yedi âyet, sekiz olur; saç da sünnet olduğu üzere ortadan ayrılırsa sekiz olur. «Fâtiha» da yedi harf yoktur; Havvâ'nın, yâni kadının yüzünde de yedi hat yoktur. Bu yüzden de «Fâtiha» ya, «Ümm'ül-Kitâb», yâni Kur'an'ın aslı denmiştir. Kur'an'ın sırrı, yirmi dokuz sûrenin başındaki «Hufûr-ı-mukattaât» tadır; yâni bir söze girmemiş, tek olarak gelmiş harflerdedir. Bunlar, tekrar edilmemek, sayılanlar, bir daha sayılmamak üzere on dört harftir; «Elif, lâm, rı, kâf, hi, yi, ayn, sâd, tı, sin, hı, mim, kaf, nun» dur. Bu harfler, arap alfabesine göre, okundukları gibi yazılırlarsa on yediye çıkar; çünkü «elif» te «f», «sâd» da «d», «nun» da «v» harfleri vardır. Bu on yedi harfe «Muhkemât», yâni hükmü kesin ve belli denir. Yolcu olmayan kişinin günde, farz olarak kıldığı on yedi rikât namaz, bun-

ların sayısıncadır. Yolcu olansa on bir rikât kılar. Bu on yedi harften gayrı «b, t, se, c, noktalı h, peltek zel, s, dad, zı, gayn» harfleri on birdir; bunlara «Müteşâbihât, yâni çeşitli anlamlara gelen harfler denir; onbir rikât da bunlara karşılıktır. İkisinin tutarı yirmi sekiz eder. Yolcu olmayan, her gün on yedi, cuma günü on beş rikât namaz kılar, tutarı otuz iki olur.

Hurûfîlik, böylece namazı, orucu, haccı, zekâtı, bütün dînî hükümleri yirmi sekiz ve otuz iki harfe tatbıyk ederek bu harflerin insanda olduğunu söyler. Ayrıca kıyâmeti, kıyâmetten önce Mehdî'nin zuhurunu, İsâ'nın inişini, güneşin batıdan doğmasını, sırât'ı, mîzân'ı, cennet ve cehennemi te'vil edip bu harflere uydurur.

Hurûfîlerce kâinatın devri, üç esas üzerinedir: Nübüvvet, İmâmet, Ulûhiyet. Nübüvvet, Âdem Peygamber'le başlamış, kemâlini Hz. Muhammed'de bulmuştur. Ondan sonra Hz. Alî ile İmâmet devri başlamış, On birinci İmâm Hasan'ül-Askerî ile bu devre bitmiştir. Mehdî olan Fazl'ın zuhuruyla Ulûhiyet devri başlamıştır. Bütün Peygamberler, Fazl'ın şehîdi, yâni tanığı ve müjdecisidir. Fazl, son zuhurdur; ondan sonra gelen her kâmil, ancak onun buyruğuna uyar; onun yolunu tutar; bir başka zuhur yoktur ve olmayacaktır.

Soru 51 : Bu inancın kaynakları hakkında bilgi verir misiniz?

Bazı sayıların kutlu sayılması, bazı harflere çeşitli anlamlar verilmesi, pek eski devirlerden ve sanırız ki insanlığın iptidâî ve sihrî inançlarından kalmadır. Bu çeşit anlayışları, «Ahd-i Atıyk» te, bilhassa Hızkıyâl ve Dânyâl bölümlerinde, «Ahd-i Cedîd» de de «Yuhannâ'nın Vahyi» nde açıkça görüyoruz. Hattâ bu ikinci kitap, bize, ilk harfle son harfin, başlangıç ve sona delâlet ettiğini de bildiri-

yor (Meselâ I, 8, XXI, 6). Kur'an-ı Kerîm'in sûre başlarındaki harflere de zaman zaman çeşitli anlamlar verildiği malûmdur. Huseyn b. Mansûr'il-Hallâc'ın gerek Dîvânında (Meselâ s. 63, 83, 94), gerek «Kitâb-ut-Tavâsin» inde (s. 13 - 14, 31, 56 - 60, 63) harflerle sayılara, harflerin sayılara uymasına dâir birçok kayıtlar bulunduğu gibi «Ahbâr al-Hallâj» da da hatta, harflere dâir sözlerinin nakledildiğini (L. Massignon basımı, Paris - 1936, s. 16, 25 - 26, 59, 60, 71, 95 - 96), hatta Fazl'ın sisteminde esas unsurlardan biri olan «istivâ» dan, yâni her şeyin, bilhassa insanın iki yanlı olup ortadan bir mefrûz hatla ikiye ayrıldığından bile bahsettiğini biliyoruz (aynı, s. 53). Bu husustaki Bâtınî inanç da malûmumuzdur (Meselâ Nâsır-ı Hosrev'in «Hân'ül-İhvân» ına; Yahyâ el-Khachab basımı, Mısır, Kahire; İmprimerie de L'institut Français D'archéologie. Orientale, 1359 H. 1940; s. 66 - 67 ve gene onun Vech-i Dîn'ine b. Çâp-hâne-i Şirket-i Gâvyânî; Berlin-1343, s. 76 - 77). İbni Arabî'nin «Futûhât»ında harflere büyük bir önem verilmekte, bu fikir üzerinde ısrarla durulmaktadır (Mısır - Bulak, 1272. Bâb. I - V, s. 592, İkinci Fasl, s. 90 - 101; V. bâb, s. 112 - 130; II. cilt, bâb. LXXIX, s. 135 - 137. Hatm'ül-Vilâye dolayısiyle Bâtınî fikirleri, tam Bâtınî sistemle izâh eden kısımlar; c. IV, bâb. DLVII, s. 215). «Şeceret'ül-Kevn»de insanın «İsm-i Muhammed» üzere yaratıldığını bildirdiği gibi (Mısır, Al-Mat. Behiyye, 1310) İbni Arabî'nin, harflere dâir daha birçok risâleleri bulunduğunu da burada kaydedelim (b. Osman Yahia: Histoire et Classification de L'oeuvre D'İbn Arabî; Enstitut Français de Damas; Şam - 1964, I - II, 1964).

Bütün bunlardan şu sonucu çıkarabiliriz:

Fazlullah, Batınîlerin metodlarını benimsemişti; genç yaşında sülûk ettiği yol, Bâtınî inançları telkıyn eden bir yoldu, harflere verilen anlamlarla, onların ifade ettikleri

sayılarla o da uğraşmıştı; hattâ «Câvidân» dan açıkça anladığımıza göre «Ahd-i Atıyk» ve «Cedîd» den istidlâllede bulunacak kadar o kitaplarla da meşgul olmuştur (Meselâ İst. Millet K. Ali Emîrî kitapları, Farsça; No. 920, Câvidân, 144, b.). Her halde İbni Arabîyi de okumuştu. Arapça biliyordu; İran edebiyatına vâkıftı. Zaten «Ulûm-ı Garîbe» ve «Ulûm-ı Hafiyye» denen ve çok defa olacak şeyleri, olmadan keşif ve istihrâca yaradığına inanılan bilgiler arasında «İlm-i Hurûf» un da bulunduğunu biliyoruz (Manâkıb-ül-Ârifîn; Türk Tarih Kurumu yayın. Prof. Tahsin Yazıcı'nın hazırladığı metin; c. I, Ankara; T.T.K. Basımevi - 1959, s. 421).

Fazlullah, Bâtınîlerin te'vil metodlarının, bilhassa harflere verilen ehemmiyetini ve lüzum gördükçe harflerin, sayılarla münasebetini ele almış, bütün dînî emirleri, hükümleri, Arapçadaki yirmi sekiz ve Farsçadaki otuz iki harfe ircâ yolunu tutmuş, tam bir metod halinde bulunmayan ve arzettiğimiz gibi, daha ziyade gelecekteki olayları anlamak için kullanılan Hurûf bilgisini, devrine göre gerçekten de orijinal bir şekle sokmuş, kendisini Mehdi, Mesîh ve Tanrı mazharı tanımış ve tanıtmış, böylece Hurûfîlik dinini kurmuştur.

Fazlullah, bu uydurma dîni kurarken tasavvuftan da çok yararlanmıştır. Vahdet-i Vücud inancında kâinat, Mutlak Varlık'ın zuhurudur. Bütün âlem, Mutlak Varlık'ın bilgisinde sabit olmuş, bu sübût, kâinatı ızhâr etmiştir. Göklerin dönüşünden unsurlar meydana gelir; göklerle unsurların birleşmesinden cansızlar, bitkiler ve canlılar zuhur eder. Canlıların kemâli, insanda zâhir olur. Kuvvet âleminden göklere, göklerden unsurlara gelen hayat, göklerle unsurların birleşmesinden cansızları, bitkileri ve canlıları meydana getirir. İnsan, son ve kâmil varlıktır; onunla bu devir sona erer. Kâinatın göz bebeği, özü ve canı in-

sandır. İnsanların içinde bulunan tek insan (insân-ı kâmil) de, bütün insanların gö bebeği, özü ve canıdır. Varlıklar insana, insanlar da o tek insana tâbi ve münkaddır. Her devirde bulunan bu tek insan, peygamber ve imamdır. Peygamberlik, Hurûfîliğe göre Hz. Muhammed'de kemâliyle zuhur etmiştir; o, son peygamberdir. Ondan sonra imâmet devri başlar. Bu devir, Alî ile başlamış, on birinci imam, Hasan'ül-Askerî'de son bulmuştur. Ondan sonraki imam sırrolmuştur; onun zuhuruyla Ulûhiyet devri başlayacaktır. İşte Mehdî olan on ikinci imam, Fazlullah'tır; aynı zamanda o, Mûsevîlerin bekledikleri Mesîh, Hristiyanlarla Müslümanların, tekrar gökten ineceğini bekledikleri İsâ'dır. Fazl, mânâlar göğünden inmiş, beklenen gelmiş, kıyâmet kopmuş, dünyâ âhiret olmuştur. Görülüyor ki Fazl, çok sonra Bahâîlerin benimsedikleri bu inancı yaymakla bir yandan Mûsevîlik'ten, Hristiyanlıktan, bir yandan da Müslümanlıktan faydalanmıştır. İmâmeti ve Alî'den Onbirinci İmâma kadar gelen İmâmları tanımakla, Mehdî'nin gizlendiğine inanmakla İsnâ-aşeriyye'den faydalanan Fazl, bir yandan da Mehdî'nin doğacağını kabul etmekle Ehlisünnetten faydalanmıştır. «İsâ'dan başka Mehdî yoktur» meâlinde olarak hadis diye rivâyet edilen sözü, hemen her Hurûfî kitabında buluruz. Ancak, Mehdî'nin doğduğuna, sonra gizlendiğine ve son zamanda, Tanrı izniyle çıkacağına inanan İmâmiyye'nin, bunu kabul etmesine imkân bulunmadığı gibi âlemde, her zamanda kutbun bulunduğuna ve o, vefât edince, mânen en yakını olanın kutb olup yerine geçeceğine inanan sûfîlerin de bunu kabul etmeyeceğine göre Hurûfîlik, hem İmâmiyye'nin, hem de tasavvufun ve sûfîlerin şiddetle aleyhindedir.

Fazl'ın, yirmi sekiz harfe dört harf daha ekleyip otuz ikiye çıkarmasında, doğrucası, Arapça yerine Farsçayı koymasında, «Câvidân»ı, Kur'an gibi bir vahiy eseri ve dinî kitap, hattâ bütün dinleri tamamlayan kitap olarak

tanımasında ve tanıtmasında, sanıyoruz ki millî şuur tesiri vardır ve Fazl, Farsçayı din dili yaparak Arap miyeti yerine İran hâkimiyetini kurmayı amaç edinmiştir. Nitekim bu inanç, Mahmûd-ı Matrûd, yâni kovulan Mahmud diye anılan ve Fazl'a muhâlefetle «Noktavîlik» dînini kuran Mahmud'da büsbütün meydana çıkmıştır; ona göre artık Arap devri bitmiş, Acem (İran) devri başlamıştır (Sâdık Kiyâ: Noktaviyân yâ Pesîhiyâniyân; İran Gûde, No. 13; Tîrmâh - 1320 Yezgurdî; s. 11 ve devamı).

Soru 52 : Hurûfîlerin âhiret hakkındaki inançları nedir; özel ibâdetleri var mıdır?

Fazlullah'ın en ileri gelen halifesi Aliyy'ül-A'lâ'nın kız kardeşinin oğlu olan ve Fazl'ın hayatı hakkında, «İstivâ-Nâme» adlı eserinde pek önemli bilgiler veren Gıyâseddîn, içlerinde Nesîmî de olduğu halde Fazl'ın birçok halîifesinin, âhirete inandıklarını söyler (Millet K. A. Emîrî, Farsaç, No. 269; 25. a - 40. a); fakat Anadolu Hurûfîlerinin bir kısmıyla Bağdad Hurûfîlerinin, ölümden sonra cesedin çürüyüp âleme karışacağı, ölümden sonra ayrı bir yaşayış olmadığı, insandan, gerçeğe varınca şeriat tekliflerinin kalkacağı inancında bulunduklarını söyler (aynı, 39. b-40. a). Bazı Hurûfîlerin, namazı da Fazl kıldı, orucu da Fazl tuttu, artık bize teklif yok dediklerini, bazılarının, dünya bize cennet kesilmiştir, cennetteyse teklif yoktur kanatini güttüklerini, içlerinde tenâsuha inananların da bulunduğunu bildirir (41. a - 42, b, 82. b - 85. a).

Bu sözlerden şu sonucu çıkarmak zorunda kalıyoruz:

Ruhu ve âhireti inkâr eden Hurûfîler, her halde tahammülsüz olanlar, toplumun varlığını, ancak disiplinin koruyacağını, bu disiplinin de törelerle, törenlerle, inançlarla sağlanacağını düşünemeyenlerdir. Teklifi,

rûhu, âhireti inkâr edenleri reddedenlerse, umumî inzibatı sağlamaya çalışanlardır ve onlarca âhireti kabul etmek, bir takıyyeden (gizleyişten) başka bir şey değildir. Meselâ, Gıyâseddin, Nesîmî'nin benlik dâvâsını güden şiirleri hakkında, Aliyy'ül-A'lâ'nın fikrini sormuş, o da kendisinin, Kur'an'da anıldığını, bunu yeter bulduğunu söylemiş. Gıyâseddin, bunu kaydettikten sonra Kur'an'da, Tanrı'nın adlarından «Alî - yüce» adının geçtiği ne kadar âyet varsa hepsini sıralıyor, hepsini Aliyy'ül-A'lâ'ya mal ediyor (96. a - 97. b). Fazl da, Kur'an'da geçen «Fazl»ların hepsini kendisine mal etmekte, sonra da «vasıyyet-nâme» sinde Allah'tan bahsetmekte. Mîr Şerîf adlı halîfesi, «Beyân 'ül-Vâkı'» da, Yunan filozoflarından Hukemâya, müteşerriadan mutasavvıfaya kadar herkesin âhiret hakkındaki fikirlerini hulâsa eylemekte, sonra da öldürülen, ölüsü, ayağına ip bağlanıp yerlerde sürüklenen Fazl'a, Allah demekten çekinmemektedir.

Sanıyoruz ki, âhiretin varlığını söyleyenler, ya bu yola yeni girenler, anlayışı kıt olanlar, yahut da yeni girmiş olanları ürkütmek istemeyenler, yollarını, kınamaktan korumak isteyenlerdir; teklîfin kalkmayacağını söylemek de bir gizleyişten ibarettir ve Hurûfîlik, bütün mânasiyle Bâtınî bir dindir.

Hurûfîler, Fazl'ı, Tanrı zuhûru kabul ettiklerinden, ibâdetleri, bu inanca göre değiştirmişlerdir. Meselâ şehâdet kelimesinde «Eşhedü en lâ ilâhe illâ Fazlullah» dedikleri gibi ezandaki, kaametteki şehâdete de Fazl'ın adını katmışlardır. Abdest alınırken ve namazlarda, otuz iki harfi tamamlamak için «Arş-Nâme» den beyitler okurlar, rükû ve sücûd tesbihlerine, «Sübhâne rabbiyel-Fazl-il azîmi ve bi hamdihi, Sübhâne rabbiyel-Faz-il a'lâ ve bi hamdihî» tarzında fazl'ın adını katarlar. Tahıyyât'ta ve selâmda da Fazl'ın adı ve halifeleri anılır. Hacları, Fazl'ın öldürüldüğü Alıncak'ta edâ edilir. «Maktel-gâh» dedikleri,

Fazl'ın öldürüldüğü yerde ihrâma bürünüp orayı yedi kere tavaf ederler; Mârân-Şâh (yılanlar Şâhı) dedikleri Miranşâh'ın yaptırdığı Senceriyye Kalesi'ne üç kere yedişer taş atarak Şeytan'ı taşlamış olurlar (*). Bunları, bütün hususiyetleriyle, Fazl'ın öldürülmesinden aşağı yukarı yirmi küsur yıl sonra yazılmış olan «İstivâ-Nâme»den öğrenmekteyiz (96 - 100. b). Bundan sonraki kitapların kaynağı bu kitaptır. Fakat Hurûfîler, bu ibâdet tarzlarını pek az bir müddet yürütebilmişlerdir; çünkü muahhar kaynaklarda bunlara ait hiç bir kayda rastlayamıyoruz. Esâsen hem Hurûfîliğin yayıldığı yerler, hem Hurûfîler hakkındaki sıkı tâkıybât, buna imkân bırakmamıştır. İslâmî ibâdetlerdeki bu değişiklikler de, şüphe yok ki kasdîdir ve Bâtınîliğin İslâm dininde meydana getirmek istediği yeni bir ayrılığın ifâdesidir; nitekim Bahâîlerde de aynı şeyi görmekteyiz.

Soru 53 : Hurûfî inançlarını, Hurûfîler tarafından yazılan hangi kitaplardan öğrenebiliriz?

Hurûfîlerin esas kitabı, Fazl'ın eserleri ve bilhassa «Câvidân-Nâme» sidir. Ondan sonra Fazl'ın en ileri gelen halifesi olup «Halifet'ullah, Vasıyy'ullah, Halife-i Fazl-ı İlâh, Vakıf-ı esrâr-ı serâir-i keâlm'ullah, Aliyy-i Âliyy-ı A'lâ» yâni Allah'ın halifesi, Allah'ın vasıysi, Fazl-ı İlâh'in halifesi, Allah kelâmındaki gizli sırları bilen, yüceler yücesi Alî» gibi lâkaplarla anılan Emîr Seyyid Alî, yâni Aliyy-i A'lâ'nın «Tevhîd-Nâme» ve «Kıyâmet-Nâme» si, gene Fazl'ın halifesi Mîr Şerîf'in «Hac-Nâme, Mahşer-Nâme, İsm ü Müsemmâ, Beyân'ül-Vâkı'» adlı kitapları, di-

---

(*) Mîranşâh, Temür'ün oğludur. Fazl, onun buyruğuyla öldürüldüğünden Hurûfîler, ona bu adı takmışlardır.

ğer halifesi Emîr İshak'ın «Hâb-Nâme, İşâret-Nâme, Mahrem-Nâme, Türâb-Nâme» si, Emîr Gıyâsüddîn'in «İstivâ-Nâme» si, diğer halifesi Eb'ül-Hasan'ın «Beşâret-Nâme» si ve «Zübdet'ün-Necât» i, Châr yâr, yâni dört dost diye anılan Kemal'lerden biri ve belki de Kemâlüddin-i Hâşimî olduğunu sandığımız Kemal'ül-Kaytağ'ın «İtâat-Nâme»si, onlardan sonra Aliyy'lü-A'lâ'nın halîfesi Mîr Fâzılî'nin «Risâle» si, «Şerh-i Taksîmât»ı, onun halîfesi Dest-burîde Muhammed Mîrzâ'dan müstahlef Câvîdî'nin risâleleri, Câvîdî'nin halifesi Hamza'nın Câvidân'a hâşiye mâhiyetindeki şerhi, Fazl'ın halifesi Nesîmî'nin Dîvân'ı, «Mukaddimet'ül-Hakaaık»ı, Nesîmî'den müstahlef Refîî'nin «Beşâret-Nâme» ve «Genc-Nâme» adlı mesnevîleri, Abdülmecîd b. Ferişteh İzzüddîn'in «Işk-Nâme» ve «Âhıret-Nâme»si, 960 hicride doğan Muhîtî'nin risâleleri ve Dîvân'ı, Hamza'nın halifesi Işkurt Muhammed Dede'nin «Salât-Nâme»si, Muhîtî'ye mensup olup 970 te doğan ve 1030 da ölen Arşî'nin Dîvân'ı, 966 da sağ olduğunu bildiğimiz Misâlî'nin Risâleleri ve Dîvân'ıdır.

Azerbaycan'dan Anadolu'ya yayılan ve Rumeli'ye geçen Hurûfîlik, hicri IX. (XV) yüzyıldan itibaren farsçayı bırakıp Türkçeyi kabul etmiş, Nesîmî, bir dîvan teşkil edecek kadar Türkçe şiirler yazmış, «Mukaddimet'ül-Hakaaık» adlı risalesini Türk diliyle tedvin etmiş, onun halifesi Refîî, iki mesnevisini, Abdülmecîd, «İsk-Nâme» ve «Âhıret-Nâme» sini türkçe tasnif etmiş, «Hâb-Nâme»yi türkçeye çevirmiş, 901 de doğan (1495 - 1496), yahut o târihte Otman Baba'ya uyanlar tarafından kutb olarak kabul edilen Akyazılı İbrâhim-i Sânî'ye mensup Yemînî, «Fazîlet-Nâme» sini Türkçe yazmış (*), daha önce «Vilâyet-Nâ-

(*) Bu manzum eser, Ahmed Hızır ve Ali Hayder tarafından 1327 de İst. da bastırılmışsa da bu basım, pek yanlıştır.

me-i Şâhî» denen Otman Baba Vilâyet-Nâmesi, dervişlerinden Küçük Abdal tarafından Türkçe yazılmış, aynı koldan gelen Muhyiddin Abdal'sa Hurûfî inançlarını heceyle yazdığı mâni tarzındaki dörtlüklerle yaymaya başlamış, Kasîmî de aynı yolu tutmuştur (Muhyiddin Abdal ve Kasîmî için «Alevî-Bektâşî Nefesleri» ne b. s. 14, 16, 267-268, 270).

Soru 54 : Türk illerinde Hurûfîlik nasıl yayıldı; içtimaî ve siyasî hayatımızda ne gibi tepkiler oldu?

Fazlullah öldürüldükten sonra Hurûfîlik, pek sıkı bir tâkıybe uğradı. 830 yılı Rabîulâhırının yirmi üçüncü cuma günü (1727), Temür'ün oğlu ve Mîrânşâh'ın kardeşi Şâhruh'a (ölm. 850 H. 1447), Herat'ta, Hurûfîlerden Ahmed Lor'un suikasdinden sonra, buna teşebbüs eden Ahmed Lor öldürüldü. Üstünde bulunan bir anahtar, evinin bulunmasını sağladı. Takke dikmekle geçinen bir Hurûfî olduğu anlaşıldı. Konuşup görüştüğü kişiler yakalanıp öldürüldü; cesetleri yakıldı. Bu arada Fazlullah'ın torunu Emîr Nûrullah, «İstivâ-Nâme» sâhibi Emîr Gıyâsüddin ve diğer Hurûfîler sorguya çekildiler, uzun bir muhakeme ve hapis sonunda serbest bırakıldılar. Bu arada Ahmed Lor'un, meşhur sûfî Kaasım'ül-Envâr'ın tekkesine de gidip geldiği anlaşıldığından, onun da Herat'tan gitmesi emredildi; Semerkand'e gitti.

Sonradan Fazl'ın kızı ve Yûsuf adlı bir Hurûfî, Karakoyunlu Cihanşah zamanında (ölm. 872 H. 1467), Tebriz'de, Hurûfîlerle bir ayaklanma tertiplemiş, hareket bastırılmış, Fazl'ın kızı, beş yüze yakın Hurûfî ile tutulup öldürülmüş, cesetleri yakılmıştı.

İran'da tenkile uğrayan Hurûfîler, Anadolu ve Rumeli'yi kendilerine bir sığınak görmüşler, oralara göçmüşlerdi. Hoca İshak (ölm. 1301 H. 1892 - 1893), bir kaynak göstermeden, Fazl'ın öldürülmesinden sonra halifesi Aliyy 'ül-A'lâ'nın Anadolu'ya göçüp Hacı Bektaş tekkesinde oturduğunu, Bektâşîlere Hurûfîliği telkıyn ettiğini, «Kâşif'ül-esrâ ve Dâfi'ul-eşrâr» adlı kitabında yazar (İst. 1291, s. 4 - 5). «Üss-i Zafer» de ve 1242 den (1826) sonra yazıldığı anlaşılan müellifi meçhul «İzâh'ul-Esrâr» adlı yazma eserde de aym bilgi verilmektedir (İst. Üniv. K. Türkçe yaz. 4382). Fakat bu bilgiyi daha ileriye götüren bir kaynağa rastlanamamıştır. Aliyy'ül A'lâ, 822 de (1419), yâni Fazl'ın öldürülmesinden yirmi altı yıl sonra ölmüş, Fazl'ın yanına gömülmüştür. Bu kadar bir müddet içinde Anadolu'ya geçmesi, Hacı Bektâş tekkesinde bir müddet oturması, tekrar dönüp Alıncak'a gelmesi, olmayacak bir işe benziyor. Aliyy'ül-A'lâ'ya Nesîmî'nin iddialarını soran, cevaplarını kaydeden, Fazl'ın hayatını adım adım izleyen, onunla ilişkisi olan birçok kişilerin adlarını, sanlarını, onlarla görüştüğü yerleri kaydeden, 826 da Fazl'ın soyundan olup tâundan ölenleri bildiren, 846 yılı Ramazanından bahseden «İstivâ-Nâme» sâhibinin, Aliyy'ül-A'lâ'nın ölüm yılını da bildirdiğine göre, onun böyle bir gezisi olsaydı, bildirmemesine imkân yoktu. Aliyy'ül-A'lâ'nın eserlerinde de böyle bir gezi intibâına âit bir şey yok. Fakat buna karşılık Mîr Şerîf, «Hac-Nâme» sinde, Anadolu'ya geldiğini, Fazl'ın kitaplariyle Hurûfîliğe âit kitapları Anadolu'ya gönderdiğini, getirdiğini, kardeşiyle Karadeniz kıyılarına kadar gittiğini bildiriyor (Vâje - Nâme, s. 282 - 283; not. 1. Konya, Mevlânâ Müzesi, Kataloğu, I, No. 1644 ün izâhı; s. 224 - 231). Fazl'ın halifelerinden Nesîmî İmâdüddin'in Ankara'ya geldiği, Hacı Bayram'la görüşmek istediği, 1065 te (1655) vefât eden Oğlanlarşeyhi İbrahim'in sözleri arasında ge-

çer (Halifesi Gaybî Sun'ullah'ın «Sohbet-Nâme» sinde). 811 den (1408) önce Halep'te derisi yüzülerek öldürülen (Refîî: Beşâret-Nâme) bu şâirin, Anadolu'da birçok yerleri gezdiği, halifeler yetiştirdiği muhakkaktır. Nitekim halifelerinden biri de Pireveze'de medfun olan Refîî'dir. Hiç şüphe yok ki Refîî de gezip dolaştığı yerlerde halifeler yetiştirmiştir. Biz, Hurûfîliğin Anadolu'da yayılmasında, Rumeliîye geçmesinde, Aliyy'ül-A'lâ'nın değil, Mîr Şerif'in ve Nesîm'nin tesirini görüyoruz; Hurûfîlik, Bektâşîlere ve Bektâşîliğe de bu suretle ve bunlar vâsıtasiyle tesir etmiştir; nitekim hâlâ Nesîmî, Bektâşîlerce kendilerinden sayılmakta, Alevîlerce de yedi büyük ve ilâhî şairin biri tanınmaktadır, (İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığımız «Nesîmî» mad.e b. Cüz. 92; İst. 1962; s. 206-207).

Osmanoğulları ülkesinde Hurûfîlik, XV. yüzyılda saraya kadar nüfuz edecek bir kudret kazanmıştı. Fahreddîn-i Acemî (865 H. 1460), Fâtih'in Hurûfîliğe temâyülünü Vezir Mahmud Paşa'dan (789 H. 1474) duymuş, şeriat adına nüfuzunu kullanarak Hurûfîleri, Edirne'de Üçşerefeli câmiinin müderrisi bulunduğu sırada diri diri yaktırmıştı (Mecdî: Şakaayık-ı Nu'mâniyye terc. İst. Mat. Âmire - 1269; s. 81 - 82). Hâmidî, bu olayı, Mahmud Paşa'ya yazdığı bir kasidede anar (Dîvan; İsmail Hikmet Ertaylan yayımı, tıpkı basım; İst. 1949; Önsöz, s. 10; Metin, s. 284). Nişancı Târihi, Kaanûnî devrinde de Hurûfîlerin, Osmanoğulları ülkesinden sürüldüklerini, «Men'-i Tâife-i Kalenderân-ı Râfıziyân» başlığıyla bildirmektedir (İst. Mat. Âmire - 1279, s. 234 - 238). «Vefeyât-ı puriber li Uli'-l elbâbı men'ı'teber» de de bu hususta bilgi verilmektedir (İst. Üniv. K. Türkçe yaz. No. 2418; 102. b - 103. a).

Bütün bu tenkîl hareketlerine rağmen X - XI. yüzyıllarda (XVI - XVII) Hurûfîlik, Bektâşiliğin aslî inançlarından biri olmuş, yayılmaya ve bir yandan Bektâşilerden, bir yandan müstakil olarak kendisine mümessiller yetiş-

tirmeye devam etmiştir. Bektâşîlerce ikinci pîr tanınan ve Bektâşî erkânının vâzıı sayılan Balı Sultan (Balım Sultan. 922 H. 1516), bir nefesinde «İstivâ, Seb'al-Mesânî, Muhkemât» gibi Hurûfîlik inançlarından bahsetmektedir (A. Gölpınarlı: Alevî - Bektâşî Şâirleri; s. 23 - 24). Evvelce de arzettiğimiz gibi Otman Baba, onun kolundan olanlarca kutb tanınan Akyazılı, aynı koldan Yemînî, Muhyiddin Abdal, Hurûfî inançlarını yaymaktadırlar. Mevlevî Yûsuf Sîneçâk'in kardeşi ve Dîvan şiirinin kudretli bir şâiri olan Yenicevardar'lı Hayretî (941 H. 1534), Muhîtî (doğumu. 960 H. 1553), onun halifesi Arşî (970 - 1030 H. 1562 - 1621), «Miftâh'ul-Gayb» adlı türkçe manzum bir risâlesiyle dîvânı olan, ayrıca mensur bir risâlesi de bulunan ve Bektâşîlerce Gül Baba diye anılan Misâlî, Türk edebiyatının en kuvvetli şâirlerinden biri olan Rûhî-i Bağdâdî (1014 H. 1605 - 1606, Rûhî için «Aylık Ansiklopedi» deki «Rûhî-i Bağdâdî» adlı makalemize b. Sayı: 47; cilt: 4; Mart - 1945; s. 1370 - 1373), Rûhî'nin Bağdad'da bulunduğu sırada orada defterdarlık hizmetinde bulunan ve Rûhî tarafından övülen şâir ve müverrih Âlî de (1008 H. 1599) Hurûfîdir. Mîr-alemlik rütbesine kadar yükselen Celâl Bay gibi (982 H. 1574 - 1575) gerçekten de bilgili bir zat bile Hurûfîliğe inanmıştı (A. Gölpınarlı: Hurûfîlik ve Mîr-i âlem Celâl Bey'in bir mektubu; İst. Üniv. Türkiyat Mecmûası; sayı: XIV, 1965; s. 93 - 110; bilhassa 106-108. sahifeler).

Bektâşîlerin X. yüzyılda (XVI) yaşayanlarında Hurûfîlik ilk plandadır ve esas inançtır; onların Abdâl, Kalenderî, yahut Bektâşî oluşları çok geride kalmaktadır ve âdeta Hurûfîliği örten bir perdedir. Son Bektâşîlerde, meselâ Melâmî-Hamzavî kutbu Seyyid Abdülkaadir-i Belhî'ye de (1341 H. 1923) intisâb etmiş olan Mihrâbî İbrahim Baba'da (1338 H. 1919. Alevî-Bektâşî Şâirleri, s. 15-16, 157), âdeta bir göreneğe uyuş, bir, bu da var gibi görü-

nüş tarzındadır. Hattâ Neyzen Tevfiyk bile (1373 H. 1953), «Fazl-ı Yezdan» dan, «Câvidân»ından, «Sî vü dü - Otuz iki» den bahsetmiştir (Alevî-Bektâşî Şâirleri; s. 17, 158 - 159 ve 159. s. de başlayan «muhammes» in üçüncü bendi).

Mevlevîlikte de Hurûfîliğin tesirleri vardır. Ağa-zâde Mehmed Dede (959 H. 1652 - 1653), Siyâhî Dede (1122 H. 1710), Esrar Dede (1211 H. 1796 - 1797), hattâ Huseyn Fahreddin Dede (1329 H. 1911) gibi Mevlevî büyüklerinin şiirlerindeki Hurûfîlik temlerinin bu tesiri gösterdiği meydandadır. Ancak Mevlevî ve Melâmîler (Hamzavîler), Hurûfîlikten, bu da bulunsun, bunu da biliyoruz gibi bahsetmişler, Fazl, onlarda hiç bir vakit birinci değil, hattâ geri plâna bile alınmamıştır (Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik; s. 310 - 317).

Hurûfî metinlerinin yazıldığı yerlere nazaran Hurûfî faaliyetinin merkezleri, Rumeli'de Arnavutluk ve bilhassa Ergirikasrı, yahut Ergirikesri (Argirokostro, Yanya vilâyetinde livâ merkezi; Kaamûs'ül-A'lâm, II, s. 836), Mısır'da İskenderiye, Anadolu'da Akçahisar ve Osmanlı devletinin merkezi olan İstanbul'dur. Tire'nin de X. asırda (XVI) Hurûfîlik faaliyetine sahne olduğu anlaşılır. Devlet Arşivindeki kayıtlar, X - XII. yüzyıllarda (XVI - XVIII) Filibe, Tatarpazarcığı, Ahyolı'da, Anadolu'da Eskişehir ve Sivas bölgelerinde Hurûfîlerin bulunduğunu göstermektedir (Neşredilecek «Hurûfî Metinleri Kataloğu» muzun önsözüne bakınız.)

XIV

MÜSLÜMANLIKTAN HIZ ALARAK KURULMUŞ DİNLER:
ŞEYHÎLİK - BÂBÎLİK - BAHÂİLİK - KAADIYÂNİLİK

Soru 55 : **Müslümanlıktan hız alarak kurulmuş daha başka mezhep ve dinler var mıdır?**

Vardır; bunlardan biri Şeyhîliktir ki bu mezhep, Bâbîlik ve Bahâîliği meydana getirmiştir.

Şeyhîliği kuran, Şeyh Zeynüddîn Ahmed b. İbrahim-i Ahsâî'dir. Bu zat, Bahreyn'deki Ahsâ'da doğmuş, orada yetişmiş, ömrünün ortaçağlarında İran'a gitmiş, bir zaman Yezd, İsfahan ve Kirmanşah'ta oturmuş, inancındaki özellikler dolayısiyle, İran'da kalamamış, Kerbelâ'da da duramamış, Hicaz'a gitmek zorunda kalmış, 1242 sonlarında, yahut 1243 başlarında (1827) ölmüş, Medîne'de Bakî'de gömülmüştür. Yirmi kadar kitabından başka Cefr, Hurûf bilgisi gibi garip bilgilere ait risâleleri de vardır; yetmiş altı yaşında öldüğüne göre 1166 da (1752), yahut 1167 de (1753) doğmuş olması gerekir (Reyhâne; I, s. 40 - 42).

Kur'an ve hadisten başka lûgat, sarf, nahiv, edebî bilgiler, ricâl, rivâyet bilgisiyle dirâyet ve fıkıh usulüne dayanarak hüküm çıkaranlara, bu aslî bilgilere baş vur-

duklarından «Usûlî», bunlara baş vurmadan yalnız Kur'an ve hadise dayananlara. re'ye müracaat etmeyenlere «Ahbârî» denir. Usûlî, delilin sübûtu için senedinde, râvîlerin güvenilir olup olmadığına, Kitaba uyup uymadığına, hattâ selîkasına, haberin Arapçaya uyup uymamasına, haberde tenâfür bulunup bulunmadığına bile dikkat eder. Ahbârî ise, bunlara önem vermez, onca haberin, Ma'sûmdan gelmesi kâfidir.

VI. asır (XII) ortalarından itibaren Ahbârîlerden bazıları irfan, yâni tasavvuf mesleğinin de tesirine kapılmışlar, Hz. Alî ve İmâmlar hakkında aşırı bir inanç gütmeye başlamışlardı ki bütün İsnâ-aşerî bilginlerince reddedilmiş olan ve içinde, açıkça tanrılık ve hulûl dâvası bulunan «Hutbet'ül-Beyan» ve «Tutunciyye Hutbesi» ni meydaan atan ve IX. asır (XV) ricâlinden bulunan Şeyh Receb-i Bursî bunlardandır (Rayhâne, I, s. 304 - 305; Muhammed Aliyy-i Şîrâzî Sâat-sâz-ı Şîrâzî: Bahâîhâ çi mîgûyend; Tebriz, Kitâb-furûşî-i Sâbirî yayın. 1341 Şemsî hicrî, s. 35).

Ahmed-i Ahsâî, Sûfiyye'ye şiddetle karşı olmakla, Muhyiddîn'i, Mümît'üd-dîn diye anmakla beraber, üstâdları Şeyh Ahmed-i Âli Usfûr ve onun erkek kardeşinin oğlu Huseyn-i Bahrânî gibi imâmet hususunda aşırı bir inanca sâhipti (Bahâîhâ çi mîgûyend; s. 35; hâl terc. Rayhâne, I, s. 146).

Ahmed Ahsâî ve ona uyanlar, haddinden fazla tekvâ sâhibi görünüyorlar, İmâmın, yahut ashâbının kanlarının damladığı şüphesi bulunduğu için İmâm Huseyn'i ziyâret ederken (başka yerlere damlamamış gibi), merkadin baş tarafına gitmiyorlardı. Diğer müçtehitler ve mersiye okuyanlarsa merkadin başucunda meclis kurdukları için onlara, «Bâlâ-serîler» Ahmed'e ve ona uyanlaraysa «Şeyhîler» dendi.

Soru 56 : Şeyhîlikteki inançları anlatır mısınız?

Şeyhîlikte Peygamber ve İmâmlar, ilâhî varlıklardır; onların irâdeleri, Tanrı irâdesidir; Levh-i Mahfuz, her çeşit bilgiyi bilen imâmın gönlüdür. Onların cesetleri, merkadlerinde çürür; ruhları bâkıydir. Kıyâmette haşir, bu bedenle olmayacaktır. Ceset, her an değişmededir; ölümden sonra da âlemin zerrelerine karışıp gidecektir. İnsanın rûhuysa, misâlî bir cesetle bâkıy kalacaktır. Cennet ve cehennem de, bu âlemde yapılan iyilik ve kötülüklerin, misâlî görünmesidir (Bedreddin de aynı inançtadır; Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin'e b. s. 32 - 34; Vâridât terc. aynı, s. 56 - 58, 71 - 72).

Mûcizeler, aklîdir ve Mi'râc, Hz. Muhammed'in bedeniyle değil, rûhuyla Melekût âlemine urûcudur. Görülüyor ki Ahmed-i Ahsâî, bir yandan Sûfiiyye'nin ve tasavvufun şiddetle aleyhindedir; bir yandan da tasavvufu mayalayan ve Hind - İran ve Yunan felsefesinin İslâmîleşmiş şeklinden başka bir şey olmayan Hukemâ mesleğinin esaslarını kabul etmektedir. Onun bu inançları duyulunca, bilginler onun ve ona uyanların küfrüne hükmettiler (Rayâne; I, s. 157 - 158). Ahmed, söylediklerini reddettiyse de İranda tutunamadı; Kerbelâ'ya gitti; bir müddet orada Kâzım-ı Reştî'nin babası Kaasım'ın evinde kaldı; orada barınamayacağını anlayınca Hicaz'a yöneldi; Medine'ye üç konaklık bir yerde öldü.

Ahmed-i Ahsâî'nin ölümünden sonra Şeyhîler, Kâzım-ı Reştî'ye uydular. Asıl Şeyhîlik, bu adam tarafından kuruldu. Kâzım 1205 te (1790 - 1791) Reşt'te doğmuş, 1259 da (1843) Kerbelâ'da ölmüştür.

İmâmiyye mezhebini anlatırken belirttiğimiz gibi bu mezhepte dinin üç temeli vardır. Kâzım, bu üç temele bir de «Rükn-i Râbı' - Dördüncü direk» katmıştır. Rükn-i

Râb-ı', Onikinci İmamın nâibi ve bâbı olan kişiyi tanımaktır. Ona nazaran Onikinci İmamın nâipliği ikiye ayrılır; Nâib-i Mansûs, yâni İmamın buyruğuyla nâipliği bilinen, Nâib-i gayr-i Mansûs, yâni eseriyle nâipliği tanınan. Buyrukla, birbirinden sonra dört kişi, İmamın naipleridir; fakat naiplik, bunlardan sonra da vardır. Rükn-i Râbı'a, yâni İmamın nâibine, bütün gerçekler, apaçıktır; herkesin ona, mutlak surette itaat etmesi gerektir.

Ahmed-i Ahsâî, eserlerinde, böyle bir iddiada bulunmamıştır; fakat Kâzım-ı Reştî'de bu iddiâ, apaçık olmamakla beraber yoktur da diyemeyiz; meselâ risâlelerinde, «Huseyn'e gayretimi, şecâatımı verdim denmiştir. Gayret ve şecâat, apaçık görünen vilâyettir. Bu yüzden de Allah'ın takdiri, Hz. Rasûl'ün soyunun, ondan gelmesini icap ettirmiştir. Anla ve duy, bu arı duru tatlı suyu iç; ben, insanlardan gizlenmiş olan şeyi açtım, söyledim sana; fakat gönlümü coşturan, aklımda dönüp duran asıl söylemek istediğim şeyi de gizledim; Leylâ'nın adını bile anma; kimsenin o adı anmasını istemem; kıskançlığım buna engel olur» diyor (Dr. H. M. T: Muhâkeme vu berresî der târîh u akaaid u ahkâm-ı Bâb u Bahâ; Tehran - 1338 Şemsî hicrî, s. 28 - 29; 1276 da basılmış Resâil-i Matbûa'nın 21. sahifesinin 21. satırından naklen). Bâb'da 1263 yılında (1847), Makû'da hapisteyken, «Ey yaşı küçük, bedeni yumuşak, ey süt emme yüzünden ahit çağına yakın» beytini okuduğunu duyduğunu yazıyor (aynı, Zuhûr'ul-Hakk'ın IV. cildinin 14. sahifesinden naklen; s. 27 - 28. Bu beyit, bâbhk dâvâsına kalkışan Huseyn b. Hallâc'ındır ve Onikinci İmamın küçük yaştaki ilk gaybetine işârettir; Bâb, bunu, bu yazısıyle, yirmi sekiz yaşını aşmış, «Yaşı küçük, bedeni yumuşak» olan kendisine mal etmiştir! Hazâ'in-i Narrâkıy; 1307 basımının 429. sahifesinden naklen; s. 30).

Kâzım-ı Reştî'nin ölümünden sonra Şeyhîler, ikiye ayrılmışlar, bir kısmı, Hacı Muhammed Kerîm Hân'a uymuş, bir kısmı Bâb denen Alî Muhammed-i Şîrâzî'ye tâbi olmuştur; bunlara Bâbî, mesleklerine Bâbîlik denmiştir. Kerîm Han 1288 de (1871) ölmüştür. «İrşâd'ül-Avâm» adlı kitabı meşhurdur.

Kâzım-ı Reştî, risâlelerinde, bilhassa Hurûf bilgisine önem vermiş, göklerden, göklerdeki Esmâîl, Şehâîl, Semûn, Atyâîl, Sedyâîl, Sâsâîl, Kâkâîl... gibi meleklerden, âyetleri, akla, fikre gelmeyecek, hattâ akıllı adamı çıldırtacak tarzda yorumlardan bahsetmiştir (Bâhâîhâ çi mîgûyend'e b. s. 83 - 91). Burada, Ahmed-i Ahsâî ile Kâzım-ı Reştî'nin, bir Fransız keşişi ve Viladivostok'lu birisi olduğu hakkında da bir rivâyet bulunduğunu kaydedelim (Şeyh Muhammed'ül-Hâlısiyy'il - Kâzımî : Kitâb-ı Hurâfât-ı Şeyhiyye ve küfriyyât-ı İrşâd'ül-Avâm yâ desâis-i keşişân der İran).

Feth-i Alî Şâh zamanında şehzâdelerin birbirleriyle uzlaşmamaları, çarlık Rusyasının müdâhaleleri, bilginlerin, bu kargaşalıkta taraf tutmaları, halkın, iktisadî bakımdan perişan bir hale düşmesi, Türkmençayı anlaşmasiyle Çarlığın; İran yerli sanatlarını yok edecek tarzda İran'ın bütün kaynaklarına el atması, İran ordusuna İngiliz zabitlerinin muallim olarak kabulü, Kafkas şehirlerinin Ruslar tarafından istilâsı gibi en buhranlı zamanında Şeyhîlik, arkasından da Bâbîliğin meydana çıkması, gerçekten de dikkate alınacak bir olaydır (Bâkâîhâ çi mîgûyendi s. 43 - 76).

Soru 57 : Bâbîlik hakkında bilgi verir misiniz; kim kurmuştur bu yolu?

Bâb diye anılan ve Hz. Peygamber soyundan geldiği

söylenen Alî Muhammed, Şirazlıdır; babası Rızâ adlı biridir. 1235 Muharreminde (1821) doğmuştur. Küçükken babası ölmüş, dayısı tarafından büyütülmüştür. Okuma çağına gelince mahallesindeki mektebe verilmiştir. Orada okumayı yazmayı bellemiş, Şeyh Zeyn'ül-Âbidin adlı bir hocadan tahsil görmüş, biraz da Arapça âlet derslerini okumuş, sonra dayısıyla ticaret âlemine atılmış, aynı zamanda «ulûm-ı garîbe» ye de heves etmiş, sonra Kerbelâ-ya gitmiş, orada Kâzım'ın derslerine devama başlamış, kendisini riyâzata vermiştir.

Kâzım-ı Reştî'nin ölümünden önce, yahut sonra, Bûşehr'e giden, yirmi beş yaşında Yûsuf Sûresi'ne, İmâm Huseyn'i, Yûsuf Peygamber'e, on bir kardeşini on bir imâma benzetecek kadar garip bir tefsir yazan, hacca giden, sonra da yazdığı Kevser Sûresi tefsirinde, kendisinin Onikinci imamın bâbı, yâni nâibi olduğunu açıkça iddiâ eden Alî Muhammed, yazdığı tefsirleri Şîraz'daki bilginlere göndermiş, bilginler, 1261 şabanında (1845) Alî Muhammed hakkında tâkıybâta girişilmesini istemişler, gönderdiği iki kişi hapsedilmiş, kendisi de Ramazan ayının yirmi birinci günü Şîraz'a getirilmiştir. Şiraz'da, babasının evinde göz hapsine alınan Alî Muhammed, yazdığı yazılar yüzünden kâfir sayılmış, öldürülmesi vâcib bilinmiş, Şeyh Ebû-Türâb, adlı bilginse, aklında noksan bulunduğunu, tövbeye zorlamakla yetinilmesini istemiş, Alî Muhammed, câmide, bütün dâvalarından vaz geçtiğini söylemiş, kimsenin kendisiyle görüşmemesi şartiyle dayısının evine gönderilmiştir. Bu sırada Hindistan'dan gelen veba, Şîrâz'a da yayılmış olduğundan Alî Muhammed, Isfahan'a yollanmıştır. Burada gene eski dâvasına girişen Alî Muhammed, Asır Sûresine bir tefsir yazmıştır. Bunun üzerine Tehran'a, oradan da 1263 Recebinin sonunda (1847) Tebriz'e, orada kırk gün kaldıktan sonra da Makû kale-

sine yollanan Alî Muhammed, bilginlerle bir münazara meclisinden sonra dövülerek hapsedilmiştir.

Alî Muhammed'e inananlardan Huseyn ve Muhammed Alî adlı iki kişinin isyanları, Zincan'daki taraftarlarının hükûmete karşı durması üzerine bu hareketin yok edilmesi için 1265 Şabanında (1849) kendisine uyanlardan Alî adlı birisiyle beraber kurşunlanarak öldürülmüştür.

Alî Muhammed, ölümünden önce, Nâsırüddin Şâh'a hitâben, Allah'ın ve Peygamber'le Ehlibeytin rızâsına aykırı bir kasdı olmadığını, «vücudunun, esasen bir suç» bulunduğunu, fakat kendisinden, dine aykırı bir söz, bir hareket sâdır olduysa tövbe ettiğini, merhamet edilerek bağışlanmasını büyük bir zilletle yazmıştır ki «Tövbe-Nâme» denen ve aslı, Şûrâ-yı Millî arşivinde bulunan bu yazı, Prof. Brown tarafından The Babi Religion'da, sonra da Mîrzâ Ebü'l-Fazl'ı Gülpâyegânî'nin «Keşf'ül-gıtâ an hıyel 'il-a'dâ'» sında yayınlanmış, ayrıca da «Felsefe-i Nîkû» dan naklen «Encümen-i Teblîgat-ı İsâmî» nin çıkardığı «Nûr-ı Dâniş» te neşredilmiştir (Bahâîhâ çi mîgûyend, s. 167 - 169; Murtazâ, Ahmed. A: Prince Dalgoroki, Nakş-ı Siyâsî-i Rehberân-ı Bahâî, Tehran - 1344 Şemsî hicrî, s. 122 - 123; «Keşf'ül-Hıyel» de, bütün iddiâlarından vaz geçtiğine dâir başka bir yazısı daha var; II, 4. basım, s. 73).

Onun ve onunla beraber öldürülen arkadaşının cesedi, şehrin hendeğine atılmış, köpekler tarafından paralanmıştır. Fakat Bahâîler, cesedin, inananlar tarafından alınıp Tehran'a götürüldüğünü, orada yirmi dokuz yıl bir sandık içinde saklandığını, sonra Bahâullah'ın emriyle Hayfa'ya götürülüp gömüldüğünü söylerler.

Bâb'ın, yukarıda adları geçen eserlerinden başka bir

kaç tane daha, sözde Arapça ve farsça kitabı vardır. Bunların en önemlisi, tamamlanmamış olan «Beyan» adlı kitabıdır. Arapça ve Farsça yazılmış olan bu kitap, kurduğu düzme dinin esaslarını ihtiva eder.

Bâb, önce kendisinin, Onikinci İmâmın bâbı, yâni nâibi olduğunu iddia etmiş, sonra Mehdî olduğunu, yeni bir dinle, yeni bir kitapla geldiğini, nihayet Allah'ın kendisinde zuhur ettiğini, kendisinin, Tanrıya bir ayna mesabesinde bulunduğunu söylemiş, sonunda, bütün dâvalarından tövbe etmiş, fakat ölümden kurtulamamıştır.

Bâb, kendisinden bin beş yüz, yahut iki bin bir yıl sonra «men yuzhiruh'ullah - Allah'ın izhâr edeceği kişi» nin geleceğini, o vaktedek başka bir zuhur olmayacağını söylemiş (Keşf'ül-Hıyel, I, 7. basım, Tehran - 1340 Ş.H. s. 17), yerine Mîrzâ Yahyâ Nûrî'yi bırakmış, ona, «Allahtan Allah'a» diye yazdığı garip bir yazıyla, «Beyân» daki emirlerin korunmasını emretmişti (Muhâkeme ve berresî, Bâb'ın yazısından, Mîrzâ Yahyâ tarafından istinsâh edilen sûret, s. 200).

Bâbîler tarafından, Alî Muhammed'in öldürülmesinden sonra reis tanınan Yahyâ, 1246 da (1830) doğmuştur. Baba tarafından Mîrzâ Huseyn Alî'nin kardeşidir. 1265 te (1849), yâni öldürüldüğü yıl, Alî Muhammed tarafından vasıy tâyin edilmişti. Sonradan «Subh-ı Ezel», yâni ezel sabahı adını aldı. Huseyn Alî, on beş yıl kadar kardeşine tâbi olduktan sonra kendisine «Bahâullah» adını takmış, «Men yuzhrirhu'llah» olduğunu iddia etmiş, kardeşinin yalancı olduğunu söylemiş, onu, «inek, öküz» gibi sözlerle küçültmüştür.

Soru 58 : Subh-ı Ezel ve Bahâullah sözleri nereden geliyor, bu adları almalarında bir sebep

var mıdır? Bâb'ın dinindeki esaslar nelerdir?

Ezel, zamanın önüne ön tasavvur edilmeyişi, ebed de, sonuna son tasavvur edilmeyişi anlamına gelir. Ezelden ebede sözü, önden sona, daha doğrusu, önsüz ve sonsuz demektir.

83 hicrîde (702) Haccâc tarafından şehit edilen ve Hz. Alî'nin taraftarlarından olan Kümeyl'in, Hz. Alî'ye, hakıykat nedir diye sorduğu, cevâbını aldıkça biraz daha söyle dediği, sonunda Hz. Alî'nin, «Hakıykat, ezel sabahından ışıyan bir ışıktır ki eserleri, Tanrı'nın birliğine delîl olan varlıklara vurur» dediği rivâyet edilmiş ve sûfîler, bu söze büyük bir önem vermişler, bu söze dâir şerhler yazmışlardır (Tarâık'ul-Hakaaık, II, s. 84 - 85). Mîrza Yahyâ, Subh-ı Ezel lakabını bu sözden almış, yâni, Hz. Alî, beni müjdelemiştir, hakıykat ışığı benim demek istemiştir.

Bahâ, ululuk, güzellik, parlaklık anlamlarına gelir. İmam Aliyy'ür-Rızâ'nın İmam Muhammed'ül-Bâkır'dan, Ramazan ayında, seherçağları okunan bir duâ rivâyet etmiştir ki bu duâda, Allah'ın bahâsı, cemâli, celâli, azameti, nûru, rahmeti, kelimeleri, kemâli, esmâsı, ızzeti, meşiyyeti, kudreti, ilmi, kavli, mesâili, şerefi, sultânı, mülkü, yüceliği, lûtfu, âyetleri anılmaktadır (Hâc Şeyh Abbâs-ı Kummî: Mefâtîh'ül-Cinân, Tehran - 1359 H. s. 184-186). Huseyn Alî de kendisine Bahâullah adını vererek, yıllardır benim adımla Allah'a yalvarıyordunuz demek istemiştir. Sûfîlerde de bu çeşit yakıştırmalar, uydurmalar vardır.

Bâb, hem Mehdî'dir, hem yeni bir kitapla gelmiştir, hem Allah'ın zuhurudur.

On dokuz sayısı kutludur. Yıl, on dokuz aya bölün-

müş, güneşe göre yeni bir takvim icat edilmiştir. Ayların adları önceki soruda bildirdiğimiz münâcatta geçen «bahâ, celâl, cemâl, azamet...» dir. Böylece on dokuz ayın her biri on dokuzar gündür ki hepsinin tutarı, üç yüz altmış bir gün olur; geriye kalan beş, yahut altı güne bağış günleri denir, o günlerde ziyâfetler verilir. Son ayda, gün doğarken başlamak, batarken bitmek üzere oruç tutulur. Bu aydan sonra Nevrûz gelir ki Bâbîlerle Bahâîlerin bayramıdır. Oruç, on bir yaşla kırk iki yaş arasında tutulur; fakat kesin bir farz değildir; tutmayan, tutmamak isteyen, küçük bir mazeretle tutmaz. On dokuz günde bir kere, su içirmek suretiyle bile olsa, dostlara, tabiî kendilerinden olanlara, ziyafet vermek gerektir. Her gün «Beyân» dan on dokuz bölüm okumak, Tanrıyı anmak, on dokuz rikât namaz kılmak, gündelik ibadettir; fakat bu namazı kıldıkları da yoktur. İbadette cemâat olmaz; cemâat, konferans mahiyetinde dînî konuşmalarda olur. Yalnız cenâze namazı cemâatle ve altı tekbirle kılınır, her tekbirden sonra kısa bir cümle, on dokuz kere tekrarlanır. Ölü, billur, yahut cilâlanmış taştan yapılan sandûka içine konur. Hac, Bâb'ın Şîraz'daki evini ziyarettir. Savaş yoktur, bütün din ehliyle hoş geçinmek gerektir; ama kendisi, Tehran'a hücum etmeyi, on iki bin kişiyi öldürmeyi emreder; bir çok kişinin ölümüne sebep olur. Miras hükümleri tamamiyle değiştirilmiştir. Hâsılı bu din; uydurma hükümlerle, tenâkuzlarla dolu, düzme - çatma, Arapçaya uymayan, hattâ anlamı olmayan lâflarla yazılmış sözlere dayanan, kendisine ilk inanan on sekiz kişi, kendisiyle on dokuz olduğundan, Müslüman besmelesinde, kendisinin uydurduğu besmelede on dokuz harf bulunduğundan ve sanırız ki kendisi de Mîlâdın XIX. yüzyılında yaşadığından on dokuz sayısını kutlu bilen bir garip dindir.

Soru 59 : Bahâîlik hakkında biraz bilgi verir misiniz?

Bahâîliği kuran Mîrzâ Huseyn Alî, Mâzenderan'lı Abbâs Nûrî'nin oğludur. 1233 te (817) Tehran'da doğmuştur. «İkaan» adlı kitabında, 1262 de (1845 - 1846) Bâb'a inandığını söyler, fakat aynı kitapta, kendisini, Bâb'a ilk inanan olarak tanıtması yalandır. Huseyn Alî, Bâb'a uyanlar, ayaklanmayı kurdukları vakit onlara para yardımında bulunmuştur. Bâb'ın öldürülmesinden bir müddet sonra Bâbîler tarafından Nâsırüddin Şâh'a, 1268 Zilka'desinde bir sûikast tertibi dolayısiyle Bahâ, biraz mahpus kalmış, 1269 da (1852) kardeşi Yahyâ ile Bağdad'a sürülmüş, orada derviş kılığına girerek Süleymâniye taraflarında, iki yıl kadar Nakş-bendîlerle düşüp kalkmış, tekrar Bağdad'a dönmüş, 1280 de (1863) Bağdad'daki bilginlerin ve halkın şikâyeti üzerine Osmanlı hükümeti tarafından İstanbul'a getirtilmiş, İstanbul'da dört ay kadar kaldıktan sonra da bütün Bâbîlerle beraber Edirne'ye sürülmüştür. Bahâ, ilk zamanlarda kardeşi Yahyâ'ya tâbiyken sonradan, Bâb tarafından zuhur edeceği bildirilen kişinin kendisi olduğu iddiasını ortaya atmıştır. Bunun üzerine ikiye ayrılan Bâbîlerden Yahyâ ve taraftarları, 1285 Rebi'ülahırında (1868), Sultan Abdülâziz'in fermaniyle Kıbrıs'a, Huseyn Alî ve taraftarları da Akkâ'ya, kimseyle görüşmemeleri, başka bir yere gitmemeleri şartiyle sürülmüşlerdir (Ferman sureti, Keşf'ül-Hıyel'in II. cildindedir; s. 91 - 93).

Bahâ, Akkâ'ya sürüldüğü zaman elli iki yaşındaydı. 1309 yılı Şevvâlinde (1892), yirmi iki gün süren dizanteri hastalığından sonra ölmüş, Akkâ'da gömülmüştür.

Yerine geçen oğlu Abbas, Abd'ül-Bahâ adını takınmış, Bahâîlik hakkında kitaplar yazmış, 1908 de meşrûtiyetin ilânı üzerine serbest kalmış, Mısır'a, Avrupa'ya, Ameri-

ka'ya gitmiş, birinci dünya savaşından sonra Arabistan'ın Osmanlılar idaresinden çıkması, bu adamın faaliyetini daha da hızlandırmıştır.

1260 ta (1844) Tehran'da doğan Abbâs, 1340 ta (1921 Hayfa'da ölmüş, Bâb'ın kemiklerinin bulunduğu söylenen yere gömülmüştür. Ölümünden önce yerine, büyük kızı Zıyâiyye'nin oğlu Şevki'yi tâyin ettiğini söylerler. Şevki'nin babası Şirâzlı Hâdî'dir. 1314 te (1897) Akkâ'da doğan, Beyrut'ta ve İngiltere'de okuyan, sonradan Rûhiyye adını takınan bir İngiliz kıziyle evlenen ve kendine «Rabbânî» adını takan Şevki, 1957 de Londra'da ölmüş, Bahâîlerin idaresi «Beyt'ül-adl-Adâlet evi» denen kurula kalmıştır.

Soru 60 : Bahâî dini nasıl bir dindir, hükümleri nelerdir?

Bahâîler, Şeyh Ahmed-i Ahsâî ile Kâzım-ı Reştî'ye, kendilerine göre, Bâb'ı ve Bahâ'yı müjdeledikleri için iki müjdeci anlamına «Mübeşşireyn» derler. Bâb'ı, «Nokta-i Ulâ» ve «Zikr» diye anarlar. Bâb'ın, Allah'ın izhâr edeceğini müjdelediği kişi de Bahâ'dır onlarca.

Bahâî dini, Bâbîliğin yenilenmesinden başka bir şey değildir. Bahâ ve oğlu, Bâb'ı Mehdî, Bahâ'yı, Hristiyanlara karşı Mesîh, Müslümanlara karşı İmâm Huseyn'in ricati tanıtmaya çalışırlar. Oysa ki Bâb'ın çıkışından önce de İmâm'ın bâbı olduğunu iddiâ edenler, Mehdîlik dâvâsıyla ortaya çıkanlar olmuştur. Bahâ'ya gelince, onun asıl iddiası, varlığında Allah'ın zuhurudur, Allahlığıdır. Meselâ «Kitabu Mübîn» de, «De ki: vücudumda, Allah vücudundan, cemâlimde onun cemâlinden, varlığımda onun varlığından, zâtımda onun zâtından, hareketimde onun hare-

ketinden, duruşumda onun duruşundan başka bir şey görünmez; kalemimde de o üstün ve övülmüş Tanrının kalemi var ancak», ve «ey firdevs huri kızı, cennet bucaklarından çık ta bütün varlık ehline, var olanlara haber ver; de ki: And olsun Allah'a, âlemlerin sevgilisi, göklerde, yerlerde kendisine tapılan, önce gelenlerle sonra gelenlerin secde ettikleri zuhur etti» demektedir (Muhâkeme ve berresi, s. 69). «Kitâbu Bedî'»de, «O der ki», yâni Bahâ der ki: «Önceden Nokta'nın (Bâb'ın) dediği gibi, ben, benden başka mâbûd olmayan Allah'ım; benden sonra gelen de bunu der» sözlerini söylemekte (aynı, s. 66), «Bizzât kasdedilen ve edilecek olandan göz yummamak gerek. Kendisine benzer bir varlık yoktur âyetiyle, doğmamıştır, ondan da başka bir varlık meydana gelmez âyetinde bildirilen, hattâ doğmaz ve doğurmaz diye bildirilen mazharlar da odur..» deyip bütün mazharlardan ancak Allah'ın görüleceğini anlatmaktadır (s. 66 - 67). Bâb da Subh-ı Ezel'i vasıy tâyîn ederken yazdığı yazıya, «Allah'tan Allah'a» diye başlamıştır (s. 192-193). Abdülbahâ'nın «Mektuplar»ında, Bahâ'nın; «bütün Allahlar, benim emrimin sızıntılarından Allah oldular; bütün rabler, benim hükmümün esintilerinden rab kesildiler» meâlinde bir beyti nakledilmektedir (Murtazâ. Ahmed. A: Prince Dalgoroki, s. 29; Muhammed Mehîn: İran der pîrâmûn-ı meslek-i Bâb u Bahâ' ve Mezâhib-i muhtelife-i âlem; Tehran - 1333 Ş. H., s. 69).

Bahâ'nın uydurduğu dinde kıble, Akkâ'dır. Dînî emirleri muhtevi ve «Kitâbu Akdes» denen kötü bir arapçayla yazılmış kitabında dokuz rikât namazın farzolduğu bildirilmektedir ki bu, «Bâb'ın «Beyân»ından alınmadır. Sonradan üçe indirilen ve cemaatsiz kılınan, kılınamazsa, dokuz kere bir söz tekrarlanarak yerine getirilen, fakat hiç bir vakit kılınmayan bu namazı, seferde olanlar, zâten kılmazlar; bir yere konarlarsa, orada kimse görmeden ve istirahatten sonra bir secde, yahut kısa bir söz, bu farzı dü-

zeltir. Oruç, Bâb'ın dinindeki gibidir. Abdest elleri ve yüzü yıkamaktan ibarettir. Su bulunmazsa, beş kere «En temiz, en temiz Allah adıyle» dendi mi, abdest alınmış olur. Dînî emirler, kadın ve erkek için on altı yaşına basınca başlar, yetmişinde teklîf kalkar. Zekât, yoksullara değil, Beyt'ül-adl'e verilir. Hac yalnız erkeklere aittir; Bağdad'da Bahâ-nın, yahut Şîraz'da Bâb'ın evini ziyaret, bu farzı yerine getirir; hiç bir tören yoktur.

Bâhâ, gezdiği, gördüğü, duyduğu şeylerden, yaşadığı çağın özelliklerinden müteessir olarak kurduğu dine, asrî bir karakter sağlamak için de hükümler koymuştur. Meselâ ipek elbise giyilebilir; saç bir zînettir; onun için tıraş edilmemesi gerektir; ancak kulak memelerini aşmamalıdır; çünkü hiç kesilmeyen saç, yalnız kendisine ve oğluna mahsus bir özelliktir. Müzik helâldır; altın ve gümüş kaptan yemek yenebilir; samur, sincap ve diğer postlardan yapılan kürk giyilebilir; el öpmek yasaktır. Bu emirler arasında, afyonun ve insanı sarhoş eden şeylerin haram olduğu gibi bilinenler, menînin temiz oluşu gibi hikmetine akıl erdirilemeyenler de vardır. Hırsızlık edenin sürülmesi, sonra hapsedilmesi, sonunda da alnına bir damga vurulması, ev yakanın, diri diri yakılması, ölünün, ipek, yahut pamuktan yapılmış kefene sarılıp eline kutlu adlar kazılmış bir yüzük takılması, altı tekbirle ve cemaatle, her tekbirden sonra dokuz kere kısa ve Arapça mühmelât okunarak namazının kılınması, billûrdan, yahut taştan, yahut da tahtadan bir sandığa konması da bu garip emirlerdendir. Bahâ, takıyyeyi, yâni dinini, inancını, bir tehlike karşısında gizlemeyi yasaklar; ama kendisi ve oğlu, Akkâ'da Ehlisünnetten görünür. Ölünün, bir saatlik yerden uzağa götürülmemesini buyurur; ama kendisi, içinde ne olduğu bilinmeyen, belki de bir şey olmayan sandığı, Bâb'ın cesedi diye tâ Tehran'dan Hayfa'ya getirtir. Beyân, savaşı emrettiği, Bâb'a uymayanların mallarının, canlarının helâl

olduğunu bildirdiği halde Bahâ, savaşı yasaklar, silâh taşımayı hoş görmez; fakat kendisine karşı gelenleri türlü düzenlerle öldürtür. Kabir ziyaretini men'eder; fakat Bâb'ın, kendisinin yattıkları yerler ziyaret edilir; evlerini ziyaretse hac yerine geçer. Umumî barışı sağlamak için bir dil ve bir yazı kabulünü tavsiye eder, ama kendisi, uydurduğu şeyleri Arapça yazar. Bu arada, elle yemek yememeyi emretmek gibi asrî görüşleri yansıtan emirler de vardır.

Bahâ, ne yeni bir doktrin getirmiştir, ne yeni bir hüküm koymuştur. Bir yandan tasavvuftan Bâtınîlikten, bir yandan Şîa inançlarından, bir yandan da çağında, artık âdet olmuş, yahut daha önce, daha canlı ve mesnetli söylenmiş şeylerden müteessir olarak Kur'an-ı Mecîd'i taklit yollu, bozuk düzen sözlerle İslâma nazaran küfür ve ilhâda dayanan yeni bir din kurmaya kalkışmış, kendisini, bu dinin hem Tanrısı, hem peygamberi göstermiş, kendisine inananlara da «agnâm - koyunlar» adını takmış, doğumu,

Müstaid bâşîd yâran müstaid
Câe şâh-ı lemyelid yûled vülid

yâni, «İstidat sahibi olun dostlar, istidat sahibi; doğmayan, doğurmayan padişah doğmuştur» gibi bir garip beyitle kutlandığı gibi ölümü de, «ölümsüz öldü» sözüyle tesbit edilmiş, âlemden böyle birisi de göçüp gitmiştir (Keşf'ül-Hıyel, I, s. 26. Bu dînin hükümleri için «Kitâbu Akdes»e, Keşf'ül-Hıyel'e, Muhâkeme ve berresî'nin II. cildine b.).

Soru 61 : Bu dinin kuruluşunda yabancı parmağı var mıdır?

İslâmı bölmeyi amaç edinen her kuruluşta, mutlaka

yabancı parmağı vardır. Kendi rivâyetlerine göre Bâb öldürüldükten sonra, onun ve onunla beraber öldürülen kişinin cesetlerini, hendekten Rus konsolosu çıkartmış, gûyâ resimlerini de yaptırmış, yahut aldırtmış (Telhîs-i Târîh-i Nebîl'den ve Abdülbahâ'nın «Makaale-i Seyyâh» ından naklen Muhâkeme ve berresî; s. 10). Nâsırüddin Şâh'a suikasitten sonra Bahâ, Rus elçiliği binasına gitmiş, elçi önce Bahâ'yı teslim etmek istememiş, sonra büyük vezire, Bahâ'nın bir emanet olduğunu, kılına dokunulursa elçiliğe karşı sorumlu duruma düşeceğini bir mektupla bildirerek teslim etmiştir. Şevki de «Karn-ı Bedî'» adıyle farsçaya çevrilen «God Passes By» de bunu açıklamakta, hapisten Çarlık Rusyasının delâletiyle kurtulduğunu bildirmektedir (aynı, s. 19 - 21). İran'ı terke zorlanınca Bahâ, Rusya'ya çağrılmış, fakat, her halde orada bir iş başaramayacağını düşünerek, Bağdad'a gitmek isteyince İran memurlariyle elçilik adamları, kendisine, Bağdad'a kadar yoldaşlık etmişlerdir. Bahâ, «İsrâkaat» da bunu söyler (s. 20 - 28). «Kitâbu Mübîn» de, Rus imparatoruna Arapça hitapta bulunur, bunu açıklar ki Türkçesi şudur:

«Ey Rus imparatoru, her türlü ayıptan münezzeh padişahın, Allah'ın sesini duy, yüce ve en büyük Bahâ adiyle ve yüce göklerde, melekût âleminde güzel adlarla anılan ve firdevs'te karar kılan Allah'a yönel... Elçilerinden biri, ben zincirlere vurulmuş bir halde zindandayken bana yardım etti; bu yüzden de Allah, hiç bir kimsenin kavrayamayacağı bir makam verdi sana; sakın bu çok büyük makamı yitirme.» (s. 30).

Baha, Akkâ'ya sürülünce, oralara göz dikmiş olan İngilizlere yamanmıştır. Ölümü dolayısiyle Çorçil, Abdülbâha'ya ve Bahâîlere baş sağlığı dilemiştir (s. 34). Faaliyetleri, Osmanlı hükümetince şüpheli görülünce de İngilizlerin müdahalesiyle ölümden kurtulmuştur (s. 37).

Mektuplarında, İngiltere imparatoruna, «Allahım, İngiltere imparatoru Beşinci Jorj'u sen kuvvetlendir rahmânî başarılar vererek ve onun yüce gölgesini, bu yüce ülkede, yardımınla daimî kıl; gerçekten de sen güç kuvvet sahibi yüce, üstün, kerem ıssı bir ma'butsun» diye duâ eder (s. 42); fakat bu Abdülbahâ, orada Osmanlı devleti hüküm yürütürken, Osmanlı devletine ve «hilâfet-i Muhammediyye» ye duacıdır (s. 36).

Amerika'ya gittiği zaman, İran'ın servetinin yer altında bulunduğundan, Amerika milletinin sayesinde, bunların yeryüzüne çıkacağını umduğundan bahseder (hitâbelerinin II. cildinin 33. sayfasından naklen, s. 45); İngiltere'de de, İran'da, kendilerini İngilizler için feda edecek İranlıların bulunduğunu söylemekten çekinmez (s. 45 - 46).

İngilizler, Abdülbâha'ya «Sir» lik pâyesini vermişler, nisan takmışlardır (Keşf'ül-Hıyel, II, s. 123 - 126; bu münasebetle yapılan törendeki resmi, 125. sayfadadır.)

Rusya'nın Tehran elçiliği memurlarından Prince Dalgoroki'nin Bâb'a nasıl hülûl ettiğini, Bahâ'yı nasıl kullandığını, Bahâîliğin kuruluşundaki rolünü daha iyi anlamak için Murtazâ Ahmed A'nın 1344 Şemsî hicride Tehran'da yayınlanan «Prince Dalgoroki» adlı eserinin okunmasını tavsiye edecek ve bu adamların, umumî telkıynlerinde, kendilerine uyanların siyasete karışmamalarını emir buyurduklarını da sözümüze ekleyeceğiz.

Görülüyor ki Bahâ, Bâb'tan daha akıllıdır; yaptığını daha iyi bilen biridir. «Akdes» te, «ey hükümdarlar, siz kullarsınız, kölelersiniz; asıl mülk sahibi, en güzel şekilde zuhur etti; her şeyden haberdar olan, daima tedbir ve tasarrufta bulunan, kendi zâtına çağırmadadır sizi» diye hitap etmede, «Elvâh» ta, «Din hukukunu bilenlerin şüpheleri, irfan sahibi olanların işaretleri, emir sahiplerinin kuv-

veti, sizi parlak yüzlerden, en büyük doğruluktan (Bahâîlikten) men'etmesin demededir; krallardan, hükümdarlardan kendisine inanacak birinin çıkmayacağını, şüphe yok ki o da biliyordu; fakat bu hitapların, halka büyük bir tesiri olacağını da bildiğinden bu yolu tutmuştu Bahâ.

Burada, gerek Bâb'ın, gerek Bahâ'nın kurduğu dinde, kıyâmetten, âhiretten bahsedilmediğini de söyleyelim. Onlarca kıyâmet, bir peygamberden sonra gelen diğer peygamberin zuhurudur. Meselâ İsa, dinini yaymaya başlayınca Mûsâ peygambere uyanların kıyâmeti kopmuştur. Son kıyâmet de Bâb'ın ve Bahâ'nın zuhurudur. Bu zuhurla Hz. Muhammed'e uyanların kıyâmeti kopmuş, zuhûr sûru üfürülmüş, onlara uyanlar, sırattan geçip cennete girmişler, uymayanlar cehenneme atılmışlardır («Muhâkeme ve berresi» de, I. cildin 96 - 122. sahifelere bakınız).

Soru 62 : Türkiye'de ve başka ülkelerde Bahâîlerin durumları nedir?

Güney doğuda azınlık olarak Bahâîlerin bulunduğunu biliyoruz. 1945, 1955; 1959 ve 1961 de İstanbul, Adana ve Ankara'da tâkıybâta uğrayan Bahâîler hakkında İstanbul ve Ankara üniversitesi, Ankara İlâhiyat fakültesi profesör ve doçentlerinin verdikleri bilirkişi raporları, bu topluluğun, bâtıl olmakla beraber bir dine sâlik olduğu hakkındadır; toplumu bölüşü bakımından bu raporlarda bir inceleme yoktur (Dr. N. Özçuka: Bahâî Dîni; Ankara - 1967, s. 66 - 73. Bu eserde, Bahâîlik hakkında yazılan makaleler, verilen hükümler hakkında da, taraf güdülmek şartiyle, epeyce bilgi verilmiş ve Bahâîlik, ne kadar mümkünse o kadar savunulmuştur; s. 73 - 124). Anlaşılıyor ki Türkiye'de Bahâîler vardır; ancak Bâtınîlerin taktiğini

bunlar da benimsemişler, halkın büyük, bilgin, derin saydığı kişileri kendilerinden göstermeyi, sayılarını, olduklarından çok fazla göstermeyi âdet edinmişlerdir.

Bahâîler, mâbetlerine «Maşırk'ul-Ezkâr - Amşların doğusu» derler. Türkistan'da Aşkâbad'da, Amerika'da Şikago'da, Oganda eyâletinde, Avustralya'da Sudney şehrinde, Almanya'da Frankfurt'ta birer mâbet yaptırmışlardır. Kendi rivâyetlerine göre dünyada, iki binden fazla rûhânî merkezleri vardır. Bahâîler, kuvvetli bir propagandaya girişmişlerdir; kıtalar arasında konferanslar vermekte, jübileler tertiplemektedirler.

Soru 63 : Kaadıyânîlik nedir; bunun hakkında bilgi verir misiniz?

Bu dini, XIX. yüzyılda Pençap'ta, Kaadıyan şehrinde doğan Mîrzâ Gulâm-ı Ahmed-i Kaadıyan kurmuştur. Bu adam, Hz. Peygamber'in, «Gerçekten de Allah, her yüzyılın başında, bu ümmete, dinini yenileyen birisini gönderir» meâlindeki hadisine (Câmi'us-Sagıyr; I, s. 62) dayanarak müceddid olduğunu iddiadan sonra, «Mesîh-ül-mev'ûd» ve «Mehdiyy'ül-ma'hûd», yâni va'dedilen Mesîh ve geleceği müjdelenen Mehdî olduğunu ilân etmiş, derken daha da ileriye giderek kendisine, «Hâtem'yl-Mürselîn», şerîat sâhibi peygamberlerin sonuncusu demekten çekinmemiştir.

Bu adama göre Îsâ ölmemiş, Hindistan'a gitmiş, Keşmir'de dinini yaymış, yüz yirmi yaşında orada ölmüştür. Mezarı malûmdur ve başka bir peygamberin mezarı sanılarak ziyaret edilmektedir.

Kendisi, hem Îsâ'nın zuhurudur, hem Mehdî'dir, hem peygamberdir, hem de şeriat sahibi peygamberlerin sonuncusudur. İnananlara göre, bir çok olayları, olmadan

söylemesi, onun mûcizelerindendir. Hattâ bu mûcizelerin biri, bir zatın ölümünü önceden haber vermesi, sonradan onun öldürülmesidir ki bu olayda Ahmed-i Kaadıyan da biraz hırpalanmış, öldürenleri kışkırttı zannıyle hapsedilmiştir.

Ahmed-i Kaadıyân'ın kurduğu dinde savaş yoktur; düşmana dostça karşı durmak, onu bilgiyle, öğütle yola getirmek vardır. İngilizlere olağanüstü bir sempati besler; onların Hindistan'dan çekilmemelerini ister; hattâ bunu, Allah'ın takdiri olarak kabul eder. «Berâhîn'ül-Ahmediyye, Hamâmet'ül-Büşrâ, Sırr'ul-Hilâfe, Et-Teblıyg, Mevâhib'ür-Rahmân» ve aleyhinde verilen fetvâlara, yazılan yazılara reddiyye olarak yazdığı «Nûr'ul-Hakk» gibi arapça ve birkaç da İngilizce eseri vardır.

Ölmeden önce, kendisine uyanlar tarafından kurulan «Encümen-i Ahmediyye» yi teblıyga memur etmiş, 1908 de ölmüştür. Encümen, Nûrüddîn adlı birisini reis seçmiş, onun da 1914 te ölümü üzerine mezhep ikiye ayrılmıştır. Kaadıyânîlerin bir kısmı, Gulâm-ı Ahmed'in oğlu Beşîrüddîn'e uymuşlar, bir kısmıysa Muhammed Alî adlı birisini reis tanımışlardır. Birinci fırkaya Kaadiyânîler, ikincisine Lahur Ahmedîleri denmiştir. Muhammed Alî, Gulâm-ı Ahmed'i, Müslümanlığın müceddidi tanımakta, peygamber olarak kabûl etmemektedir. Birinci fırka, Nijerya'da, Kenya kolonisinde, Cava ve Sumatra'da, ikinci fırka Lohur'da teşkilâtlanmıştır. Bu ikinci fırkanın, Lahur'da bir câmileri de vardır. Muhammed Alî, Kur'an'ı İngilizceye çevirmişse de bu çeviride, İslâm dininin esaslarına uymayan yirmiyi aşkın tasarruf vardır.

Bu uydurma dinde de yabancı parmağının oluşu, Gulâm-ı Ahmed'in, İngilizlerin Hindistan'ı terketmemeleri hakkındaki propagandası, İngilizlerin, onu ve ona uyanları tutmaları, halifesinin, murâkaba yoluyla Ahmed'le gö-

rüşüp, İngilizlerin Hindistan'dan çıkmayacaklarını ve bunun, Allah'ın takdiri bulunduğunu söylemesi, Hindistan'dan el çektikleri zaman da, şimdilik takdir değişti; fakat gene gelecekler tarzında bir yorumla propagandayı yürütmesi, hepsinden üstün olarak ta İslâmda bir bölük daha meydana çıkararak dini ve bu dine uyanları bölmeyi, birbirine düşman bölüklere bir bölük daha katmayı başarmaları, en büyük ve inkâr edilmez bir burhandır.

Soru 64 : Hz. Muhammed son peygamber değil midir; peygamberlik onunla bitmemiş midir? Müslüman olduklarını da iddia eden bu adamlar, nasıl oluyor da din kuruyorlar?

Kur'ân-ı Mecîd'in XXXIII. sûresinin 40. âyetinde, «Muhammed, sizden birisinin babası değildir ve fakat Allah'ın rasûlüdür ve peygamberlerin sonuncusu ve Allah her şeyi bilendir» denmektedir. Hz. Peygamber de, «Ben, peygamberler arasında, bir ev yapan kişiye benzerim; evi tamamlamış, güzel bir tarzda yapmıştır; ancak bir kerpicin yeri kalmıştır. Kim oraya gelir, onu görürse, ne güzel olmuş, ama şu kerpicin yeri boş der. İşte ben o kerpiç konmamış yeri doldurdum; peygamberlik benimle sona erdi» buyurmuştur (Buhârî ve Müslim'de de bu hadis vardır; Mecma'ul-Beyân, VIII, s. 362).

Âyette ve hadiste «peygamberler» sözü, «nebiyyîn, enbiyâ' - haber getirenler» diye geçmektedir. Peygamberliklerini iddiâ edenler, bu söze dayanıp bu oyuna girişiyorlar; rasûllerin, yâni şeriat sahibi peygamberlerin sonuncusu denmedi; Hz. Muhammed, peygamberlerin sonuncusudur, rasûllerin değil diyorlar. Oysa ki, meselâ «bilginler» sözü, «insanlar»ın bir cüz'ünü bildirir; bilginler, insanlara

dâhildir. İnsanların sonuncusu dense bilginlerin de sonuncusu denmiş olur. Nebî sözü umûmîdir; nebîlerin bir kısmı, şerîat sahibidir; nebîlerin sonuncusu denince, rasûller de buna dahildir; çünkü her rasûl, nebîdir; fakat her nebî rasûl değildir. Bunda, İslâm sınırlarını aşmayan her mezhep ehli, öbür mezhebe bâtıl dese bile, ittifak etmiştir. Sonra âyette, «Nebîlerin sonuncusu» meâlindeki söz «Hâtem' en-Nebiyyîn» diye geçer. «Hâtem» sözü, üstünle, yâni «hâtem» tarzında okunursa, yüzük taşı ve yüzük anlamını verir. Esreyle «hâtim» okunursa, bir şeyi sona erdiren, sonuncu anlamına gelir. Bunlar, birinci anlamı alıyorlar; oysa ki, bu anlamda da, peygamberlik ve peygamberler, bir yüzüğe, yüzük taşına benzetilirse, yüzük, taşla tamamlanır; yüzüğe bir taş daha takılmaz; yüzük üstüne yüzükse hiç takılmaz. Hâsılı, iki okunuşta da Hz. Muhammed'le peygamberliğin son bulduğu anlaşılır.

İnanan kişi, böyle bir dâvaya kalkışamaz; hattâ böyle bir dâvaya yanaşmaz bile. Her bakımdan da bu adamların çoğu, belki de hepsi, inanmamış kişilerdir; menfaatleri için her şeyi yapacak huydadır bunlar ve sömürgenlere âlet olmuşlardır. Bazıları da delidir; zaman zaman Bâb gibi zoru görünce akılları başlarına gelir gibi olur; dâvalarından vaz geçerler; zora düşmedikçe hayallerine, yahut telkıynlere kapılırlar.

İKİNCİ BÖLÜM

ESMÂ YOLUNDAKİ TARÎKATLER

I

TARİKATLE MEZHEBİN FARKI, ESMA YOLU: KAADİRİLİK - RIFÂİLİK - BEDEVİLİK - DESÛKIYLİK - EKBERÎ, YESEVÎ, KÜBREVİ, ŞÂZİLİ, SA'Dİ TARİKATLERİ VE KOLLARI

Soru 65 : Tarikat ne demektir; mezheple farkı nedir?

Bu Arapça söz, yol anlamına gelir. «Mezheb» de, önceden anlattığımız gibi gidilen, tutulan yol demektir. Tarîkatle mezhebin farkı şudur:

Mezhep, itikatta, yâni inançta, amelde, yâni ibadetlerde, muâmelâtta, din emirlerine uyulmadığı takdirde mükellefin uğrayacağı cezalarda, başta kitap, yâni Kur'an, sünnet, yâni hadis olmak üzere re'y ve kıyâsı, yahut aklı da bunlara katarak tutulan yoldur. Müctehidin, yâni bu esaslara dayanarak bir hükme varan kişinin kurduğu usûl ve fürû'u ihtiva eden bu gidilecek, tutulacak yola «mezhep» denir.

Tarîkate gelince: Usûl, yâni dînî inanç, fürû', yâni

amel ve muamelât hakkında ayrı bir sisteme sahip değildir. Tarîkat, kulu Tanrıya ulaştıran, zevk, neşe, irfan, aşk ve cezbe yoludur. Bu yolu tutan kişi, sûfîlere göre, varlığını Tanrıya verir; her şeyde onun kudret ve hikmetini görür; tuttuğu yola göre kendi fânî varlığını ve bütün fânî varlıkları, gerçek var olan Tanrı'da yok eder; onun varlığıyla var olduğunu bilir; bilişi, görüş, görüşü de oluş haline gelir. En kısa bir anlatışla mezhep, ilim yoludur, tarîkatse irfan yolu.

Tarîkatin esası tasavvuftur. «100 soruda tasavvuf» kitabımızda, tasavvufun, İslâm'da olup olmadığını, kaynaklarını, bünyeleşmesini, tarihî seyrini, sülûkü ve sülûk esaslarını, yakıyn derecelerini yeterince anlatmıştık; burada onları tekrar etmeyecek, dileyenlere, o kitabı okumalarını söyleyeceğiz.

Ebû-Hâşim-i Kûfî'ye nisbet edilen Hâşimiyye, Cüneyd'e, Sehl'e, diğerlerine nisbet edilen Cüneydiyye, Sehliyye, Tayfûriyye (Bâyezîdiyye), Hafîfiyye, Muhâsibiyye gibi yalnız adlarını duyduğumuz, kendilerine nisbet edilenlerin hâl tercemelerini bildiğimiz tarîkatlerin özelliklerini bilemiyoruz. Bunların müntesipleri, çok zaman önce kalmamış olduğu gibi belki de bunlar, sonraki anlamda tam tarîkat de değildi. Nisbet edildikleri kişilerin çevrelerinde toplananlara, onlara uyanlara bu adlar verilmişti.

Soru 66 : Tam tarîkat sözüyle neyi kastediyorsunuz?

Tam tarîkatte pîr, yâni o tarikatin kurucusu, yahut kurucusu olduğu kabul edilen birisi vardır. Hilâfet silsilesi ona ulaşan halifeler, halifelerin irşâda mezun ettiği şeyhler ve bu şeyhlere intisap etmiş müridler mevcuttur.

Tarikatin âstâne denilen pîr makamı (Pîrin yattığı tekke), hânkaah denen büyük tekkeleri, makam bakımından ondan aşağı sayılan dergâhları, yâni toplantı ve zikir yerleri, konup göçenleri konuklamak üzere kurulmuş zâviyeleri, mensuplarının özel bir giyimi (tâcı, hırkası, kemeri v.s.), muayyen zikir tarzı, zikredilen muayyen tanrı adları, kendisine göre teşkilâtı, âdâb ve erkânı, müridler arasında, şeyhe doğru, nakıyb, meydancı gibi dereceleri, ayrıca tekkede kahveci, ferrâş (süpürgeci), türbedar, çerağcı, aşçı gibi muayyen hizmetleri gören dervişler, bunların yardımcıları v.s. vardır. Âstâne ve zâviye de dahil, tarîkat ehlinin toplantı yerlerini, buralarda hizmet edenlerin geçimini sağlayan vakıflar mevcuttur; böylece tarîkatler, âdeta hükümet içinde, evkafın ayrı bir istihlâk kolu olmuştur.

Buna karşılık, gene «100 soruda tasavvuf» ta belirttiğimiz gibi zikri esas kabul etmeyen, tekke kurmayı, vakfa dayanmayı kabul etmeyen, giyim - kuşam özelliğiyle halktan ayrılmayan, çalışmayı, geniş anlamiyle aralarında yardımlaşmayı temel sayan, Tanrıya aşk ve cezbeyle ulaşılacağına inanan, tören vesaireyi reddeden, böylece tasavvuf içinde tasavvufa karşı olan, kendilerini «Şuttâr - şakraklar» ve Melâmet ehli sayıp tasavvuf ehlinden ayrılan bir zümre de vardır ki bunları ayrıca mütalâa etmek zorundayız.

Soru 67 : Kaç tarîkat vardır?

Sayısını Allah bilir; hattâ biz sayarken de birkaç tarikat daha çıkabilir. Sûfîler arasında, aslî tarikatler on ikidir diye bir söz döner durur; fakat ne vakit ve kimin tarafından söylendiği bilinmeyen, ancak on iki imam do-

layısiyle bu sayının tercih edildiğinde şüphe olmayan bu söze karşılık bir de, «Allah'a varan yollar, halkın solukları sayısıncadır» sözü vardır ki bizce, tarikatlerin ve tarikat şubelerinin sayılarına nazaran bu söz, daha doğrudur.

On iki tarikat kabul edenlere göre temel tarikatler şunlardır:

Kaadirî, Rıfâî, Bedevî, Desûkıy, Sa'dî, Şâzilî, Halvetî, Mevlevî, Bektâşî, Bayrâmî, Celvetî, Nakşbendî.

Fakat bunlardan Bayrâmîlik, Halvetîlikten ayrılmadır; Celvetî de Bayrâmîliğin bir koludur. Oniki tarikati başka türlü sıralayanlar da vardır; bu bakımdan bu sayı, gerçeğin ifadesi olamaz. «Tibyânu Vesâil'il-Hakaaık fî Beyânı Selâsil'it-Tarâık» ta tarikatler ve şubeleri, tam yüz yetmiş dört tanedir; fakat bunların içinde, İran'daki Zehebiyye, Hâksâriyye, Ni'metiyye gibi tarikatlerle Bektâşîler tarafından temsil edilip ortadan kalkan Abdâller, Hayderiyye, Câmiyye gibi tarikatler ve bugün Yezîdî mezhebi, hattâ dini haline dönmüş olan Adaviyye tarikati yoktur.

Esasen bu çeşit bir tasnif de tamamiyle yanlıştır. Tarikat demiyelim de, Tasavvuf'ta bünyeleşen esası, yukarıda söylediğimiz bakımdan sınıflandırmak gerektir:

I. Tekke, ayrı giyim - kuşam, tören, vakıftan geçim gibi şeyleri, halktan, bunlarla ayrılmayı kabul edenler, Tanrıya, zâhitlik ve riyâzatla, yâni az yemek, az içmek, az uyumak, boyuna ibadet etmekle ve zikirle, yâni Tanrı adlarını muayyen sayıda, yahut sayısız anmakla ulaşılacağına inananlar. Bunların yoluna «Esmâ yolu», tarikatlerine «Sûfî tarikatleri» denir.

II. Halktan hiç bir suretle ayrılmamayı kabul eden, vakıfla geçimi reddeden, Tanrıya riyâzatla ve zikirle değil,

aşk ve cezbeyle ulaşılacağına inananlar. Bunların yollarına da «Müsemmâ yolu» denir.

Esmâ, Tanrı adları, müsemmâ, o adlara sahip olan, yâni Allah anlamına gelir. Bu bakımdan ikinci yolu tutanlar, esmâcıların son vardıkları durak, bizim, sülûke ilk başladığımız duraktır derler.

Tasavvuf hakkında eser yazanlar, hâl erbabını üç kısma ayırmışlardır:

1) Ahyâr - Hayırlılar. Bunlar şerîate uyanlar, tarîkate girmeyenlerdir.

2) Ebrâr - Özü, sözü doğru olanlar. Bunlar zikir ve riyâzatla Tanrıya ulaşmaya çalışan sûfîlerdir.

3) Şuttâr - Şakraklar. Bunlar, zikir yerine aşk ve cezbeyi kabul eden Melâmet ehlidir.

Melâmeti tasavvuftan üstün ve Melâmet ehlini sûfîlerden ileri sayanlar, birinci yoldan Tanrıya ulaşanların az olduğunu, ikinci yolun da mücahede yolu olmakla beraber esmâ dolayısiyle insanı hayallere sürükleyebileceğini, üçüncü yolun, en sağlam ve kolay bir yol bulunduğunu söylemişlerdir. Bunlara karşılık tasavvuf yolunu ve sûfîleri üstün tutanlar, melâmet ehlinin, ileride bahsedeceğimiz gibi, halktan ayrılmamayı, hattâ halkın kınamasını gözetmeyi şiâr edindiğinden, bunların gözlerinden halkın silinmediğini, bu çeşit kayıtlarda kaldıklarını, bu bakımdan da sûfîlerin, bunlardan üstün olduğunu belirtmişlerdir.

Soru 68 : Esmâ yolu dediğiniz yoldaki tarikatler, hangileridir?

Bunları, kısaca, fakat birer birer sayalım ve anlatmaya uğraşalım:

§ Kaadiriyye.

Esmâcılar tarafından «Bâz'ullah - Allah doğanı» «Bâz'ül-Eşheb - Kır doğan kuşu» ve «Gavs'ul-A'zam - acizda kalanlara en büyük yardımcı» gibi lâkaplarla anılan ve dört büyük kutuptan biri sayılan Abdülkaadir-i Giylânî'ye mensup bir tarikattir. Abdülkaadir Hazer denizinin cenubunda, Giylân eyâletinin Nıyf köyünde, 470 te doğmuştur (1077 - 1078). Babasının adı Muhammed, onun babasının adı da Cengî-dûst'tur (İslâm Ansiklopedisinde, Muhyiddîn Ebû-Muhammed b. Sâlih Zengi-dûst, Cüz. 1, İst. 1941, s. 80).

Muhyiddîn Abdülkaadir'in seyyid, yâni Hz. Peygamber'in soyundan olduğu rivâyet edilmişse de kendisi ve oğulları böyle bir iddiada bulunmamışlardır. Bu seyyidlik dâvası, torunu Kadı Ebû-Sâlih Nasr b. Abdülkaadir tarafından ortaya atılmış, fakat o da dâvasına bir delil gösterememiştir. Bu zât, Abdülkaadir'in, İmâm Hasan neslinden Abdullah b. Muhammed b. Yahyâ b. Muhammed soyundan olduğunu söylemişse de Abdullah, Hicaz'dan dışarı çıkmamış olduğu gibi Abdülkaadir'in atası Cengî-dûst'un adı da kendisinin arap olmadığını göstermektedir (Nessâbe Cemâlüddîn Ahmed b. Alî b. Huseyn b. Muhennâ: Umdet'ul-Tâlib fî Ensâbı Ali Ebî Tâlib; Necef'ül-Eşref-1337 H. 1918, s. 117 - 118).

Abdülkaadir, Bağdad'a göçmüş, orada okumuş, rivâyete göre Ebû-Hanîfe'nin türbedarlığında bulunmuş, Ebü'l -Hayr Muhammed b. Debbâs'a (ölm. 525 H. 1131) intisap etmiş, Hanbelî fakıyhi ve sûfî Ebû-Sa'd Mübârek-i Muharrımî (yahut Mahzûmî) den irşâda mezun olmuş, 561 Rabîulâhırının sekizinci cumartesi gecesi, yahut 562 Rabîulâhırının dokuzuncu gecesi (1166 - 1167) Bağdad'da vefat etmiş, tekkesine gömülmüştür.

Abdülkaadir'in, «Gunye li tâlib'il-Hakk, El-Feth'ur-

Rabbânî, Hızbu Beşâir'il-Hayrât, Celâl'ül-Hatîr, Fuyûzât..» gibi risaleleri vardır; bunların çoğu, vaazlarını ihtivâ eder. Ayrıca Abdülkaadir'e, Allah'a sorular sorup «Yâ Gavs'el-A'zam» diye cevaplar almasından ve bunları yazmasından meydana gelmiş, âdetâ vahye mazhar olduğunu iddia eden bir garip risale de nisbet edilmektedir ki bu risalenin şerhleri de vardır. Abdülkaadir'in, «Ben Giylânlıyım, adım Muhyiddin; bayraklarım, dağların tepelerine dikilmiştir. Hasan soyundanım; ayaklarım, erlerin boyunlarındadır», yahut, «Mürîdim, hoş ol, aşka düş, aşkın sözler söyle; teganni et; dilediğini yap, benim adım yücedir» meâlinde Arapça şiirleri vardır ki bunların çoğunun, hele ilkinin, ona isnat olduğu meydandadır (*). Muhyî mahlasıyle söylediği farsça şiirlerden meydaan gelen bir divan da ona atfedilmekteyse de, bu da şüphelidir. Abdülkaadir, «Gunye» sinde, mezheplerden bahsederken Şîa'nın şiddetle aleyhinde bulunur. Bundan da anlaşıhyor ki Abdülkaadir, Hanbelî mezhebindendir; esâsen İbni Teymiyye'nin onu tutması da buna delildir.

Abdülkaadir'e, sonradan birçok kerâmetler atfedilmiştir. Yâfi'î, onun, pişmiş ve yenmekte olan bir tavuğu diriltiğini, Şa'rânî, Hızır'la görüştüğünü, bir yıl Medâin harabelerinde içmeden, bir yıl da yemek yemeden yaşadığını ve daha birçok kerametlerini nakleder. «Tefrîh'ul-hâtır fî tercemeti Abdilkaadir» gibi kitaplarda da birçok kerametleri yer alır. Meselâ kendisine hizmet eden birisi ölünce Abdülkaadir, ölüm meleğine, onun rûhunun verilmesini buyurmuş, Tanrı emriyle aldığını söyleyen meleğe de kızınca fırlayıp göğe çıkmış, Azrâil'in, o gün aldığı ruhları doldurduğu zembili çekip almış, içinde ne kadar ruh

---

(*) Mürîdî him ve tıb veştah ve gannî
ve if'al mâ teşâ' fe'l-ismi âlî

varsa hepsini dağıtmış, onlar da gidip cesetlerine girmişler, o gün ölenlerin hepsi dirilmiş. Bir gün de vaazederken, «Şu ayağım, bütün Allah velîlerinin boynunda» demiş, bunu duyan erenler tasdıyk etmişler, hattâ Hakkâride Adiyy b. Müsâfir, Ümmüubeyde'de Şeyh Raslan ve daha birçok yerlerde bulunan erenler bu sesi duymuşlar, başlarını eğmişler (El-Gadîr, XI, s. 170 - 174).

Kaadıriyye tarikati, kendisinden sonra Esediyye, İseviyye, Ekberiyye, Yâfi'iyye, Eşrefiyye, Hilâliyye, İsmâîliyye (Rûmiyye), Garîbiyye, Hâlisiyye kollarına ayrılmıştır.

Esediyye kolunun özelliğini bilmiyoruz. İseviyye'yi kuran bir papazmış. Bu papaz, geçim için kendisini Abdülkadir'in halifesi tanıtmış; başına bir sürü halk toplamış. Fakat hâlâ Hristiyan dinindeymiş. Bir gün müridleriyle bir su kıyısına gelmiş. Müridleri, destûr deyip suya ayak basmışlar; ayakları bile ıslanmadan öbür yakaya geçmişler. Papaz, şimdiyedek inanmamıştım; fakat senin dininin gerçek olduğunu şimdi anladım, beni utandırma demiş; Müslüman olup Abdülkadir'e dayanmış; o da, müridleri gibi geçmiş. Fakat geçince işi anlatmış; isterseniz demiş, beni bırakın, kendinize bir mürşid arayın. Müridler, sen Hristiyanken bizi bu dereceye ulaştırdın; şimdiyse Müslüman oldun; seni bırakır mıyız demişler. Papaz, İsâ adını almış; bu kola da İseviyye denmiş. «Tibyan» bu koldan bahsetmiyor.

Ekberiyye kolu, İbn Arabî'ye bağlıdır. İbn Arabî, «Fühûhât»ında, Abdülkadir'i över. Yâfi'iyye, Abdülkadir hakkında, «Hulâsat'ül-mefâhir fî manâkıb'ış-Şeyh Abdülkaadir» adlı bir eser yazan ve ondan 194 yıl sonra vefat eden Abdullâh-ı Yâfi'î'ye (755 H. 1354) mensuptur. Garîbullah Muhammed adlı bir Hintlinin kurduğu Garîbiyye kolu, Hindistan'da yaygındır.

Türkiye'de Kaadiriliği, 874 de (1469) Iznık'ta ölen, «Müzekkî'n-Nüfûs» ve Divan sahibi şair Eşref-zâde Abdullah-ı Rûmî (Eşrefoğlu) yaymıştır. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin damadı olan bu zat, Hama'ya gidip Huseyn Hamevîye intisap etmiş, hilâfet alıp Anadolu'ya dönmüş, Kaadiriliğin Eşrefiyye kolunu kurmuştur.

İsmâiliyye, yahut Rûmiyye denen kol, Tosya köylerinden birinde doğan, Bağdad'a gidip Kaadirîliğe giren, Türkiye'ye dönünce, Anadolu ve Rumeli'de kırk kadar Kaadirî tekkesi açan, İstanbul'da Tophane sırtındaki Kaadirî-hâneyi yaptıran, Sultan Ahmet camiinin açılış töreninde Kaadirî zikrini idare eden ve 1041 de (1631) vefat edip Kaadirî-hâneye defnedilen İsmâîl-i Rûmî tarafından kurulmuştur.

Hâlisiyye kolunu, 1212 de (1797) Kerkük'te doğan, 1275 te (1857) vefat eden şâir Abdürrahman Hâlis-i Tâlebânî kurmuştur.

Kaadirîliği Türkiye'de, Eşref1zâde'den sonra yayan İsmâîl-i Rûmî'dir. Kaadirîlik, bilhassa Rumeli'de Alevî bir neş'eye bürünmüştür. Kaadirîlerde de, Rıfâîler kadar olmamakla beraber, şiş saplamak, kızgın fırına girmek, ateşle oynamak gibi «burhan göstermek» denen acayip şeyler vardır.

Soru 69 : Kol ne demektir, nasıl kurulur?

Sûfîler, bu kollara «Şûbe» derler ve şûbeyi kuranıda ikinci pîr anlamına «Pîr-i Sânî» diye anarlar, «El-Muctehid fi't-Tarîka-tarikatte ictihâd sahibi» derler. Kol kurmak o kadar kolaydır ki. Söz gelimi, tacın üstü düğmesizdir; birisi bir düğme koyar; kol kurulur. Tacın üstüne daire şeklinde bir bez parçası diktirir; kol kurulur. Onun

üstüne birisi, bir küçük şekil ekler, yahut bir daire daha kor; kol kurulur. Üsküdar Rıfâî âsitanesi şeyhi, rahmetli Hüsnü Sarıer'e (Ceyhun), Edirne Rıfâî şeyhi Niyazi'nin, «âh âh âh» diye de zikrettirdiğini duymuş, söylemiştim; rahmetli, Allah Allah demişti; bu zat şûbe sahibi, müctehid. Samrım, müntesiplerine de «Âhiyye» denmişti.

Hâlis-i Tâlebânî, yedi adı (Lâ ilâhe illa'llah, Allah, hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kahhâr» ikiye indirmiş (Lâ ilâhe illa'llah, Allah), başka Kaadirî tekkelerinde kudüm çalınmazken, kendi tekkesinde çaldırmış, bu yüzden kol sâhibi olmuştur.

Abdülkaadir'e atfedilen arapça bir şiirde, «Rıfâîoğlu da böylece bendendir; benim yoluma sülûk etmiştir» meâlindeki bir beyit yüzünden Kaadirîler, Rıfâî tarikatini Kaadirîlerin bir kolu sayarlar; Rıfâîlerse Kaadiriliği, Rıfâîlikten ayrılmış bir kol tanırlar; işin bir de bu çeşit yarışması vardır.

Soru 70 : Rıfâîler hakkında bilgi verir misiniz?

500 (1106), yahut 512 de (1118) Basra köylüklerinden birinde doğan Ahmed b. Aliyy'ir-Rıfâî, dayısı Mansûr'a intisap etmiş, onun vefatından sonra Ümmüubeyde'de yerleşmiş, kendisine uyanlara Rıfâî, kurduğu yola Rıfâiyye denmiştir.

Rıfâî denmesinin sebebi, Rıfâa denen kabileden oluşu, yahut atalarından birinin adının Rıfâa bulunuşudur. Tarîkatine mensub olanlar, iki kere tutubluk makamını kazandığına inandıklarından kendisini, iki bayrak sahibi anlamına gelen «Ebü'l-Alemeyn» diye anarlar. Soyunun; İmâm Mûsâ'l-Kâzım'a ulaştığı rivâyet edilmiştir. Hicrî 555 te hacca gittiği, Medine-i Münevvere'de, Hz. Peygamber'i ziyaret

ettiği zaman, «Uzaktayken ruhumu gönderirdim; huzurunda yeri öperdi benim için; şimdi bedenimle geldim; elini uzat da dudaklarım da payını alsın» meâlinde iki beyit okuduğu, bunun üzerine kabr-i seâdetten, Hz. Peygamberin sağ elinin uzandığı, Rıfâî'nin öptüğü, bunu, aralarında Abdülkaadir-i Giylânî'nin de bulunduğu bir çok kişinin gördüğü, kendisine atfedilen kerametlerdendir; hattâ bu yüzden Rıfâîler, orada bulunanlarla beraber Abdülkadir'in de bu keramet üzerine Ahmed'ür-Rıfâî'ye uyduğunu söylerler ve Kaadirî tarikatinin, Rıfâiyye kollarından olduğunu bildirirler. Seyyid Ahmed'ür-Rıfâî, esmâcıların «Aktâb-ı erbaa» dedikleri ve kutb saydıkları dört tarikat kurucusundan biridir.

«Sırr'ül-masûn, E'n-Nizâm'ül-hâss, Divan» gibi eserlerinin olduğu, sözlerinin, vaazlarının, «Hikem'ür-Rıfâiyye, Rahîk'ul-Kevser» adlı kitaplarda toplandığı söylenir. 578 cumâdelûlasının yirmi ikinci günü Ümmüubeyde'de vefât etmiştir (1182).

Rıfâîler, Ahmed'ür-Rıfâî'den hemen sonra, ateşle oynamak, ateşte kızdırılmış yassı ve ince ucu olan demir şişlerin yassı yerlerini yalamak (bunlara gül denir), vücutlarının bazı yerlerine, meselâ omuzboşluklarına, yanaklarına şiş saplamak, ateşte kızdırılmış saçtan yapılmış serpuşu başlarına giymek, kılıcın keskin yerine basmak, yılan ve akreplerle oynamak gibi «burhan-kesin delil» dedikleri tuhaf âdetleri, «Yâ Selâm» adını zikrederken icra etmek, bunların özelliklerindendir. Ahmed'ür-Rufâî''nin cinleri, yırtıcı ve zehirli hayvanları teshir ettiğine inanırlar. Bu yüzden de şeriatçılar bunları hoş görmedikleri gibi Melâmet erbâbı da bunları, hiç bir şeye yaramaz birer oyun olarak nitelemişlerdir. Nitekim Mevlânâ, Konya'ya, Seydî Tacüddin b. Seydi Ahmed'ür-Rifâî ile gelen, ateşe giren, kızgın demiri yalayan, yılan yiyen, kaynar yağla abdest

alan (!), kamçıdan kan damlatan Rıfâîleri seyretmek için Karatay'ın medresesine izinsiz giden zevcesine darılmış, onların da bu hareketlerini hoş görmemiştir. Bunu anlatan Eflâkî, Peygamberlerin uğradıkların derdin, vahyin gelmemesi, erenlerin uğradıkları musibetin de, kendilerinden keramet zâhir olmasıdır dendiğini de nakleder (Manâkıb 'ül-Ârifîn; Tahsin Yazıcı'nın tashihleri ve hâşiyeleriyle; Ankara; Türk Tarih Kurumu yayın. 1961, c. II, s. 715-717). Gene Eflâkî'den ve İbni Batûta'dan anlıyoruz ki o zamanlar, Anadolu'da Rıfâîler vardır ve bunlara «Ahmedîler» denmektedir (aynı, s. 915).

Rıfâî tarikatinin, Harîriyye, Keyyâliyye, Sayyâdiyye, Aziziyye, Âhiyye... gibi on üç kolu vardır.

Rıfâîlik, Anadolu'ya yayılır yayılmaz, Fütüvvet ehlinin tesiri altına girmiş, Fütüvvet erkâniyle yoğrulmuştur (A. Gölpınarlı: İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları: İst. Üniv. İktisat Fak. Mec. 11. cilt, Ekim 1949 - Temmuz 1950; sayı: 1 - 4. Bu makalemizin bilhassa 70 - 72. s. lerine b.). Rumeli'deyse Rıfâîlik, Bektâşîliğin tesiri altında kalmış, onlar da Bektâşîler gibi içkili, sazlı mahabbet meclisleri kurmaya başlamışlardır. Bu yüzden tarikatçılar arasında, «Her Rıfâî şeyhinin tacı altından bir Bektâşî fahri (tacı) çıkar» sözü, bir atasözü halinde söylenirdi. Biz, son zamanlarda, Çenberlitaştaki Kara Baba Rıfâî dergâhı şeyhi Mehmed'in, Merdivenköyü Bektâşî dergâhı şeyhi Mehmet Ali Hilmî dede babaya intisap ettiğini, Üsküdarda Sandıkçı Şeyhi Haydar'ın da Seyyid Abdülkaadir-i Belhî'ye intisap etmiş bir Hamzavî eri olduğunu biliyoruz.

Soru 71 : Aktâb-ı Erbaa'nın öbür ikisi kimlerdir?

Ahmed'ül-Bedevî ve İbrahîm'üd-Desûki'dir.

Ahmed'ül-Bedevî, Bedeviyye tarikatinin pîridir. 596 da (1199) Fas'ta doğmuştur. Hz. Peygamber'in soyundan geldiği rivâyet edilir. Yüzüne iki örtü örttüğünden iki peçeli anlamına «Zü'l-Lisâmeyn» lâkabı verilmiştir. Cesur atlı anlamına «Attâb», kızgın anlamına «Gazbân» ve erlerin, yiğitlerin babası anlamına «Ebü'l-Fityân» da lâkaplarındandır. Bu son lâkabın da, iyi binici olduğundan verildiği söylenirse de «Fityan» fetâlar, fütüvvet mensupları demek olduğundan bizce, fütüvvetle ilgisi yüzünden verilmiş olması, daha kuvvetli bir ihtimaldir.

Tahsilden sonra kendisini riyâzata veren, kimseyle konuşmayan Ahmed'ül-Bedevî, Irak'a gitmiş, Abdülkadirle Rıfâî'nin kabirlerini ziyaret etmiş, sonra Mısır'ın Tanta (Tandita) şehrine yerleşmiş, 675 Rebiülevvelinin on ikinci günü (1276) orada vefat etmiştir.

Oturduğu evin damına çıkar, hareketsiz bir halde gözlerini güneşe diker, gözleri kan çanağına dönünceyedek dururdu. Bu arada nâralar atardı. Müridleri de çok defa damlarda toplandıklarından, damda oturanlar anlamında «Sutûhiyye» diye de anılmışlardı.

Kendisinden, Evrâd, Salâvat, Vâsâyâ gibi eserler kalmıştır. Şenâviyye, Kabûliyye, Halebiyye, Beyûmiyye, Merzûkıyye, Sutûhiyye, Alvâniyye kollarına ayrılan bu tarikat, daha ziyade Mısır civarında yayılmıştır. Anadolu'da Bedevî tarikati mensuplarının bulunmadığını, İstanbul'da ise yalnız sekiz Bedevî tekkesi bulunduğunu kaydedelim.

İbrahim Burhânüddîn-i Dusûkıy, Mısır'ın Dusuk kasabasında 636 da (1233) doğmuştur. Seyyid, yâni Hz. Peygamber soyundan olduğu rivâyet edilmiştir. Babası, Ebü'l-Feth b. Abd'ül-Ganaim'il--Vâsıtî'den Rıfâîliğe, sonradan Rıfâî ve Sühreverdî tarikatlerinden Şeyh Necmüddîn-i İsfahânî'ye intisap etmiş, ayrıca Şâzilî tarikatine de gir-

miştir ki bu yüzden kurduğu tarikatin, Şâziliyyeden bir şûbe olduğunu söyleyenler de olmuştur. **676** da (1277), yahut **692** de (1294) vefât etmiştir.

Şerbûniyye, Âşûriyye kolları bulunan bu tarikat Türkiye'de yayılmamıştır.

Soru 72 : Bunlardan başka ne gibi tarikatler vardır?

Yeseviyye, Kübreviyye, Medyeniyye, Ekberiyye, Sühreverdiyye, Şâziliyye, Sa'diyye, Halvetiyye, Nakşbendiyye tarikatleri, en önemli tarikatlerdir ve bunların hemen hepsi, esmâyı esas tutar. Bu tarikatlerden Medyeniyye, **590** da (1193 - 1194) vefât eden Endelüs'lü Ebû-Medyen Şuayb b. Huseyn'e mensuptur. Ekberiyye, **560** (1165) Endelüs'te, Mersiye şehrinde doğan, İşbilye'de tahsil eden, Şam, Bağdad, Mekke şehirlerini gezen, bir aralık Konya'ya da gelip Sadrüddin-i Kunavî'nin annesini alan, tekrar Şam'a varıp 638 de (1240), orada vefât eden ve Sâlihiyye denen yere gömülen meşhur sûfî Muhyiddîn ibni Arabî'ye nisbet edilir. İbni Arabî diye anılan Muhyiddîn Abdülkaadir, bir çok sûfî ile görüşmüştür. Nisbeti, Ebû-Medyen'edir (Nefehât terc. s. **605** - **607**).

İbni Arabî'nin birçok eseri vardır. En meşhurları «Fütûhatı Mekkiyye» ve «Füsûs'ül-Hikem» dir (Eserleri için Osman Yahyâ'nın büyük bir gayret ve titizlikle hazırladığı «Histoire et classification de L'oeuvre D'İbn Arabî» adlı iki ciltlik eserine b. Enstitut Française de Damas yayın. Damas - 1964).

Sûfîlerin hâl tercemelerinden ve tarikatlerden bahseden eserlerin çoğu İbn Arabî'yi, esmâcılardan göstermekte ve ona nisbet edilen Ekberiyye tarîkatini, Kaadiriyyenin şûbesi saymaktadır. Fakat o, Melâmet ehlini, peygam-

berlik mertebesinden sonra en yüksek mertebeye sâhip sayar; onları erenlerin en üstünü görür; hattâ Abdülkaadir-i Giylânî'yi bile bunlar arasında anar; Melâmet ehlini o kadar yüksek tutar ki, onların Allah katındaki dereceleri bilinse, hak onları Tanrı tanır der (A. Gölpınarli: Melâmîlik ve Melâmîler; s. 19 - 21).

Bu bakımdan İbni Arabî'ye uyanları, Melâmet ehlinden saymak daha doğrudur sanırız. Ancak, şunu da söyleyelim ki İbni Arabî, gerek «Fütûhât»ında, gerek «Fusûs»unda, gerek diğer eserlerinde, meselâ «Şeceret'ül-Kevn»inde, daha ziyade Bâtınî inançlarını, çeşitli yorumlarla ortaya koymuştur. Oğulluğu Sadrüddin'de de (673 H. 1274), bu inançları görmekteyiz (Mevlânâ Celâleddin; III. basım; s. 232 - 236).

632 de (1234) vefât eden Şihâbüddin Sühreverdî ise, gerçekten de çok yönlü bir zattır. «Avârif'ül-Maârif» de, tasavvufu Melâmetten üstün tutar; İmâmiyye mezhebini kabul etmiş olan ve Fütüvvet ehlince de muktedâ tanınan Abbâsî halifesi Nâsır li dîn'illah'ın elçiliğini yapmış, iki tane de Fütüvvet-Nâme yazmıştır (İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları; s. 13 - 14 ve 74 - 80).

Bu saydığımız kişilerin tarikatleri var mıydı; yoksa bunlara uyanlara Medyenî, Ekberî, Sühreverdî mi dendi? Bu hususta kesin bir söz söylemeye imkân yok.

Soru 73 : Yeseviyye tarikatinden bahseder misiniz? Heceyle yazdığı şiirlerle Türk halk edebiyatına ve bilhassa Yunus Emre'ye tesirlerinden bahsedenler var; bu hususta ne dersiniz?

Hâce Ahmed-i Yesevî, Türkistan'ın Yesi şehrinde doğ-

muştur. Buhârâ'ya gelmiş, Hâce Yûsuf-ı Hemedânî'ye (535 H. 1140) intisap etmiş, ondan hilâfet almıştır. Yûsuf-ı Hemedânî'nin dört halifesinden biri olan ve ilk iki halifeden sonra onun makamına geçen, sonra Yesi'ye dönüp tarikatini Türkler arasında yayan Ahmed-i Yesevî, 562 de (1166 - 1167) vefât etmiştir.

Yeseviyye, sıkı bir riyâzat ve zikre dayanan, tam Sünnî bir tarikattir. «Tasavvuf» kitabımızda bahsettiğimiz Zikr-i erre-testere zikri, bu yolun özel bir zikir tarzıdır. Bu yola «Tarık-ı Hâcegân» derler. Türkistan'da yayılan, şeyhlerine Bab, Baba, Ata ve Hâce diyen Hâcegân yolu, VIII. yüzyılda (XIV) Hâce Bahâüddin-i Nakşbend'den sonra «Nakşbendiyye» adını almıştır.

Hâce Ahmed-i Yesevî, Anadolu'da, ancak Bektâşî geleneği yayıldıktan, menkabeler, Uzun Firdevsî tarafından, «Vilâyet-Nâme-i Hacı Bektâş-ı Velî» adı altında toplanıp yazıldıktan sonra, IX. yüzyılda (XV) duyulmuştur (Vilâyet-Nâme; Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî» adlı eserimize b. İst. İnkılâp K. 1958; Önsöz, s. XXIV - XXV). Evliya Çelebi'nin, diğer kaynakların Ahmed-i Yesevî'den bahisleri de, ancak «Vilâyet-Nâme» ye dayanır («Yunus Emre ve Tasavvuf» adlı eserimize b. İst. Remzi K. 1961, s. 12, 39).

Hâce Ahmed-i Yesevî'nin, heceyle yazılmış şiirlerinden Yunus Emre'nin müteessir oluşuna gelince: bu, hayalden doğma bir şeydir ancak. Yunus, Ahmed-i Yesevî'nin adını bile anmaz. VIII - IX. yüzyıldan itibaren ele geçen cönklerin hiç birinde Ahmed-i Yesevî'nin bir tek şiiri bile yoktur. Kaldı ki Ahmed-i Yesevî'nin «Dîvân-ı Hikmet» adiyle basılan şiirleri arasına «Hâlis, Kul Süleyman, Üveysî, Yûsuf Şemsüddîn, Tâlibî, Hüveydâ, Meşreb, Şerîfî, Ubeydî, Garib, İtkaanî» gibi çağatayca yazan şâirlerin şiirleri, mahlâslariyle, karıştığı gibi «Kul Hâce Ahmed»

mahlasını taşıyan şiirler bile şüphelidir; çünkü bunlarda, Ahmed-i Yesevî'nin menkabelerinden bahsedilmekte, hattâ bir tanesinde, IX. asır (XV) başlarında öldürülen Nesîmî'nin bile adı geçmektedir; anlaşılıyor ki bü «Kul Hâce Ahmed», Ahmed Yesevî'den çok sonra yaşamış bir zattır (Yunus Emre ve Tasavvuf; s. 106 - 112).

Bektâşiler, Ahmed-i Yesevî'yi, Türkistan'daki şöhreti yüzünden ve Hacı Bektaş'ın Nişabur'dan Anadolu'ya gelişine bir mesnet bulmak için, Bâtınîye metodunca kendilerine mal etmişler, böylece adı Anadolu'da ve Bektaşiler arasında duyulmuş, sonradan bu gelenek, başka yazarlarca da bir gerçek sanılmıştır.

Soru 74 : Adını andığınız Kübreviyye tarikatini anlatır mısınız?

Şeyh Necmüddîn-i Kübrâ'ya nisbet edilen bir tarikattir. Necmüddin'in 540 ta (1145) doğduğu rivâyet edilmiştir. Hârezm'den yetişmiştir. Gençliğinde, her girdiği bahiste, karşısındakileri altettiğinden, kendisine, büyük kıyâmet anlamına «Tâmmet'ül-Kübrâ» denmiş, sonradan «Kübrâ» lâkabiyle anılmaya başlanmıştır. Tebriz'li ve Meczup Baba Ferec adlı bir zatın hizmetinde bulunmuş, İskenderiye'ye, Hemedan'a gitmiş, Hozistan'da İsmâîl-i Kasrî'den, Mısır'da Rûzbehân'dan faydalanmış, nihâyet Ammâr-ı Yâsır adlı bir şeyhe intisap etmiştir; bu zat, Sühreverdî halifelerindendir. Necmüddin, Mogolların Hârezm'i istilâsında, 618 de (1226) şehit olmuştur.

Mevlânâ' Celâlüddin'in babası Bahâüddin Muhammed Veled'in Necmüddin-i Kübrâ'ya, Şems'in de Necmüddin halifelerinden Baba Kemâl-i Cündî'ye mensup olduğunu söyleyenler varsa da bu hususta gerek Sultân'ul-Ulemâ ve

Mevlânâ'nın, gerek Şems'in bir sözü olmadığını söyleyelim.

Bu tarikate de birkaç kol atfedilmektedir. Bu tarikatin de özelliklerini bilemiyoruz. Esasen bu tarikat, Türkiye'ye girmemiştir.

Soru 75 : Şâziliyye ve Sa'diyye tarikatleri nasıl tarikatlerdir?

Şâziliyye, Türk deyimiyle Şâzeliyye, esmâyı esas tutmakla beraber vakfa bağlanmayı, nefsi horlamak için bile olsa dilenmeyi, kendine gelişle sonuçlanmayan cezbeyi hoş görmemeyi, özel bir giyim ve kuşamı kabul etmemeyi şiâr edinmekle Melâmet neşesine de bürünmüş olan bir tarikattir.

593 te (1196 - 1197) Septe civarında Gammâra'da doğan ve Hz. Peygamber'in soyundan, İmam Hasan'ın neslinden geldiği rivâyet edilen Ebü'l-Hasan Takıyyüddin, yahut Tâcüddin Aliyy b. Abdullâh'uş-Şâzilî'ye nisbet edilmiştir. Bâzılarına göre Ebü'l-Hasan Alî'ye, Tunus'ta Şâzile'de doğduğundan Şâzilî denmiştir; bâzılarına göreyse Ebü'l-Hasan, Fas'lıdır.

Tarikatlerin çoğu gibi geleneksel tarikat zinciri, Cüneyd'e varan Ebü'l-Hasan Alî, Abdüsselâm b. Meşiş adlı bir şeyhten hilâfet almış, Tunus'ta tarikatini yaymaya başlamış, birçok kere haccetmiş, son haccında, 656 da (1258), Humaysıra denen yerde vefât etmiştir.

Hızb'ül-Bahr, Hızb'ül-Berr, Hızb-ün-Nasr, Hızb'ül-Lutf, Hızb'ül-Feth gibi salâvat ve duâlardan meydana gelmiş eserleri ve vasıyyeti vardır. Tarikatinde, Allah'a dayanmak, sünnete riayet etmek, halka boyun eğmemek, elinin emeğiyle geçinmek, daima zikir ve duada bulunmak

esastır. IX. yüzyılda bu tarikat, Tunus, Cezayir ve kuzey Arabistan'da, bilhassa kahve ekilen bölgede yayılmış, bu yüzden de Şâzilî, kahveyi icat eden sayılmış, Fütüvvet ehli tarafından kahvecilerin pîri tanınmış, bu gelenek, başka tarikatlere de geçmiştir ki Fütüvvetle yoğrulan Bektâşîler de, meydandaki kahveci postu, ona ait olarak kabul edilmiş ve kendisi, Hacı Bektaş mensubu olarak gösterilmiştir.

Sünusiler, II. Sultan Abdülhamid'in zamanında bağımsızlık havasına kapılmışlar, Abdülhamid, bunlara karşı Şâzilî şeyhlerinden Hasan Zâfir'i İstanbul'a getirtip ona intisap etmiş, Yıldız sarayı yolunda, Hamidiye camiinin karşısında büyük bir âstâne, Kâğıthanede, Alibey köyünde de başka bir tekke yaptırmış, böylece, hilâfet makamına bağlı olan Şâzilîleri tutarak Sünusilerin yıkıcı faaliyetlerine bir müddet engel olmuştur (Şâziliyye ve Sünûsiler için Şehbender-zâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin «Sünusîler - Abdülhamid ve Seyyid Muhammed'ül-Mehdî ve asr-ı Hamîdîde âlem-i İslâm ve Sünûsîler» adlı eserine de b. İkdam Mat. 1325).

Türkiye'de yayılamayan bu tarikatin İstanbul'da üç tekkesi vardı. Şâziliyye'nin, Ahmediyye, Vefâiyye, Ruzûkıyye, Hanefiyye, Cezûliyye, Gaaziyye, İseviyye, Nâsırıyye, İlmiyye, Mustâriyye, Afîfiyye kolları vardır; Şâzilîler, Desûkıyye'yi de kendi kollarından ayrılmış sayarlar.

Sa'diyye, Ebü'l-Fütûh Sa'düddîn b. Mûsâ'l-Cebbâviyy'-üş-Şeybânî'nin kurduğu rivâyet edilen bir tarikattir. 593 te (1197) Havran'da doğmuş, sonra Cebbâ'ya gelip yerleşmiş, 700 de (1300 - 1301) vefât etmiştir. Bu tarihlere göre Sa'düddin, yüz yaşından fazla yaşamıştır.

Gençliğinde yol kesen, eşkiyalık eden Sa'düddin, babasının duasiyle tövbekâr olmuş, babasına intisap etmiş-

tir. Tarikat zinciri, babasından sonra büyük babası ve onun babası vasıtasiyle Ebû-Medyen'e ulaşır. İlk zamanlarda Suriye'de yayılan Sa'dîler, Ümeyye câmiinde zikrederler, ovalarda yaptıkları zikirlerde, Rıfâîler gibi yılanlarla oynarlar, canlı yılanları yerler, şeyhler, müritlerini yüzükoyun yatırırlar, içlerinde küçük, hattâ kundaktaki çocuklar da bulunan bu yere yatmış kişilerin üstlerine basarak geçerler, böylece içlerinde hasta olanlara şifa verdiklerine, delileri okuyup üflemekle iyi ettiklerine inanılırdı. Şeriatçılar, yılanlarla oynamalarını, hele canlı yılanları yemelerini hoş görmediklerinden, bundan vazgeçmişlerdi.

Sa'dîliğin, Taglebiyye, Vefâiyye, Âciziyye, Selâmiyye kolları vardır.

Sa'dîlik, bir yandan, Selâmiyye kolunu kuran Abdüsselâm'la (1165 H. 1751 - 1752) İstanbul'a girmiş, bir yandan da Kastamonu'lu Şeyh Osman adında biri, bu tarikati İstanbul'a getirmiş, İstanbul'dan Rumeli'ye yayılmıştır. İstanbul'da, 1251 de (1835) vefât eden ve Kovacı Baba diye anılan Kovacı Şeyh Mehmet Emin, âstâne sayılan ve Soğanağadan Aksaraya giden yolun sağında bulunan Abdüsselâm dergâhında (şimdi yerinde mektep vardır) şeyhlikte bulunmuş, oğlu Şeyh Galib'in vefâtından sonra yerine geçen Yahya, Çamlıca'da Tahir Baba Bektaşi tekkesi Şeyhi Nuri Babaya intisap etmişti. Rumeli'de Sa'dîler, tamamiyle Bektaşileşmişler, onlar da Rıfâîler gibi demli, sazlı mahabbet meclisleri kurmaya koyulmuşlardı.

Aynı zamanda Fütüvvet, bu yolu da etkisi altına almış, Sa'dîlik te Rıfâîlik gibi Fütüvvet erkânını benimsemişti.

II

TARÎKAT FABRİKASI HALVETÎLİK - RÛŞENÎLİK, GÜLŞENÎLİK, İKİNCİKOL VE ŞUBELERİ : ŞABÂNÎLİK - ÜÇÜNCÜKOL : ŞEMSİLİK, CERRÂHÎ, CİHANGİRÎ MISRÎ VE DİĞER ŞUBELERİ - DÖRDÜNCÜKOL VE ŞUBELERİ - KOLLARIN ÖZELLİKLERİ

Soru 76 : Halvetiyye tarikatini anlatır mısınız?

Halvetîlik, Ebû-Abdillâh Sırâcüddin Ömer b. Ekmelüddin-i Lâhicî'ye mensup bir tarikattir. Bu zat, Lâhicanda yetişmiş, Hârzem'e gidip amcası Ahî Kerîmüddin Muhammed b. Nûr ül-Halvetî'ye intisap etmiş, 717 de (1317) amcası vefât edince yerine geçmiştir. Bir müddet Hoy'da, Mısır'da bulunmuş, oradan Hacca gitmiş, Sultan Üveys'in (Saltanatı 757 - 776 H. 1356 - 1374) dâveti üzerine Herat'a giderek 800 de (1397 - 1398) orada vefât etmiştir. Bir çınar ağacının kovuğunda halvet ettiğinden, yâni yalnızca ibâdete koyulduğundan, bir rivâyette de kırk erbâini, birbiri üstüne çıkardığından, yâni kırk gün yalnız olarak ibâdeti, kırk kere birbirine uladığından, bir başka rivâyetteyse, yalnız olarak zikrettiğinden «Halvetî» diye anılmıştır.

Sırâcüddin Ömer'in tarikat zinciri, amcası Ahî Kerîmüddin Muhammed'den Sa'düddin-i Fergaanî vasıtasiyle İbrahîm Zâhid-i Giylânî'ye ulaşır. Kendisi gibi amcasına ve onun şeyhi İzzüddin'e Halvetî, İbrahim Zâhid-i Giylâ-

nî'ye (705 H. 1305) «İmâm'ül-Halvetîyye» denmesine nazaran «Halvetî» sözü, önce kendisine verilmiş bir lâkap değildir ve her hâlde bu söz, İbrahim Zâhid-i Giylânî ile başlamaktadır.

Amcası Kerîmüddin Muhammed'e «Ahî» denmesinden açıkça anlaşılmaktadır ki bunlar, Fütüvvet ehlinin de şeyhlerindendi. Emre (İmre) sözünün de, âşık anlamına geldiğini biliyoruz; Ahî Evren soyundan olduğu hakkındaki yakıştırmalar, sonradan uydurulmuş şeylerdir.

Halvetîlik, Seyyid Yahyâ Şirvânî'nin Bâkû'da, 868 yahut 869 da (1463 - 1464) vefâtından sonra kollara ayrılmıştır.

§ *İlk kol,* Dede Ömer-i Rûşenî ile başlayan «Rûşeniyye» koludur. Dede Ömer, Aydınlıdır; Rûşenî mahlasını bu yüzden aldığı söylenir. Bursa'da tahsil etmiş, Bâkû'ya gidip Seyyid Yahyâ'ya intisap etmiş, onun buyruğuyla Gence, Karabağ ve civarını irşât edip Akkoyunlulardan Sultan Hasan (871 - 882 H. 1453 - 1478) ve Sultan Yakub'un (883-896 H. 1378 - 1490) davetiyle Tebriz'e gitmiş ve orada 892 de vefât etmiştir (1486 - 1487). Rûşenî'nin şiirleri de vardır.

Halvetîler, yedi adı zikrederek sülûk ederler ve bu tertibi, İbrahim Zâhid'in koyduğunu söyler. Rûşenî, bu adlara beş ad daha eklemiş, sonra bu adlara daha bazı adlar da ilâve edilmiştir.

§ Rûşenîlikten, onun halifesi olup Mısır'a giderek tarikati yayan Muhammed Demirtaş'a nisbetle Demirtâşiyye kolu kurulmuştur. Bu zat 935 te (1528 - 1529) Kahire'de vefât etmiştir.

§ Diyarbakır'lı İbrahim-i Gülşenî'ye nisbet edilen kola «Gülşeniyye» denir. İbrahim, Tebriz'e gidip Ömer-i

Rûşenîye ulaşmış, hilâfet alıp Mısır'a giderek orada yerleşmiş, Kaanûnî Süleyman zamanında İstanbul'a getirtilmiş, sonra dönmesine müsaade edilince Kahire'ye gitmiş, 940 ta (1533) orada göçmüştür. «Sîmurg-Nâme, Çûban-Nâme, Tâiyye Nazîresi, Risâlet'ül-Atvâr, Pend-Nâme» gibi risâleleri, Mesnevî'ye nazire olarak yazdığı kırk bin beyitlik «Ma'nevî» si ve Dîvanı vardır. Gülşenilik, halvetilikle Mevleviliği birleştiren bir yoldur. Gülşeniler, Mevlânâ'mn, bir beytini tahrif ettikleri bir gazelinde Rûşenî ve Gülşenî'nin geleceğini müjdelediğini söylerler (Bu hususta ve İbrahim Gülşenî'nin, şeriatçılar nazarındaki durumu hakkında «Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik»e b. İst. İnkılâp K. 1953 s. 322 - 328).

§ Gülşenilikten, 1151 de (1738) Edirne'de vefât eden, önce Bektâşiliğe girmiş olan, Divan'ı ve mektupları bulunan Sezâî Hasan'a mensup «Sezâiyye» ve Hasan Hâletî'ye mensup «Hâletiyye» kolları ayrılmıştır.

§ *İkinci kol,* «Cemâliyye» koludur. Bu kol, Çelebi Halife diye tanınan Amasyalı Cemâlüddin-i Aksarâyî tarafından kurulmuştur. Şirvanlı Yahyâ'nın halifesi Erzincanlı Muhammed Bahâüddin'e intisap eden ve bir aralık İstanbul'a gelip Kocamustafapaşa'da câmi, medrese, hamam ve imâret kuran Cemâlüddin, 899 da (1494) Şam'a üç konaklık bir yerde vefât etmiştir.

§ Bu koldan, Merzifon'un Borlu kasabasında yetişen ve Cemâl-i Halvetî'den sonra Kocamustafapaşada şeyh olan «Risâlet'ül-İhvân»ı adlı bir risalesiyle devran ve semâ'ın helâl olduğuna dair Arapça ve Türkçe iki risalesi bulunan Yûsuf Sünbül Sinan tarafından «Sünbüliyye» kolu kurulmuştur. Kocamustafapaşa'da ayrı bir türbede yatan, şiirleri de bulunan Sünbül Sinan, 936 da (1529 - 1530) vefât etmiştir.

§ Gene bu koldan Ahmed'ül-Harîriyy'il-Assâlî (ölm. 1048 H. 1638) tarafından «Assâliyye» ve 1098 de (1686-1687) Mekke'de vefât eden Muhammed'ül-Bahşiyy'il-Halebî, «Bahşiyye» kolunu kurmuştur.

§ Aynı koldan, Kastamonu'nun Taşköprü kasabasında doğan, İstanbul'da tahsil eden ve Cemâl-i Halvetî halifesi Hayrüddin-i Tokadî'ye intisap edip hilâfet aldıktan sonra Kastamonu'ya gidip Hisaraltı denen yerde, kendisi için yapılan tekkede tarikatini yayan ve 976 da (1568) vefât edip tekkesine defnedilen Hacı Şa'bân-ı Velî, «Şa'-bâniyye» kolunu kurmuştur. Bu kol, Mustafa'l-Bekrî tarafından Hicaz'da yayılmıştır. Ömer Fuâdî'nin yazdığı manâkıbı, 1293 de Kastamonu'da basılmıştır.

§«Şâ'baniyye'den Alâüddin Aliyy'ül-Atval tarafından kurulan kola «Karabâşiyye» denmiştir. Bu zat, Arapkirlidir. İstanbul'da tahsil etmiştir. Şa'baân-ı Velî ile arasında dört kişi vardır. Boyu uzun olduğundan uzun boylu anlamına «Atval», siyah sarık sardığından «Karabaş» diye anılan (*) bu zat, şeriate uymayan sözleri yüzünden Limni'ye sürülmüştür. Sürgünden sonra Hacca gitmiş, Kahireye üç konaklık Gaylan denen yerde 1098 de (1686 - 1687) vefât etmiştir. Bu kola mensup olanlar İbni Arabî'nin «Fütûhât-ı Mavsıliyye» ve «Ankaa-yı Mugrıb» adlı risalelerinde, Aliyy'ül-Atval'in geleceğini müjdelediğini söylerler (Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik; s. 167 ve aynı s. deki 199. nota b.).

«Karabâşiyye»den Bekriyye, «Bekriyye» den «Kemâliyye, Hufniyye, Semmâniyye», «Hufniyye» den, 1085 te (1674) Fas'ta vefât eden Seyyid Ahmed-i Tecânî'ye men-

---

(*) Bu lâkabın, düşmanları tarafından verildiğini sanıyoruz; sonradan anlamı düşünülmeden kullanılmıştır.

sup «Tecaniyye, Dırdîriyye, Sâviyye», «Semmâniyye»den «Feyziyye» kolları ayrılmıştır.

§ Karabâşiyye kolundan İstanbullu Seyyid Nasûhî Muhammed, «Nasûhiyye» kolunu kurmuştur. 1058 de (1648), yahut 1063 te (1652 - 1653) İstanbul'da doğan, risaleleri ve Divan'ı bulunan, bir aralık Kastamonu'ya sürülen, 1130 da (1718) İstanbul'da vefât edip kendisi için Üsküdarda, Doğancılar sırtında yapılan dergâha defnedilen Nasûhî, Mevlevîliğe de muhipti (Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik, s. 212 - 214).

§ Nasûhiyye kolundan, 1229 da vefât eden (1814) Çerkeşli Mustafa'ya mensup «Çerkeşiyye», onun halifelerinden Hacı Halîl'e (ölm. 1300 H. 1883) mensup «Halîliyye», »Çerkeşiyye'den de «İbrâhimiyye», yahut «Kuşadaviyye» kolu zuhur etmiştir.

Bu son kollar içinde en önemlisi, İbrâhimiyye koludur. Beypazarlı Ali'nin halifesi olan İbrahim, Kuşadası'nın Çınar köyünde. 1178 de doğmuştur (1764). İyi bir tahsil gören Kuşadalı, İstanbul'da, bir müddet, Fatihteki Feyziyye medresesinde oturmuş, Mısır'a gitmiş, dönüşünde, Aksaray'da, Sineklibakkal'da, Usturacı Halil adlı birinin yaptırdığı dergâhta irşada başlamıştır. On iki yıl sonra dergâh yanmış, II. Sultan Mahmud, dergâhı yaptırmak istemişse de Kuşadalı, dergâhlardan feyiz kalktı deyip yaptırılmamasını sağlamıştır ki bu söz, gerçekten de, sûfî geçinenleri bile düşündürecek bir sözdür. 1264 te (1848), hactan dönerken Râgıb denen yerde vefât etmiştir.

Kuşadalı, tacı, zikri, esmâyı kaldırmış, sonunda dergâhtan da vaz geçmek suretiyle Melâmet yolunu tutmuş bir erdir. Hakkında, Enderunlu Âlî'nin (1273 H. 1856), «Vâridât'ül-Velî fî Manâkıbı Kuşadalı» adlı bir kitabı vardır; basılmıştır.

Kuşadalı'nın bir halifesi Hammâmî Bosnalı Tevfıyk'tir. 1283 te (1866) vefât etmiş, Üsküdar'da, Nalçacı Halil dergâhı avlusuna defnedilmiştir. Onun halifesi Mustafa Enverî de aynı dergâhta medfundur.

Bosnalı Tevfıyk'ın bir halifesi de, Fatih türbedarı Bekir efendidir. Bosnalı'ya ve Bekir'e ulaşan Fatih türbedarı Hacı Ahmed Amiş, Kuşadalı'dan daha fazla Melâmet yolunu benimsemiş, son zamanlarında, kendisine intisap edenleri bile bir törene baş vurmadan kabul eder olmuştur. 1338 de (1920) de vefât etmiş, Fatih türbesi avlusuna defnedilmiştir. «Bu yolun sermayesi kuru mahabbettir; mahabbetin yaşı da olur mu? Olur ya; tarikat şeyhlerini görmüyor musun?» sözü, zaptedilen sözlerindendir ve meşrebini pek güzel ifade eder.

§ *Üçüncü kol,* Şemsüddîn Ahmed'in kurduğu «Ahmediyye» koludur. Şemsüddin Ahmed, Manisa'ya bağlı Marmara kazasındandır. Tarikat zinciri, Muhammed-i Erzincanî'ye çıkar. İstanbul şeyhlerinin arasındaki bir anlaşmazlığı düzene soktuğundan Yiğitbaşı lâkabiyle anıldığı söylenirse de Yiğitbaşılık, Fütüvvet yolunda, esnaf arasında bir derece bulunduğundan Ahmed'in, Fütüvvete mensup olduğu ve bu dereceye yüceldiği muhakkaktır; bu yakıştırma rivâyet, Fütüvvet ehlinin derecelerini bilmeyenler tarafından ortaya atılmıştır; şeyhlerin arasını düzene soktuğu varsa bile, bu lâkabı onun için almamıştır. Manisada yerleşen Ahmet, 910 da (1504) vefât etmiştir. Halvetîler, bu kola, «Ortakol» derler.

§ Bu koldan, «Ramazâniyye» şubesini kuran, 949 da (1542) Afyon'da doğup 1025 te (1616) Kocamustafapaşaya yakın bir yerdeki câmiinin avlusuna defnedilen ve üstüne bir türbe yapılan Ramazânüddin Mahfî'dir. Bu şubeden de 1039 da (1629) vefât eden Muhammed Buhûrî'ye, 1170 te (1756 - 1757) vefât eden Ahmed Raûfî'ye ve Nû-

rüddin-i Cerrâhi'ye mensup «Buhûriyye, Raûfiyye, Cerrâhiyye» şubeleri meydana gelmiştir.

§ Bu şubelerin içinde önemlisi ve yaygını, «Cerrâhiyye» dir. Nûrüddin, Mîr-ahur Abdullah adlı birinin oğludur. 1083 te (1672) İstanbul'da doğmuş, Karagümrükte bir dergâh kurmuş, 1133 Zilhiccesinin dokuzuncu günü (1721) vefât edip dergâhın mukaabele-hânesine defnedilmiştir. Şarnûbî Ahmed b. Osman'ın (ölm. 994 H. 1585 - 1586) «Tabakaatu Evliyâ» sında, Nûrüddin-i Cerrâhî'yi müjdelediğine inanılır (Şarnûbî için, Serkis'in «Mu'cem 'ül-Matbûât'il-Arabiyyeti ve'l-Muarrebe» sine b. Mısır - 1346 H. 1928; c. I, s. 1118 - 1119).

Bilhassa zamanına ait çok önemli olayları kaydeden, zamanına ve zamanından evvele ait pek mühim bilgileri ihtiva eden mecmualar tertiplemiş olan Süleyman Faik (Ölm. 1253 H. 1837), mecmuasında, bundan bahsetmekte, Şarnûbî'nin Tabakaat'ının, baştan başa saçmalarla dolu olduğunu, fakat Kutubluğu hep Araplara verdiğinden Nûrüddin'e dair yazıların, belki de Nûrüddin'den sonra ve ona uyanlar tarafından eklendiği ihtimalini serdetmekte, Nûrüddin'in, Kocamustafapaşa şeyhiyle arası açık olduğunu, bu yüzden müritleriyle, onun ölümü için kahriye okuduklarını, fakat kendisinin ölüverdiğini, Nûrüddin'e birçok uydurma kerametler atfedildiğini yazıyor (İst. Üni. Türkçe yaz. No. 9577, 4. b - 5.a)

§ 1074 te (1663) Cihangirli Hasan Burhânüddin'e mensup «Cihangîriyye», bugün müntesibi kalmayan ve hal tercemesini bilmediğimiz Hayâtî Muhammed tarafından kurulan «Hayâtiyye», İstanbul'da, Eyüp'te Oluklubayırdaki tekkesinde medfun olan ve 958 de (1551) vefât eden İbrahim Ümmî Sinân'a mensup «Sinâniyye» 1099 da vefât eden (1784 - 1785) Muslihuddin Mustafa'ya mensup «Muslihiyye», 1157 de vefât eden (1744) Ahmed-i Zeherî'ye

mensup «Zeheriyye» kolları da Ramazâniyye'den çıkmıştır.

§ 1001 de (1592) İstanbul'da vefât eden Hasan Husâmüddin-i Uşşâkıy'ye mensup olan «Uşşâkıyye» kolu da Ahmediyye'den ayrılmıştır.

§ Bu yoldan Câhidî Ahmed'e mensup (ölm. 1070 H. 1669 - 1670) Câhidiyye, tasavvufî şerhleri ve risaleleri bulunan Abdullah Salâhuddin'e mensup (1197 H. 1782 - 1783) «Salâhiyye» kolları, Uşşâkıyye'den meydana gelmiştir.

§ Ahmediyye kolunun en önemli şubesi, âdeta tam ve bağımsız bir tarikat tanınan «Mısrıyye», yahut «Niyâziyye» koludur. Bu kol, Niyâzî-i Mısrî'ye mensuptur.

Türk sûfî şâirlerinden Niyâzî, 1027 Rebiülevvelinin on ikisinde (1618) Malatya'nın Soğanlı köyünde doğmuştur. Babası Nakşbendî Alî'dir. Niyâzî, kardeşi Ahmed'le tahsile başladıktan sonra Halvetî şeyhlerinden Malatyalı Huseyn'e mürid olmuştur. 1048 de (1638) Diyarbakır, Mardin, Bağdad ve Kerbelâ'ya giderek dört yıl kadar kaldıktan sonra Mısır'a gitti; orada Kaadirî tarikatine girdi; aynı zamanda Ezher'de tahsiline devam etti. Dört yıl sonra 1056 da (1646) gördüğü bir rüya üzerine İstanbul'a gelip Sokollu Mehmed paşa medresesinde bir hücrede irşâda başladı ki bu hücre, yakın zamanlaradek, belki de hâlâ Niyâzî hücresi diye anılır ve ziyâret edilir. İstanbul'dan Bursa'ya giden Niyâzi, Veledienbiyâ câmii kayyımı Ali Dede'nin evinde ve câmi yakınlarındaki medresede kaldı; gene bir rüya üzerine Yiğitbaşı kolundan ve Ümmî Sinan halifelerinden Şeyh Mehmed'e ve bu sıralarda Uşşak'a gelen Ümmî Sinan'a intisap edip onunla Elmalı'ya gitti; tekkesinde imamlık, hatiplik ve oğluna hocalık etti. 1065 te (1654 - 1655) Ümmî Sinan'dan hilafet

alıp Uşşak, Kütahya ve Bursa'da tarikati yaydı. 1080 de (1669 - 1670) Bursa'da kendisine bir tekke yapıldı. Köprülüzâde Fazıl Ahmed paşanın daveti üzerine Edirne'ye giden Niyazi, pek fazla değer verdiği cefre dayanarak bazı sözler söylediğinden 1083 te (1673) Rodos'a sürüldü. Dokuz ay sonra bağışlanarak Bursa'ya döndü. 1087 de (1676) ğene bu çeşit sözleri ve hareketleri yüzünden Limni'ye yollandı; 1103 yılına kadar (1691) orada kaldı; tekrar bağışlandı.

II. Ahmed zamanında Avusturya seferine gidileceği sırada Niyâzî, savaşa katılacağını bildirerek 1104 te (1693) kendisine uyanlarla harekete geçti. Hükûmete karşı koyabileceği düşüncesiyle, Bursa'da dua etmesi emredildiği halde Niyâzi emri dinlemedi; Bursa'dan kalkıp Tekirdağına geçti; oradan Edirne'ye varıp Selimiye câmiine gitti; Niyâzi, câmiden alınıp gene Limni'ye sürüldü; 1105 Recebinin yirminci günü orada vefât etti (1694).

Niyâzi hakkında Râkım İbrahim (1163 H. 1749-1750) bir manâkıb kitabı yazmış, Bursa'da Aitinevî tekkesi şeyhlerinden Lûtfî, bu eserden faydalanarak «Tuhfet'ül-asrî fî Manâkıb'ıl-Mısrî» yi telif etmiştir ki bu kitap, 1309 da Bursa'da basılmıştır.

Kendi el yazısiyle yazdığı mecmuadan Niyâzi'nin fikirleri pek güzel anlaşılmaktadır. «Mevâid'ül-İrfân» adlı basılmamış eserinde bu düşünceler açıkça belırtildiği gibi bazı risalelerinde de ifadelenmektedir.

Niyâzi'nin sâbit fikirlerinden biri, İmâm Hasan ve İmâm Huseyn'in, cedleri Hz. Muhammed'in şeriatiyle âmil iki peygamber oluşu ve bunu, kendisinin, Kur'ân'ın bazı âyetlerini cefre tatbıyk ederek bulmuş olmasıdır. Aynı zamanda o, kendisini İsâ ve Mehdî tanır; daha da ileri gider; peygamber olduğunu, kendisine vahiy geldiğini iddia eder.

Önceleri taraftâr olduğu Hamzavîlerin de (Bayramî Melâmîleri) şiddetle aleyhindedir; onlarla hiç bir ilgisi olmayanları, hattâ onların aleyhinde bulunanları bile onlardan sanır, öyle görür; onları, ağza alınmayacak sözlerle söver. Osmanoğullarının da aleyhinde bulunan ve tahtın, Kırım Hanlarına geçeceğini söyleyen Niyâzi, kendisini daima ölümle karşı karşıya görmekte, kendisinin er geç öldürüleceğini sanmakta, vehimler içinde kıvranmakta, olmayan, yapılmayan şeyleri, aleyhinde oluyormuş, yapılıyormuş zannına düşmektedir.

Bütün bu rûhî haletlerden anladığımıza göre Niyâzi, çağdaşı Halvetî şeyhi Nazmî Mehmed'in «Hediyyet'ül-İhvân»ında yazdığı gibi «mertebe-i cünûna» varmıştır (İst. Üniv. K. Türkçe yaz. 1604; 81, b) ve kendisini şeriat kılıcından kurtaran da ancak bu kanâatin umûmîleşmesidir (Niyâzi'nin Divan'ı ve sair eserleri için İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığımız Niyâzi mad.e; cüz. 93, s. 305 - 307 ve Niyâzi hakkında çıkacak mufassal etüdümüze b.).

§ 1182 de (1768) Mısır'da vefât eden ve Şâfiî mezhebinden olan Nûrüddin Aliyy'ül-Beyûmî'nin kurduğu «Beyûmiyye» kolu da Ahmediyye'den ayrılmadır. Bu kolda, dudaklar yumularak birbirine ulanan ve içten gelen seslerle yapılan bir çeşit zikir vardır ki Nakşîlerden başka tarikatlerde, bilhassa Rıfâîlerde, bazı kere mukaabele esnasında bu zikre de geçilirdi. Nûrüddin Alî'nin arapça eserleri de vardır.

§ *Dördüncü kol,* «Şemsiyye» koludur. Bu kolu kuran, Şemsüddin Ahmed-i Sivâsî'dir ve bu yüzden bu kola «Sivâsiyye» de denmiş, fakat sonradan, Şemsüddin'in halifesi Abdülahad Nûrüddin'e nisbet edilen kola «Sivâsiyye» Şemsüddin'in koluna «Şemsiyye» denegelmiştir.

Şemsüddin Ahmed, 1122 de (1700 - 1701) Zile'de doğ-

muş, Yahyâ Şirvânî'nin halifesinin halifesi Amasyalı Muhyiddin'e ve gene o koldan gelen Şirvanlı Mecdüddîn'e intisap etmiş, tahsilden sonra İstanbul'da tedris hayatına atılmış, sonra kendisini büsbütün tasavvufa vermiştir. Esmerliği yüzünden kendisine Kara Şemsi ve Kara Şemsüddin derlerdi. Sivas'a gidip orada yerleşen Şemsüddîn, 1006 da (1597) Sivas'ta ölmüş, oradaki tekkesine gömülmüş, sonradan üstüne bir türbe yapılmıştır. Otuzdan fazla eseri ve bir Divan'ı olan bu zat, Hanefî mezhebine pek bağlıdır ve Hamzavîlerin şiddetle aleyhindedir (etraflı bilgi almak ve eserlerini anlamak için «İslâm Ansiklopedisi»ndeki «Şemsiye» maddemize bakınız; cüz. 115; İst. 1968; s. 422 - 423).

Soru 77 : Bu saydığınız kolların çokluğu gerçekten insanı şaşırtıyor; bunları birbirlerinden ayıran özellikler o kadar önemli midir ve bu ayrıntılar kesin midir?

Halvetiyye kollarının çokluğu yüzünden tarikatçiler, halvetiliğe, tarikat kuluçkası derlerdi; sonradan bu söz, zamana uyduruldu; tarikat fabrikası tarzına döküldü.

Önceden de söylediğimiz gibi bu kollar arasında kesin bir ayrıntı yoktur. İçtihâd dedikleri şey, giyim-kuşamda, bilhassa taçta ve esmâya yapılan eklentilerdedir. Meselâ, halvetilerin taçları beyaz çuha ve keçe üstüne siyah dikişlidir. Şemsiyye'de çuhanın rengi sarıya dönmüştür, tepeye küçük üç yuvarlak parça, en üste de bir düğme konmuştur.

Yalnız şunu da belirtelim: Kolların meşreplerinde oldukça fark vardır. Halvetiler, tamamiyle Sünnî oldukları halde Gülşenîler, bir yandan Mevleviliğe, bir yandan da

Melâmîliğe meyletmişlerdir. Hattâ taçları, yalnız tepesinde yeşil bir düğme bulunan nefti renginde çuhadan yapılmış Mevlevi sikkesi biçimindeydi; destarları, yâni sarıkları da altı geniş, üstü dar, şekerâvîz denen şekilde, Mevlevi sarığı tarzındaydı. Bunun dört dilimleri, sekiz dilimli kubbe şeklinde olanı, dilimsiz ve düğmesiz, doğrudan doğruya Mevlevi sikkesi şeklinde, yahut Bektaşilerdeki gibi lengeri, yâni başa geçen alt kısmı dört, kubbesi, yâni alt kısımdan yukarısı on iki dilimli olanları da vardı. Melâmî Ahmed Şârbân'ın yattığı Hayrabolu'da on dört tane Gülşenî tekkesi vardı ve buradaki Gülşenîler, Ahmed Sarbân'ı, ikinci pîr tanırlar, gülbânglerinde Mevlânâ'yı, Şems'i, diğer Mevlevî ulularını, bu arada Muhyiddîn'i, Sadrüddin'i ve Sârbân Ahmed'i de anarlardı. Hayrabolu'da medfun şâir Mahvî (1124 H. 1712), bir muhammesinde, Oniki İmâm'ı anmakta, son beşlikte, Mehdî'yi Fazlullah göstererek Hurûfîliğini açıklamaktadır (Ahmed Sârban soyundan olduğu rivâyet edilen son şeyh İbrahim Gülşen'in oğlu, hükûmet odacısı Sadrüddin'deki mecmuada).

Karabaş şûbesi, İbni Arabî'ye çok bağlıydı. Nasûhiyye, Mevlevîlere bağlanmıştı; her yıl Recep ayında, Nasûhî dergâhında, Kulekapısı şeyhi Nâyî Osman Dede'nin (1142 H. 1729) Mi'râciyyesi okunurdu; bu gelenek, bugün de Nasûhî camiinde yürürlümektedir. Şâ'bânîler, namazlardan sonra Mevleviler gibi, soluk miktarınca, üç kere tevhîd kelimesini nağmesiz olarak okurlardı. Mısrîler, Niyâzi'nin inançlarını benimsemişlerdi. Cihangîriyye ve Kuşadalı kolu, tamamiyle Melâmet meşrebindeydi. Fakat bütün bunlar, bu kolların ayrı bir tarikat olduğunu değil, diğer tarikatlere meyillerini, o tarikatlerin tesirlerine kapıldıklarını gösterir bizce.

III

NAKŞBENDÎLİK

NAKŞBENDÎLİĞİN ON BİR TEMEL KURALI - MÜCEDDİDİYYE - HÂLİDİYYE - SOSYAL HAYATTAKİ ETKİLERİ - TİCANÎLİK - SÜLEYMANCILIK - NURCULUK

Soru 78 : Nakşbendiyye tarikatini anlatır mısınız?

Bu tarikat Buhâralı Muhammed Bahâüddin tarafından kurulmuştur. Bu zat, 718 de (1318) Buhâra köylerinden olup sonradan «Kasr-ı Ârifân» adı verilen köyde doğmuştur. Tarikat zinciri, beş vasıtayla Yûsuf-ı Hemedânî'ye ulaşan Seyyid Emîr Külâl'e intisap etmiştir. Küçüklüğünde, Emîr Külâl'in şeyhini de görmüştü; bu zat, kendisini evlât edinmişti. Şeyhinin izniyle Yeseviyyeden Kusem Şeyh ve Halil Ata'yla da sohbet etmişti. Nakşbendîlere göre, Yûsuf-i Hemedânî'nin halifesi Abdülhâlık-ı Gucduvânî'nin rûhâniyetinden feyzalmıştır.

Bir müddet Nesef'te, bir zaman da Merv'de oturmuş, iki kere haccetmiş, 791 de (1389), doğduğu köyde vefât etmiş, oraya defnedilmiştir. Tarikati, Alâüddin-i Attâr (812 H. 1409), Muhammed Pârsâ (822 H. 1419) ve Ya'-kub-ı Çarhî (847 H. 1443) vasıtasiyle yürümüştür.

Nakşbendiyyede semâ' ve cehrî zikir yoktur. Bu ba-

kımdan bu tarikat, hafî, yâni gizli, sessiz zikir erbâbındandır ve tarikat zincirlerinin, bir yandan Hz. Alî'ye, bir yandan da Hz. Peygamber tarafından kendisine gizli zikir telkıyn edilen Hz. Ebû-Bekr'e ulaştığına inanırlar. «Tasavvuf» kitabımızda, zikir konusunda, her iki çeşit zikrin de Hz. Peygamber tarafından telkıynine dâir hadislerin uydurma olduğunu anlatmıştık.

Nakşbendîlerde, sâlikin şu on bir esâsı gözetmesi şarttır:

1. Hûş der dem (Soluk alıp verdikçe Tanrı'dan gaflet etmemek), 2. Nazar ber kadem (yürürken sağa sola bakıp oyalanmamak, gaflete düşmemek için gözü yerde olmak), 3. Sefer der vatan (yurdundayken de Tanrı'ya yönelip gitmekte olduğunu düşünmek), 4. Halvet der encümen (Bir toplulukta dahi yalnızmış gibi Tanrı huzûrunda olduğunu düşünmek), 5. Yâdkerd (Sesli olmamak şartiyle Tanrı'yı kalbiyle de anmaya gayret etmek), 6. Bâzkeşt (Dili, Tanrı'yı anarken gönlünden, «İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî», yâni, Allahım, dilediğim sensin; isteğim de senin râzılığındır sözünün anlamını düşünmek), 7. Nigâhdâşt (Dünyâya âit şeyleri gönlünden çıkarmaya çalışmak), 8. Yâddâşt (Boyuna Tanrı'yı düşünmeye uğraşmak), 9. Vukuuf-ı adedî (Zikrin sayısına riâyet etmek), 10. Vukuuf-ı zamânî (Vaktini Tanrı'ya ulaşmaya sarfetmek), 11. Vukuuf-ı kalbî (Zikrederken soluğunu kesip Tanrı'ya bağlanmak).

Görülüyor ki bu tarikat, şu on esasla tam mistik bir tarikattir; sâliki, gerçekten de bir iç âleme daldıran, rûhî teşevvüşlere düşüren bir yoldur.

Nakşbendîlerde zikir, temiz elbiseyle, temiz ve kimsenin bulunmadığı bir yerde, bilhassa geceleyin, başa beyaz bir örtü atılıp kıbleye karşı oturularak ölüm, öldükten son-

ra yıkanmak, gömülmek, soru meleklerinin gelişleri, kıyâmetin kopuşu, mahşer ve âhiret ahvali düşünülerek, gözler yumulup râbıta yapılmak, yâni gönülden dünya işleri çıkarılıp mürşidin yüzü, iki kaş arasında farzedilerek yirmi kere istiğfar, sonra bir Fâtiha (sûre. I,) üç İhlâs (sûre. CXII) okunmak, sonra da sesli olmamak üzere, yukarıda «Bâzkeşt» te anlattığımız gibi Allahın razılığını dilemek suretiyle «Allah» adını, muayyen sayıda anmaktır.

Ayrıca, toplu bir halde yirmi beş istiğfar, yedi Fâtiha, yetmiş dokuz Elem neşrah (sûre. XCIV), bin bir İhlâs, tekrar yedi Fâtiha ve yüz salâvât okunur ki buna «Hatm-i Hâcegân - Hâcelerin hatmi» denir. (Silsile-i aliyye-i Nakşbendiyye-i Hâlidiyye; İst. Takvim-hâne-i Âmire - 1275).

«Nakşbendiyye» nin Ahrâriyye, Nâciyye, Kâsâniyye, Murâdiyye, Mazhariyye, Câmiyye, Hâlidiyye, Müceddidiyye kolları vardır. Bu kollar içinde en fazla yayılanları, Müceddidiyye ve Hâlidiyye'dir.

Bahâüddin Nakşbend'e de, birçok sûfîlere atfedilen, ölüyü diriltmek, mevsimsiz meyve ızhâr etmek, ölünün selâmını duymak ve duyurmak, Hızır'la konuşmak gibi kerâmetler atfedilmiştir.

Soru 79 : Müceddidiyye ve Hâlidiyye kolları hakkında bilgi verir misiniz?

Müceddidiyye kolu, İmâm Rabbânî adını takınarak kendisini, Hz. Peygamber'in bir hadisine dayanıp, hicretin ikinci bin yılında, onun dinini yenileyen kişi tanıtan ve bu anlama gelen «Müceddid-i elf-i sânî» diye anan ve andıran Ahmed Fârûkıyy-i Serhindî tarafından kurulmuştur. İkinci halife Hz. Ömer'in soyundan geldiğini iddia eden bu zat, 971 de (1563) doğmuş, Hâce Bâkıy-billâh Muham-

med adında birisine intisap etmiştir. Tarikat zinciri, altı kişi vasıtasiyle Bahâüddin Nakşbend'e ulaşır. 1035 Recebinin son günü (1626) ölmüştür. «Kitâb'ül-Enhâr'il-Erbaa» ve bilhâssa mektuplarının toplanmasından meydana gelen «Mektûbât» ı meşhurdur. Sonuna, oğlu Muhammed Ma'sûm'un mektupları da eklenerek Müstakıym-zâde Sa'deddin Süleyman tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 1277 de İstanbul'da, tasbasması olarak basılmıştır.

Ahmed Fârûkıy, bu mektuplarda, Vahdet-i Vücudun şiddetle aleyhinde bulunur; İbni Arabî'nin yanıldığını söyler; bu görüşün, sülûk esnasında, sâlikin görüp geçeceği bir menzil olduğunu, kendisinin de bu menzilden geçtiğini bildirir ve her sûfî'nin, vahdet görüşünde, kendi neşesinin, kendi meşrebinin rol oynadığını anlamadığından, bu hususta yanlış mütalâalarda bulunur; Mevlânâ'nın, İbn Arabî'den tamamiyle ayrı bir görüşe sahip olduğunu fark edemediğinden onu da İbn Arabî'nin görüşünde zanneder ve Mevlânâ gibi gerçekten de eşsiz bir mütefekkire «tarikat çocuğu» demekten çekinmez. Rahmetli Ahmed Avni Konuk (1952), «Mektûbât» taki bu telâkkıylere bir reddiyye yazmıştır.)

Nakşbendîliğin ikinci yaygın kolu, «Hâlidiyye» dir. Müceddidiyye kolundan ayrılan bu kol, 1190 da (1776) Süleymaniye'nin Karadağ kasabasında doğan, Bağdad'da okuyan, hacceden, Hindistan'a gidip Abdullah-ı Dehlevî'ye intisap eden, oradan Şam'a gidip yerleşen Zıyâüddin b. Ahmed b. Huseyn tarafından kurulmuştur. Şâfiî mezhebinden olan ve üçüncü halifenin soyundan geldiğini söyleyen bu zat, Şam'da 1242 de (1826) ölmüştür.

Halid'in kurduğu kola mensup Abdülvehhâb adlı birisi, daha Halid sağken İstanbul'a gelmiş, bu kolu yaymaya başlamış, fakat devletin garbe yönelişine ve yenilik hamlelerine karşı oldukları anlaşıldığından Halidîler hak-

kında takibata girişilmiş, Abdülvehhab da İstanbul'dan sürülmüştür. 1235 le 1240 arasında (1819 - -1824) İstanbul'a gelen ve bu kolu yaymaya girişen Halidîler de takibata uğramışlar, Şam'dan gelenler, sınır dışı edilmişlerdir (Süleyman Faik Mecmuası, 4. a - b. Mecmua, Halid'in ölümünü 1243 olarak kaydetmektedir).

(Bütün takibata rağmen İstanbul'da, bilhassa doğu illerindeki Şâfiîler arasında bu kol yayılmış ve tutunmuştur. 1925 te Erzurum'da şapkaya karşı olan harekette, «İslâm Taalî Cemiyeti» ile «Muhafaza-i Mukaddesât cemiyeti» nin kuruluşunda, 1930 aralık ayındaki Menemen olayında, 1 şubat 1933 te Türkçe ezana karşı direnişte, 1935 te, Siirt'teki harekette, 1936 da İskilip'te Ahmed Kalaycı'nın önayak olduğu olayda, Nurculuk ve Süleymancılık'ta, nihayet günümüze kadar ulaşan geri akımlarda daima Nakşîlerin Halidî kolunun rol oynadığı bilinmektedir)(Doç. Dr. Çetin Özek'in «100 soruda Türkiyede gerici akımlar» kitabına b. İst. Gerçek Yayınevi - 1968; s. 152 ve devamı).

Soru 80 : Bütün Nakşbendîler, gerçekten geri fikirli midir; içlerinde müsbet düşünen yok mudur?

«Tarâık'ul-Hakaaık» sâhibi, bu tarikat mensuplarının üç bölük olduğunu, bir kısmına «Kalenderiyye» dendiğini, ikinci bölüğün, Ehlisünnetten olduğunu, şeriata riayet ettiğini, Vahdet-i Vücud inancında ileri gitmediğini, riyâzat ehli olduğunu, aralarında cehrî zikir de yapıldığını, üçüncü bölüğün de şeriata uyduğunu, fakat bunların Şîa olduğunu ve pek az bulunduğunu yazıyor ve yirmi beş yıllık gezisinde, bunlardan ancak iki üç kişiye rastladığını bildiriyor)(Ona göre Kalenderiyye bölüğü, şeriat buyruklarını

kayıt tanıyorlar; onlara riâyet etmiyorlar; namazla, oruçla, vird ve zikirle alış-verişleri yok. Kendilerini dîvâne sayıyorlar; evlenmiyorlar; esrara, afyona düşkünler; perşembe günleri dileniyorlar; topladıklarını şeyhlerine götürüyorlar. Yaratıkları incitmemeye gayret ediyorlar; onlarca en büyük günah, yaratıklara zararı dokunmak. Bunların İslâmla ilgileri, ancak addan, sûfîlikle ilgileri de ancak giyimden ibaret» (II, s. 354).

Biz Kalenderîleri biliyoruz; fakat bunlar, Nakşbendî olmadıkları gibi Nakşbendîlik çıkmadan önce de var. Belki Tarâık sahibi, Hindistan'da, İran'da böyle bir tâifeye rastladı ve bunlar, ona, Nakşbendî olduklarını söylediler; yahut da oralarda Nakşbendîlerin böyle bir bölüğü var.

Tüm olarak söylersek Nakşbendîlik, tam Sünnî bir tarikattir; hocaların bir kısmının, bu tarikati benimsemesinin sebebi de budur. Fakat içlerinde, eskiden de, sonradan da, neşe ve meşrep itibariyle bu sınırı aşanlar yok değildir. Meselâ Bahâüddin-i Nakşbend'in halifelerinden Muhammed Pârsâ, Mevlânâ'yı sever, divanından tefe'ülde bulunur (Nefahât terc. s. 432); oğlu Ebû-Nasr Pârsâ (865 H. 1460 - 1461) İbni Arabî'ye çok bağlıdır; «Fusûs candır, Fütûhât kalb» diyecek kadar ileri gider (aynı; s. 435); Ya'kub-ı Çarhî de Mevlânâ'nın şiirlerini okur (s. 438).

Sonra gelenlerden, Nakşbendî şeyhi Murad Molla (1192 H. 1778), Fatih Çarşambasında bir Dâr'ül-Mesnevî yaptırmış, orada Mesnevî okutmakla meşgul olmuştur. 1265 te (1848) vefât eden Eyüp Nişancı Nakşî dergâhı şeyhi Keşmirli Şeyh Murad da, dergâhın yanında yapılan Dâr'ül-Mesnevî'de Mesnevî okuturdu; aynı zamanda Melâmet erlerindendi. Mevlevî silsilesinin, aynı zamanda Yûsuf-ı Hemedânî'ye ulaştığı rivâyeti, Mevlevî tarikatinin de Nakşîlerdeki on bir esâsa dayandığı hakkında bir kanaat meydana getirmiş, hattâ Mevlânâ'nın, Hâce Bahâüddin-i Nakş-

bend'i, divanındaki bir şiirde müjdelediği söylenmiş, bu uydurma kanaatler, Nakşîlerde Alevî bir neşe yaratmıştı, Eyüb sırtında, Kaşgârî dergâhı Nakşî şeyhi Hâce Husâm (1281 H. 1864), hem Mesnevî okutmuş, hem de Mevlevi sikkesi giymiş ve kendisine intisap edenlere sikke tekbîr etmiştir. Selîmiye'de, adına bir Nakşî tekkesi kurulan Konyalı Behçet Alî (1283 H. 1866) ve onun yerine geçenler de aynı yolu tutmuşlardı (Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik'te «Mevlevîlik - Nakşbendîlik» bölümüne b. s. 319 - 322). Tarîkat zinciri, tam Sünnî Ahmed Fârûkıy'e çıktığı halde kendisi Melâmî -- Hamzavî Seyyid Bekr'ür-Reşâd'a intisap eden, Nişancı, Şeyh Murad dergâhı şeyhi Seyyid Abdülkaadir-i Belhî, babası «Yenâbî'ul-Mevedde» ve «Gıbtat'ül-Amân» sahibi muhaddis Seyyid Süleymân-ı Belhî (1294 H. 1877) gibi İmâmiyye'dendir ve Seyyid Süleymân'ın yerine, bu tekkeye şeyh olmuştur; S. Abdülkaadir'in oğlu Seyyid Ahmed Muhtar da (1352 H. 1933) aynı inanca sahiptir (Melâmîlik ve Melâmîler, s. 179 - 187).

1305 te (1888) İstrumça'da ölen Muhammed Nûr'ül-Arabî'nin kurduğu Üçüncü Devre Melâmîliği de (Melâmiyye-i Nûriyye) Nakşbendiyyeden bir kol sayılmıştır ve bu kola bağlı olanlar, İbni Arabî'ye tam bağlı, aşırı Vahdet-i Vücudu, hattâ Bâtınî inançları benimsemişlerdir ki ileride bunlardan ayrıca bahsedeceğiz.

Şunu da belirtelim ki verdiğimiz örnekler, bir zamana münhasır kalmış, gelip geçmiştir. Bu neşenin uyanışında, III. Selim'in hamleleri, hele II. Mahmud'un, Tâife-i Bektâşiyân denen yeniçeriliği kaldırması ve buna karşı Mevlevîliği tutması, Mevlevîlerin mühim bir kısmının da, çok eskiden beri Melâmîlerle kaynaşmış olmaları bir hayli tesirli olmuştur. Fakat gene de umumî olarak söylemek gerekirse Nakşbendiyye, gerçekten de görüş, düşünüş, inanç bakımından taassubun, hem şeriat, hem tarîkat taassubunun tam mümessilidir, her zaman da bunu ispatlamıştır.

Soru 81 : Son zamanlarda adı çok geçen tîcânilik nedir?

Bu yolun, Halvetiyyenin bir kolu olup 1085 te (1674) Fas'ta vefât eden Seyyid Ahmed-i Tecânî'ye mensup «Tecâniyye»yle bir ilgisi yoktur. Adı geçen Tîcânîlik, «Cevheret'ül-Hakaaık, Cevheret'ül-Kemâl» adlı salavâta ve duâya ait iki risâlesi, «Hızb'ut-tazarru ve'l-İbtihâl, Hızb'ül-Mugnî» adlı duaya ait risâleleri bulunan, 1151 de (1738) Fas'ta Tican, yâhut Tîcan kasabasında doğup 1230 da (1814 - 1815) vefât eden Eb'ül-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mahtâr b. Ahmed'it-Ticâni'ye mensup bir yoldur (İsmail Paşa: Hediyyet'ül-Ârifin Esmâ'ül Müellifin ve'l Musannıfîn; İst. Devlet Mat. 1915, c. I, s. 183).

Bu tarikat, Kaadiriyye'yle Nakşbendiyyenin birleştirilmesinden meydana gelmiştir. Mensupları, Fas, Trablusgarp, Senegal, Mısır ve Hicaz'dadır; fakat yaygın bir halde değillerdir. 1930 da Kemal Pilâvoğlu, Medineli Abdülkaadir adlı birisinden bu tarikate ait hilâfet almış, yahut aldığını iddia etmiş, bu tarikati, Türkiye'nin yaşayış şartlarına uydurmaya savaşmış, Türkiye'de yaymaya başlamıştır.

Nakşbendîliğin taassubunu temsil eden tarikat mensupları, 1949 da, put saydıkları Atatürk heykellerine saldırmakla işe girişmişler, lâyikliği dinsizlik anlamışlar, Türkçe ezana karşı çıkmışlar, hattâ Büyük Millet Meclisinde Arapça ezan okumuşlar, 1949 - 1951 de elli bir olaya sebep olmuşlar, 1951 de Pilavoğlu'nun mahkûm oluşu, Nurculuğun yayılışı, bu tarikati içine gömmüştür. Mahkûmiyeti biten Pilâvoğlunun, kendisine uyanları, ticarî bir faaliyete esvkettiği, onların çalışmaları sayesinde kendisinin de iyi bir hayat sürdüğü söylenmektedir (Doç. Dr. Çe-

tin Özek'in, «100 soruda Türkiyede gerici Akımlar»ına b. Gerçek Yayınevi; İst. 1968, s. 177 - 180).

Pilâvoğlu'nun «Ebû-Hanîfe, Hz. Alî, Muhyiddîn-i Arabî, Din Rehberi, Eûzü Besmelenin mânâsı, Hz. Alî'nin yüz vecizesi, Ebû-Bekr'in hayatı ve Hilâfeti, İbret ve hikmetler, Komünizme hücum, Muhammed aleyhisselâmın ahlâk ve âdetleri, Kırk yaşına kadar hayatı, Kur'an'dan ibretler...» gibi küçük küçük risâleleri de vardır.

Soru 81 : Süleymancılar kimlerdir?

Nakşbendî şeyhlerinden Süleyman adlı bir zata mensup olanlara Süleymancılar denmiştir. Şapka devriminden önce bu zat ve buna uyanlar, beyaz takke üstüne beyaz sarık sararlar, namaz kılarlarken, ucunu, çözüp arkalarına koyuverirler, Tanrı'ya karşı gönül alçaklığı göstermek için, Müslümanlıkta olmadığı halde başlarını ve vücutlarını aşağıya doğru eğerlerdi. Bunlara halk, «Ak takkeliler» adını vermişti. Bu yola giren, hükûmet dairelerinde hizmet görüyorsa çıkar, alış-veriş hayatına atılırdı; öğretmenlik yapmak bile, lâyisizmi telkiyn edeceği, savunacağı için, onlarca haram sayılırdı. Tarikate giren kişinin sakal koyuvermesi de şarttı.

Süleyman efendi ve efendi hazretleri denen bu zat, Fatih camiinde vaaz verir, Allah'a istiğfar ederiz, Allahtan yardım dileriz anlamına gelen «Nestagfirullah, Nestaînullah» gibi sözlerle zikrettirirdi. Monoton bir sesi vardı; yüksek sesle vaazeder, hattâ rabbiyle görüştüğünü bile iddiâ ederdi.

Süleyman efendinin, 1280 Muharreminde doğduğu (1863), 1365 Saferinin ikinci günü (1946) vefât ettiği, adının Süleyman Seyfullah olup Erzurumlu bulunduğu,

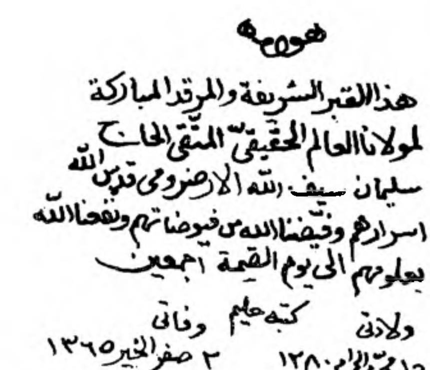
Edirnekapısı mezarlığında, Münzevî'ye giden yolun sol tarafında, Kemalpaşazâde'yi biraz geçtikten sonra sol tarafta, ana yola aşağı yukarı altı yedi metre içeride, Halebî'nin alt tarafında, taş parmaklıkla çevrili mezarının ön tarafındaki kitabesinden anlaşılıyor. Kitabe Arapçadır, fakat ibâre yanlıştır; dua cümleleri cem' sîgasiyledir; belki de kadrini ululamak için böyle yazılmıştır. Civarında 1964 te, 1965 te, 1968 de vefât edenler var ki bunların da Süleyman'a müntesip olan ve Süleymancılarca büyük tanınan kişiler olması gerekir (*).

Soru 82 : Nurculuk nedir?

1952 den sonra gelişen Nurculuk akımım kuran, eski adıyle Bedîuzzaman Saîd-i Kürdî, sonraki adiyle Said Nursî'dir. 1873 te Bitlis'in Nurs köyünde doğmuş, mahalle mektebinde biraz okumuştur. Gençliği medreseliler arasında geçen Nursî'nin disiplinli bir tahsili yoktur. Bazı faaliyetleri yüzünden II. Abdülhamid zamanında, ikaamete memur edilmiş, 1908 de serbest kalınca İstanbul'a gelmiş-

---

(*) Bu kitabeyi aynen yazıyoruz:

هو
هذا القبر الشريفة والمرقد المباركة
لمولانا العالم الحقيقي المتقي الحاج
سليمان سيف الله الارضروي قدس الله
اسرارهم وفيضنا الله من فيوضاتهم ونفعنا الله
بعلومهم الى يوم القيمة اجمعين
ولادتي كتبه حليم وفاتي
١٥ محرم الحرام ١٢٨٠ ٣ صفر الخير ١٣٦٥

ti. Önce İttihâd-ı anasır, yâni Osmanlı câmiası içinde bulunan bütün milletleri birleştirmek siyâsetini güden ve bunu, «bilâ tefrıyk-ı dîn ü mezheb herkes Osmanlıdır» cümlesiyle formüle eden, Balkan savaşında, bu siyasetin iflâsı üzerine «İttihâd-ı İslâm» siyasetine sarılan İttihatçılar, Bektâşilerden, Alevîlerden, Mevlevîlerden, üçüncü devre Melâmîlerinden medet umdukları gibi Saîd-i Kürdîden de medet ummuşlardı. Bu zat, o sıralarda başında, üstüne saçakları yanlarına sarkan ipekli puşular sarılmış uzun bir fes, sırtında sırmalı çepken, ayağında, bacakları kavrayan kısmı dar bir şalvar, belinde kama ve piştov sokulu ve saçakları gene aşağıya sarkan kuşak bulunduğu halde yer yer gezen, gaytan bıyıklı bir zattı; İstanbul, bu kıyafette bir din adamını ilk kez görüyordu. Saîd'in sabit fikri, Mısır'ın El-Ezher'ine karşı doğuda bir Medreset'üz-Zehrâ kurmaktı. Bir zaman sonra İttihâd-ı Muhammedî fırkasını kuran ve Volkan gazetesine yazılar yazmaya başlayan Saîd-i Kürdî, tâkıybata uğradı ve İstanbul'dan ayrıldı.

Hayâtı, tezatlarla dolu olan, siyâsetle uğraşmadığını söyleyen, kendisine uyan ve Nur talebesi adı verilen kişilere de siyasetle uğraşmayı yasaklayan Saîd-i Kürdî, İstiklâl savaşında, bu hareketin, halifeliği kurtarmak için olduğunu sanıp Ankara'ya gitmiş, 1923 te Millet Meclisinde bir de söylev vermiş (*), fakat kendi sözüyle, Şeâir-i İslâmiyye aleyhinde bir cereyan keşfedip Ankara'dan ayrılmıştır. Van'a giden ve yüzotuzu bulan «Risâle-i Nûr» adını verdiği risâleleri önce teksir ettirip, sonra bastırmaya başlayıp dağıttıran Nursî, 31 Marttan sonra Dîvân-ı Harb-i Örfî tarafından muhakeme edildiği gibi bu sefer de İstiklâl Mahkemesine verilmiş, Barla'ya, sonra Kastamonu'ya, daha sonra da Emirdağ'a sürülmüş, en son ha-

---

(*) Bu, kendi ifâdesidir; zabıtlarda böyle bir şey yoktur.

pis ve menfâ hayatını İsparta'da geçirirken Demokrat Parti iktidara gelince serbest kalmış, kendisine verilen bir otomobille gezilere çıkmış, sonunda, 1960 ta gene bir gezi sırasında Urfa'da ölmüştür.

Bir aralık timarhaneye de giren Nursî'nin türkçesi, pek bozuk düzen bir türkçedir. Meselâ kendi sözlerinin önemini anlatırken «Kemâl-i müvâzenetle iki yüzden ziyâde Rasûl-i Ekrem aleyhissalâtü vesselâm kelimeleri her sahîfede birbirine bakmaktadır» der (Mûcizât-ı Ahmediyye). Bu cümlede «iki yüzden ziyâde, Rasûl-i Ekrem midir, kelimeleri midir? Sonra anlamı tam söze kelime denemez; cümle denir; kelimelerin kemâl-i müvâzenetle birbirine (birbirlerine diyecek) bakması da tuhaf bir temâşâdır. Bu cümle bir örnektir ancak; çünkü hazretin her lâfı böyledir. Hadi o söylemiş; fakat bu lâflarda derin, ilâhî sırlar bulunduğuna, onu, «emsalsiz bir filozof» tanıyanlara ne diyelim?!

Nakşbendî tarikatinden güçlendiğine şüphe olmamakla beraber, kendisinin bir tarikat adamı, yolunun bir tarikat olduğunu, risâlelerinin, bu tarikati yayma amacını güttüğünü söylerse, tarikatler kaldırıldığı için uğrayacağı tâkıybâtı düşünerek Nurculuğun bir tarikat ve mezhep olmadığında ısrar eder ve ettirir. Peki, Nurculuk, tarikat değildir, mezhep de değildir; şu halde nedir? Din midir? Bunu açıklamaz; filozof tavrı takınarak bu yola bir felsefe, İslâmı, ilk devrine döndürecek bir felsefe süsü verir.

Niyâzî-i Mısrî'ye benzer tarafları çok olan bu zat, kendisine gaybden sesler geldiğine, din ulularının kendisini müjdelediğine, eserlerinin kendi garip ifadesiyle «Parlak bir surette ısbâtı çok kuvvetli bir işâret-i gaybiyye ve inâyet-i ilâhiyye» olduğuna inanır. Nûh'un gemisinin vapura, Yûsuf'un mûcizesinin saate işaret olduğunu, radyoda kudret-i ilâhiyyenin bir cilvesi göründüğünü anlatmak

ister. Sabit fikirlerinden biri de, Niyâzi gibi, kendisine daima kötülük yapılacağını, öldürüleceğini sanmasıdır.

Siyasete karışmadığını iddia eden, fakat mecliste söylev verdiğinden bahseden, açmak istediği Medreset'üz-Zehrâ'da «Lisân-ı arab vâcib, kürd câiz, türk lâzım» olduğunu söyleyen, bu medresenin gayesinin «vilâyet-i şarkıyye ulemâsının istikbâlini temin» olduğunu bildiren, Atatürk'e «İslâmın Deccâli» demekten, cumhuriyet devrini dinsizlikle tanıtmaktan çekinmeyen, devletin dininin İslâm olduğunu anayasaya koydurmak isteyen, Nur risalelerini, yurt dışına kadar dağıttıran Nursî, ortamın bilgisizliğinden faydalanmış, sözlerinin, Kur'ân'ın tefsiri olduğuna birçok kişiyi inandırmış, kendini İslâm'ın müceddidi saydırmış, bir kara cahil zümre meydana getirmiştir (Fazla bilgi için Doç. Dr. Çetin Özek'in «Türkiyede gerici akımlar ve Nurculuğun iç yüzü» adlı eserine; Varlık yayın. 1964; s. 237-300; «100 soruda Türkiyede gerici akımlar» adlı kitabına b. Gerçek Yayınevi - 1968; s. 180 - 197).

Soru 83 : Saîd-i Nursî yazdığı broşürlere neden «Risâle-i Nur» adını vermektedir; kendisine uyanlara neden Nur talebesi dedirtmiştir?

Kur'ân-ı Mecîd'in XXIV. sûresinin 35. âyetinde, Allahın, göklerin ve yeryüzünün nûru olduğu bildirilmekte, nûrunun örneği kandil konan yerdeki sırça içindeki kandile benzetilmekte, sırçanın parıl parıl parlayan bir yıldız gibi olup ne doğuda, ne de batıda olmayan kutlu zeytin ağacından, ona ateş dokunmadan yağının hemen yandığı, nûr üstüne nûr olduğu, Allah'ın nûruyla, dilediğine doğru yolu gösterdiği, inananlara da örnekler getirdiği ve Allah'ın her şeyi bildiği beyan edilmektedir. Bu âyet; ışık, doğru yolu göstermektir; Tanrı gökleri güneşle, ayla, yıldızlarla,

meleklerle, yeryüzünü peygamberlerle ışıtmıştır; ışığı inançtır, Kur'an'dır; Hz. Muhammed'in nurudur; Tanrıya itaattir; kandil konan yer, Hz. Muhammed'in göğsü, yâri gönlüdür; doğuda ve batıda olmayan kutlu zeytin ağacı, tenzih ve teşbih arasında tevhide dayanan İslâm dînidir tarzında tefsir edilmiştir.

Sonradan, Kur'an'ı Kerim'i kendi reiyleriyle tefsire kalkışmak cür'etini gösterenler, bütün fennî buluşların, Kur'an'da bulunduğunu savunanlar, bu âyetle elektriğin bildirildiğini söyleyenler bile olmuştur. Saîd-i Kürdî, Nurs denen yerde doğduğu ve bu yüzden Nursî soyadını takındığı gibi bu addaki «nur» sözünden de kuvvet alarak bu âyetle kendisinin müjdelendiğini, Allah'ın nûru olduğunu iddia etmiştir sanıyoruz. Bahâîleri anlatırken bu çeşit uydurma buluşlardan bahsetmiştik.

IV

SAFEVÎLİK - BAYRÂMÎLİK - AKŞEMSEDDİNİYYE VE HİMMETİYYE - CELVETÎLİK - HAŞİMİYYE KOLU - DİĞER TARİKATLER

Soru 84 : Safevîlik, mezhep midir, tarikat midir?

Safevîlik, Ebü'l-Feth Safiyyüddin İshâk-ı Erdebîlî'ye mensup bir tarikattir. Şeyh Safiyyüddin, 650 yılında (1252) doğmuştur. Yedinci İmâm Mûsa'l-Kâzım'ın soyundan geldiği rivâyet edilmiş ve Tevekkülî b. İsmâîl b. Hacı Hasan-ı Erdebîlî tarafından 759 Şâbanının sonunda (1358) Safiyyüddin'in hal tercemesiyle Safevîliğe dair yazılmış olan «Safvet'üs-Safâ»da da soyu, İmâm Mûsa'l-Kâzım'a on dokuz göbekte ulaştırılmıştır (İst. Belediye K. Muallim Cevdet kitapları; No. 1, s. 46). Bu nüshanın istinsahı 1037 Zilka'desinin ilk günü (1628) bitmiştir. Aynı kitabın, Ayasofya K. de, 2123 No. da kayıtlı, 914 Zilhiccesinde (1509) Şihâbüddîn-i Kâşânî tarafından yazılmış nüshasında, İmâm Mûsa'l-Kâzım'a, on yedi kişiyle ulaşmaktadır; soy zincirindeki adlar da değişiktir (14. b. 15.a) Huseyn Abdal Pîr-zâde-i Zâhidî'nin «Silsilet'ün-Neseb'is-Safaviyye» sinde de arada on dokuz kişi vardır (Bu kitap, 1059 dan; 1649; sonra yazılmıştır; Berlin; Çâphâne-i İranşehr - 1343). Gene Ayasofya K.deki 3099 No.da kayıtlı ve 896 da, Sun'ullah tarafından yazılmış nüshadaysa bu soy

zinciri yoktur; yalnız Safiyyüddîn'in, bizde seyyidlik var; ama Alevî, yahut Şerîf olduğumuzu (yâni İmâm Huseyn, yahut Hasan soyundan olduğumuzu) sormadım dediği kayıtlı (6.b); bu kayıt, öbür nüshalarda da var (Ayasofya; 2123; aynı yap. Muallim C. N. s. 46).

En eski nüsha olan Ayasofya'daki 3099 No.da kayıtlı nüshada, Safüyyüddîn'e mezhebini sordukları vakit, biz, Sahâbenin mezhebindeyiz; dördünü de severiz; dördüne de dua ederiz dediği, fakat ruhsat yolunu değil, azîmet yolunu tuttuğu, kendisine uyanlara da bu yolu telkıyn ettiği, hattâ oğlu Sadrüddin'in, annesine eliyle dokunduğu vakit dahi Şâfiiyyeye uyup abdest aldığı yazılıdır (200. a. 2123 No.daki nüshada da bâzı noksan kelimelerle aynı sözler var; 463. b - 464. a.). Muallim Cevdet nüshasındaysa bu fasıl, şu tarza çevrilmiş:

«Şeyh'e mezhebini sordular; dedi ki: Allah ona rahmet etsin, esenlik versin; Peygamber, Sen bana, Mûsâ'ya Hârun ne menziledeyse, o menziledesin buyurdu; O'nun ve esenlik onlara, ma'sûm evlâdının mezhebindeyiz; onlara ve şiddet ve musîbet zamanlarında onlara yardım edenlere dostuz; düşmanlarına ve onlara zulmedenlere düşmanız; mezheplerde hangisi daha çetin ve ihtiyata daha yakınsa onu seçerdi.» (s. 654) Açıkça görülüyor ki tevellâ ve teberrâ, bu fasla sonradan eklenmiş. Safiyyüddin, belki Şâfiî mezhebindendi; belki de soyunun sonradan Şiî oluşlarını ızhâr etmelerine bakılırsa takıyyeye, yâni mezhebini gizlemeye lüzum görmüştü.

Safiyyüddin, 735 Muharreminin on ikinci günü (1334) vefât etmiş, Erdebil'deki dergâhının avlusuna defnedilmiş, sonradan üstüne çok mükemmel bir sanat eseri olan türbesi yapılmıştır.

Safiyyüddin «İmâm'ül-Halvetiyye» İbrahim Zâhid-i

Giylânî'nin dâmâdı ve halifesidir. Vefâtından sonra yerine oğlu Sadrüddin Mûsâ geçmiştir. Sadrüddin, 704 te (1305) doğmuş, 794 te (1391 - 1392) vefât etmiştir. «Hazîre-i Safaviyye» denen ve Safiyyüddin'in türbesini muhtevî olan alan ve dergâha bağlanan vakıfların çoğu, Sadrüddin'in gayretiyle sağlanmıştır. Ayasofyadaki 2123 No.da kayıtlı «Safvet'üs-Safâ»ya nazaran Sadrüddin 707 de (1308) hacca gitmiş, Medîne-i Münevvere'yi ziyâretinde, Medînenin hâkimi, yahut seyyidlerin ulusu olan Sihâbüddîn Ahmed b. Huseyn'e, altıncı atası Zerrin-külâh Fîrûz Şâh'ın soy zincirinin, İmâm Mûsa'l-Kâzım'a kadar ulaştığını tahkıyk ve tasdıyk ettirmiş, bundan sonra da Safavîler, artık kendilerini İmâm Huseyn soyundan saymışlar, onlara uyanlarca da bu, kesin olarak kabul edilmiştir (14. b - 15. a.).

Sadrüddin'in müridleri pek çoktu; babasına uyanlar, onu muktedâ tanımışlar, ayrıca da kendisine intisap edenler olmuştu. Üç ay içinde, on üç bin müridin ziyâretine geldiği rivâyet edilmişti. Safaviyye, yahut Erdebîliyye denen ve Halvetiyye ile Kalenderiyyenin birleştirilmesinden meydana geldiği kabul edilen bu tarikatte, kışın başlangıcında kırk gün, Zilhiccenin ilk dokuz günüyle Ramazan ayımn son on günü, yalnız başına bir yere çekilip ibadette bulunmak, sabah, akşam, namazlardan bir saat önce Kur'an okuyup sesli olarak Lâ ilâhe illa'llah Hak, Allah Hak adlarını zikretmek, ayrıca kalbî ve Çhâr-darb usûliyle zikirde bulunmak vardır.

Tebrizli Seyyid Kaasım-ı Envâr da Sadrüddin'in müridlerindendi. Sadrüddîn, onu, hânkaahında erbaîne sokmuş, namazda teşehhüdde ve secde aralarından başka vakit oturmayacaksın demişti; o da namazlardan sonra saçını, tavanda çakılı bir mıha bağlamış, böylece ayakta durmayı başarmıştı. Kırkıncı günü Erdebîl camiine gelmiş, eline bir

büyük mum alıp yakmıştı. Herkes, elindeki mumu, onun mumundan uyandırmış, bunu duyan Sadrüddîn, ona, ışıkları bölüştüren anlamına Kaasım'ül-Envâr lakabını vermişti (Silsilet'ün-Neseb'is-Safaviyye). Sadrüddin'e bir vefât tarihi de yazan ve Hurûfîlerin tenkilinde Herat'tan çıkarılan Kaasım-ı Envâr'ın, 835, yahut 37, yahut da 38 de vefât ettiği rivâyet edilirse de «Gülşen-i Râz»a, «Hadîka-t'ül-Maârif» adlı bir şerh yazan Kürbâlî, şerhini, mensub olduğu Kaasım-ı Envâr'ın emriyle yazmış ve o sağken, 867 yılı baharında (1561) bitirmiştir (İst. Süleymâniye K. Fâtih kitapları, No. 2608). Buna nazaran vefâtı, bu yıldan sonradır.

Sadrüddîn'in üç oğlu vardı. Tarikat silsilesi, bunlardan Hâce Aliyy-i Erdebîlî'den yürümüştür. Temür'le görüştüğü, ona, Şam'daki Yezîdî mezhebi mensuplarını kırdırdığı rivâyet edilen Hâce Alî, 830 yılında hacca gitmiş, dönüşünde, Recebin on sekizinci salı günü Kudüs'te vefât etmiştir (1427). Siyahlar giydiğinden Hâce Aliyy-i Siyah-pûş diye de anılan Hâce Alî, Bayrâmî ve Melâmî silsilesinde Alâüddîn Aliyy-i Erdebîlî diye geçer.

Oğlu Şeyh-i Şah İbrahim, babasiyle hacca gitmiş, babasının vefâtından sonra Erdebil'e dönmüş, Safavî tarîkatinin ulusu tanınmıştır. 851 de (1447) vefât etmiştir. Oğullarından Ebû-Yahyâ Muhammed, Halep'te kalmış, demircilikle geçinmeye başlamıştır. Yıldız şeklinde demir mıhlar yaptığı ve bu çeşit mıhlara, yıldızlar anlamına kevâkip dendiği için «Kevâkibî» lâkabiyle anılmıştı. Sonradan tasavvuf yoluna sülûk edip Safevîliği o civarda yayan bu zâtın soyuna Kevâkibî-zâdeler dendi; 897 de (1491 - 1492) vefât eden bu zâtın gayretiyle Halep civarında, Erdebîliyyenin bir kolu yayılmış oldu (Muhît-i Tabâtabâî: Safaviyye; Ez taht-ı pûst-ı dervîşî tâ taht-ı şehriyârî; Vahîd Mecmuası; Tehran; III. yıl; No. 33, 1946; s. 720-721).

Bunlardan Abdürrahmân b. Ahmed'ül-Kevâkibî, Halep'te müftülükte bulunan Muhammed b. Hasan gibi Sünnîler yetişmiş (El-Mu'cem'ül-Matbûât'il-Arabiyyeti ve'l-Muarrabe; Mısır - 1346 H. 1928, s. 1574 - 1576), Osmanlı devletinde vazife alanlardan Anadolu kazeskeri Kevâkibîzâdelerden Muhammed Necmüddin'in, Karacaahmet'te, Miskinler'deki kabir taşında «Sâdât-ı Huseyniyye ve Sülâle-i Âlî Safaviyyeden» olduğu tasrih edilmiştir. 1914 te vefât eden ve II. Abdülhamid devrinde uzun müddet şeyhülislâmlıkta bulunan Cemâlüddin de bu soydandır (İlmiyye Sal-Nâmesi; İst. Mat. Âmire-1334; s. 617 - 618). Şaşılacak şey şudur ki Osmanlı tarihleri ve Safavîler aleyhindeki fetvalar, Şeyh-i Şah İbrahim'in oğlu Şeyh Cüneyd'in oğlu Hayder'in oğlu İsmâîl-i Cafevî'yi ve onun soyundan gelenleri seyyid saymamakta, yalancı olduklarını söylemekteyken, öbür oğlu Ebû-Yahya Muhammed ve onun soyundan gelen Kevâkibî-zâdeler, hem de «Âli Safaviyyeden» oldukları tasrih edildiği halde Osmanlılarca seyyittir; çünkü Şâh İsmâîl ve soyu Şîadır; Osmanlılara karşıdır; Kevâkibîlerse Sünnîdir!

Şeyh-i Şah İbrahim'in oğlu Cüneyd, Uzun Hasan'ın dâmâdıdır; II. Sultan Murad zamanında Anadolu'ya gelmiş, padişaha hediyeler göndermiş, Kurtbeli denen yerde yurt edinmesine müsaade edilmesini istemiş, padişah gönderilen elçiye ihsanda bulunmuş, fakat Vezir Halil Paşanın, bir tahtta iki padişah olmaz sözüne uyup Cüneyd'e yurt vermemiştir. Cüneyd, bunun üzerine Karaman iline geçmiş, Sadrüddin-i Kunavî tekkesinde, Şeyh Abdüllatif'le olan mübâhasede Şîîliği meydana çıkmış, Konya'dan çıkıp Canik iline varmış, Trabzon'da, Rum devletine hücum etmişti; Fâtih ordusunun da aynı amaçla hareketi üzerine Akkoyunlu Uzun Hasan'a sığınmıştı. Sonunda Şirvan'da 864 te (1460) şehit oldu.

Oğlu Hayder de Uzun Hasan'ın kızı Biki Aka'yı almıştı. Alî, İsmâîl ve İbrahim adlı üç oğlu dünyaya gelmişti. Babasının şehâdetinden sonra bir müddet mahpus kaldı; hapisten çıktıktan sonra o da babası gibi savaşlara girişti. Şirvanhlarla savaşta, 893 Recebinin yirminci günü (1488) şehit düştü (Silsilet'ün-Nesb'is-Safaviyye'ye ve doğu ve batı kaynaklarıyle olayları tâkıyb için Walther Hinz'in Tevfik Bıyıkoğlu tarafından Türkçeye çevrilen «Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd» adlı eserine b. Türk Tarih Kurumu yayın. Ankara - 1948).

Safavî tarikatini İran'da Safavî hânedanı ve bu hânedan tarafından Erdebil dergâhına atanan halifeler temsil etmiş, Türkiye'deyse Hâmid-i Velî ve halifesi Hacı Bayrâm-ı Velî ile yürümüştür.

Soru 85 : Bayrâmîlik nasıl bir tarikattir?

Hacı Bayrâm-ı Velî, 753 te (1449) Ankara'nın Çubuksuyu kıyısında Solfasol (Zü'l-fazl) köyünde doğmuştur. Koyunluca Ahmed adlı birinin oğludur. İyi ve disiplinli bir tahsil gören Hacı Bayram, Ankara'da Melike Hâtun medresesinde müderrisken gördüğü bir rüya üzerine tedris hayâtını bırakmış, Hâce Alâüddin-i Erdebîlî'nin (Sergüzeşt-i Melâmiyye'ye göre), yahut onun oğlu Şeyh-i Şâh İbrahim'in halîfesi Hâmid-i Velî'ye intisap etmiş, onun, 815 te (1412) Konya Aksaray'ında vefâtına kadar yanında kalmış, vefatından sonra Ankara'ya gelip Bayrâmiyye tarikatini yaymaya başlamıştır. Hacı Bayram'a intisap edenler çoğalınca bu hal, hükûmetin dikkatini çekmiş, esâsen tarikat zincirinin Erdebîl sûfîlerine ulaşması da, hakkında bazı iftiralara yol açmış, padişah kendisini görmek istemiştir. Hacı Bayram, boynuna, ellerine, ayaklarına zincir vurularak Edirne'ye götürülmüş, II. Murad kendisiyle gö-

rüşünce onun büyüklüğünü anlamış, özür dileyerek Ankara'ya gitmesine müsaade etmiştir; aynı zamanda Hacı Bayram'a intisap edenlerden vergi alınmamasını buyurmuştur. Hacı Bayram, Edirne'den dönerken Gelibolu'ya uğramış, «Muhammediyye» sâhibi Mehmed-i Bîcan'la kardeşi Ahmed-i Bîcân'a hilâfet vermiştir.

Hacı Bayram'ın müritleri o kadar çoğalmıştı ki Ankara'dan, civarından, hattâ daha da uzak yerlerden vergi toplamak imkâm kalmamıştı; kime baş vurulursa, Bayrâmîyim diyordu. İş padişaha duyuruldu; Murat, kaç müridi olduğunu, kendisine sormalarını emretti. Sordular; ben de bilmem, fakat anlarız dedi. Bir cumâ günü Ankara dışında tümsecik bir yere bir çadır kurdurdu. Namazdan sonra, benim müridim olan gelsin; Allah aşkına kurban edeceğim dedi; çadıra doğru yürüdü. Herkes toplanmış, ne olacağını birbirine soruyordu. Kalabalığın içinden bir erkek çıktı; yürüyüp çadıra girdi. Hacı Bayram, çadırdaki koyunlardan birini kesti; kan çadırdan dışarıya doğru aktı. Bunu görenler, şeyhi kan tutmuş, aklını oynatmış dediler; dağılmaya başladılar. Bu sırada bir kadın da Allah uğruna kurban olmayı canına minnet bildi; yürüyüp çadıra girdi. Bir başka koyun kesildi; kam dışarıya yürüdü. Artık meydanda kimse kalmamıştı. Hacı Bayram, memurlara haber gönderdi; bir buçuk müridim var; başkalarından vegri alınsın dedi.

Tasavvuf ehline göre Bayramîlik, Halvetiyye'yle Nakşbendiyye'nin birleştirilmesinden meydana gelmiş bir tarikattir; fakat gerçekte, Safaviyye tarikatinin, Anadolu'da yayılan bir koludur. Hattâ Bayramîler, ilk zamanlarda Şah İsmâil'in (930 H. 1524) babası Şeyh Hayder'ın icadettiği on iki terkli (terekli - dilimli) kavuk şeklindeki kırmızı tacı giyerlerken, her halde Erdebil sûfîlerine karşı duyulmaya başlayan antipati yüzünden Hacı Bayram, bu

tacı ak çuhaya çevirmişti (Müstakıym-zâde'nin «Risâle-i Tâciyye» si; bizdeki yaz.)

Hacı Bayram'a intisap edenler, ekin ekmekle, ektiklerini beraberce biçip harmanda dövüp ihtiyaçtan fazlasını satarak elde edilen kârı, gene ihtiyaçlarına göre yoksul müntesiplere dağıtmakla tam bir tesanüde dayanan hayata örnek oluyorlardı; bu yüzden de Hacı Bayram, ekinciler pîri tanınıyordu. Müritlerden bilgili olanlar üç aylarda (Receb, Şâban, Ramazan ayları) köylere gidiyorlar, vaaz veriyorlar; Kur'ân okuyor ve belletiyorlar, topladıkları ekini, parayı getirip Hacı Bayram'a veriyorlar; bunlar gene yoksul ihvâna üleştiriliyordu.

Hacı Bayram-ı Velî, 833 te (1430) şefât etmiş, Ankara'daki câmiinin kıble tarafına gömülmüş, üstüne de bir türbe yapılmıştır. Elimizde iki tane aruzla, biri, birkaç sûfî tarafından şerhedilen meşhur şathiyesi olmak üzere üç heceyle yazılmış şiiri, ona ait olduğu şüpheli, Türkçe bir küçük risalesi ve bir mektubu bulunan Hacı Bayram'ın, Ak Şeyh de denen Ak Şemsüddin, Bursalı Emîr Sikkînî, Göynüklü Salâhuddin, İnce Bedrüddin, Kızılca Bedrüddin, Akbıyık, Hızır Dede, Şeyh Lutfullah, Mehmed-i Bîcân, Ahmed-i Bîcan, kaynaklara adları geçen halifeleridir. Bayrâmîlik, Ak Şemsüddin ve Emîr Sikkînî'den yürümüştür (Melâmîlik ve Melâmîler'e b. s. 33 - 39, 207 - 208).

§ Ak Şemsüddin, 792 de (1389 - 1390) Şam'da doğmuştur. Babasiyle Anadolu'ya gelen ve iyi bir tahsil gördüğü anlaşılan bu zât, Haleb'e gidip Zeynüddin-i Hûfî'ye intisap etmiş, fakat gördüğü bir rüya üzerine Ankara'ya gelmiş, Hacı Bayram'a kavuşmuştur. Hacı Bayram'ın vefâtından sonra pirdaşı Akbıyık'la İstanbul Fethinde bulunmuş, sonra Göynük'e gidip yerleşmiş, orada 862 de (1457 - 1458) vefât etmiştir. Kendisine mensup kola, «Bayrâmiyye-i Şemsiyye» denmiştir.

§ Tarikat zinciri dört kişiyle Ak Şemsüddin'e ulaşan Himmet, Bayrâmiyyeden «Himmetiyye» kolunu kurmuş, 1095 te (1683 - 1684) İstanbul'da vefât etmiş, Üsküdar'-daki tekkesinin bahçesine defnedilmiştir. Dîvanı vardır; Yunus tarzında hece vezniyle yazdığı şiirler gerçekten de güzeldir.

§ *Celvetiyye:*

Ayrı bir tarikat sayılan Celvetîlik, Bayrâmiyye'den ayrılan bir koldur. Bu kolu, Koçhisar'lı, yahut Sivrihisar'-lı Hüdâyî Mahmud kurmuştur. Sonradan Aziz Mahmud Hüdâyî diye anılan bu zat, 950 de (1543 - 1544) doğmuş, İstanbul'da okumuş, Edirne'de, Sultan Selim medresesinde muîdlik, Şam ve Mısır'da nâiblik eden, Mısır'da Halvetî tarikatine giren, Bursa'da Ferhâdiyye medresesine müderris, Câmi-i Atıyk mahkemesine nâip tâyin edilen Hüdâyi, gördüğü bir rüya üzerine Hacı Bayram'ın, yahut Hacı Bayram halifelerinden Hızır Dede'nin halifesi Muhyiddin Üftâde'ye intisap etmiş, ondan hilâfet almıştır. I. Sultan Ahmed'in bir rüyasını yorması, tanınmasına sebep olmuş, Fatih câmiine vâiz tâyin edilmiş, Rüstem paşanın kızı Âişe tarafından Üsküdar'da yaptırılan tekkesine geçince bu vâizliği bırakmış, Üsküdar'daki Mihrimah Sultan câmiinin perşembe vâizliğine atanmış, Sultan Ahmed câmiinde de her Ramazan ayının ilk pazartesi günü vaazetmeyi kabul etmiştir.

1038 Saferinin ikinci gecesi vefât etmiştir (1628). On sekiz arapça, on iki Türkçe eseri, bazı risaleleri ve divanı vardır. Eserlerinin içinde «Vâkıât» adını verdiğ ve Üftâ-de'nin sohbetlerinin zaptından meydana getirdiği Arapça eser, tarih bakımından da değerlidir. «Celvet»i, yâni «Fenâ-yokluk» karşılığı Hak'la varlığı esas tutarak kurduğu yolda yedi addan başka «Fürû'-ı esmâ» denen «Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ahad, Samed» adlarının da zikri ve daha

bazı özellikler vardır. Celvetî tacı, yeşil çuhadan olup on üç dilimlidir; bu bilimler, Tanrı'nın on iki adıyle zâtına işaret olarak kabul edilmiştir.

Hüdâyî, Vahdet-i Vücûd'u, şeriata uygun bir tarzda kabul eder; zâhitliği, tarikatin esası bilir; Sımavnakadısı oğlu Bedrüddin'in ve onun yolunu tutanların şiddetle aleyhindedir, bu hususta padişaha verdiği bir arîzada, olmayan şeyleri de, kendisinin de bir aralık aralarına girmiş olduğunu söyleyerek oluyor gösterip onları töhmetlemekten çekinmez (İslâm Ansiklopedisine yazdığımız «Celvetiye» maddesine bakınız; cüz. 21, İst. 1944; s. 67 - 69).

§ Celvetiyye, bilhassa İsmâil Hakkı tarafından yayılmıştır. Aydos'ta, 1063 te (1652 - 1653) doğan, Osman Fazlı adında bir Celvetî şeyhine intisap eden, iki kere hacca giden, Edirne, Üsküp, İstanbul şehirlerinde oturan, Erdel savaşına katılan İsmâil Hakkı, Bursa'da yerleştiği, orada tekke kurduğu ve 1137 de (1725) orada vefât edip tekkesinin avlusuna gömüldüğü için Bursalı diye anılmıştır. Hüdâyî ile arasında üç kişi vardır.

Kendisini ikinci bir Muhyiddin İbn Arabî sayan ve böyle tamtmak sevdasına düşen bu zâtın yüz üç tâne basılmamış, on beş tane de basılmış eseri vardır. Bunlardan «Silsile-Nâme-i Celvetiyye»si, Celvetî silsilesini ve bu tarikatin özelliklerini anlatması bakımından mühimdir. Tasavvufa dayanan, fakat usûl-i tefsire uymayan dört büyük ciltlik Arapça «Rûh'ul-Beyan» adlı tefsiri de tasavvuf bakımından önemlidir (*). Şiirleri de bulunan İsmâil Hakkı, aynı zamanda oldukça usta bir hattattır (Osmanlı Müellifleri'ne b. I, s. 28 - 32).

(*) İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığımız Celvetiye maddesinde «Rûh'ul-Beyan»ın, yanlışlıkla, Türkçe olduğu kaydı düşülmüştür; özür diler, düzeltiriz.

§ «Celvetiyye» den, 1197 de (1783) vefât eden Üsküdarlı Hâşim Mustafa da«Hâşimiyye» adlı bir kol kurmuştur; fakat bu kol yayılmamıştır. Hâşim Baba, hem Celvetîdir; hem Hamzavîliğe intisap etmiştir; hem de Mısır'da Kasr'ul-ayn Bektâşi tekkesi şeyhi iken İstanbul'a gelen ve 1170 te (1756 - 1757) Hâşim Baba'nın Üsküdar'da İnâdiye'deki tekkesinde vefât edip tekkenin karşısına gömülen «Kutb'ul-Abdâl Hasan Baba»ya intisap ederek Bektâşî olmuştur; hattâ bir aralık Hacıbektaş tekkesinde dedebabahk makamında da bulunmuştur.

Hâşimiyye kolu, Celvetîlikle Bektâşiliğin birleştirilmesinden meydana gelmiştir. Halifesi, Giritli Salacı-zâde Mustafa (1220 H. 1805), bir müddet bu kolu yürütebilmiştir (Osmanlı Müellifleri, I, s. 189 - 191; Mevlânâ'dan sonra Mevlevilik; s. 198, 300 - 301).

Soru 86 : Bunlardan başka tarikatler var mıdır?

Bugün müntesibi kalmayan, yahut Türkiye'de bulunmayan tarikatler hakkında da kısaca bilgi verelim:

838 de (1435) vefât eden ve Herat civarında yatan Zeynüddin Ebû-Bekr-ı Hâfî'nin kurduğu Zeyniyye tarikati, Bursa'da yatan ve 856 da (1452) vefât eden Abdüllatif tarafından, Bursa'da yayılmıştı. Zeynüddin'in diğer halifesi Merzifonlu Abdurrahim ve Bursa'da Abdüllatif'in yanında yatan Manavgatlı Tacüddin İbrahim, onun halifesi Kastamonulu Hacı Halife diye tanınan Abdullahla yürümüştür. Abdüllatif'in bir halifesi de Hızır Bey'in oğlu olup Hocapaşa diye tanınan Sinan Paşa'nın (891 H. 1486) şeyhi Şeyh Vefâ'dır (896 H. 1491).

Zeyniyye tarikati, Abdüllatif'le Bursa'da, Şeyh Vefâ ile de İstanbul'da yayılmış, bir müddet sonra bu tarikatin

müntesibi kalmamıştır. Bursa'da Zeynîler'de, bu tarikate mensup birçok zevât yatmaktadır. Maîn şeklinde taşlarının bir kısmı, Muradiye'deki mezar taşları müzesine nakledilmiştir (Zeynüddin ve halifeleri için Nefehât terc. e b. s. 547 - 566).

§ Sıffîn savaşında Hz. Alî'ye, düşmanlariyle ölünceyedek savaşmak üzere bey'at eden ve savaşa girip şehit olan Üveys'ül-Karanî'den de bir tarikatin yürüdüğünü söyleyenler olmuşsa da esasen Üveys hakkındaki hikâyelerin çoğu, muhayyile mahsulü olduğu gibi, Hz. Peygamber'in Hz. Alî'ye, yahut Ebû-Bekr'e zikir telkıyn etmediğini, Hırka v.s. hususundaki rivâyetlerin uydurma olduğunu «100 soruda Tasavvuf» adlı kitabımızda bildirmiştik.

Üveys, Hz. Peygamber'i görmediği halde iltifatına mazhar olduğu için sûfîler, herhangi bir şeyhe intisap etmeden, geçmiş erenlerden birinin rûhâniyetiyle erişen kişilere «Üvesî» demişlerdir (Tarâık'ul-Hakaaık; II, s. 45-56).

§ İbn'ül-Esîr'e göre 161 de (777), diğer rivâyetlere göre 162 (778), yahut 166 da (782) Şam'da vefât eden Ebû-İshak İbrahim b. Edhem'e mensup sayılan bir tarikate de «Edhemiyye» denmiştir. İbrahim b. Edhem'in, İmam Muhammed'ül-Bâkır'a, hattâ oğlu İmam Ca'fer'üs-Sâdık'a ulaştığı, onlarla görüştüğü rivâyet edilmiş ve tarikat zinciri, bu imamlara ulaştırılan İbrahim'in, Sâsânî hükümdarlarının soyundan geldiği de söylenmiştir. Küçerat'ın batısında hüküm süren Fârûhıyler, kendilerini bu zâtın soyundan sayarlardı. 772 - 801 de (1370 - 1398) hükümdarlıkta bulunan Melik Raca b. Han Cihân-ı Fârûkıy ile başlayan bu soy, 1008 yılınadek (1599) o bölgeye hâkim olmuştu.

İbrâhim b. Edhem'in Belh'te padişah olduğu, padişah-

lığı terkedip tasavvuf yoluna girdiği hakkında çeşitli hikâyeler vardır; hemen her sûfî şair, bu zattan Edhem, İbni Edhem, İbrahim Edhem diye söz etmiş, hikâyeleri tasavvuf şiirinde geniş bir yer kaplamıştır.

Bağdad'da bir makaamı (adına yapılmış mezarı) bulunan İbrahim b. Edhem'e mensup tarikat ehlini, mîlâdî XV. yüzyıl şâir ve nâsirlerinden Vâhidî, «Manâkıb-ı Hâce-i Cihan ve Netice-i Can» da, «Gözleri sürmeli, başlarında dilimsiz ve kubbe gibi müdevver bir taç olup taclarında noktalar bulunduğunu, tacın tepesinde yeşil taştan bir düğme olduğunu, düğmeden, omuzlara birer yeşil taylasan (sarığın ucu) sarktığını, sünnete uyup bıyıklarının, ağızlarına gelen kısımlarını kestirdiklerini, sakallarını kestirmediklerini, yenleri bol yeşil hırkalar giydiklerini, boyunlarına tesbit taktıklarını» söyleyerek övmekte ve onları Ehlisünnetten saymaktadır. Bu kitâbı ıstılâhlara, lûgatlere boğarak, cümlelere, ulama terkipli cümleler katarak, Vâhidî'nin adını bile anmadan yeniden yazıp «Nûr'ül-hüdâ li men ihtedâ» adını veren Karakaş-zâde Ömer (1047 H. 1637), Edhemîleri aynı tarzda anlatmakta, yalnız taçlarının yedi kat, fakat dilimsiz olduğunu bildirmektedir ki bundan, mîlâdî XVII. yüzyıla kadar Anadolu ve Rumeli'de bu tarikat mensuplarının bulunduğunu anlıyoruz.

Edhemîlik, XVII. yüzyıldan sonra Bektâşiler tarafından temsil edilmiştir. Evli babaların giydikleri dört dilimli taca, «Tâc-ı Edhemî» denirdi. Âriflerin taçları, âlemde dört terktir (dilimlidir); bu dört terk, «dünyâyı, âhireti, varlığı ve terkedişi bile terketmeye işârettir» meâlindeki,

Hest tâc-ı ârifan ender cihan ber çhâr terk
Terk-i dünyî terk-i ukbî terk-i hestî terk-i terk

beyti de bu münasebetle söylenmiştir. Tibyan, bu tarikati İbrahim b. Edhem'e mensup göstermekte, taçlarının dört

dilimli olduğunu söylemekte ve bu tarikate âit olup sabahları okunan Arapça kısa bir virdi de kaydetmektedir. Müstakıym-zâde, risâlesinde, Edhemî tacın, dört dilimli olduğunu kaydeder ve bu tacın Bektâşilere ait olduğunu söyler (Tarâık'a da b. II, s. 109 - 131).

Edhemîlerin, Bektâşiler tarafından temsil edilmesine bakılırsa bu tarikate mensup olanların Vâhidî'nin sandığı gibi Ehlisünnetten olmamaları gerektir fikrindeyiz.

§ Hicrî III. yüzyıldan VI. yüzyıla kadar (IX - XII), bilhassa Horasan bölgesinde yaygın bir halde bulunan, sonra Hindistan'a yayılan Ebû-Ahmed Abdâl-i Çeştî, oğlu Ebû-Muhammed, Ebû-Yûsuf, Kutbüddin Mevlûd, oğlu Ahmed, Ahmed-i Çeştî ve kardeşi İsmâil gibi mümessiller yetiştiren «Çeştiyye» de «Tarâık»a göre «Edhemiyye» den ayrılmıştır. Fakat bunların Türkiye'de izleri yoktur (II, s. 129 ve devamı; Nefehat terc. s. 362 - 368).

§ Tarâık, tarikat zinciri, Ebû-Yezîd-i Bıstamî'ye çıkan «Şattâriyye» tarikatini anmakta (II, s. 151 ve devamı; İslâm Ansiklopedisi; Tahsin Yazıcı'nın yazdığı Şattâriye mad. Cüz. 114; İst. 1966; s. 355 - 356), İmam Rızâ'nın kapıcılık hizmetinde bulunan ve 200 de (815) vefât eden Ma'rûf-ı Kerhî'ye varan on dört kol olduğunu söylemekte, bu yüzden «Ma'rûfiyye»ye, «Ümm'üs-Selâsil - Tarikat zincirlerinin esası» dendiğini bildirmektedir. Tarâık'ın saydığı kollar, 632 de (1234) vefât eden Şihâbüddin-i Sühreverdî'ye mensup Sühreverdiyye, Mevleviyye, 869 da (1464) Rey'de vefât eden Seyyid Muhammed Nûrbahş'a mensup Nûr-bahşiyye, Safaviyye, Kirman'a sekiz fersahlık bir yer olan Mahan'da yerleşen ve 834 te (1431) vefât eden Şah Ni'metullah'a mensup Ni'metullâhiyye, Necmüddin-i Kübrâ'ya mensup Zehebiyye-i Kübreviyye, Nûr-bahşiyye'den ayrılan Zehebiyye-i İgtişâşiyye, Bektâşiyye, Rıfâiyye, Nakşbendiyye, 879 da (1474) vefât eden

ve Isfahan'a bağlı Urdistan'dan yetişen Cemâlüddin Ahmed'e mensup Cemâliyye, Sadrüddin-i Kunavî'ye (673 H. 1274) mensup Konyaviyye, Kaadıriyye, 481 de (1088) vefât eden Şeyhülislâm Ebû-İsmâil Abdullah b. Ebî-Mansûr Muhammed'il-Ansâriyy'il-Herevî'ye mensup Pîr-i Hâcât kollarıdır. Emîr Seyyid Aliyy-i Hemedenî'ye (786 H. 1385) mensup Hemedâniyye ve Halvetilik de Tarâık'a göre Zehebiyye'den ayrılmıştır.

Tam mânâsiyle İsnâ-aşerî olan Ni'metullahîler, Zehebîler, Nûr-bahşîler, İran'da yayılmıştır; bu tarikatler, Türkiye'ye gelmemiştir. Sadrüddin, Ekberiyye tarikatini temsil etmiş, fakat bu tarikat de Sadrüddin'den sonra uzun müddet yaşamamıştır. Sühreverdiyye de bugün yoktur. Mevleviyye ve Bektâşiyye, anlatacağımız veçhile Melâmetten meydana gelmiş tarikatlerdir (Tarâık'a b. II, s. 257 - 345).

V

MELÂMET - FÜTÜVVET - MELÂMETTEN DOĞAN TARİKATLER ABDÂLLER, KALENDERİLER, HAYDERÎLER, CÂMÎLER, ŞEMSÎLER v.s. - BAYRÂMÎ MELÂMÎLERİ (HAMZAVÎLER) — ÜÇÜNCÜ DEVRE MELÂMİLERİ - BEKTAŞÎLİK - ALEVİLİK VE ALEVÎLER - MEVLÂNÂ VE MEVLEVİLİK - SEMÂ' VE MUKAABELE - MEVLEVİLİKTE İKİ NEŞ'E - TARİKATLERİN KURULUŞLARINDAKİ NEDENLER - BUGÜNKÜ DURUM

Soru 87 : Melâmet ve Melâmetîlik nedir?

Melâmet, önceden de bildirdiğimiz gibi tasavvufun içinde, tasavvuf ehline karşı çıkan bir zümrenin benimsediği yoldur. Kınanmak anlamına gelen «levm» sözünden üreyen melâmet, bu yolun mensuplarınca, Kur'ân-ı Mecîdin V. sûresindeki, «Ey inananlar, içinizden kim çıkar da dininden dönerse Allah, onlara bedel öyle bir kavim getirecektir, yakında ki o, onları sevecek, onlar da onu sevecekler, inananlara karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı yüce olacak o kavim; Allah yolunda savaşacaklar onlar ve hiç bir kınayanın kınamasından korkmayacaklar. Bu, Allah'ın lûtfu ve inâyetidir ki dilediğine verir ve Allah'ın lûtfu boldur, o, her şeyi bilendir» meâlindeki âyet-i kerîmeye dayanmaktadır (Bu âyetin çeşitli tefsirleri için

«Kur'ân-ı kerîm ve Meâli» nin «açılama» sına bakınız; s. LVIII - LIX).

421 de vefât eden (1021) Ebû-Abdürrahman Sülemî, Arapça «Er-Risâlet'ül-Melâmetiyye» sinde, bilgilere ve hâllere sâhib olanları üç kısma ayırmaktadır:

I. Halkın faydaları için dînî hükümlerin bilgileriyle uğraşanlar. Bunlar, şeriatı koruyan zâhir bilginleridir; mes'elelerde ihtilâfa düşerler; fakat maksatları şeriatın esasını korumaktır. Dünyahk toplamaya düşmedikleri takdirde bunlara, kendi bilgilerine âit hükümlerde uymak gerektir.

II. Havâss. Bunlar, iradelerini Hakk'a vermişler, dünyâdan, varlıklardan kurtulmuşlar, Tanrı yolunda savaşa dalmışlar, şeriattan ayrılmamışlar, çeşitli yüceliklere ermişlerdir; bunlar, ma'rifet ehlidir, sûfîlerdir.

III. Melâmetîler. Allah onların içlerini, yakınlığa ait çeşitli yüceliklerle bezemiş, fakat halka dış yüzlerini göstermiştir. Bunların içlerindeki sırlar, dışlarına sızmaz. Bu hal, Hz. Peygamber'in hâline benzer; en yüce makaama vardığı halde oradan dönünce halkla, halkın anlayacağı şekilde konuşmuştur. Mûsâ Peygamber'se, Tanrı kelâmını duyduktan sonra öyle bir hale gelmişti ki hiç kimse, onun yüzüne bakacak gücü bulamadı kendinde; bu, sûfîlerin hâline benzer; onların da içlerindeki sırlar, dışlarına vurur.

Sülemî'ye göre «Melâmet ehli, Tanrı'nın buyruklarına, Peygamber'in sünnetine uymakla beraber dâvâya düşmez, benlikte bulunmaz, kerâmete önem vermez. İçlerinden biri böyle bir hale düşecek olsa Melâmet ehli, ona, hâlini gizlemesini buyurur; çünkü bunu izhâr etmek, insanı benliğe düşürür.»

Ebû-Hafs'il-Haddâd (264 yahut 65 H. 877 - 878), Me-

lâmet ehlini anlatırken, onlar demişti, halka kendilerini bildirmezler; halk, görünüşlerine bakar; oysa erdikleri gerçekler gizlidir. Sûfîlerse gerçeğe erişenleri güldürecek derecede dâvâya düşerler; eriştikleri dereceler, elde ettikleri gerçeklerse az mı, azdır. Melâmet ehline ibadet yüzünden bir yakınlık hâsıl olsa bile onlar, bu yüzden kendilerini kınarlar; iyiliklerini gizlerler, halka kötülüklerini gösterirler (Aynı Risâle).

Bu hususta sözü uzatabiliriz; fakat «100 soruda Tasavvuf» ta da temas ettiğimiz bu bahsi kısa geçeceğiz. Melâmetî, ululuktan, dâvâdan, kendini göstermekten, halkın sevgi ve saygısını kazanmak kaydından geçen, kerameti, insana benlik verdiği için erkeklerin hayız görmesi sayan, kendini herkesten aşağı, herkesi, kendinden üstün gören, giyim-kuşam özelliğiyle, tekkeyle, vakıftan hazır yemekle, zikirle, vecde gelip bağırıp çağırmayla kendisini göstermeye çalışmayan, halktan hiç bir suretle ayrılmayan, kazanciyle geçinen, iç yüzden Hak'la, dış yüzden halkla beraber olan, hattâ halkın saygısını, sevgisini bir kayıt bildiğinden nafile ibadetlerini bile gizleyen, buna karşılık, onların kınamasından ürkmeyen, hattâ hattâ, bu yüzden de halka kendisini kötü gösteren kişidir.

Mevlânâ, bir rubâîsinde, «Sarığımı, cübbemi, başımı; üçünü de bilece değerlendirdiler; bir dirhemden de az bir değer verdiler; sen dünyada benim adımı hiç mi işitmedin? Hiç olmuş biriyim, hiçim, hiçim ben» der (A. Gölpınarlı: Mevlânâ Celâleddin-Rubâîler; İst. Remzi K. 1966, «M» harfi; Rubâî: 198, s. 162) (*). Bu rubâî, Melâmet meşrebini, bütün mânâsiyle anlatmaktadır.

Yunus Emre'nin (720 H. 1320) şu şiiri de, bu hususta örnek olarak gösterilecek şiirlerdendir:

(*) Destârem u cubbe vu serem her se behem
Kıymet kerdend beyek direm çîzî kem

İy bana eyü diyen benem kamudan kemter
Şöyle mücrimem yolda mücrimler benden server

Benüm gibi mücrim kul bir dahı isteyebul
Dilimde ilm u usûl dilegüm dünya sever

Zâhirüm eyü eyerde gönlüm fâsid haberde
Bulunmaya Bagdad'da bencileyin bir ayyar

Taşum göyni içüm ham dirligüm budur müdam
Yol varmadın bir kadem Arşdan virürem haber

Taşum biliş içüm yad dilüm hoş gönlüm mürted
İşüm yavuz eyi ad böyle fitne kanda var

Kime kim öğüt virdüm ol Hakk'a irdi gördüm
Bana benüm ögüdüm hiç eylemedi eser

Dakındum şeyhlık adın kodum ma'şuk tâatın
Verdüm nefsün muradın kanı Hakk'ıla bazar

Yayıldı Yunus adı suçdur cümle tâatı
Çalabum inâyeti suçın geçüre meger

(Tarafımızdan hazırlanan ve Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği tarafından yayınlanan Dîvan; İst. 1965; tıpkıbasım, s. 147 - 149; Türk harfleriyle; «R» harfi, şiir. XXVIII, s. 53).

Neşnîdestî tu nâm-ı men der âlem
Men hîç kesem hîç kesem hîç kesem

(Bedî'uz-zamân Firûzan-fer: Külliyyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebir; Tehran Üniv. yayın. c. VIII, 1342 Şemsî hicrî; s. 1280, Rubâî. 1284)

Görülüyor ki bu yol sûfîlerin taçlarına, hırkalarına, iktidara satılıp vakıftan geçinmelerine, büyüklerden saygı görmelerine, halka büyük görünmelerine karşı, tasavvufun içinden patlayan bir reaksiyondur. Nitekim, sûfîlerce,

Bu reaksiyoner hareket, hicretin ikinci yüzyılında, tekkeler kurulduktan sonra ve tasavvuf bünyeleşmeye, tarikatler meydana gelmeye başlar başlamaz, belirmiştir. Kuşeyrî, Şakıyk-ı Belhî'yi (175 H. 790), Hâtem'ül-Asamm'ı (237 tasavvuf ehlinin ulusu anlamına «Seyyid'üt-Tâife» diye anılan Cüneyd (297 H. 909) bile, «Tasavvuf ehli geçip gitti; tasavvuf, tesbih, hırka, seccade, bağırıp çağırmak, halkı kandırmak olup çıktı» meâlinde iki beyitle, zamanındaki tasavvuf ehlini kınamaktan kendini alamamıştır (Nefehât terc. s. 134).

H. 851), Ahmed Hıdraveyh'i (240 H. 854), Ebû-Türâb-ı Nahşebî'yi (245 H. 859), Ebû-Hafs'il-Haddâd'ı (264 H. 877) Horasan meşâyihinden saymada, bunların Fütüvvet ehliyle düşüp kalktıklarını bildirmede, bilhassa Hamdûn 'ül-Kassâr'dan (271 H. 884) bahsederken Nişabur'da Melâmetiyyenin, ondan yayıldığını bildirmededir (Er-Risâlet'ül-Kuşeyriyye; Bulak - 1284; s. 16 - 24). Kuşeyrî'ye de kaynak olan «Er-Risâlet'ül-Melâmetiyye» de bunlardan başka, Ebû-Yezîd-i Bıstâmî, Ebû-Bekr Muhammed b. Mûsa'l-Fergaaniyy'il-Vâsıtî, Sehl b. Abdullah'it-Tüsterî, Bişr'ül-Hâfî, Ebû-Abdillah (Antâkî, yahut Ebû-Türâb'ın şâgirdi Ebû-Abdillah'il-Cellâ'), Aliyy b. Bündâr b. Huseyn gibi hicrî III. yüzyıl sûfîlerini, Muhammed b. Ahmed'il-Melâmetî diye andığı Muhammed b. Ahmed'il-Ferrâ, Ruveym, İbrahim b. Şeyban, Ebû-Bekr-i Kettânî gibi IV. yüzyıla yetişenleir de Melâmetîler arasında anar. Bunların içinde, büyükbabası İsmâil b. Nuceyd de (365, 366 H. 975 -976) vardır. Hattâ bu zatın, «Melâmetî, zâhirinde riyâ, bâtınında dâvâ olmayan kişidir» diye Melâmeti ve Melâmetîliği tarifi de Risâle'ye alınmıştır. Hamdûn'ül-Kas-

sâr'ın, «Melâmetî, bâtınında dâvâ, zâhirinde gösteriş olmayan, sırrı, kendisiyle Allah arasında kalan, gönlünün bile bundan haberi bulunmayan kişidir; nerede kaldı ki halk duyacak» sözünü işiten bir sûfînin, vecde gelip bir nârâ attığını, sonra da, bu zamanda peygamber olsaydı, bunlardan olurdu dediğini de bu risâleden öğreniyoruz.

Sülemî'nin Risâlesinde, Melâmet ehlinin görüşleri, bu yolun esasları, pek güzel açıklanmaktadır. Bu Risâle bize, Melâmetîlerin bir kısmının, kötü gördüklerinden değil de, halktan gizledikleri hallerinin vecitle meydana çıkmasından korktuklarından, semâ'ı da terkettiğini anlıyoruz. Aynı zamanda, zikrin de, dille, gönülle, sırla, ruhla olduğuna inanıyorlar; sır zikredince, gönülle dil susuyor onlarca; ruh zikre başlayınca da dil, gönül ve sır susuyor. Buna, «görüş zikri» diyorlar. Gönül zikirden gaflet etti mi de dil, zikre başlıyor ki bu, «âdet zikri» dir (Bu risâleden, önce R. Hartmann bahsetmiş, onun makalesini, Köprülüzâde Ahmed Cemal Türkçeye çevirmiş, «Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası»nda bu çeviri, yayınlanmıştır. İst. 1924 - 1340, sene: 3, Nisan Mayıs 1340, sayı: 6, s. 277 - 322. Hartmann, Der İslamiche Oryent'taki bu makalesinde, Sülemî'yi, Kuşeyrî'nin babası gösterir ki yanlıştır. Dr. Ebü'l-Alâ Afifî; «El-Melâmetiyye ve's-Sûfiyye ve ahvâl'il-Fütüvve» adlı eserinde, bu risâleyi değerli notlarla yayınlamış (Mısır - 1364 H. 1945), Ömer Rıza Doğrul da bunu, pek az eklentilerle türkçeye çevirmiş, «Melâmet» adıyle, terceme olduğunu belirtmeden bastırmıştır; İst. İnkılâp K. 1950. Risâlenin bulunduğu kütüphaneler için, «Mevlânâ Celâleddin'e; III. basımı, s. 59-60; 17. not; ve Dr. Süleyman Ateş'in «Sülemî ve Tasavvufî tesiri» adlı eserine b. Sönmez yayın. İst. 1969; s. 67-68).

Bu ilk Melâmetîlere, melâmetin, Nişabur'da Hamdûn

'ül-Kassâr tarafından yayılması yüzünden «Melâmiyye-i-Kassâriyye», yahut İlk devre Melâmîleri anlamına «Melâmiyye-i Ulâ» dendiği gibi Horasan bölgesinden yayıldıklarından, Horasânîler, Horasan erenleri, Horasan erleri de denmiştir. Bu yol, hicrî VII. yüzyıla kadar (XII) yürümüş, aynı zamanda Melâmet zümreleri, neş'e ve meşrep bakımından ayrı ayrı bölükler haline gelmeye, birbirine benzer tarikatler şekline girmeye, sûfîler kadar olmasa bile giyim-kuşam, tören ve gelenek bakımından özelliklere bürünmeye başlamıştır.

Burada, tasavvufçuların, Melâmetîleri, halkın teveccühünden kaçındıkları cihetle, henüz halkı gözlerinden silemedikleri dolayısiyle kendilerinden aşağı gördüklerini, buna karşılık Melâmetîlerin de onları birçok kayıtlarla kayıtlanmış, halktan ayrılmakla kendilerine bir pâye vermiş, varlığa saplanmış saydıklarını da kaydedelim.

Soru 88 : Melâmet ehlinin en kesin özelliği ve sûfîlerden ayrılığı nedir?

Yukarıda da bildirdiğimiz gibi halktan ayrılmamaları, Tanrıya ulaşmanın zikirle, rüyalarla, geleneklerle, törenlerle olmayacağını, bu amaca, gönül alçaklığı, Hakk'a bağlanmak ve halka hizmetle erişileceğini kabul edişleridir ve bu ana prensip, Melâmet ideolojisini halka yayan, esnafı ve sanat erbabını teşkilâtlandıran «Fütüvvet»i meydana getirmiştir (Bütün bunlar hakkında daha fazla bilgi edinmek için «Melâmîlik ve Melâmîler» adlı eserimize; s. 3-26; «Mevlânâ Celâleddin»e bakınız, s. 146 - 149).

Soru 89 : Fütüvvet hakkında bilgi verir misiniz?

Fütüvvet, gençlik, erlik, yiğitlik anlamlarına gelen

Arapça bir sözdür. Geleneksel kaynağını Sâsânîler devrinden alan Fütüvvet, Melâmetin, esnafı teşkilâtlandırmasından, inancın iktisadî alana etkisinden doğmuştur. Her hangi bir sanatla, yahut alım satımla uğraşan topluluklar, kendilerine, evvelce yaşamış, yahut muhayyileden doğmuş birisini pîr tanımışlar, her şehirde esnaflarla sanatkârları temsil eden birisi şeyh tanınmış, o şehirde, yahut bölgede bulunan esnaf şeyhlerini temsil edene de şeyhlerin şeyhi ve fütüvvet ehli şeyhlerinin başı anlamlarına «Şeyh'uş-Şuyûh, Reîs'ül-Ahıyet'il-Fityân» denmiştir ki Türk illerinde bu zata, «Ahî Baba» adı verilmiştir. Fütüvvet ehli, şeyhlerine «ahî» derlerdi. Bu sözün, Türkçe cömert anlamına gelen «akı» sözünün bir söyleniş tarzı olduğu kanaatini besleyenler varsa da fütüvvet ehli, birbirlerini kardeş bildiklerinden, fütüvvete girenin, kendisine bir yol kardeşi edinmesi de gerektiğinden bize bu sözün, Arapça «kardeşim» anlamına gelen «ahî» olduğu fikrindeyiz. Nitekim fütüvvetle yoğrulan, erkânını fütüvvet yolundan alan Bektâşîler, şeyhlerine «baba» dedikleri gibi Mevlevilerde ve Melâmîlerde de, falan şeyhin müridi yerine «falanın ihvânından» denmesi âdettir.

Esnaf ve sanat pirleri hakkında bir fikir vermek için birkaç örnek yazalım:

Ekincilerin pîri Âdem Peygamber, terzilerin İdris Peygamber, çulhaların Şît Peygamber, berberlerin Selmân-ı Pâk, hekimlerin Zün-Nûn-ı Mısrî, ekmekçilerin Ömer-i Berberî, bakkallarla yemiş satanların Adiyy b. Abdullah, sakaların Selmân-ı Kûfî, sünnetçilerin Ubeyd-i Mısrî, debbağların (deri temizleyenlerin) Ahî Evren, okçuların Ebû-Saîd, yahut Sa'd b. Vakkas, nalbantların Ebû-Süleyman, kuyumcuların Nasr b. Abdullah, helvacıların Huseyn-ı Bısrî, paşmakçıların Muhammed-i Yemânî, pamukçuların Ammâr, kılıççıların Esîr-i Hindî... pîri sayılırdı.

Bunlara, müezzinler, imamlar, hocalar, hafızlar, tefsirle uğraşanlar, hattâ peykler, yâni çavuşlar, şâirler, vezirler, padişahlar bile alınmış, bu suretle bilgiyle, ibadet törenlerini yerine getirmekle, yahut devlet işleriyle uğraşanlar bile fütüvvet ehline katılmış, yahut öyle sayılmıştı. Büyük ve kudretli hükûmetlerin yerlerini küçük beylikler tuttuğu sırada, meselâ Selçukluların son devirlerinde, her hangi bir şehirde, hükûmeti temsil eden biri olmayınca o şehrin, yahut bölgenin idaresinin, meşrû' sayılan biri zuhur edinceyedek Ahîbaba tarafından ele alınması bile bir gelenek haline gelmişti ki bu, fütüvvetin kudretini göstermeye yeter.

Fütüvvet zincirinin Alî'ye ulaştığına, Alî'ye fütüvvetin Hz. Peygamber tarafından verildiğine, Hz. Peygamber'e de Allah tarafından Cebrâil vasıtasiyle ihsân edildiğine, aynı zamanda Hz. Peygamber'in, Gadîru Humm'da Alî'nin belini bağladığı, Alî'nin de sahâbeden on yedi kişinin belini bağlayıp onlara fütüvet verdiğine de inanmak, fütüvvetin esas inançlarındandı.

Abbasoğulları, gerileme devrelerinde, Türklerden bir ordu kurdukları gibi, III, hattâ II. yüzyıldan beri (VIII - IX) İslâm ülkelerinde, bilhassa Horasan'da merkezîleşen, oradan Irak'a, Anadolu'ya, Suriye'ye ve Mısır'a yayılan bütün İslâm ülkelerinde gerçekten bir kudret olan fütüvvet ehlini de elde etmek istemişler, Nâsır li dînillâh, kendisini fütüvvet ehlinin imamı tanıtmış, Anadolu Selçuklularına ve diğer İslâm hükümdarlarına fütüvvet icazetnameleri göndermişti; bu köklü gelenek yüzünden yeniçeriler de, Hacı Bektaş'ı kendilerine pîr tanımışlardı.

Tasavvuf ehlinin inançlarını da benimseyen fütüvvet ehli, bilhassa hicrî IX - X. yüzyıllarda (XV - XVI) yazılan Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Huseyn'in «Fütüvvet-Nâme» siyle Razavî'nin «Miftâh'ud-Dakaaık» adını verdiği «Fü-

tüvvet-Nâme»sinden açıkça anlaşıldığı veçhile Safavîlerin propagandacısı hâline gelmiş, haklarında, Sünnî bilginler, aleyhte yazılar yazmaya, fetvâlar vermeye başlamışlar, bunun sonucunda hükûmet, bu teşkilâta el atmak, Ahîbabaları tâyin etmek lüzumunu duymuş, buna karşılık yalnız Bayramî Melâmîleri bağımsızlıklarını, gittikçe içlerine gömülerek koruyabilmişler, bu yola uyan İstanbul peştemalcıları esnafı, hükûmete karşı durabilmişti.

III. Ahmed devrinden itibaren Avrupa ile ilişkimizin gittikçe artması, Tanzimattan sonra Avrupa'dan gelen fabrika malları, yerli sanatları ve el tezgâhlarını silmeye başlamış, 1908 den sonra ise artık bu teşkilât kalmamıştı.

Fütüvvet ehlinin şiârı, kuşak kuşanmak, şalvar giymektir. Yâni, Fütüvvete giren kişiye ahî, şedd denen kuşağı kuşatır; şalvar giydirir; billûr yahut topraktan yapılmış bir kaptaki suya, biraz tuz atar ve bu tuzlu sudan da bir yudum içirir. Fetâ, yâni Fütüvvet yoluna girmiş olan kişi, Fütüvvet ehlinden birisini kardeş edinince de bu tuzlu su içirme töreni yapılır. Sonradan tasavvufçuların hırkası, «cihâz-ı tarîkat - Tarîkat çeyizleri» denen başka şeyleri de Fütüvvete mal olmuştur.

Fütüvvet, bütün sanat ehliyle esnafı, bünyesine almıştı. Bir sanata, bir işe çırak olarak giren kişi, bir zaman sonra fütüvvet yoluna alınır, muayyen törenle kendisine şedd kuşatılırdı. Her sanatta çıraklık devresi, muayyen bir müddete bağlanmıştı. Sanatlar içinde kuyumculuk için yirmi yıl çıraklık şarttı. Müddetini dolduran, bu müddet içinde kötülüğü görünmeyen, yalanı, hıyaneti tutulmayan kişiye, o sanatın, o işin şeyhi, mahfil denen ve tören yapılmaya ayrılmış olan odada, Ahîtürkün izniyle dükkân açmak müsaadesi verir ve o kişiye, sanatına ,işine göre

terazi, makas, ölçek v.s. gibi bir şey teslim edilirdi. Dükkân açan kişi, mevsimine göre kırda, yahut mahfilde, o sanat ve o iş erbabına bir ziyafet verirdi.

Kötülüğü, müşteriye, yahut işine hıyaneti görülen kişinin muhakemesi, mahfilde yapılır, cezası, ahîsi, esnaf şeyhi tarafından tâyin edilir; muayyen bir zaman işten men'edilir, yahut da, muhakeme sonunda, dükkânın önünde, mensup olduğu işin büyüklerinin huzurunda, ayağındaki pabuç dama atılır, dükkânı da kilitlenir, işten, tümden men'edilmiş olurdu. Bir işte foyası meydana çıkan, eşine, dostuna bakacak yüzü kalmayan kişi hakkında kullanılan, «pabucu dama atıldı» sözü, bu törenden kalmadır. Şeriatta cezası tâyin edilmiş suçları işleyenlerin, şer'î cezalarının da mahfilde verildiği olurdu.

Fütüvvette, Ahıbaba, Şeyh, Nakıyb'ün-nukabâ, Nakıyb, Yiğitbaşı gibi dereceler de vardı. En aşağı derece, fütüvvete yeni intisap edenin derecesiydi ve buna «terbiye» denirdi.

Her dükkân sahibi ve çırak, kazancının muayyen bir kısmını, o sanata, o işe ait loncaya vermek zorundaydı. Biriken para, o sanat, o iş erbabının hastalarına, ölenlerin cenaze masrafına, kimsesiz kalan çoluğuna çocuğuna, çalışamayacak bir hale gelen, ihtiyarlayan kişiye, hâsılı ihtiyacı olanlara sarfedilirdi ve herkes, yarınından emindi. Esnafın, alış verişte bulunanların, hükûmete karşı, Yıldırım Bayezid zamanında olduğu gibi dükkânlarını kapamak suretiyle direnmesi, yâni greve gitmesi de olabilirdi.

Görülüyor ki Fütüvvet, mahkemeye baş vurmamak üzere, her işini, her düzenini, kendi bünyesine göre halleden, âdetâ hükûmet içinde hükûmet olan bir teşekküldü.

Fütüvvetin, evvelce, seyfî, yâni kılıçlı bir kolu da vardı. Selçuklular devrinde bunlara «rünûd - rindler», Osman-

oğullarının kuruluş devirlerinde «alplar, alp erenler» denmişti. Âşık Paşa-zâde, bunlara, «Gaaziyân-ı Rûm - Anadolu gaazîleri» adını vermektedir. Abbasoğulları zamanında, Bağdad'da ve Irak bölgesinde «ayyâr» adı verilen bu kılıçlı fetâlar, hükûmetten para almayan, fakat icabında düşmana karşı duran, resmî orduya yardımcı olan milis bir ordu, gönüllü asker tâifesiydi. Osmanoğulları zamanında, yeniçerilik kurulunca bunlar, ortadan kalktı (daha fazla bilgi almak için, İst. Üni. «İktisat Fakültesi Mecmuası»nda çıkan «İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları» adlı makalemize; 11. cilt, ekim 1949-Temmuz 1950, No. 1 - 4; s. 3 - 354; aynı Mec.da çıkan «Burgâzî ve Fütüvvet-Nâmesi» adlı makalemizle; 15. cilt; Ekim 1953 - Temmuz 1954, No. 1 - 4; s. 76 - 153; Prof. Franz Taeschner'in, Doç. Dr. Fikret Işıltan tarafından «İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilâtı)» adıyle türkçeye çevrilen makalesine, s. 3 - 32; gene aynı Mec.da «Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Huseyn'in Fütüvvet-Nâmesi» adlı makalemizle, «Fütüvvet-Nâme-i Sultanî ve Fütüvvet hakkında bâzı notlar» adlı yazımıza bakınız; XVIII. cilt, 1960; ayrı basım; s. 1 - 129).

Soru 90 : Melâmîlikten doğan tarikatler, hangi tarikatlerdir?

Bunlar, zikir (esmâ) yolunu tutmayan, Tanrı'ya aşk ve cezbeyle ulaşılacağım savunan tarikatlerdir; bunların tümüne, kendi deyimlerince «Müsemmâ yolu», yâni Tanrı adlarını anmakla değil, o adlara sahip olan Tanrı'yı sevmekle aşılan yol denmiştir.

Melâmetten ayrılan ve birbirlerine benzemekle beraber, giyim - kuşam özellikleri bakımından tarikat hüviyetini taşıyan bu yollar, Abdaller, Kalenderîler, Hayderîler, Câmîler, Bektâşîler ve Mevlevîlerdir.

§ Vâhidî, «Manâkıb-ı Hâce-i Cihan ve Netice-i Can» da, Rûm Abdâllerini şöyle anlatıyor:

Başları açık, ayakları yalın, üstlerinde, alt tarafı geniş, belden yukarısı dar, kolsuz, yakasız, göğsü açık bir giyim olan tennûre var. Bellerine yünden örülmüş bir kuşak sarmışlar. Omuzlarına birer nacak, yahut çomak vurmuşlar, bellerinde esrar kabağı ve iri bir kaşık sokulmuş, keşkül asılmış, göğüslerinde dövmeyle «Alî» adı, yahut zül-fekaar resmi dövülmüş, bazılarının kollarında gene dövmeyle yılan resmi yapılmış. Kendilerini Seyyid Gaazî'ye mensup sayıyorlar (İst. Üni. K. Türkçe Yaz. 9504. 1013 Şevvâlinin sonunda; 1605; yazılmış nüsha; 18. a - 19. b. Vâhidî, bu kitabı, 929 H.de; 1523; telif etmiştir).

Nûr'ül-hüdâ li men ihtedâ'dan Abdâllerin, mîlâdî XVII. yüzyıla kadar mevcûdiyetlerini öğreniyoruz. Topkapı Sarayı Müzesinde, Levnî'nin yaptığı Kaygusuz Abdâl'a âit minyatürden, Abdâllerin de Kalenderîler gibi çhâr-darb olduklarını, yani sakal, bıyık, saç ve kaşlarını usturayla tıraş ettirdiklerini anlıyoruz.

Abdâl sözü, aynı zamanda derviş anlamına da kullanılmıştır; Mevlevî abdâli, Bektâşî abdâli gibi.

§ Aynı kitap, Kalenderîlerin, çhâr-darb olduğunu, başlarında kıldan örülmüş külâh, arkalarında şallardan elbiseler bulunduğunu bildiriyor (2. b - 30. a). Mevlânâ Celâlüddin, «Mesnevî» de, Kalenderîlerin çhâr-darb tıraşlarına, bir hikâyeyde işâret eder (Nicholson, basım, I, s. 17-18). «Manâkıb'ul-Ârifîn» de, Mevlânâ'nın, bir gün tıraş olurken, Kalenderîleri övdüğüne dair bir rivâyet vardır «Dîvân-ı Kebîr»de de, yer yer Kalenderîleri öven şiirleri mevcuttur (I, s. 412).

Kalenderîliğin kimin tarafından kurulduğu, tam olarak bilinmemektedir. 481 H. de (1088) vefât eden Şeyhül-

islâm Hâce Abdullah-ı Ansârî'nin bir «Kalender-Nâme»si olduğuna göre (İst. Süleymaniye K. Şehid Ali Paşa, Mec. No. 1383; 130. a - 134. b) Kalenderîlik, hayli eskidir. 718 Şevvâlinin on altıncı günü vefât eden (1318) Seyyid Huseynî'nin de elli bir beyitlik, mesnevî tarzında «Kalender-Nâme»si mevcuttur (Ayasofya K. Mec. 1914, 2032).

Tibâyn'ın, Kalenderiyye'yi, Mevlevî tarikatinin bir kolu göstermesi yanlıştır. Mevlevîlerde Dîvâne Mehmed Çelebi'den (X. yüzyılın; XVI, ikinci yarısı) itibaren çâr-darb olan Mevlevîler vardır; fakat çâr-darb oluş da, Kalenderîlik de, bunlardan çok öncedir ve bunlar da Kalenderî şiarını benimsemekle beraber Mevlânâ'dan başka bir muktedâ tanımamaktadırlar (Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik; s. 101 - 127).

Kalenderîlerin, lengeri dört, kubbesi oniki dilimli beyaz keçeden taç giydiklerini, bu çeşit taca, «Tâc-ı Kalenderî, Huseynî» denmesinden anlamaktayız.

Nefehât, Kalenderiyye'nin yalnız farzları yerine getirdiğini, ibâdetlerini gizlemek lüzumunu duymadığını, bu suretle de Melâmet ehlinden ayrıldığım bildirmekte, kendi zamanındaki Kalenderîleri de yermektedir (Lâmi'î terc. s. 20).

§ Hayderîler, 618 de (1221) vefât eden Kutbüddin Kayder'e mensup olanlardır (Tarâık; II, s. 642). «Manâkıb-ı Hâce-i Cihân», bunların, sakallarını tıraş ettirdiklerini, bıyıklarına hiç dokunmadıklarını, perçem bıraktıklarım, kulaklarına, Alî kapısının kulu olduklarına alâmet olarak mengûş, yâni halka gibi bir küpe taktıklarını, bileklerinde, ayaklarında demirden halkalar bulunduğunu, yanlarında demir çıngıraklar asılı olduğunu, şaraba düşkün olup on iki dilimli külâhlar giydiklerini bildiriyor (41. a - b).

On iki dilimli kızıl tâca Hayderî taç dendiğini ve bu

tacı, Şah İsmâil'in babası Haydar'ın icat ettiğini biliyoruz, bu bakımdan Hayderîlerin, şeyh Haydar'a mensup olmaları da düşünülebilir; Kankandelenli Fakıyrî'nin, 941 de (1534) yazdığı manzum «Ta'rîfât» risâlesinde;

Cihânın tekyesinden fârıg'ul-bâl
Kimîsi benidür kîmîsi abdâl

beytinden, bunların, esrara da düşkün olduklarını anlıyoruz (İst. Üni. K. Türkçe yaz. 3051).

§ Câmîler. Bunlar 536 da (1141) vefât eden Ahmed Nâmıkıyy-ı Câmî'ye mensup olduklarını iddiâ ederlerdi. Bunların, saçlarını kestirmediklerini, Hayderîler gibi sakallarını tıraş ettirip bıyıklarını, olduğu gibi bıraktıklarını, giyim bakımından onlara pek benzediklerini, kulaklarına mengûş taktıklarını, müziğe çok düşkün ve bu sanatta ileri olduklarını «Manâkıb-ı Hâce-i Cihân» dan anlıyoruz (52. a - b). Ta'rîfât, bunların kıldan yapılma külâhlar giydiklerini, içkiye düşkün olduklarım,

Nedür kimlerdürür bildin mi Câmî
Elinden komaya bir lahza câmı
Geyüb kıldan başına tâc-ı ilhâd
Cihan kavmin ider idlâl ü ifsâd

beyitleriyle bildiriyor.

§ «Manâkıb-ı Hâce-i Cihan» da, bunlardan ve Bektâşîlerden başka Şemsîler ve Edhemîler var. Verilen izâha göre Şemsîlerin giydikleri sikkelerin tepeleri açıktır; ayaklarında pabuç yoktur. Bunlar da çhâr-darb tıraş olmaktalar. Bunlar, Dîvâne Mehmed Çelebi, onun mensupları, Yûsuf-ı Sîne-çâk gibi mîlâdî XVI. yüzyılda yaşayan, Mevlevîler tarafından temsil edilen ve sonradan bu tarzda tıraşı bırakan, fakat mezhep ve meşrep bakımından Sün-

nî ve zâhid Mevlevîlerden ayrılan Mevlevîler olup ayrı bir zümre değildir.

Manâkıb, Edhemîleri, Ehlisünnetten gösteriyorsa da biz, bunların da Bâtınî inançlara sahip bir zümre olduğunu sanıyoruz.

Esasen tam bir disipline sahip olmayan, çoğu, zamanlarını toplu bir halde gezmekle geçiren bu zümrelerin hemen hepsi de XVII. yüzyılda Bektâşîlikle kaynaşmış ve ayrı bir zümre olmaktan çıkmıştır.

§ Mîlâdî XIII. yüzyılda, Anadolu'da bunlardan başka, Bâbâîler - Babalılar da, devlete karşı bir halk isyanı tertiplemiş, kudretli bir zümredir. Fakat Bektâşîliği anlatırken bahsedeceğimiz gibi şiddetli bir tenkil hareketinden sonra bu zümre, Bektâşîliği meydana getirmiş ve tarih alanından silinmiştir.

Bunlardan başka, Milâdî XIII - XIV. yüzyıllarda, Anadolu'da, büyük bir ün kazanmış bir şeyhin dervişleri ve o şeyhin tarikat zincirine bağlı olanlar, Saltuklar, Taptuklular, Emreler gibi adlarla anılmışlardır. 733 sonlarında (1333) Niğde'de tasnifi biten ve Hutenli Mûsâ oğlu Ahmed tarafından tasnif edilip Arapçadan farsçaya terceme olunan «El-Veled'üş-Şefıyk ve'l-Hâfid'ül-halıyk» adlı eserde, Taptukluların, konuklara kızlarım, kadınlarını, kızkardeşlerini takdim ettikleri ve bunu, konuğu ağırlamak saydıkları yazılmaktadır ki (741 Muharreminde; 1340; Aksaray'da Yûsuf tarafından istinsah edilmiş nüsha; İst. Süleymaniye K. Fâtih kitapları; No. 4519, s. 42) bunun, bir iftirâ olduğunda hiç bir şüphemiz yoktur; ancak Taptukluların, Ehlisünnet tarafından nasıl görüldüğü hakkında bir fikir vermek için bunu kaydettik; kendisinin, aslen Hutenli olup Niğde'de doğduğunu bildiren Kadı Ahmed'in kitabında, Gökbörü, İlmın, Turgut illerindeki göçebe türklerle Loluva ilindeki kömür ocaklarında çalı-

şanlar ve Niğde civarında İbrahim Hacı adlı birisine uyanlar hakkında da bir hayli sözler vardır (s. 215).

Bütün bunlar, adlarını andığımız, haklarında kısaca bilgi verdiğimiz zümrelerin, Bâtınî inançları benimsemiş, Şîa'ya meyyâl olmalarından meydana çıkan sözlerden ibarettir.

Soru 91 : **Melâmet bir tarikat değil bir neş'edir ve her tarikatte bu neş'eye sahip olanlar vardır denildiğini duyduk; bu hususta düşünceniz nedir?**

Bu sözü söyleyenler, doğru söylüyorlar; her tarikatte bu neş'eye sahip olanlar vardır. Fakat ayrıca, tarikat zinciri bulunan bir Melâmet yolu da mevcuttur ve ilk Melâmetîlerden sonra bu yol, Hacı Bayram'ın halifesi Emîr Sikkînî'den yürümüştür ki bunlara «İkinci devre Melâmîleri» denmiştir.

Soru 92 : Bunlar hakkında bilgi verir misiniz?

Hacı Bayram'ın vefâtından sonra, halifelerinden Akşemseddin, İstanbul fethinde bulunmuş; sonra da Göynük kasabasına gidip orada yerleşmişti. Hacı Bayram halifelerinden olan, bıçakçılıkla geçinen ve bu yüzden bıçakçı anlanına gelen Sikkînî diye anılan Ömer Dede de orayı yurt edinmişti. Meşrep bakımından bu iki zat arasında, zaten bir ayrılık vardı. Hacı Bayram'ın zâhitliği, esmâ ile sülûk esasını Akşemseddin temsil etmedeydi; Melâmet neş'esine vâris olansa Emîr Sikkînî'ydi. Hacı Bayram, vefâtından önce içtiği suyun artığını ona içirmişti; bunu, gerçek verâsete bir işâret sayanlar, Sikkînî'ye uymuşlardı. Akşemseddin, kasabanın câmiinde, cuma namazından sonra zikir hal-

kası kurar, Sikkînî ve ona uyanlarsa bir köşeye çekilirler, sohbet ederlerdi. Akşemseddin, bir gün, buna itirazda bulundu; halkamıza gelmezse Hacı Bayram'ın tâcını, hırkasını alırız ondan diye haber gönderdi.

Menkabe diyor ki:

Emîr Sikkînî, cuma günü, tacı, hırkayı veririz ona dedi ve cuma günü, kasabanın meydanına odun yığdırdı, ateşledi. Namazdan sonra, buyurun dedi Akşemseddin'e, keramet taçta, hırkadaysa biz yanarız, onlar kalır; alırsınız onları; bizdeyse onlar yanar, biz kalırız. Ve alev alev yanan ateşe girdi, semâ'a başladı; alevler yatışınca gördüler ki taçla hırka yanmış, Emîr'e bir şey olmamış. Zaten Hacı Bayram Sultan da, Emîr'le Ak Şeyhin arasını ateşten başka bir şey ayırmaz demişti; dediği oldu ve bu zamandan beri Bayramî Melâmîleri taç, hırka gibi şeylere itibar etmez oldular.

Emîr Sikkînî, 880 de vefât etmiştir (1475). Ona uyanlar, kendisinden sonra Ayaşlı Binyâmîn'e uydular. Binyâmîn, 916, yahut 26 da vefât etti (1510, 1526); Ayaş'ta, câmiinin kıble tarafında medfundur. Ondan sonra Melâmîler, Konya Aksarayında doğmuş, orada yerleşmiş olan Pîr Alî Bahâüddin'i, yollarının ulusu olarak kabul ettiler. Melâmîlik, artık Osmanoğulları ülkesinde epeyce yayılmıştı. Pîr Alî'nin, kendisine Mehdî dediğini, cennetin dört ırmağı bendedir gibi sözler söylediğini padişaha duyurdular. Kaanûnî Süleyman, kendisiyle bizzat görüşmek istedi ve 940 ta (1533) Irak seferine giderken Aksaray'da kendisiyle görüştü; söylenenlerin uydurma olduğunu anladı. İstanbul'a gelmesini istedi. Fakat o, ben gelemem; fakat oğlumun adı İsmâil'dir; kurban olmaktan çekinmez, onu yollarım dedi.

Yavuz zamanından itibaren Safavîlerle Osmanoğullarının arası iyice açılmıştı. Başına fazlaca adam toplayan, Ehlibeyt sevgisinden bahseden her şeyh, «Şah kılıcı sallı-

yor» sözüyle töhmetleniyordu. Fütüvvet ehli, Safavîlerin propagandacısı kesilmişti. Hurûfîler de faaliyetlerini Rumeli'ye kadar genişletmişlerdi. Çaldıran seferine gidilmeden Anadolu'da kırk beş bin kişi, Alevîlik yüzünden kılıçtan geçirilmiş, ordunun arkasındaki tehlikenin önü alınmıştı. Süleyman devrinde de aynı siyaset yürüyordu. Bayramîlerin Safavîler kolundan geldiği, tarikat zincirlerinin, Safavîlere ulaştığı biliniyordu. Hacı Bayram, bu yüzden kızıl tacı beyaz keçeye çevirmişti. Sonradan da on iki dilim yerine altı dilim kabul edilmişti. Fakat gene de bu tarikat ehli, hükûmet nazarında şüpheliydi. Konya'da, Hacı Bayram'ın şeyhi Hâmid-i Velî, Bedreddin'le görüşmüştü (Sımavnakadısı oğlu Şeyh Bedreddin manâkıbı, İst. Eti yayınevi - 1967, s. 87; beyit. 1320 - 1325). Pîr Alî, 945 hicrîde (1538) Aksaray'da vefât etti (*).

Oğlu İsmâil-i Ma'şûkıy, İstanbul'a geldi; Bursa'ya gittiğini, orada birçok kişilerin kendisine uyduğunu, Hüdâyî'nin «Vâkıât» ından öğreniyoruz. Edirne'ye de giden, İsmâil'e askerden, bilhassa sipahilerden mürit olanların sayısı, binleri aşmıştı. 945 yılı sonlarında (1539) Atmeydanında (Sultanahmet Meydanı), on iki müridiyle, başı enseden kesilmek suretiyle şehit edilen Ma'şûkıyn'nin şehit edildiği yere bir mescit yapılmış, denize atılan cesedi, Rumelihisarında çıkınca da orada, kayalar mezarlığına defnedilmiştir. Şehadet yerindeki mescit yıkılmıştır, eseri bile kalmamıştır; fakat 1297 de (1879 - 1880) Alî kızı Hasene adlı bir kadın, meşhedine bir taş diktirmiştir ki bu taş, hâlâ durmadadır. Kayalar mezarlığındaki medfeninin ya-

---

(*) «Melâmîlik ve Melâmîler» de şehâdet tarihini, 935 yazmıştık; sonradan kitabesinin istampajını getirttik; 945 olduğunu anladık. «Şakaaık Zeyli»nin yazmasında İsmâil-i Ma'şûkıy'nin vefâtına düşürüldüğü kaydedilen târih de 945 yılını göstermektedir.

nına bir mescit yapılmış, oraya bir de Kaadirî tekkesi kurulmuştur. Bu bina ve taş durmaktadır.

Artık Bayramî Melâmîleri için tam bir terör başlamıştı. Esasen gene aynı yüzyılda Hurûfîler, Osmanoğulları ülkesinden sürülmüşler (Nişancı târihi, İst. Mat. Âmire-1279, s. 234 - 238), İmâmiyye bilginlerinden Şehîd-i Sânî Zeynüddîn, 965 te (1558), Mekke'den İstanbul'a getirtilmiş, aynı âkıbete uğramış, cesedi denize atılmıştı (Reyhâne; II, s. 367 - 373).

İsmâil-i Ma'şûkıy'den sonra Sarbân Ahmed, Hayrabolu'dan ayrılmamış, ondan sonra muktedâ tanınan Ankaralı Husâmeddîn de Ankara'da asılmış, Bayrâmî Melâmîliğini idare eden Bosnalı Hamza Bâlî, eğer doğruysa, Bosna'da bir hükûmet kurmak teşebbüsü yüzünden İstanbul'a getirtilerek, Deveoğlu yokuşunda başı baltayla kesilmek suretiyle şehit edilmiştir. Hamza'dan sonra Bayramî Melâmîleri Hamzavî diye de anılmaya başlamıştır.

Hamza Bâlî'den sonra, İdris-i Muhtefî ve İmam Aliyy 'ür-Rûmî diye anılan Tırhalalı Hacı Alî Bey, tam bir gizlilik içinde Hamzavîleri, 1024 e (1615), yâni vefatına kadar idare etmiştir. Kanı helâl İdrîs-i Muhtefî'yi arayanlar, kanına susamış olanlar, Tırhalalı Hacı Ali Bey'e saygı göstermişler, hattâ ona, İdrîs-i Muhtefî'yi yakındıkları bile olmuştu; fakat ona uyanlar, İdrîs-i Muhtefî'yi tanıyanlar, ağızlarını yumuyorlar, ser verip sır vermiyorlardı. Atâyî, Şakaaık Zeyli'nde, bunu anlatırken şu güzel beyti yazmaktan kendisini alamıyor:

Söyleyenler kendisin bilmez, bilenler söylemez
Cûylar kim erdiler deryâya hâmûş oldular
(c. II; s. 602 - 603)

Hamzavîlerin son verdikleri şehit, 1073 te, Fenerbahçe'de boğularak cesedi denize atılan, bulunamadığı için de

La'lî-zâde Seyyid Abdülbâki'nin deyimince «kabr-i pür nûrları deryâ-yı rahmet» olan Sütçü Beşir Ağa'dır.

Beşir Ağa'dan sonra Hamzavîlerin idaresini Seyyid Haşim (1088 H. 1677), Paşmakçı-zâde Seyyid Alî (1124 H. 1712), Şehit Ali Paşa (1128 H. 1716) gibi bir müderris, bir şeyhülislâm ve bir sadrıâzamın yüklenmesi ve verilen kurbanların çokluğu, bu yolun, içine gömülmesiyle sonuçlanmıştır. Fakat gene de Hamzavîlik, tamamiyle sönmemiş, 1292 de (1875) vefât edip Edirnekapısı mezarlığında şâir Bâkî'nin karşı tarafına, caddeye nâzır sofaya defnedilen Bosnalı Seyyid Reşâd'a intisap eden Belhli Seyyid Süleyman'ın oğlu ve Eyyup Nişancasındaki Şeyh Murad Nakşbendî dergâhı şeyhi Seyyid Abdülkaadir-i Belhî (1923), ondan sonra da oğlu Seyyid Ahmed Muhtar (1352 H. 1933), Hamzavîlerce muktedâ tanınmıştır.

Bayramî Melâmîliği, yüksek sınıftan, bilginlerden, Fusûs şârihi Bosnalı Abdullah (1054 H. 1644), Lâmekâî Huseyn (1035 H. 1625), Bezci-zâde Muhhyiddin (Muhyî, 1020 H. 1611), şâir Tiflî (1070 H. 1659 - 1660), Şeyhülislâm Ebü'l-Meyâmin Mustafa (1050 H. 1640), gerçekten de büyük bir bilgin olan Mesnevî şârihi ve birçok eser sâhibi reis'ül-küttâb Sarı Abdullah (1071 H. 1660), Edirne Mevlevî şeyhi Neşâî Ahmed (1085 H. 1674), şâir ve hattât Mevlevî Cevrî (1065 H. 1654), La'lî-zâde Seyyid Abdülbâki (1159 H. 1746) şeyhülislâm Paşmakçı-zâde Seyyid Ali (1124 H. 1712), sadrıa'zam Şehit Ali Paşa (1128 H. 1716), Şeyh Galib'in babası, «kibâr-ı mahakkıkıyn-i Melâmiyyeden» Mustafa Reşid (1216 H. 1801) v.s. gibilerine inançlarını benimsetmiş olmakla beraber, asıl halkı kucaklayan bir yoldu.

Bu yola girmenin, uzun uzadıya bir töreni yoktu. Devrinde Melâmîliği temsil eden kişiden izinli olan ve «Kalbe bakıcı» denen zat, sınanmış, uzunca bir müddet

hareketleri kontrol edilmiş ve iki, yahut güvenilir bir kefil tarafından getirilmiş kişiye, ihvândan bazı kişilerin bulunduğu bir toplulukta, niçin geldiğini sorar, o da, kendisine önceden belletilen cevabı verir, Hakk'a ulaşmak için geldim der, kalbe bakıcı, Hakk'a ulaşmak isteyen Hak'tan başka her şeyi gönlünden çıkarır der, gözlerini yummasını söyler, bir zaman sonra gözlerini açan tâlib, kalbe bakıcının gözleriyle karşılaşır, evvelce, bakıştaki feyiz, kendisine uzun uzadıya telkıyn edilmiş olduğundan, kendince bir cezbeye tutulurdu. Ondan sonra, Mevlevîler gibi elele tutuşmak ve aynı zamanda, birbirlerinin ellerini öpmek şartiyle kalbe bakıcıdan itibaren bulunanlarla görüşür, Hamzavîliğe girmiş olurdu. Bu yola girenlerin çoğunluğu esnaf ve san'at erbabıydı. Kalbe bakıcı da, fütüvvet yolunun esnaf ve şeyhiydi. Bu bakımdan fütüvvet yolundaki esas unsurlar, meselâ mahkemeye baş vurmamak, yaptığı kötülüğü, şeyhe söyleyip cezasını çekmek, halka düzen yapmamak, kazancının muayyen miktarım loncaya vermek gibi şeyler, bu yolda da mevcuttu. Hattâ hükûmet memurları bile aylıklarının muayyen bir miktarını, loncaya verirlerdi.

Hamzavîlerde Ehlibeyt sevgisi, birinci plandaydı. Hepsinin, İmâmiyye mezhebinin usûl ve fürûunu bildiği iddia edilemez; fakat elimizdeki vesîkalar, isti'dâdı olanlara «İmâmiyye - Ca'feriyye» inanç ve amellerinin telkıyn edildiğini belirtmektedir. Esasen Hamzavîler aleyhindeki tenkil hareketleri, onların Şîî, yahut Şîaya mütemayil oluşları, hükûmet içinde bir hükûmet gibi yaşayışları, aralarındaki çok sıkı dayanışma, gizli bir topluluk oluşları ve hükûmet aleyhine zaman zaman baş kaldırmaları, yahut baş kaldıracakları vehminden ileri geliyordu.

Devletin, fütüvvet teşkilâtına el atması sonucunda, Peştemalcı esnafı, âdeta öbür esnaftan ayrılmıştı. İdrîs-i Muhtefî'nin Sultan Selim civarındaki evinin altı peştemal-

cı dükkânlariyle bir mahalle halindeydi. Ayrıca Fâtih'te, Atpazarı civarında, Kırkçeşmedeki Peştemalcılarhanı da Hamzavîlerin toplandığı yerdi. Bu durum 1908 de büsbütün çözüldü; son zamanadek Kırkçeşmedeki han, Hamzavilleri toplayan bir yerdi; orası da Çırçır yangınında kül oldu ve Hamzavîlik, gönülde bir neş'e, hâfızada bir yâd oldu gitti.

Soru 93 : Son devre Melâmîleri hakkında da biraz bilgi verir misiniz?

Üçüncü devre, son devre Melâmîliği dendiği gibi 1228 hicrîde (1813) Mısır'ın Mahallat'ül-Kübrâ kasabasında doğan Muhammed Nûr'ül-Arabî tarafından temsil edildiği, onun tarafından kurulduğu için «Melâmiyye-i Nûriyye» de denen bu yol, tarikatçiler tarafından Nakşbendiyyenin bir kolu olarak kabul edilmiştir.

Muhammed Nûr Seyyiddir, yâni Hz. Peygamber soyundandır. On iki imamın dördüncüsü İmam Zeyn'ül-Âbıdîn Alî'nin oğlu Zeyd'den geldiği bir soy zinciriyle bildirilmektedir. Ancak Zeyd'in, bu soy zincirinde gösterilen Hasan'ül-Arîz'il-Ekber adlı bir oğlu, «Ümdet'üt-Tâlib» de kayıtlı olmadığı gibi Zeyd'in şehâdet tarihi 121 hicrî, M. Nûr'un ölümü 1305 olduğuna göre aradaki 1184 yılda; soy zincirinde, görüldüğü gibi, yalnızca oniki kişinin bulunmasına imkân yoktur (Melâmîlik ve Melâmîler, s. 231); her hâlde bu soy zincirini tesbit edenler, bazı yanlışlıklar yapmışlardır. Mısır'da okuyan, hacca giden, Halvetî tarikatine giren, Rumeli'de birçok yerleri gezen, nihayet Üsküp vâlisi Hıfzı paşa tarafından Üsküp'e davet edilen Muhammed Nûr, orada Abdülhâlık adlı birisine intisap ederek Nakşbendî tarikine de giriyor. Bir hac seferinde Derviş Mehmed-i Melâmî adlı birisine ve daha bazı şeyhlere inti-

sap eden Muhammed Nûr, kendisine, rüyasında Hz. Peygamber tarafından fenâ ve bakaa makamlarının telkıyn edildiğini, kendi hâl tercemesine dair yazdığı «Menba'un - Nûr» risâlesinde bildirir. Birkaç kere İstanbul'a da gelen Muhammed Nûr, bir defasında, İdrîs-i Muhtefî'yi ziyaret etmiş, yanındakilere İdrîs'e cem' makaamını telkin ettik demiştir. Seyyid Abdülkaadir-i Belhî'yi ziyaret etmiş, bize kutbluk verildi; sizde de böyle bir dâvâ varmış; siz kutbsanız biz size uyalım; biz kutbsak siz bize tâbi olun demiş, Abdülkaadir-i Belhî, biz öyle şeyler bilmeyiz; hepimiz tâbiiz cevabını verip kendisini sükûta mecbur etmiştir.

Muhammed Nûr, 1305 yılında Usturumca'da vefât etmiş, öldüğü odaya gömülmüştür (1878).

Birçok risâleleri bulunan bu zat, Melâmetî, neş'e, zevk ve hâl olarak değil, telkıyn yoluyle yürütmeyi şiâr edinmiş, bu suretle gerçek Melâmîlikten ayrıldığı için Hamzavîler, ona mensup olanlara Mütelâmiyye, yâni kendilerini Melâmî gösterenler demişlerdir.

Gerçekten de hem risâlelerinde, hem ahvâlinde, daima dâvâ eseri görülen bu zatın neş'esiyle, «İl buğday, biz saman; il yahşı, biz yaman» diyen Seyyid Abdülkaadir-i Belhî'nin neş'esi arasındaki fark, apaçık meydandadır.

Üçüncü devre Melâmîleri, İstanbul'da, Rumeli'de, bilhassa Anadolu'nun batı bölgesinde ve İzmir'de çoktur. İçlerinden bir çokları, eskiyle yeniyi birleştirmek amaciyle olsa gerek, Masonluğa da girmişlerdir (Melâmîlik ve Melâmîler eserimizin III. bölümüne b. s. 229 - 339).

Soru 94 : Bektâşîlik nasıl bir tarikattir?

Bektâşîlik te, Melâmetten doğan tarikatlerdendir ve

Bektâşîler, kendilerini Hacı Bektâş-ı Velî'ye mensup sayarlar.

Hacı Bektaş'ın, daha eski ve doğru deyimle «Bekteş-Bekdeş» in hayâtı hakkında en eski bilgiyi, 761 Recebinin sonlarında vefât eden (1360), Eflâkî Ahmed Dedenin Mevlânâ'ya ve Mevlevî büyüklerine ait, 718 de (1318) yazdığı ve Anadolu dînî tarihini, hattâ çağındaki beylikleri, Anadolu'nun sosyal durumunu gösteren «Manâkıb'ul-Ârifîn» inde buluyoruz. Eflâkî, Hacı Bektaş'ın Mevlânâ ile çağdaş olduğunu, Selçuklular aleyhine büyük ve yaygın bir isyanın başına geçen, kendisine uyanlarca Peygamber tanınan, sonunda, 638 de (1240) Amasya'da asılan Baba İlyâs'ın halifesi Baba İshak'a mensup ve onun en ileri gelen halifesi bulunduğunu bildiriyor (Tahsin Yazıcı basımı, I, s. 381 - 383; 497 - 498). Babalılar isyân denen bu halk isyanının sonunda Baba İshak da aynı yılda öldürülmüş, isyan, Selçukluların devşirme ordusuyle bastırılmış, kadınları da savaşa katılan Babalılardan, kaynaklara göre dört bin kişi kılıçtan geçirilmişti.

İsyan bastırılmakla beraber babalılar, yok olmamışlardı. Bunlar, VI. yüzyıl (XII) sûfîlerinden Şeyh Ebü'l-Vefâ'yı pîr tanırlar, tarikatlerine «Vefâiyye» derlerdi; Baba İlyas ikinci pirleriydi. Osmanlı devletinin kuruluş çağlarında Anadolu'da Giyikli Baba, Abdal Murad, Abdal Mûsâ gibi Vefâiyye'den ve Baba İlyas müritlerinden birçok babalara rastlanmaktadır.

Âşık Paşa-zâde, Hacı Bektaş'ın Horasan'dan Sivas'a, oradan Amasya'ya, oradan Kırşehir'e geldiğini, Kırşehirden Kayseri'ye gittiğini, kardeşi Menteş'in Sivas'ta şehit olduğunu, Hacı Bektaş'ın Kayseri'den Karaöyük'e (Hacı Bektaş kasabası) gelip orada Hâtun Ana'yı evlât edindiğini, meczup bir zat olup şeyhlikle, müritlikle işi olmadığını söylemekte, Osmanoğullarının hiç biriyle görüşmediğini bilhassa kaydetmektedir.

Baba İlyas'ın oğlu olup Selçukluların son zamanlarında altı ay kadar padişahlık ederek Babalıları kıranlardan öc aldıktan sonra saltanatı dervişlerinden Nûrüddin Sûfî'-nin oğlu Karaman'a bırakan Muhlis Paşa'nın oğlu Âşık Paşanın torunlarından olan Âşık Paşa-zâde, Hacı Bektaş'ı Baba İlyas'la münâsebeti dolayısiyle meczup göstermekte, bu suretle de atalarının, Bektâşilerle ilişkisini reddetmek istemektedir sanıyoruz; yoksa Hacı Bektaş'ın meczup olmadığı, kılıç artığı Babalıları çevresine toplayıp Bektâşiliğin esasını meydana getirdiği muhakkaktır. «Kalenderler pîri, Abdâller serveri» tanınan Hacı Bektaş'ı meczup göstermekle, kendisinin de kınadığı Bektâşileri Hacı Bektaş'-tan ayırmak amacını da gütmüştür. Hacı Bektaş'ın kardeşi Menteş'in Sivas'ta şehit olması, her halde Babalılar isyanında olsa gerek. 672 de (1273) vefât eden Mevlânâ ile çağdaş olan, 638 de (1240) idam edilen Baba İshak'ın halifesi bulunan Hacı Bektaş'ın, Osmanoğullariyle görüşemeyeceği meydandadır. Âşık Paşa-zâde, Hâtun Ana'nın muhiblerinden (Şakaaık'a göre Baba İlyas kolundan) Abdal Mûsâ'nın, bir müddet Hacı Bektaş tekkesinde kaldığını, bir savaşta, başından tacının düştüğünü, bir yeniçerinin börkünü alıp giydiğini anlatarak yeniçerilerin, Hacı Bektaş'ı kendilerine Pîr tanımalarının sebebini izâha çalışıyor. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı da «Kavânîn-i Yeniçeriyân» adlı esere dayanarak, Osmanoğullarında ordu teşkilâtı sırasında, ve askere börk kabulünde vezir Hacı Bektaş paşa, Hacı Bektaş oğlu Temürtaş Dede'yle Mevlânâ soyundan Emirşâh'ın duaları alındığını, Yeniçerilerin, Bektâşîlerin âdâb ve erkânını kabul ettiklerini, bu yüzden yeniçerilere, Tâife-i Bektâşiyan, Gürûh-ı Bektâşiyye, Zümre-i Bektâşiyân, dendiğini, ocaklarının, Hacı Bektaş'a nisbet edildiğini bildiriyor (Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapukulu Ocakları, I. Acemi Ocağı ve Yeniçeriler. Türk Tarih Kurumu Yayın. Seri. VIII, No. 121. Ankara - 1943; s. 149 - 150). Aynı eserde, Yıldırım'ın, Karaman seferin-

de Hacı Bektaş türbesini ziyaret etmesi dolayısiyle de gene yeniçerilikle Hacı Bektaş ve Bektâşiler arasında bir ilişki kurulmaya çalışılıyor (s. 266, not.). Bu hususta daha bazı rivâyetler de var (Abdülbâki Gölpınarlı tarafından yayınlanan Vilâyet-Nâme; Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, İst. İnkılâp K. 1958; Açılama, s. 127-130). Fakat 883 Recebinin sekizinci günü ölen (1478) Otman Baba'nın dervişlerinden Küçük Abdâl tarafından yazılan «Otman Baba Vilâyet-Nâmesi»nden (Vilâyet-Nâme-i Şâhî), Fâtih devrinde bile yeniçerilerin, başlarındaki börkü, üsküfü, «Hacı Bektaş kisveti» olarak kabul ettiklerini anlıyoruz (Vilâyet-Nâme, Açılama, s. 129). Esasen, ucu arkaya doğru yatık börk, Fütüvvet ehlinin börküdür (İslâm Türk illerinde Fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları; s. 80-83). Bu bakımdan Fütüvvete dayanılarak kurulan Yeniçerilik, Fütüvvetin seyfî kolu sayılmış, Fütüvvet ehlinin börkü, tabiî tâdil edilerek, askere börk kabul edilmiş ve geleneğe uyularak Hacı Bektaş, pîr tanınmış, Hacı Bektaş'ın, yahut Bektaşîlerden herhangi birinin ocağa duâsı hikâyesi bu yüzden ve sonradan meydana çıkmıştır.

Hacı Bektaş da birçok erenler gibi Hz. Peygamber'in soyundan gösterilmektedir; fakat 183 hicrîde (799) vefât eden İmâm Kâzım'la Hacı Bektaş'ın arasında, bir soy zincirinde yalnız üç (Vilâyet-Nâme), sonradan düzülen başka bir soy zincirinde on bir kişinin bulunması (Mir'ât'ül-Makaasıd; s. 181), bu nisbetin değerini gösterir.

Eflâkî'ye göre Hacı Bektaş, Horasanlıdır (I, 381): Âşık Paşa-zâde de onun Horasan'dan geldiğini söylüyor (İst. basım, s. 204 - 206). Vilâyet-Nâme'ye göre Nişaburludur. Horasanî kaydı, Horasânîlerden, Melâmet erenlerinden olduğunu belirtir.

Hacı Bektaş'ın arapça «Makaalât» adlı bir kitabı bulunduğunu biliyoruz; ancak bu kitabın Arapçası, henüz

ele geçmemiştir; belki de yitip gitmiştir. XIV. yüzyıl şairlerinden olup Hacı Bektaş'a, sonra da onun halifesi Hacım Sultan'a kavuşan Munla Sa'düddin'in (Said Emre), bu kitabı nesir olarak tercemesi ve Ferah-Nâme sahibi Hatiboğlu tarafından 812 Muharreminin sonlarında yapılan (1409) manzum bir tercemesi vardır ve her iki çeviri, birbirinin aynıdır. Mensur çevirinin, mîlâdî XV. yüzyıl başlarında istinsah edilmiş bir nüshasiyle, en aşağı XIV. yüzyılda istinsah edilmiş ve XV. yüzyıl sonlarında, Mısır'da Reşîd kasabasında vakfedilmiş diğer bir nüshası mevcuttur. «Makaalât», dört kapıdan (şerîat, tarîkat, hakıykat, ma'rifet), her kapının on makaamından, ölümden, kalb ahvâlinden, tasavvuftan, zâhid, ârif ve muhiblerden bahsetmede, insanı övmede, dünyada bulunan her şeyin, insanda bulunduğunu bildirmededir. Oniki İmâm'ın dostlarına dost, düşmanlarına düşman olmaktan, yâni tevellâ ve teberrâdan bahseden, zâhidin ibadetle, ârifin vilâyet beklemekle, tefekkürle, muhibbinse, Hak'la sohbetle meşgul olacağını, sırası gelince taatlerin yıkılacağını bildiren, insanı fazlasiyle takdis eden bu kitap, zâhir ehline de hitâb etmesi bakımından, Hacı Bektaş'ın inancını tam göstermemekle beraber gene de Bâtınî inanışları gizleyemeyecek bir kitaptır.

İlk olarak M. Fuad Köprülü, Hacı Bektaş'ın tasavvufî sözlerinden meydana gelmiş Farsça bir kitaptan bahsetmiş ve bu kitabın Hacı Bektaş'a aidiyetini kesin olarak bildirmişti (Anadolu'da İslâmiyet; Dârülfünun, Edebiyat Fakültesi Mec. 1338 - 1339, Sene: 2, No. 4 - 6. Bektaşiliğin Menşe'leri adlı makalesine de b. Türkyurdu; c. 2; 1341, No. 8). «Fevâid» adını taşıyan bu kitabın İst. Üniv. K. de bir yazması var; sonradan başka bir nüshasını bulduk ve İst. Üni. K. nüshasının noksan olduğunu anladık. «Makaalât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye» adını taşıyan bir başka kitap da elimize geçti; bunda da Hacı Bektaş'a

atfedilen sözler var. İncelememizin sonunda, Farsça, «Hacı Bektaş buyurdu ki» diye başlayan sözlerin, başkalarına ait sözler olduğunu, bu sözlerin, birçok kitaplardan, kelimeleri, cümleleri bile değiştirilmeden alınıp başlarına, «Hacı Bektaş buyurdu ki» sözü eklenerek milâdî XVI. yüzyılda böyle bir kitabın uydurulduğunu anladık; öbür kitap ta bunun gibi uydurma bir kitap. Ayrıca küçük iki sayfa tutacak kadar bir de şathiye elimize geçti. Barak Baba'nın şathiyesine benzeyen ve Hacı Bektaş'a ait olduğu söylenen bu sözler, 1091 de (1680) Enverî adlı Hurûfî ve Nakşbendî bir şâir tarafından, yer yer nazımlarla da süslenerek nesirle Türkçe şerhedilmiş ve 135 yapraklık bir kitap meydana getirilmiştir.

Hacı Bektaş, 691 ve 695 tarihli iki vakfiyyede «merhûm» diye anılmakta, 697 tarihli başka bir vakfiyede de türbesinin bulunduğu kasaba «Hacı Bektaş nahiyesi» diye geçmektedir. Ankara kütüphanesine gelen kitaplar arasında I. A. 132 No.da kayıtlı bir risâlenin baş tarafında «Hazîne-i celîleden şeref-vürûd eden tûmâr-ı kebîrde Hacı Bektaş'ın 606 de (1209 - 1210) doğup 63 yıl yaşadığının ve 669 da (1270 - 1271) öldüğünün kayıtlı bulunduğu yazılıdır. Büyük bir emekle 1291 de (1874) bütün tarikatlerin silsilelerini toplayıp bir «Silsile-Nâme» meydana getiren ve bu eseri Hüdâyî tekkesine vakfeden Derviş Muhammed Şükrî de Bektâşî silsilesinde, Hacı Bektâş'ın adının yanına 669 tarîhini yazmıştır (Hüdâyî Kitaplar; 122; Süleymâniye K.). Tarihî kaynaklara uyan bu târihe göre Hacı Bektaş, Baba İshak'ın idâmında otuz, otuz bir yaşlarındadır ve Mevlânâ'nın vefâtından üç yıl önce ölmüştür.

Hacı Bektaş-ı pîr, 922 de (1516) ölen ve Balım Sultan diye anılan Hızır Balı'yı ikinci pîr ve Bektâşi erkânının vâzı'ı tanıyan Bektâşilik, Hacı Bektaş zamanından iti-

baren Fütüvvet ehliyle kaynaşmış, Abdallar, Kalenderîler, Haydarîler, hattâ Edhemîler gibi toplulukları temsile başlamış, bütün bunlardaki inanç, gelenek ve törenleri birleştirerek IX. *yüzyılın sonlariyle* X. *yüzyılda* (XV - XVI) son şeklini almıştır.

Bektâşîlik, Balım Sultandan itibaren evli babalarla mücerred, yâni evlenmeyen babalar tarafından temsil edilmeye başlamıştır. Mücerred derviş ve babalar, kendilerini tarikate adamış kişilerdir. Bunların sağ kulakları delinir ve kulaklarına demir, yahut bakırdan yapılmış mengûş denen bir halka takarlar.

Bektâşîlikte «âşık, muhib, derviş, baba, halife» dereceleri vardır. Âşık, tarikate girmek isteyen kişidir; tecrübelerden geçer, gerçekliği anlaşılır, iki yol kefili, âşıkın gerçekliğine şehadet eder. Bunun üzerine tarikate alınır. Tarikate girmiş olan kişiye muhib denir. Muhiblerden derviş olmak isteyen, dervişliğe ıkrar verir; kendisine Bektâşî tacı tekbir edilerek giydirilir; tekkede bir hizmete memur olur. Ehliyeti olan dervişe, halife tarafından icâzet verilirse tacının üstüne sarık sarabilir; babalık makamını ihraz eder; muhib ve derviş yetiştirebilir; fakat bir dervişe babalık veremez. Babalık vermek salâhiyeti, halifeye aittir ve halife, Bektaşilerin en büyüğüdür. Halifeler, taclarının üstüne siyah sarık sararlar; babalar, peygamber soyundansa yeşil, değilse beyaz sarık sararlar; dervişler sarık saramazlar. Muhiblere, arakıyye tekbir edilir.

Bektâşi olacak kişi, bir kurban kestirir; o geceki masrafı görür; akşam, güneş battıktan sonra «meydan» denen büyücek bir odaya alınır; âşık postu denen ve kapı yanında bulunan posta oturtulur. Herkes, kıdem sırasiyle, yaşa göre değil de, tarikate giriş tarihine göre, meydana girer. Baba, on iki imama salâvatı ihtiva eden ve «Salâvat-nâme» denen Arapça virdi okur; sonra âşıkı huzu-

runa çağırır; bu yolun güçlüğünü söyler; demirden leblebi, demirden yay, ateşten gömlek olduğunu bildirir; talip her şeye razı olduğunu söyleyince, kimi rehber istediğini sorar. Âşık, rehberlik hizmetini gören kişinin adını söyler; baba, git, rehberine niyaz et der. Âşık gidip rehberlik edecek kişinin dizini öper; o da âşıka, gidip yerine oturmasını söyler. Sonra babanın emriyle çerağcı, üç basamaktan ibaret bir kürsünün üstünde duran mumları, tercemân denen manzum ve mensur sözleri okuyup uyandırır, yâni yakar. Sonra rehber, âşıkı alıp dışarı çıkarır; Ca'ferî mezhebi üzere kendisi abdest alır, ona da aldırır; o gün tığlanmış (kesilmiş) olan kurbanın yününden örülmüş bir ipi boynuna takıp sağ eliyle âşıkın sağ elini tutup meydana sokar. Dâr denen odanın ortasında babadan ve meydandakılerden izin aldıktan sonra dört kapıya, yâni, şerîat erenlerine, tarîkat pîrlerine, hakıykat şahlarına, ma'rifet kâmillerine selâm vererek babaya götürür. Baba, âşıka, kötülükte bulunmaması, sırrını saklaması, eline, diline, beline sahip olması için öğütte bulunur; mezhebinin Ca'ferî, mürşidinin Muhammed, rehberinin Alî, pîrinin Hacı Bektâş-ı Velî olduğunu telkıyn eder, başına arakıyyesini tekbir eder; tıyg-bend denen ipe, eline, diline sahip olmasına remzolarak iki düğüm atar, beline sahip olmasına remzolan düğümü, haramdan bağlanmasına, helâline açılmasına remzolmak üzere, bağlanırken çözülecek şekilde düğümleyip beline bağlar; «var, rehberinin rızasında ol» der.

Rehber, tarikate girmiş olan ve artık muhiblik derecesine yükselmiş olan âşıkı, odanın ortasına götürüp ıkrâr tercemânını okur. Pîr makaamı sayılan posta, dâra, ocağa, babaya, çerağların bulunduğu yere, sağda, solda oturanlara, azlıksa birer birer, değilse «cümleden cümleye» deyip bir kere niyâz ettirir; kendisine ayrılmış posta oturtur; ona niyâz eder, o da rehberine niyâz eder.

Hazırlanmış olan şerbet, birer birer herkese sunulur; herkes bir yudum içer; sonra kapı yanındaki faraş ve süpürgeyi alan rehber, yahut diğer biri, babadan itibaren ve sağdan soldan süpürgeyle faraşı yerde sürümek suretiyle sembolik bir temizlik yapar ve tarikate giriş aynı cemi bitmiş olur.

Sofra serilir, dem, yâni rakı içilmeye, sohbet edilmeye başlar ve muhabbet denen bu sazlı sözlü içki âlemi geç vakte kadar sürer.

Bektâşilik, Ca'ferî mezhebini kabul ettiğini söylemekle beraber alınan abdest o geceki abdestten ibarettir; namazsa, kılınmayan bir ibadettir; oruç, yalnız Muharremin ilk on günü su içmemek, sulu şeylerle susuzluğu gidermek ve canlı şeylerle canlılardan meydana gelen şeyleri yememektir. Görülüyor ki Bektâşîlik, tamamiyle Bâtınî bir tarikattir; Ca'ferî mezhebiyle ilgisi, kuru bir iddiadan ileri geçemez. Yalnız, Bektâşîler içinde şeriata uyan ve Ca'ferî mezhebine tamamiyle uyup ibadette bulunan, haramdan kaçınan bazı kişilerin bulunduğunu da kaydetmemiz gerektir.

Soru 95 : Alevîlik hakkında da biraz bilgi verir misiniz?

Alevîliğe hiç bir zaman tarikat diyemeyiz; çünkü her hangi bir adam, istediği tarikate girebilir. Fakat anası ve bilhâssa babası Alevî olmayan birisi, Alevîliğe giremez. Alevî, yabancıdan kız alamaz; alırsa düşkün olur; yâni Alevîlikten ayrılmış sayılır; kimse ona selâm vermez, toplantılara katılamaz. Tarikatlerde, Bektâşiler de dahil, ileri giden, ehliyeti görülen birisine şeyhlik verilebilir; şeyh olan, halifelik makaamına yükselebilir. Alevîlikte dedelik, yâni şeyh-

lik, inhisar altındadır; dedeler, soy güderler. Her dede, Hz. Peygamber soyundan geldiği kabul edilen Seyyid Baba, Sarı Saltık, Dede Garkın, Pîr Sultan, Ağuiçen (Karadonlu Can Baba), Gözü kızıl, Şeyh Sâmit... gibi birinin soyundan geldiğini söyler; bu, böyle kabul edilir. Bu nisbet, bâzı kere, bir şecereyle ispatlanır; çok defa da babadan oğula böyle kabul edilmiştir; sürer gider; zâten nisbet iddia edilenin hüviyeti de açık seçik bilinmez. Buna ocak denir; ocağa mensup olan dede, ocak-zâde sayılır. Tarikatte, isteyen, istediği şeyhe intisap eder; Alevîlikte, Alevînin babası, ataları, hangi ocağın tâlibiyse (hangi ocağa bağlıysa) oğul da o ocağın tâlibidir; başka bir ocağa intisap edemez.

Târihî kaynaklar, dedelerin, tümden Erdebil ocağına bağlandıklarını, Safavîler devrinde, dedelerden üstün sayılan, her halde dedelere, tâlibleri irşâda izin veren kişilerin İran'dan geldiklerini, Alevîlerin, her hususta İran'a bağlı olduklarını gösteriyor (Alevî - Bektâşî Nefesleri; s. 83 - 88). Fakat Safavîlerin, Anadolu üzerindeki siyasî maksatlarının sona ermesi üzerine Alevîler, dedelerin ellerinde kalmışlardı; yâni siyasî maksada hizmet rolleri, dedelerin şahsî menfaatlerine hizmete dönmüştü.

İsnâ - aşerî - Ca'ferî olduklarını iddia ettikleri halde, bu toplum, bugün Ca'ferî mezhebinin hiç bir özelliğini bilmemektedirler; dedelerin telkıynleri, onları tamamiyle Bâtınî inançlara itmiştir. Ahlâk dürüstlüğü, düzenden kaçınmak, yalan söylememek, gerçekten de ellerine, dillerine, bellerine sâhib olmak bakımından çok sağlam bir karaktere sahip olan Alevîler, bilgisiz dedelerin telkıynleriyle Alî ve Ehlibeyt sevgisinde aşırı bir inanca sapmışlar, bu sevginin yeterliğine inanmışlardır.

Osmanlı devrinde, Anadolu'nun nasıl ihmal edildiğini, ondan sonra çeşitli sebeplerle bu ihmalin sürüp gittiğini düşünür, dedelerin, Ca'ferî inancından yalnız humüs'ü bilip Alevî'ye «beş parmağının biri benim» dediğini duyar-

sak, bu toprağın öz evlâtları olan Alevîlerin, dedelerin telkıynleriyle sürüp giden bilgisizliklerinin, dedeler tarafından nasıl istismâr edildiğini anlamakta güçlük çekmeyiz. Alevî'nin, «ne deden var, ne Karakazan hakkın; bir ye de bin şükret» demesi, Alevînin iç acısını yansıtır sanırız. Dede her kış görgü, sorgu der, gelir; Alevînin bir yıllık suçunu bağışlar, yer, içer, baharın, heybelerle, hurçlarla gider; Alevî, «Çiğdem bitti, dede yitti» der. Hakkullâha (devşirmeye) çıkan dedeler, harman zamanı gelir, «ceddim, celâlim hakkıyçin» diye tehditle varını yoğunu alır Alevînin. Tekkeler açıkken Hacıbektaş'tan gelen derviş, dergâhta kaynayan Karakazanın hakkını ister Alevî'den. Çelebi'den gelen, gülyüzlü efendimin hakkını diler ve Alevî sömürülür durur; Alevî'nin uyanmaması gerektir; hurâfeyle, kerâmetle, her şeyle ninni söylenmesi gerektir.

Bugün Alevîlerden uyananlar, okuyup düşünmek, görüp anlamak, dinleyip karşı koymak, olayların nedenlerini sezmek seviyesine yükselenler, bu işe son vermenin gerektiğini anlamakta, Ca'ferîliği inceleyenleriyse hurâfelerden sıyrılmaktadırlar (Alevîlerin inançları, ibâdetleri, yayıldıkları bölgeler, ayrıldıkları bölükler v.s. için «İslâm Ansiklopedisi»ndeki «Kızıl-baş» mad.e b. Cüz. 64; İst. 1954; s. 789 - 795).

Soru 96 : Mevlevîlik nasıl bir tarîkattır?

Mevlevîlik, efendimiz anlamına gelen Mevlânâ diye anılan Belh'li Celâlüddîn Muhammed'e nisbet edilen bir tarîkattir. Celâlüddin Muhammed, Ahmed Hatîbî oğlu Huseyn Hatîbî'nin oğlu Belh'li Bahâüddün Muhammed Veled'in oğludur. Bahâüddin Veled, «Sultân'ül-Ulemâ - Bilginler pâdişâhı» diye anılacak kadar bir şöhrete sâhiptir. Sonradan, I. halife Ebû-Bekr'in soyundan olduğu, birbi-

rini tutmayan ve târihe uymayan iki soy zinciriyle ispatlanmaya çalışılmış, buna dâir menkabeler bile uydurulmuşsa da (Tahsin Yazıcı tashîhiyle «Manâkıb'ul-Ârifin»; I, s. 365 - 368) kendisinin, Mevlânâ'nın, oğlu Sultan Veled'in eserlerinde ve bilhâssa Mevlânâ için yapılan, üstünde «Mesnevî»den, «Dîvân-ı Kebîrûden seçme beyitler, ön tarafında da Mevlânâ'nın kadrini, yüceliğini belirten, vefat yılını, ayını ve gününü bildiren ve Selçuk oymacılığının bir şaheseri bulunan sandûkada böyle bir kaydın bulunması, bunun sonradan uydurulma bir rivâyetten, belki de Sultân'ül-Ulemâ'nın, Şems'ül-Eimme diye anılan ve ana tarafından İmâm Muhammed'üt-Takıy'nin soyundan gelen Ebû-Bekr Muhammed-i Serahsî'nin torununun kızı Firdevs Hâtun'un kızıyle evli olmasından doğan bir zannın ifâdesinden başka bir şey değildir. Fakat sonradan bu rivâyet, ilk yazılan manâkıb kitaplarına girmekle kalmamış, Sultan Veled'in «İbtidâ-Nâme»sine bile iki beyit eklenerek kuvvetlendirilmek istenmiştir. İnsan, gerçeklik üzerine kurulduğu söylenen tarîkatlere mensup kişilerin bu yalancılıklarına, gerçekten de şaşıp kalıyor (Mevlânâ Celâleddin, III. basım; s. 35 - 40 ve bilhassa 85. sahifedeki 1. not).

Mevlânâ Celâlüddin'in 604 Rabîulevvelinin altıncı günü (30 Eylül 1207) doğduğu hakkındaki rivâyet de yanlıştır; çünkü Mevlânâ, dîvâmndaki bir gazelinde, Şemsüddîn-i Tebrîzî ile altmış iki yaşında buluştuğunu, diğer bir gazelinde de altmışından sonra Şems'e ulaştığını, bir başka gazelinde, Pîr'in, yâni Şems'in, kendisini yeniden gençleştirdiğini söylüyor. Bir gazelinde de Harezm ordusiyle Gor ordusunun savaşından bahsediyor. «Fîhi mâ-fîh» te, Semerkand'ın Hârzemşah tarafından zaptedildiği sırada orada bulunduğunu, bir olayı naklederek bildiriyor.

Şemsüddin, Konya'ya 642 Cumadelâhırasının 26. Cu-

martesi sabahı gelmiştir (26.XI.1244). Mevlânâ, bu târihte altmış iki yaşındadır. Semerkand, İbn'ül-Esîr'e göre 604 te (1207), Cihan-guşâ'ya göre 609 da (1212) Hârzemşah tarafından zaptedilmiştir. Hârzemlilerle Gorluların savaşı 600 dedir (1203) ve Sultân'ül-Ulemâ, «Maârif»inde, o vakit Belh'in Vahş şehrinde bulunduğunu bildirir. Mevlânâ, 604 te, duyduğu, bildiği bir olayı anlattığına, altmış iki yaşında Şems'le buluştuğunu açıkça söylediğine göre 580 hicrîde (1184) doğmuştur. Gene bir gazelinde, candan ayrılalı otuz yıl olduğunu söyler ve bu ayrılığın kırka çıkmamasını diler. Şems'in şehâdeti, 5 Şâban 645 târihindedir (1247); Mevlânâ'nın ebediyete göçüşü 672 de (1273) olduğuna göre bu gazel, vefâtına yakın bir zamanda söylenmiştir ve Mevlânâ, Şems'in şehâdetinden sonra geçen yirmi yedi küsur yılı, toparlak hesap olarak otuz yıl diye söylemiştir. Bizce bunlar, birer karîne ve istidlâl değıl, Mevlânâ'nın 604 te doğmadığına, o târihte otuz yaşına yaklaşmış bulunduğuna kesin delillerdir. Mevlânâ, Şems'i de dâimâ ihtiyar olarak anmakta, «pîr» sözüyle hem yaşını, hem mânevî olgunluğunu kasdetmektedir. Gerçekten de, «Makaalât»ından anlaşıldığına göre Şems, 587 de (1191) Halep'te öldürülen Şihâbüddîn-i Sühreverdî-i Maktûl'le görüşen, 635 te (1237) vefât eden Evhadüddîn'le Bağdadda konuşan, 638 de (1241) vefât eden İbni Arabî ile tanışan, onunla tartışan bir zâtın da Mevlânâ yaşlarında bulunması gerektir (Mevlânâ Celâlüddin; III. basım; s. 66 ve devâmı; Ekler; s. 301-303; «Mevlânâ Şems-i Tebrîzî ile altmış iki yaşında buluştu» adlı makalemiz; İst. Üniv. Şarkiyat Mec. No. III; İst. 1959; «Fîhi mâ-fîh» tercememiz; İst. Remzi K. 1959; s. 148, satır 30 - 39 ve «687. yıldönümünde Mevlânâ» adlı brüşürdeki Mevlânâ'nın doğumu hakkındaki yazımız; Konya, Yenikitapevi - 1960; s. 9 - 14).

Ma'sûmalişâh da, Rızâkulı Hân Hidâyet'in (1288 H.

1871), «Usûl'ül-Fusûl fî Husûl'il-Vusûl»üne dayanarak Mevlânâ'nın Şems'le altmış iki yaşında buluştuğunu yazmakta, fakat kaynakların, 604 te doğduğunu kaydettiklerine göre bu târîhin tutmadığını söylemektedir (Tarâık, II; s. 315. Rızakul Han Hidâyet için Reyhâne'ye, IV, s. 310 -312; Usûl'ül-Fusûl için Akaa Bozorg-i Tehrânî Muhammed Muhsin'in «Ez-Zerîa ilâ Tasânîf'iş-Şîa» sına b. II, 1355 H. s. 200). Her hâlde Hidâyet, yukarıda bahsettiğimiz gazeli görmüş olsa gerek.

Sultan Muhammed Tekiş'le ve İslâm inancını felsefi görüşlere uydurmaya kalkışanlarla arası açılan, aynı zamanda Moğol akınının da gelmekte olduğunu gören Bahâüddin Veled, Bağdad yoluyle Anadolu'ya göçmüş, hacca gitmiş, bir müddet Karaman'da kalmış, sonunda, çağında bir ilim merkezi olan Konya'ya yerleşmiş, 628 de (1231) orada vefat etmiştir.

Bilgisini babasından, babasının halifesi Tirmiz'li Seyyid Burhânüddin-i Muhakkık'tan elde eden, Halep'te de tahsilde bulunan Celâlüddin Muhammed, çağında, bütün bilginlerce tanınmış, sayılmış, irfan yolunda babasını ve Seyyid Burhânüddin'i izlemiş, kendi çahşmasiyle de çağının bilgisini, düşüncesini aşmış, gerçekten de insânî görüş ve duyuşlariyle ebedîliğe ulaşmış bir zattır. Şemsüddîn'in, onun duyuş âlemindeki tesiri, bizce, âdeta arınmış, yağı konmuş, fitili düzeltilmiş, bir kandili yakmaktır; fakat yağı tükenmeyecek, ışığı, güneşin ışığını bile gölgede bırakacak, insanlık durdukça insanlığa aydınlık saçacak olan o ışık parlayınca da Şems ona bir pervane kesilmiştir. Şems, kendisinin de söylediği gibi, mürşit aramak üzere yola çıkmış, Konya'da Mevlânâ'yı bulunca ona intisap etmiş, onun halifesi olmuştur. Bu bakımdan Mevlevî geleneği haklıdır ve Şems'i, Mevlânâ'nın mürşidi sayanların sanıları, tümden yanlıştır. Ancak şu kadar var ki Şems'-

ten önce zühde meyyâl olan Mevlânâ, Şems'ten sonra rintliğe yönelmiştir ve Şems, bir Kalenderî dervişi, bir Fütüvvet eridir.

Mevlânâ, Şems'ten sonra, Burhânüddîn'e mensup Kuyumcu Salâhaddîn'i (657 H. 1258), ondan sonra da Konya Ahî-Babası Husümüddîn Hasan'ı kendisine halife yapmış, çevresinde toplananların terbiyelerine onları memur etmişti.

672 Cumâdelâhırasının beşinci günü (1273) vefat eden Mevlânâ Celâdüddin, babasının ön tarafına defnedilmiş, oğlu Sultan Veled, başta olmak üzere kendisine uyanlar, Çelebi Husâmüddîn'e uymuşlardır. Husâmüddîn, 683 te (1284) vefat etmiş. ondan sonra Hacı Bektemür oğlu Şeyh Kerîmüddin muktedâ tanınmış, onun vefatından sonra (691 H. 1292) Mevlânâ'ya uyanlar, Sultan Veled'e tâbi' olmuşlardır.

Sultan Veled, babasının vefatından sonra türbenin yapılmasına sebep olmuş, Mevlânâ'ya uyanların dağılmamalarını sağlamış, Mevlânâ'nın oturduğu medreseye vakıflar bağlatmış, orasını bir tekke haline getirmiş, birçok yerlere halifeler göndermiş teşkilâtçı bir zattır. Sultan Veled, 712 Recebinin onuncu günü (1312) vefat edip babasının yanına defnedildikten sonra Mevlevîlikte celebîlik, yâni Mevlânâ soyundan birinin Pîr makamına geçmesi ve Mevlânâ'ya uyanların, onu baş tanımaları bir gelenek haline gelmiştir.

Mevlânâ, kendisine intisap edenlere zikir vermediği gibi bu kabul, bir törenle de kayıtlanmamıştı. İntisap edenlerin bıyık, sakal, kaş ve saçlarından, makasla birkaç kıl kesilir, hilâfet verilenlere de ferecî ve bugün hırka denen geniş kollu, yakasız, önü açık giysi giydirilir, halkı aydınlatmasına bir sembol olarak çerağ verilirdi. Kıl kes-

mek, Kalenderîliğin çhâr-darb tıraşından geçmişti; ferecî giydirmek de, tarîkatlerden Fütüvvet yoluna geçmiş bir gelenekti.

Mevlânâ zamanında, onun ve ona intisap edenlerin özel bir giyim-kuşamı da yoktu. Kendisi uzun ve dövme keçeden yapılma Belh külâhı üstüne, o zaman bilginlerin sardığı örfî sarık sarar ve gene o zamanın bilginlerinin giydiği ferecî giyerdi. Yalnız Şems'in şehadetinden sonra beyaz sarığı, yas alâmeti olarak duhânî, yâni siyah denecek kadar koyu mor renge tebdil etmişti. Esmânın, insanı hayallere düşüreceğini söyleyen, tarikat şeyhlerini, dükkân açıp alış verişe koyulmuş kişiler diye anlatan Mevlânâ'nın, sonradan Mevlevilerce kabul edilen ve semâ' edilirken giyilen tennûre, destegül v.s. ile de bir ilişiği yoktur; hattâ gene sonradan Mevlevîlerce kabul edilen ism-i Celâl (Allah) zikrini, herhangi bir mecliste yaptırdığına, birisine zikir ve vird verdiğine dair de ana kaynaklarda bir işaret bile yoktur. Ancak, tennûre denen ve semâ' ederken etekleri açılan, üst tarafı, bele kadar dar, önü açık, kolsuz, belden aşağı kısmı geniş giysiyle, onun üstüne giyilen yakasız, önü açık, dar ve bele kadar gelen, gömlek (destegül), tennûrenin üstüne kuşanılan, destegülün bir yanını da tutan kuşak da (elifî nemed), Kalenderîlerden ve Fütüvvet ehlinden geçmedir.

Hâsılı Mevlânâ, hem giyim-kuşam özelliği ve merâsim kabul etmemekle, hem de sülûke esas olarak şerîata uymayı, aşk ve cezbeyi kabul etmekle müsemmâ yolundan bir Melâmet ve irfan eriydi; aşk ve cezbe için de o, semâ'ı kabul etmişti.

Soru 97 : Semâ' ve Mevlevî mukabelesi hakkındaki fikriniz nedir?

Lûgatte, işitmek, duymak, iyi şöhret, anılmak anlam-

larına gelen semâ' ve simâ' sözü, terim olarak güzel sesle, bazı kere de müzik âletiyle söylenip çalınan bir neşîde yüzünden coşup ritmik, yahut rastgele harekette bulunmak, dönmek, oynamak karşılığı kullanılır.

Söylenen sözler, şiir olduğundan önce, İslâm'da şiire nasıl bir yer verildiğini öğrenmemiz gerektir.

Kur'ân-ı Mecîd, Hz. Peygamber'e, müşriklerin şâir dediklerini, şiirin ona yakışmayacağını, ona indirilenin, bir öğüt, her şeyi açıklayan Kur'ân olduğunu, okunacak olan ve okunması gereken sözler bulunduğunu bildirir (XXI, 15, XXXVI, 69 - 70, XXXVII, 36 - 37, LXIX, 4). Şâirlere, akılsız kişilerin uyduklarını, şâirlerin, her vâdîde akılsızca yelip yorttuklarını, yapmadıkları şeyleri söylediklerini anlatır; fakat inanan ve iyi işlerde bulunup Allah'ı çok ananları, zulme uğradıktan sonra yardıma kavuşanları, bu hükümden ayırır (XXVI, 224-227). Tefsirler, bu son âyetlerde, şâirler içinden seçilenlerin, Ravâha oğlu Abdullah, Mâlik oğlu Kâ'b, Sâbit oğlu Hassân gibi Hz.Muhammed'i öven, müşriklerin hecivlerini reddeden îman sâhibi şâirler olduğunu bildirmişlerdir (Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli; Açılama; s. LXXXIX). Görülüyor ki Kur'an'da yerilen şiir ve şâirler, insanları azdıran, kötülüğe, nefse uymaya götüren, yoldan çıkaran şiir ve şâirlerdir. Netekim Hz. Peygamber de, bazı şiirlerin hikmet olduğunu buyurmuş (Câmi', I, s. 82), hikmeti, müminin yitik malı saymış, nerde bulunursa alınması gerektiğini bildirmiş (Künûz'ül-Hakaaık; II, s. 51), «Ben en güzel konuşanınızım; Kureyş'tenim; dilim de Sa'd b. Bekr'in dilidir» diye hitâbete büyük bir önem vermiştir (Câmi', I, s. 90). XXXV. sûrenin ilk âyetinde, yaratışta, dilediğini çoğalttığı bildirilen şeyin huy ve ses güzelliği olduğunu söyleyenler, âyeti böyle tefsîr edenler olmuştur (Tarbrasî: Mecma'ul-Beyan; VIII, s. 400), Her peygamberin güzel sesli olduğunu, Kur'ân'ın güzel sesle be-

zenmesi lüzûmunu, güzel sesin Kur'ân'ı bezeyeceğini bildiren hadisler de vardır (Câmi'; II, s. 120; Müslim; I, s. 4).

Gene Kur'ân'da, Dâvud Peygamber'in sesi övülmekte, dağlarla kuşların bile, onun sesine uydukları bildirilmektedir (XXI, 79, XXXIV, 10). Kötü ve çirkin ses, Kur'an-da yerilmektedir (XXXI, 19). Medîne'ye göçtükleri zaman, Hz. Peygamber'i Medîneli kadınlar tefler çalarak, şiirler okuya okuya karşılamışlardır (Sîret'ül-Halebiyye; Mısır-Muhammed Efendi Mat. II, s. 60. Bu hususta diğer rivâyetler için «Mevlevî Âdâb ve Erkânı» adlı kitabımıza b. s. 48 - 50).

Mûsıkıynin insanlar, hattâ hayvanlar üzerindeki tesîrini inkâra mecâl yoktur. Araptaysa musıkıy, ona hem yoldaştır, hem arkadaş. Arap, çölü nağmelerle geçer; devesini mavalla haydar. Kabîle üstünlüğü geleneği şiirle söylenir; düşman boy, şiirle yerilir; savaşta recez, karşıdakine bir övünme olduğu kadar kendisine de bir yürek gücüdür.

Şiirin ve mûsıkıynin târihi, insanlık târihiyle eşittir; inançla beraber yürür. İnsanlık, kabile yaşayışından geçtikten sonra Mûsıkıy iki bölüme ayrılmıştır. İbtidâî dinlerdeki baş döndürecek, insanları coşturacak, kendilerinden geçirecek derecede gürültülü Mûsıkıy, duyguyu ifade tarzında bir âhenge, anlamı belirsiz şiirler, özlemleri aksettirecek âhenkli ifadelere dönmüş, ibadetler, hoplayıp sıçramaktan, delice köpürüp coşmaktan ritmik bir şekle ulaşmış, derûnî bir huzû' ve huşû yansıtmaya başlamıştır.

İslâm'da müzik âleti, câmiye girmemiş, fakat tasavvuf, zilsiz defi, usul tutulan kudümü, inleyen rebâbı, feryad eden neyi tekkeye almıştır. İnsanlık tekâmül ettikçe mûsıkıy de iki yöne yönelmiştir: Birincisi, insanın şe-

hevî duygularını ifadeye yarayan, şehevî özlemleri dile getiren ve kamçılayan lâdînî bir mûsıkıydir; ikincisiyse mânevî özlemleri, insânî duyguları, ilâhî aşkı dile getiren dînî mûsıkıy.

İslâm fakıyhleri, mûsikıynin ve dînî raksın câiz olup olmayacağında ikiye ayrılmışlardır. Büyük bir çoğunluk, ne sûretle ve ne niyetle olursa olsun, mûsıkıynin harâm olduğunu söylemiştir. Bir kısmıysa bâtılı tervîc etmemek şartıyle mûsıkıyi câiz saymış, Şâfi'î de bunlara katılmış, düğünlerde, deve haydamadaysa, sâiz bilinmiştir. Şîa'dan da mersiyeyi, haram mûsikıyden ayrı sayanlar, çoğunluğu teşkil etmişler, nefse uymak ve şehveti kamçılamak kasdiyle olmadıkça mûsıkıyi câiz görenler de olmuştur (Tarâık; I, s. 475 ve devâmı).

Bilhassa Şems'le buluştuktan sonra kendisini semâ'a veren, semâı bir vecit olarak kabul eden Mevlânâ, insanın, semâ' ederken beşerî küçüklüklerden, dünyevî ve ferdî ihtiraslardan kurtulacağını söyler; vecit hâline gelemeyenlerin bile semâ' ederek tevâcütle, yâni, vecde geldiğini kendisine telkıynle vecde ulaşacağını bildirir, semâ' etmiyenleri de semâ'a teşvıyk eder (Mevlevî Âdâb ve Erkâm; s. 53 - 63). Fakat Mevlânâ'nın zamanında semâ', Mevlevîlerin «mukaabele» adını verdikleri son tarzda değildi. Ne semâ' meşkı vardı; ne semâ' tahtası ve çivisi; ne semâ' dedesi vardı, ne mübtedî mukaabelesi. Mevlânâ, çok defa bir davette, yemekten sonra, söyleyen anlamına kavvâl ve gûyende denen ve ilâhî nağmeler okuyan kişiler, bir neşîdeye başlarlar, mecliste rebab, tef gibi bir müzik âleti çalanlar varsa, onlar da, o âletlerle âhenge katılırlar, bu sırada Mevlânâ, vecde gelir, semâ'a kalkardı. Semâ' ederken şiirler okur, nâralar atar, Kur'an okunuyorsa ve secde âyeti geldiyse secde eder, sorulara cevap verir, hattâ kendisine sunulan fetvaların cevabını yazdı-

rırdı. Bazı sevdiği kişileri de semâ'a kaldırdığı, bazılarına sarılıp beraber semâ' ettiği, semâ' uzun sürerse, kavvâllerden özür dilediği, âyetler okuduğu bile oluru. Yahut da Mevlânâ, oturup sohbet ederken, yahut yolda belde giderken, herhangi bir vesîleyle vecde gelip semâ'a kalkar, semâ' ederek gideceği yere giderdi (aynı, s. 63 - 71).

Mevlânâ'dan sonra oğlu Sultan Veled'in, torunu Ulu Ârif Çelebi'nin, onun oğlu Şemsüddin Emîr Âbid Çelebi'nin zamanlarında, yâni hicrî VIII. yüzyılın son yarısında dahi semâ' bu tarzdaydı. Son mukaabele tarzı, ancak 865 de (1460) vefat eden Pîr Âdil Çelebi zamanında takarrur etmiştir. Bu bakımdan, 1229 da (1813) vefat eden Seyyid-i Sahîh Ahmed Dede'nin, «Mecmûat'üt-Tevârîh'il-Mevleviyye» adlı kitabında, semâ'ın üç selâm ve dört devir olarak Mevlânâ zamanında son şeklini aldığı hakkındaki rivâyeti, hiç bir târîhî değer taşımaz.

Mevlevî mukaabelesi, yâni önce namaz kılınıp Mesnevî şerhi dinlendikten sonra naat, Mevlânâ'nın şiirlerinden birinin, özel bestesiyle ve tek kişi tarafından okunması, sonra âyîn denen Mevlevî neşîdeleri hangi makamdan okunacaksa o makamda karar etmek üzere bir ney taksimi, ondan sonra semâ'hane denen ve mukaabele yapılan yerin çevresinde, kapıya karşı serilmiş olan postun önünde karşılıklı baş kesilerek (sağ ayağın baş parmağı, sol ayağın baş parmağı üstüne konup, sağ el kalb üstünde olarak karşıdakinin yüzüne bakılıp baş, göğse doğru indirilerek) niyaz edilmek üzere üç kere, çalınan peşreve ayak uydurarak dönülmesi (devr-i Veledî), ondan sonra da hırkalar atılıp bürünerek şeyhe niyâz edilip semâ'a başlanması, muayyen yerlerde üç kere, hep birden durulup tekrar semâ'a girilmesi, dördüncü devrin Kur'an tilâvetiyle bitmesi ve semâ' hâneden şeyhin çektiği gülbangden sonra birer birer niyâz edilerek çıkılması, ancak hicrî IX. (XV) yüzyılda ka-

bul edilmiştir. Hattâ naat, 1124 te (1712) vefât eden İtrî tarafından bestelendiğine, dördüncü devrin biraz daha uzamasını sağlamak için okunan Niyâz âyîninin güfte ve besteleri, XII. yüzyılda (XVIII) yaşayan Derviş Ömer Çelebi'ye âit olduğuna göre mukaabeleye, esas bozulmamak üzere bâzı eklentiler de yapıldığı meydandadır. Mevlevîler, Devr-i Veledîde ve semâ' esnasında, sessiz olarak İsm-i Celâl'i (Allah) zikrederler.

Mevlevîlerde, semâ' için çeşitli makamlardan beslenmiş olan ve çoğu Mevlânâ'nın şiirlerinden seçilmiş bulunan ilâhilere «âyin», bunları meşkedip okuyanlara «âyînhan», şeyhe karşı yüksek bir mahfelde toplu bir halde bulunan mûsıkıy heyetine «mutrıb», buraya «mutrıb-hâne», neyleri idare edene «ney-zenbâşı», yahut «ser-nâyî», usulü kudümle idare edene «kudüm-zenbâşı» denir (Bu hususlarda etraflı bilgi almak için «Mevlevî Âdâb ve Erkânı» na b. s. 63 - 109).

İbtidâî toplmlarda disiplinsiz, gürültülü bir tezâhür hâlinde olan ve sihrî bir hüviyet de taşıyan, ibâdet telâkkıy edilen semâ', Alevî ve Bektâşîlerde ritme daha uygun, vezinli, fakat muttarit bir şekil almış, Mevlevîlikteyse tamamiyle ideal ve Lâhûtî bir şekle bürünmüş, ulvî ve İlâhî son merhalesini bulmuştur.

Soru 98 : Mevlevîlikte de diğer tarikatlerde olduğu gibi kollar var mıdır?

Mevlevîlikte hiç bir kol yoktur. Kalenderîliği Mevleviliğin kolu gösteren Tibyân ve ona dayananlar, tamamiyle yanılmışlardır; Kalenderîlik, Mevlânâ'dan önce mevcuttur ve Mevlânâ, Mesnevî'sinde, Dîvân'ında Kalenderîlerden bahseder.

Mevlevîlikte, tarikat zinciri, geleneğe göre, Hz. Ali'nin en ileri gelen dostlarından Kümeyl b. Ziyâd (82 H. 710) vâsıtasiyle Hz. Alî'ye ulaştırılır. Diğer bir rivâyette de Ma'rûf-ı Kerhî vasıtasiyle İmâm Aliyy'ür-Rızâ'ya ve oğuldan babaya, Hz. Alî'ye varır. Bir başka rivâyete göreyse Sultân'ül-Ulemâ, Necmüddin-i Kübrâ'nın (618 H. 1221) halifesidir; Necmüddin'in tarikat zinciri, Ammâr vasıtasiyle Halvetiyyeyle birleşir; bu yüzden de Halvetîler, Mevlevîliği, kendilerinden bir kol sayarlar ve onlarca, Şems'i Mevlânâ'ya gönderen de, Halvetiyye silsilesindeki Rüknüddîn'dir; oysa Şems, «Makaalât»ında, Tebrizli sepetçi Ebû-Bekr'in mürîdi olduğunu, fakat bu zatın, kendisini kemâle ulaştıramadığı için şeyh aramak üzere yola düştüğünü ve sonunda, Mevlânâ'yı bulduğunu söyler. Bütün bunlar, bu iddialar, tarikat gayretkeşliğinden başka bir şey değildir.

Şeyh Galib (1213 H. 1799), «Es-Suhbet'üs-Sâfiyye» de, Mevlevîliğin, Kübreviyye ve Yûsuf-ı Hemedânî'ye mensup Hemedâniyye'den feyzaldığını, bu sûretle de bu tarîkatte, Horasanîlerle Hâcegân neş'esinin bulunduğunu söyler; fakat bu da bir rivâyetin ifadesi olmaktan başka bir değer taşımaz (Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik; s. 64-166).

Mevlevîler, Mevlevîlikte iki kol olduğunu söylerler:

Şems kolu, Veled kolu.

Şems kolu rinttir; Hz. Alî'ye ve Ehlibeyte bağlıdır. Bu kola mensup olanlar, sikkelerini, kaşlarını örtecek tarzda giyerler; bıyıklarına hiç dokunmazlar; sakallarını, pek kısa kestirirler; gülbanglerinde, mutlaka, «Dem-i Hazret-i Mevlânâ, sırr-ı Şems-i Tebrîzî kerem-i İmâm Alî» derler; virdlerinde Oniki İmama salâvat ve Nâdi Alî denen kıt'a vardır. Veled kolu, zâhiddir, Ehlisünnete bağlıdır; sikkelerini, alınları açık olarak arkaya doğru giyerler; bıyık-

larını sünnet vechile kestirirler, sakallarına dokunmazlar; gülbanglerinin sonunda, yalnız, «Dem-i Hazret-i Mevlânâ» derler; Şems'i ve İmâm Alî'yi anmazlar.

Bu böyleydi; buna inananlar, çoğunluktu; fakat Galib'in de işâret ettiği gibi, bunun da aslı yoktu (Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik, s. 209 - 210 ve 31-32. notlar). Çünkü bu ikilik, ancak neş'e farkıydı; âdâb ve erkânda bir ayrılık yoktu; aynı zamanda bu inanç, Sultan Veled'e bir iftirâ idi; çünkü Sultan Veled, babasının oğluydu; onun kadar zâhiddi; onun kadar rintti; onun kadar şeriata riâyet ederdi; onun kadar da Ehlibeyte bağhydı. Mevlevîlikte iki kol yoktu; iki neş'e vardı; hem de Mevlânâ'nın zamanından beri bu, böyleydi. Ulu Ârif Çelebî, Emir Âbid Çelebi, Dîvâne Mehmed Çelebi, Yûsuf Sîne-çâk ve târih boyunca Kemâl Ahmed Dede, Sabûhî, Fasîh, Nahîfî, Şeyh Galib'in babası «Kibâr-ı muhakkıkıyn-i Melâmiyye» den Mustafa Reşîd Efendi, oğlu Şeyh Galib, Neşâtî, Cevrî, Çelebîlerden Said Hemdem Çelebî, Abdülvâhid ve oğlu Abdülhalîm Çelebîler, Yenişehirli Nazîf efendi ve oğlu Bahâriye şeyhi Huseyn Fahrüddin Dede (Fahrî, 1329 H. 1911) gibi Mevlevîler, Alevîlik ve Melâmet neş'esini temsil edenlerdendi. Mısır Mevlevî şeyhi Azmî, Yenikapı dergâhı, Veled Çelebi, Tâhir'ül-Mevlevî gibileriyse tam Sünnî Mevlevîlerdi (Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik; s. 224 - 243). İlk neş'eyi temsil edenler, intisab eden müstait kişilere Ca'ferî (İmâmî-İsnâaşerî) inancını, bu mezhebin usûl ve fürûunu belletirler, onları, Ca'ferî mezhebine ahrlardı. Said Muhammed Hemdem Çelebi (1299 H. 1881), Kur'ân-ı Mecîdi, İmâmiyye inancına göre terceme ve tefsîr etmiş (Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu; hazırlayan: A. Gölpmarlı; Ankara; Türk Tarih Kurumu B. 1967; s. 54-55), Sıdkı Huseyn Dede (1352 H. 1933), «Mecmûat'ül-Hakaaık» adını verdiği mecmuasında, İmümiyye mezhebine göre abdesti, abdesti bozan şeyleri, ezan ve kaameti, namaza ait hükümleri yaz-

mış, kendisine intisap edenlere, Ca'ferî mezhebinin esaslarını öğretecek bir küçük risale bırakmıştır (Konya, Mevlânâ Müzesi yazmaları, Sıdkı Dede kitapları, No. 1617, 94. a - 95. b.).

Esasen Mevlevîlik, Bektâşîlik ve Melâmîlikle kaynaşmış bir tarikatti. Mevlevîler, öbür tarikatlere Sofu (Sûfî) tarikatleri, onların tekkelerine, dervişlerine, şeyhlerine, Sofu tekkeleri, Sofu dervişleri, Sofu şeyhleri derler, kendilerini, tasavvufa değil, Melâmete mensup sayarlardı (Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik'in IV. bölümüne b. s. 293-328).

Burada, Mevlevilikte de muhib, derviş, şeyh ve halife dereceleri bulunduğunu, Mevlevî teşkilâtının, Konya'da Mevlânâ dergâhında şeyh olan ve Mevlânâ soyundan olması gereken zat tarafından idare edildiğini, halifenin, halifelik vermeye, birini şeyh yapmaya salâhiyeti bulunduğunu, fakat bir dergâha şeyh tâyin etmek salâhiyetinin çelebide olduğunu, ancak çelebilik makamına geçen kişinin hilâfeti yoksa, bir halifeden hilâfet alması gerektiğini, dervişin, çile esnasında evlenemeyeceğini, fakat çilesi bitince evlenebileceğini ve Mevlevilikte, Beştâşilikte olduğu gibi mücerritliğin bulunmadığını da söyleyelim.

Soru 99 : Tarîkatlerin meydana gelişlerinde ve gelişmelerindeki içtimâî ve iktisadî sebepler nelerdir?

Tarîkatlerin hepsi, hattâ tasavvufçulara bir reaksiyon olarak meydana gelen Melâmet bile tasavvufa dayanır; hepsinin de kaynağı tasavvuftur. «100 soruda tasavvuf» ta anlattığımız gibi İslâmın bünyesinde irfan ve Tanrı sevgisi, hattâ insanı Hak'tan ve gerçekten ayırabileceği için dünyayı kınamak vardır; fakat Tanrı'ya ulaşmak için bir şeyhe intisap, muayyen tarzda sülûk, fenâ ve bakaa,

hele Varlık Birliği inancı v.s. yoktur. Zâhitlik, aşırı bir derecede değildir. Dünyadan ayrılmak, kendini tamamiyle âhırete adamak, yaşayışın tadlarından kendini mahrûm etmek, râhiplik gibi şeyleri İslâm dîni, hiç bir vakit kabul etmez.

Böyle bir dengeyle kurulan İslâm dîni, soy boy üstünlüğü fikrini de ortadan kaldırmaya, inananların kardeş olduklarını telkıyne, sınıf farklarını kaldırmaya savaşmış, Müslümanları idare etmek salâhiyetine sâhip olan kişiyi bile, topluma hizmetçi olarak sıfatlandırmıştır (Câmi', II, s. 39). Fakat Hz. Muhammed'in vefatı üzerine halifeliğinin, bir ayrım vesilesi, bir dâva konusu oluşu, bu dâvâda Alî'nin yenilgiye uğrayışı, İslâm'ın kudreti karşısında eridi sanılan eski soy boy fikrini, Hâşimî-Emevî rekabetini yeniden alevlemişti. İkinci halifenin zamanında Şam'a vali tâyin edilen, orada Bizans geleneklerine uyan, Beyt'ül-mâl'e «Mâl'ullâh» adını takıp zekâttan, savaşlardan toplanan ümmet parasını, kontrolsüzce, alabildiğine harcayan, bir saray hayatı kuran ve İslâm'ın men'ettiği kapıcılar, perdeciler, hadım ağaları kullanan, yoksulun, rüyasında bile göremediği en nefis ve pahalı yemekleri yiyen Muâviye, halifenin bunları hoş görmemesine rağmen düzenini yürütüyor, bu yaşayışı sürdürüyor ve halifeliği elde etmek için bilgisiz halkı, parayla kandırıyordu.

Hz. Ömer'in, vefatından önce halifelik için kurduğu altı kişilik şûrâ, dördünün Osman'a yakınlığı yüzünden, onun halifeliğini sağladı ve Ümeyyeoğulları, isteklerini elde ettiler. Hz. Osman, Ümeyyeoğullarını iş başına getirmiş, sahâbenin ulularını darıltmış, bir çoğuna, lâyık olmayan muamelelerde bulunmuş, Ammâr'ı dövdürmüş, Mes'ut oğlu Ubeydullah'a aynı muameleyi revâ görmüş, Ebû-Zer'i Şam'a sürmüştü. Ebû-Zer, Şam'da da Muâviye'nin hareketlerini tenkide girişince Medine'ye getirtilmiş, dövülüp sövülerek Ribze'ye sürülmüştü.

Alî ve taraftarları, bu düzen karşısında, İslâm'ın safvetini korumaya çalışıyorlardı; fakat artık buna imkân yoktu. Düzen bozulmuştu, sınır genişledikçe genişliyordu; zekât ve sadaka, yoksulları, ancak yaşatıyordu; buna karşılık zenginlik, alabildiğine kol budak salıyordu. Medine mer'âları, Ümeyye oğullarının hükmü altına girmişti. Zübeyr'in, Medine'den başka Basra ve Kûfe'de de arazisi, akarı vardı; kölelerinin sayısı bini bulmuştu; toplumda sınıflaşmak başlamıştı.

Hz. Osman'ın şehîd edilmesiyle sonuçlanan ayaklanış, Alî'yi halifelik makamına getirmişti. Fakat Hz. Peygamber'in zamanındaki idareyi temsil eden Alî'ye ilk bey'at eden Talha'yla Zübeyr zorla bey'at ettiklerini söyleyerek Osman'ın kanını Alî'den istemeye kalkıştılar. Osman'ın şiddetle aleyhinde bulunan Hz. Âişe de onlara katıldı. Muâviye zâten bey'at etmemişti ve Şam, onun elindeydi; Osman'ı, Alî'nin öldürttüğünü söylemeye, halkı Alî aleyhine kışkırtmaya girişti. Cemel ve Sıffîn savaşları, binlerce sahâbînin şehadetine sebep oldu. Bu kargaşalıkta, Alî'ye de, Muâviye'ye de uymayanlar belirmiş, bunlar, gerçek yolu, kendilerinin tuttuklarını söylemeye başlamışlardı.

Siyâsî ve içtimâî durum, bu hâli arzederken İslâm sınırlarının, bir yandan İran, bir yandan Bizans sınırlarını aşması, İslâm dinini, oralardaki dinlerin inançlariyle karşı karşıya getirmiş, iman, Hint - İran gelenekleriyle, Yunan filozoflarının düşünceleriyle karşılaşınca çeşitli meseleler ortaya çıkmıştı.

İlk zamanlarda akla bile gelmeyen sıfatların, zâtın aynı, yahut gayrı olduğu, kazâ ve kaderle Tanrı adâleti, zaman ve mekân, hılkatin ânî, yahut dâimî oluşu, Tanrı bilgisinin, bilinene tâbi' olup olmayışı, cüz'iyyâta şâmil bulunup bulunmayışı, ihtiyâr ve irâdenin cüz'î, yahut küllî oluşu gibi çeşitli meseleler tartışılmaya başlamış, bir yan-

dan kelâm bilgisi meydana gelmiş, tefsîr ve hadîs bilgilerinin usûlü tesbit edilmiş, öte yandan, siyasetin tesiriyle alabildiğine artan yalan hadisleri incelemek, kabul veya reddetmek için ricâl bilgisi tedvîn edilmiş, bu arada önce kuru zâhitliğe dayanan, sonra Varlık Birliği inancını kabûl eden, İvân'us-Safâ'nın ve Hukemâ felsefesinin, doğrucası Yunan bilgisiyle Yunan ve İran felsefesinin İslâma tatbikinden doğan, bu felsefelerle yoğrulan tasavvuf belirmiş, bünyeleşmeye başlamıştı.

Tasavvufun, Tanrıya dayanmak, dünyadan vaz geçmek, yokluğu amaç edinmek gibi inançları, insanlara bir huzur ve sükûn da veriyordu. Fakat insanı takdîs, dünyayı âhıret saymak, her mazharda Tanrı zuhurunu görmek, şerîat buyruklarını, teşrîî hikmetlerle izâha kalkışmak ve sonunda ibâhayı, yani her şeyin mübah olduğunu kabul etmek, bunun için de te'vîli sınırlaştırmak, Bâtıniliği meydana getirdi. Şüphe yok ki Bâtılîliği temsil ve terviç edenler, önceden de söylediğimiz gibi Müslümanlığa tam olarak, belki de hiç inanmamış, dünya zevklerini amaç edinmiş, ard düşüncelerini, bu yorumlarla gizleyen, insanları sürü sayıp çıkarlarını yürütmeyi, İslâmı, içten yıkmayı dileyen kişilerdi ki bunların yerini, son zamanlarda, inananlarına «agnâm - koyunlar» diyen Bahâîler tutmuştur.

Her fikir hareketi, o hareketi geliştirecek bir ortamda doğar; hız alır; yürür. Tasavvuf da İslâmın düşünce ve inanç bakımından bölünme devresinde o eski dinlerin yerleştiği bölgelerde gelişti. Sûfîler bir kuvvet haline gelince, devrin iktidarları, bunları kendilerine bir dayanç yapmak, istediği yöne itmek için dergâhlar kurmaya, vakıflar bağlamaya koyuldu; böylece de bir sûfîler sınıfı meydana geldi.

Tasavvufu benimseyenlerin içlerinde ileri fikirlilerin de bulunduğunu, klâsik dînî, lâdînî şiiri, müziği, bütün

kollariyle sanatı ve bilgiyi, biraz rinçte düşünmeyi, düşünce sınırlarını medresenin dar çerçevesinden taşırmayı, biraz soluk almayı sağlayanların, bunlar olduğunu inkâr edecek değiliz. Bunlar biraz medreseden kopmadalar, medresenin inceleme, eleştirme konusu olan dînî bilgilerde bile düşünce alanını biraz genişletmedeler, meselenin içine eğilmeyi, nedenine girmeyi denemedeler, bu yüzden de şekilcilikten kurtulmadalar. Tarîkatçi, bilgisiz bile olsa biraz daha insânî düşünceye, biraz daha hoş görürlüğe sâhip; ama gene de bu zümre, her şeyiyle ayrı bir zümre, ayrı bir elit sınıf hâline gelmişti; gene de bilgisizlerinde, medrese yobazlığına karşı bir tekke yobazlığı şahlanmıştı; söz gelimi, tarîkate girmeyeni müslüman saymayanlarını bile gördük bunların.

Tasavvufun Anadolu'da yayılması da Selçukluların düşkünlük, gerileme devrine, Moğolların akınları çağına ve onlardan sonra küçük küçük beyliklerin kuruluşu zamanına rastlar. Babalılar isyanı gibi kurulu bozuk düzene karşı tam bir halk ayaklanması diyebileceğimiz isyan, sonradan çeşitli vesilelerle İran adına ve önemsiz vesilelerle ayaklanmalara döner.

Tasavvuf ehlinin bu halktan ayrılışı, Melâmet erenlerini meydana getirmiş, bilhassa ikinci devre Melâmîleri (Bayrâmî Melâmîleri, Hamzavîler) ve Fütüvvet erbâbı, tasavvufçulara ve iktidara karşı bir cephe almışlardı. Bu hareket de Osmanoğulları ülkesinde Ehlibeyt taraftarlığını kuvvetlendirdi; devlete karşı duruş ve İran'a bağlılık şeklinde tezâhür eden bu taraftarlık, Osmanoğullarının bu zümreye karşı şiddet göstermesiyle sonuçlandı; diyebiliriz ki Osmanlıların dinî ve sosyal tarihinde en fazla şehid veren, fakat gene de dayanan zümre, Hamzavîler oldu.

Son devirlerde, Mîlâdî XVIII. yüzyıldaki Islâhat ha-

reketlerinde, meşrutiyette, hattâ istiklâl savaşında bile, tarîkatler, bazı kere doğudaki isyanlar gibi, bazı kere Mevlevî alayı, Alevîlerin, Çelebi Cemâleddin tarafından hükûmeti desteklemeleri gibi ileri, fakat verimsiz hamlelerde bulundular. Fakat artık toplum, başka bir yöne dönmüştü; mistisizm verimsiz bir zayıflığa düşmüştü. Sonunda Atatürk, 2 eylül 1341 de (1923) tarîkatleri kaldırdı; tekke ve zaviyeleri kapattı; böylece görünüşte, tarîkatler, Türkiyede son buldu (Bil'umûm tekâyâ ve zevâyânın seddine ve devlet memurlarının şapka giymesine dair karar-nâme sureti; İst. İkdam Mat. 1341).

Soru 100 : Bugün tarîkatlerin durumu nedir?

Tarîkatler kalkmıştır; fakat gene de yer yer, tarîkatlerin bulunduğunu, tarîkatçilerin faaliyetlerini duyuyor, öğreniyoruz. Bunu bir irfan, yahut bir bilgi, bir inceleme ve eleştirme konusu yapanların, bunu bir zevk ve neşe halinde yaşayan ve yaşatanların, toplumumuza zararları değil, faydaları dokunur. Fakat şeyhliği, bir gericilik vesilesi, bir sömürme, bir nüfuz sağlayış aracı olarak yürütmek, inananları, rüsûma, şekle bağlamak, onları ayrı bir sınıf hâline getirip bağnazlaştırmak, şüphe yok ki zararlı bir şeydir.

Bizce tarikatler ve tasavvuf, bugün bir irfan zevkidir; devrini yaşamış, artık gönüllere mal olmuş, tarihe intikal etmiştir; son sözümüz de ancak budur.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

I

MEZHEP
MEZHEPLERİN ÇIKIŞINDAKİ SEBEPLER, ŞÎA

II

ABDULLAH B. SEBA MASALI

Sayfa

III

İMÂMİYYE, ANA İNANÇLARI, ONİKİ İMAM

IV

ZEYDİYYE
BÜTRİYYS, CÂRÛDİYYE, SÜLEYMÂNİYYE, NAİMİYYE
ZEYDİYDİYYE'NİN İMÂMİYYE'DEN AYRILDIĞI NOKTALAR

V

İSMÂİLİYYE VE BÖLÜKLERİ

VI

HARİCÎLİK
ÇIKIŞI, BÖLÜKLERİ, İNANÇLARI, EBÂDÎLER

Sayfa

XII

BÂTINÎLİK

BÂTINÎLERDE YORUM - İSMÂİL İLİKLE İLGİ DERECESİ - KAYNAKLARI - İNANÇLARI - TEŞKİLÂT - TEPKİLERİ - DÜRZÎLİK - NUSAYRİLİK - YEZÎDİLER

XIII

BÂTINÎLİKTEN DOĞAN BÂTIL DİNLER: HURÛFÎLİK - ŞEYHİLİK - BÂBÎLİK - BAHÂİLİK - KAADIYANİLİK

Sayfa

II

TARİKAT FABRİKASI HALVETİLİK - RÛŞENÎLİK, GÜLŞENİLİK, İKİNCİ KOL VE ŞUBELERİ: ŞABÂNÎLİK - ÜÇÜNCÜ KOL : ŞEMSİLİK, CERRÂHÎ, CİHANGİRİ MISRÎ VE DİĞER ŞUBELERİ - DÖRDÜNCÜ KOL VE ŞUBELERİ - KOLLARIN ÖZELLİKLERİ

III

NAKŞBENDÎLİK

NAKŞBENDİLİĞİN ON BİR TEMEL KURALI - MÜCEDDİDİYE - HALİDİYYE - SOSYAL HAYATTAKİ ETKİLERİ - TİCANİLİK - SÜLEYMANCILIK - NURCULUK

IV

SAFEVÎLİK - BAYRÂMİLİK - AKŞEMSEDDİNİYYE VE HİMMETİYYE - ÇELVETİLİK - HAŞİMİYYE KOLU - DİĞER TARİKATLER

V

MELÂMET - FÜTÜVVET - MELÂMETTEN DOĞAN TARİKATLER : ABDALLER, KALENDERİLER, HAYDARİLER, CÂMİLER, ŞEMSİLER v.s. - BAYRAMİ MELÂMİLERİ (HAMZAVİLER) - ÜÇÜNCÜ DEVRE MELÂMİLERİ - BEKTAŞİLİK - ALEVİLİK VE ALEVÎLER - MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK - SEMÂ' VE MUKAABELE - MEVLEVİLİKTE İKİ NEŞ'E - TARİKATLERİN KURULUŞLARINDAKİ NEDENLER - BUGÜNKÜ DURUM